

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

LITORALUL DE APUS AL MĂRII NEGRE ȘI CURSUL INFERIOR AL DUNĂRII ÎN CARTOGRAFIA MEDIEVALĂ (SEC. XII—XIV).

C. CHODARU

RELAȚIILE ECONOMICE ALE ANGLIEI CU ȚĂRILE ROMÂNE ÎN PERIOADA 1660—1714.

PAUL CERNOVODEANU

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI COMPROMISUL DUALIST (1865—1869).

KEITH HITCHINS

CONSECINȚELE CONVENȚIILOR VAMALE DINTRE AUSTRO-UNGARIA ȘI ROMÂNIA ASUPRA VIEȚII ECONOMICE A TRANSILVÂNIEI (1875—1891).

CAROL GÖLLNER

CREAREA LIGII POPORULUI ȘI ACTIVITATEA EI PÎNĂ ÎN MARTIE 1920.

EUFROSINA POPESCU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE).

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 21 — 1968

2

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. ȐTETEĂ (redactor responsabil); VASILE MACIU, membru corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; Acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BANYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*).

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 21 1968 Nr. 2

S U M A R

	<u>Paș.</u>
C. CIHODARU, Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (secolele XII—XIV)	217
N. GRIGORAȘ și I. CAPROȘU, Documente moldovenești inedite din secolele al XVI-lea și al XVII-lea	243
PAUL CERNOVODEANU, Relațiile economice ale Angliei cu țările române în perioada 1660—1714	259
I. RANCA și L. MOLDOVAN, Contribuții privind răspîndirea răscoalei lui Horea în partea centrală și răsăriteană a Transilvaniei	273
★	
KEITH HITCHINS (Houston, Texas, S.U.A.), Românii din Transilvania și compromisul dualist (1865—1869)	289
CAROL GÖLLNER, Consecințele convențiilor vamale dintre Austro-Ungaria și România asupra vieții economice a Transilvaniei (1875—1891)	317
★	
EUFROSINA POPESCU, Crearea Ligii Poporului și activitatea ei pînă în martie 1920	337
★	
PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE), Discuții despre noi metode ale științelor sociale în istorie (V. Liveanu)	355
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Simpozionul româno-ceshoslovac (<i>Venera Teodorescu</i>); Sesiune științifică comemorativă (A.P.); A șasea sesiune științifică a Institutului de științe pedagogice (A.P.); Conferința „Revoluția din Octombrie și popoarele Iugoslaviici” (N. Copoiu); Reuniunea Comisiei internaționale de istoria jurnalismului de la München, 20—21 noiembrie 1967 (<i>Dan Berindei</i>); Teză de doctorat; Cronică	363
RECENZII	
CONSTANTIN C. GIURESCU, <i>Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre</i> , București, Edit. pentru literatură, 1966, 450 p. + ilustrații + 8 pl. + 5 h. (<i>Dan Berindei</i>)	375
N. ADĂNILOAIE, DAN BERINDEI, <i>Reforma agrară din 1864</i> , Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 361 p. (V. Mihordea)	377
„ . . . Kurze Quellenkunde des westeuropäischen Mittelalters. Eine typologische, historische und bibliographische Einführung. Von R.C. van Caenegem. Unter Mitarbeit von F.L. Ganshof. Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht, 1964, XIV+356p. (A. Armbruster)	384

M. AYMARD, *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1966, p. 183 (*M. Grosu*). 387

REVISTA REVISTELOR

„Annales Historiques de la révolution française, 37—38-e années, nr. 179—186, 1965—1966 (*V. Cristian*) 393
 „Historia Mexicana”. Revista trimestrial publicada por El Colegio de México. Vol. XV (1965/1966), nr. 2—3, 4(58—59—60), p. 155—782. Veinticinco años de investigación histórica en México. I—II (*I. Neacșu*). 398

INSEMNĂRI

Istoria României. — TITU GEORGESCU, *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, Edit. științifică, București, 1967, 430 p. (*I. Babici*); Acad. V. MALINSCHI, *Studii economice*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1967, 288 p. (*V. Ionescu*); EMIL BĂLDESCU, *Din istoria legăturilor revoluționare româno-bulgare*, Edit. științifică, București, 1966, 182 p. (*M. Rusenescu*); *Niculae Titulescu — Discursuri*, Edit. științifică, București, 1967, 621 p. Cu un studiu introductiv și note de Robert Deutsch (*Ilie Gancea*). **Istoria Universală.** — NEMES DEZSÖ, *À Betlen — Kormany Külpolitikája 1927—1931-ben* Az „aktiv külpolitika” kifejlődése és kudarca (Politica externă a guvernului Bethlen în 1927—1931. Dezvoltarea și eșecul „politicii externe active”), Edit. Kosuth, Budapesta, 1964, 422 p. (*O. Neamțu*); MIHAIL ARNAUDOV, *Българското комунистическо дружество в Браила* (Societatea literară bulgară de la Brăila). Edit. Academiei bulgare de științe, Sofia, 1966, p. 396 (*Tr. Ionescu Nișcov*); ZDZ. SPIERALSKI, *Po klesce bukowinskiej 1497 roku. Pierwsze najazdy Turkow na Polske* (După infringerea din bucovine din anul 1497. Primele năvăliri ale turcilor în Polonia), în „Studia i materialy do historii wojskowości”, Varșovia, tom. IX, partea întâi, 1963, p. 45—58 (*I. Corfus*). — **BYZANTINOBULGARICA**, II, Edition de l’Académie Bulgare des Sciences, Sofia, 1966, 396 p. (*Gh. Cronț*); H. KÖPSTEIN, *Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz*, Akademie Verlag, Berlin, 1966, 137 p. (*E. Frances*); F. K. BUBULIDIS, *Φαναριωτικά κείμενα Α’*. Έμμετρα έπιστολαί Κωνσταντίνου Δράκου Σούτζου καί Κωνσταντίνου Καρατζά (Texte fanariote, I. Scrisori rimate ale lui Constantin Dracu Suțu și Constantin Caragea); Άλεξάνδρου Καλφόγλου Β’ Ηθική στιχουργία (Alexandru Kalfoglu, Stihuri morale), Atena, 1967, 19 + 54 p. (*Olga Cicanct*) 403
 NOTE BIBLIOGRAFICE 421
 Academicianul CONSTANTIN DAICOVICIU la 70 de ani 429

LITORALUL DE APUS AL MĂRII NEGRE ȘI CURSUL INFERIOR AL DUNĂRII ÎN CARTOGRAFIA MEDIEVALĂ (SECOLELE XII—XIV)

DE
C. CIHODARU

Izvoarele necesare cunoașterii societății medievale de pe litoralul apusean al Mării Negre și de pe cursul inferior al Dunării nu sînt prea numeroase, le lipsește precizia și sînt sărace în informații. Toate acestea îndeamnă pe istoric să se transforme în arheolog sau să supună textele care s-au mai păstrat la o riguroasă cercetare critică spre a elimina din ele tot ceea ce este confuz, spre a umplea lacunele și preciza ideile.

În rîndul izvoarelor de genul acesta se numără tratatul de geografie și hărțile arabilui Idrisi, precum și portulanele italiene din secolele XIII—XIV.

Primele hărți au fost întocmite la curtea regelui normand Roger al Siciliei pe la anul 1154. Ele conțin pentru anumite părți ale lumii vechi o informație extrem de bogată în ceea ce privește așezările umane. Cu toate acestea istoricul trage puțin folos din existența prețiosului izvor. A fost editat în 1840 de orientalistul francez P. Amedée Jaubert¹. El nu a cunoscut toate manuscrisele existente, iar traducerea dată de dinsul textului arab este defectuoasă. Identificarea greșită a localităților înregistrate în această geografie a indus în eroare pe mulți cercetători care au încercat să se servească de ea.

Prima încercare de interpretare a textului și hărților întocmite de Idrisi a fost făcută de geograful polon Ioachim Lelewel în 1849 pe baza traducerii și a hărților reproduse de Jaubert².

Munca de valorificare a geografiei lui Idrisi a fost reluată în 1926 de Konrad Miller care a publicat în acest an harta mică întocmită de geograful arab la curtea regelui din Palermo³. În anii următori, pînă în 1931, Miller a publicat textul și atlasul autorului în cauză⁴.

¹ P. Amedée Jaubert, *Géographie d'Idrisi*, Paris, 1940, v. 1—2, în „Recueil des voyages et des mémoires” publié par la Société de Géographie, t. VI. Cu mult mai înainte apăruse *Edrisii Africa* a lui Johann Melchior Hartmann, Göttingen, 1796 (ed. a II-a).

² I. Lelewel, *Géographie du Moyen Age*, Bruxelles, 1849.

³ Konrad Miller, *Karta Rogeriana, Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 n. Chr.*, wiederhergestellt und herausgegeben von..., Stuttgart, 1926.

⁴ Idem, *Arabische Welt- und Landkarten*, Stuttgart, 1927—1931. În general asupra operei și asupra geografului arab vezi I. V. Beljaeva, *Geograficeskii trud al Idrisi*, în „Trudy Gosudarstvenoi publičnoj biblioteki imeni M. E. Saltikova-Scedrina”, t. I (IV), Leningrad, 1957.

Metoda folosită de Miller în valorificarea geografiei lui Idrisi a fost criticată și s-a semnalat faptul că între transcrierile sale și cele ale lui Lelewel există mari diferențe⁵.

Datorită unor astfel de lipsuri și interpretări defectuoase istoricii și geografii au evitat mult timp să folosească informațiile geografului arab. În ultimul timp, cercetători din diferite țări au reluat în studiu această bogată informație și, datorită unor mai bune metode critice, rezultatele obținute de ei se pot considera în bună parte pozitive⁶. Totodată textul lui Idrisi, cu traducerea sa, a fost parțial reeditat în condiții superioare⁷, iar materialul privitor la Europa orientală și de sud-est, din această operă, neglijat încă de pe vremea lui Lelewel, Tomaschek⁸ și Jiricek⁹ a fost reluat în cercetare¹⁰. Lewicki a analizat și pus la punct materialul care privește Ungaria și Polonia din această operă¹¹.

⁵ B. A. Rybakov, *Ruskie zemli po karle Idrisi 1154 goda*, în „Kratkie soobščeniia Instituta istorii materialnoi Kultury”, 43, Moscova, 1952, p. 4, 22.

⁶ Wilhelm Hoenerbach, *Deutschland und seine Nachbarländer nach der grossen Geographie des Idrisi (+ 1162)*, în „Bonner orientalische Studien”, Heft 21 (1938); M. Amari-C. Schiaparelli, *Italia descritta nel „Libro del re Rugero” compilato da Edrisi*, Roma, 1878—1883; L.A.F. Beeston, *Idrisi account of the British Isles*, în „Bulletin of the School of Oriental and African studies (University of London)”, XIII (1950), 2, p. 265—280; A. R. Brandel, *Am och ur den arabiske geografen Idrisi*, Upsala, 1894; K. Kasner, *Eine neue kopie von Edrisi's „Geographie”*, în „A. Petermanns geographische Mitteilungen”, 79 (1933), Gotha, p. 304. H. von Mžik, *Idrisi und Ptolemäus*, în „Orientalistische Literaturzeitung”, Leipzig, XV (1912), p. 403—406; C. F. Seybold, *Al.—Idrisi*, în „Encyclopaedie des Islâm”, II, p. 480—481; idem, *Edrisiana I, Triest bei Edrisi*, în „Zeitschrift der deutschen morgenländische Gesellschaft”, 63 (1909), p. 591—596.

⁷ R. Dozy și M. de Goege, *Description de l'Afrique et de l'Espagne par Idrisi. Texte arabe publié pour la première fois d'après le man. de Paris et de Oxford avec une traduction, des notes et un glossaire*, Leida 1866; O. J. Taulio (Tallgren), *De nouveau sur Idrisi, Section, VII—3—VII—5. Edition critique, traduction, étude*, în „Studia Orientalia”, VI, 3, Helsinki, 1936. Pentru regiunile dunărene, sudul Rusiei, Asia Mică și Pen. Balcanică cea mai bună ediție și traducere e a lui Boris Nedkov, *Bulgarija i susednite i zemi prez XII vek spored Idrisi*, Sofla, 1960; a se vedea și studiul său „Geografiata na Idrisi”, *softiskii rukopis*, în „Izvestija na D.B.V.K. za 1953 g”, p. 220—231 sau *Il manoscritto di Sofia della „Geografia” di Idrisi*, extras din „Bolletino del Centro di studi filologici et linguistici siciliani”, III (1955), Palermo.

⁸ W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, II, Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach Erdkundigungen des Arabers Idrisi*, în „Sitzungsberichte der Akademie des Wissenschaften in Wien”, Phil.-hist. Klasse, 113 (1887), p. 285—373.

⁹ K. Jiricek, *Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphik von Bulgarien*, Berlin, 1881.

¹⁰ În afară de studiul lui B. A. Rybakov, citat, vezi Tadeusz Lewicki, *Polska i kraje sasednie w swelle „Księ Rogera” geographa arabskiego XII w. al-Idrisi-ego*, I, Kraków, 1945, II, Varszawa, 1954; idem, *La voie Kiev—Vladimir d'après le géographe du XII-e siècle al-Idrisi*, în „Rocznik Orientalistyczny”, Lwów, 1937, t. XII; idem, *Ze studiow nad toponomastik Rusi w dzieie geografa arabskiego al-Idrisi'ego (XII w.)*, *Sataska—Saciaska*, în „Sprawozdania z czynnosci i posiedzen Polskiej Akademii Umietnosci”, t. XLVIII (1947), nr. 10, p. 402—407. Pentru Bulgaria, întreaga literatură la Nedkov, citat. Mai vezi R. Eklblom, *Idrisi und die Namen der Ostseeländer „Namm och bygg”*, în „Tidskrift für nordisk Ortsnamnforskning”, XIX (1951). În legătură cu prima lucrare a lui B. Nedkov, citată aici, a se vedea și M. Guboglu, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV, 5 (1965), p. 1027.

¹¹ T. Lewicki, *Polska i kraje sasednie*, etc., partea I (observații generale, textul arab și traducere); traducerea textului în limba polonă p. 125 și urm.

De teritoriul țării noastre geograful arab nu s-a interesat, întrucât în părțile nord-dunărene ale acesteia Idrisi nu a notat nimic sau aproape nimic. Studiile sale nu s-au întins la regiunile din sudul Dunării, așa că nu vom găsi în ele datele relative la Dobrogea. Pornind de la textul lui Jaubert și de la informația culeasă din Tomascsek și Lelewel, geograful român C. Brătescu a încercat să fixeze harta drumurilor și așezărilor dobrogene ale lui Idrisi fără a reuși să dea ceva clar și precis¹².

În ultimii ani, orientalistul bulgar B. Nedkov a dat o nouă ediție critică și traducere a textului arab în limba bulgară, însă numai pentru partea privitoare la Bulgaria și la țările învecinate cu ea. Multe din lecturile sale sînt deosebite de cele lăsate de editorii anteriori, iar identificările și localizările făcute de el sînt în majoritatea cazurilor reușite. Discutarea materialului are la bază în această lucrare o bogată bibliografie. Superioritatea lucrării lui Nedkov apare evident atunci cînd comparăm lecturile sale cu acelea ale lui Jaubert. La el găsim, de pildă, Afranisufa (Branicevo)¹³, în timp ce editorul francez citește Akradiska și identifică această localitate cu Grădiște din Iugoslavia¹⁴. La Nedkov găsim Barnas (Varna)¹⁵, nume ușor de identificat, iar la Jaubert același nume este înregistrat ca Bidhlos, în care el vede un Pyrgos¹⁶ de identificat cu Burgas. Cu toate acestea și lui Nedkov i-au rămas neînțelese unele date ale lui Idrisi. Pe de altă parte nici informația acestuia nu este scutită de erori. Din această cauză considerăm că o reluare în discuție a informației dată de geograful arab în legătură cu așezările situate în vremea sa pe cursul inferior al Dunării poate încă să aducă însemnate contribuții la rezolvarea unor probleme legate de această operă și nesoluționate în trecut.

Harta lui Idrisi, numită și Harta Rogeriană, terminată în anul 1154, cuprinde 70 de foi mari însoțite de text și de o hartă schematică mai mică, înfățișînd întreaga lume veche. Dimensiunile hărții mari sînt de 300 × 147 cm. Pe ea sînt notate circa 2000 de numiri, iar în text vreo 7000. Mai mult interes prezintă harta mică. Aceasta este împărțită în 7 zone mari numite climate și în 10 secțiuni longitudinale. Ambele hărți sînt orientate spre sud¹⁷. Cîmpia munteană și Dobrogea, adică regiunea care ne interesează pe noi, precum și țărmul nordic al Mării Negre, Bulgaria, Turcia Europeană și o parte din Iugoslavia ocupă, în climatul al VI-lea, secțiunile 54 și 55. Înainte de a trece la analiza datelor privind regiunea dobrogeană sînt însă necesare cîteva observații de ordin general asupra modului cum s-au cules și coroborat informațiile la alcătuirea operei în cauză.

În această privință însăși Idrisi ne arată că regele Roger a pus să fie interogați un mare număr de călători și a coroborat informațiile culese de la dînșii. Amănuntele înregistrate în legătură cu Arabia, Persia și unele

¹² C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII, Bergean, Paristrion*, în „Analele Dobrogei”, I, 1 (1920), p. 3 și urm. Aceleași rezultate nesatisfăcătoare la N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del medio evo*, în „Ephemaris Dacoromana”, IV, Buc., 1930, p. 214 și urm.

¹³ B. Nedkov, *op. cit.*, p. 79.

¹⁴ P. A. Jaubert, *op. cit.*, p. 385.

¹⁵ B. Nedkov, *op. cit.*, p. 79.

¹⁶ P. A. Jaubert, *op. cit.*, p. 386.

¹⁷ B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 5. Tot aici date privitoare la izvoarele de care s-a servit Idrisi și la biografia lui. www.dacoromanica.ro

regiuni din Asia Centrală indică faptul că Idrisi a folosit într-o largă măsură opera geografilor arabi. El are informații mai complete pentru regiunile apropiate de țărmul Mediteranei. Datele culese pentru această parte sînt cu mici excepții exacte. Deformarea numelor de localități notate în această geografie nu se datorește numai foneticii arabe a lui Idrisi. Ele erau pronunțate greșit și de informatorii săi care, în general, descriau regiuni străine și îndepărtate de patria lor.

Se poate, de asemenea, presupune că numele unor așezări a fost tradus în limba arabă. Astfel, de pildă, în apropiere de vărsarea Nistrului în Marea Neagră, Idrisi a notat pe harta sa numele orașului Akliba. Pornind de la sensul de „alb” al cuvîntului *ak* în limbile turce, Rybakov presupunea că *Akliba* ar fi traducerea în limba cumană a numelui „Cetatea Albă”¹⁸. Înregistrarea pe hartă a unui alt oraș cu același nume la apus de cursul Donului trimite la Sarkel, cetatea construită, după afirmațiile lui Constantin Porfirogenetul, de bizantini pentru hazari¹⁹. Sarkel avea în limbile turce același sens de Cetatea Albă (*Sara* : „alb” + *kalé* „cetate”) sens cunoscut scriitorului bizantin²⁰. Identificarea Aklibei de pe Don cu Sarkelul ar confirma presupunerea lui Rybakov, dacă Idrisi nu ar fi notat pe harta sa un al treilea oraș cu acest nume tocmai în Tunis, unde o numire de origine cumană sau hazară este exclusă. Înțelesul numelui Akliba, dat de Idrisi celor trei orașe, trebuie căutat deci în limba arabă.

Se mai observă la Idrisi și un alt mod de deformarea numelor de așezări. Unora din acestea le lipsește silaba începătoare sau cea de la sfîrșit, iar citeodată și una și alta. Astfel, de exemplu, Megale Berisklafa (Pre-slavul Mare din Bulgaria) apare pe hartă sub forma de Megale Isklafa²¹. Din Halmyris a rămas numai Miriș²². În numele Akla, notat de Idrisi în Dobrogea²³, se poate vedea o formă masacrată din Heracleia (Ἡρακλαία). Se poate presupune că înregistrarea în text sau pe hartă se făcea după dictarea unei persoane care silabisea numele înscrise inițial într-o ciornă.

În mod obișnuit, în urechea geografului arab sunetele v, f, p, b și altele se confundau între ele și în anumite cazuri el obișnuia să adauge la unele nume un *a* protetic. Astfel avem, de pildă, Atralisa — Triadița (Sofia), Afranisufa — Branicevo, Afrankborda — (Frankfurth). Cel care își propune să identifice localitățile notate de Idrisi în opera sa trebuie să țină seama de toate aceste mici amănunte. În general, într-o astfel de operație trebuie să se procedeze cu multă precauție, căci geograful arab a mai săvîrșit și alte greșeli. Cea mai gravă este aceea de a fi confundat între ele, cu ocazia coroborării, mai multe itinerarii diferite pe care le-a contopit în unul singur.

¹⁸ B. D. Rybakov, *op. cit.*, p. 17. Presupunerea sa că Barmunia ar fi un alt nume dat de Idrisi Cetății Albe nu este întemeiată. T. Lewicki a citit, în loc de Barmunia, Turubya și acesta este Turovul.

¹⁹ Const. Porph., *De thematibus et de administrando imperio*, ed. Moravcsik Gy., Budapest, 1950, p. 64, 182, 184, 186.

²⁰ *Ibidem*, p. 182. τὸ Σάρκελ ἄσπερον ὀσπίτιον“.

²¹ Konrad Miller, *op. cit.*, climatul VI, sect. 54.

²² Vezi textul la B. Nedkov, *op. cit.*, p. 77.

²³ Konrad Miller, *op. cit.*, p. 77.

Controlînd numele notate de Idrisi în partea de răsărit a Peninsulei Balcanice, W. Tomaschek a bănuit că el ar fi pus cap la cap mai multe itinerarii care nu aveau legătură unele cu altele decât unele asemănări întâmplătoare de nume. A stabilit astfel că unul din drumurile pe care Idrisi credea că merge de la Șiștov la gurile Dunării, ducea în realitate la orașul Sliven situat la sud de Balcani²⁴. Amendamentele propuse de Tomaschek au fost în unele cazuri acceptate sau rectificate de B. Nedkov.

Idrisi dă distanțele dintre orașe în mile sau în zile de mers. Uneori notează și cîte opriri se fac între două localități. Atunci cînd înregistrează distanța în mile, arată cîteodată că e vorba de mile arabe, mile franceze sau mile siciliene. În astfel de cazuri se pot transforma, oricît de aproximative ar fi, măsurile folosite de Idrisi în măsuri ale sistemului nostru metric, deși istoricii nu dau aceeași valoare milei arabe²⁵. În cazul cînd nu aveam astfel de precizări o milă poate să aibă, după cum arată T. Lewicki²⁶, valori cuprinse între 1487 m și 5687 m. Ar trebui deci să descoperim ce fel de mile a avut în vedere autorul și lucrul acesta este extrem de dificil.

Idrisi prezintă datele sale trecînd de la un climat la altul, însă în cadrul acestora el ține seama de statele mari (bilād) și de țările cuprinse în ele (arḍ). Menționează cîteodată pînă unde merg hotarele acestora. Astfel, de pildă, la răsărit de Nistru el înseamnă „Muttaşil arḍ al Rūsia” sau în alt loc „Ġanub Bilād al Rūsia”. În fiecare țară și regiune el înseamnă localități, munți (ġebel), fluvii (nhaḥr) și lacuri (buhaire). Între ele sînt pustii (mafaūiz), iar pe mări (baḥr) se notează insulele (ġezire). În unele cazuri, foarte rar, se mai dau și alte amănunte. Astfel orașul Buhara din Asia Centrală se prezintă ca format din patru orașe distincte, așezate unele lîngă altele și închise într-un zid circular asemănător ringurilor avare. Se notează în dreptul său explicația: *Haijt Buhāra*, „Zidul Buharei”. Lîngă coastele Siciliei este o insulă cu un vulcan. În Algeria apare un oraș înconjurat de un zid și un șanț în care s-a canalizat apa unui rîu²⁷.

Revenind la teritoriul României, observăm că el este prezentat ca o fișie extrem de îngustă, întinsă mult de-a lungul Dunării. Peste el nu se înscrie nici unul din numele țărilor vecine Bilād Ankarīa (Ungaria), Ard Burgan (Bulgaria) sau Bilād Rusia. Nici un drum nu trecea prin aceste părți pline de păduri și lanțuri de munți greu de străbătut. Călătorii care veneau spre Constantinopol din nordul sau din nord-vestul Europei, coborau pe Nipru sau pe Nistru și pe țărmul apusean al Mării Negre. Cei ce veneau pe valea Dunării pînă la Belgrad, mergeau de aici prin Niș și Sofia la Constantinopol. Prin urmare geograful arab nu deținea nici o sursă de informare privind teritoriul nord-dunărean al țării noastre. Cunoștea aici Gebel Fredo²⁸, care par să fie Carpații Orientali.

²⁴ *Zur Kunde der Hümus Halbinsel*, p. 308.

²⁵ B. A. Rybakov, *op. cit.*, p. 16, spune că o milă arabă are 1972,8 m. B. Nedkov o egalează cu 1555 m. v. *Bălgaria i susednite i ziemi*, p. 17.

²⁶ T. Lewicki, *Polska i kraje sasednie*, p. 121.

²⁷ Konrad Miller, *Karta Rogeriana*, climatul VII, sect. 32 și 38.

²⁸ Konrad Miller, *Karta Rogeriana*, climatul VI, sect. 55.

În colțul lor de nord notează orașul Saklav, care poate să fie Suceava ²⁹. În Banat este notat orașul Nukastro, asupra căruia vom mai reveni ³⁰. Tot în nord este situat și orașul Istlifanus. Această denumire este rezultatul unei confuzii pe care Idrisi o face contopind în unul singur două itinerarii care aveau punctul de plecare în orașul Șiștov (Sevestkastru). Unul din ele înregistra principalele stații unde se puteau opri călătorii care mergeau la Preslavița sau Preslavul Mic (Berisklafisa) de la gurile Dunării. Punctul terminus al celuiilalt era orașul Sliven de la sud de Balcani. Evident, Dunărea în apropiere de vărsarea ei în mare este la Idrisi numai brațul Sf. Gheorghe.

În climatele V și VI, secțiunile 44, 45, 53, 54 și 55, Idrisi dă harta Imperiului bizantin sau Bilad Rumania, cum îi spune el ³¹. Din el făcea parte, în vremea când acest geograf își alcătuiă opera, Dobrogea, adică partea sud-dunăreană a țării noastre. Ea este înglobată în Ard Burgan (Bulgaria) care cuprinde numai partea răsăriteană a actualei Bulgariei și Dobrogea. Partea de apus a Bulgariei face parte din Țara Macedoniei (Ard Makadunia) ³².

Multe din numele orașelor înscrise în aceste secțiuni sînt grecești și poartă pe lângă ele calificativul Megale sau specificare de Kastron. Altele fac parte din vechea moștenire traco-romană sau sînt slave. Idrisi, ca oriental, le descrie în cele mai frumoase culori. Toate au, după el, clădiri frumoase, piețe întinse și sînt din belșug aprovizionate cu mărfuri, iar locuitorii lor desfășoară o intensă activitate comercială. Comparînd aceste descrieri cu realitatea dată de cercetările făcute de arheologi pe teren, vom fi puși în situația de a nu împărtăși entuziasmul autorului. Chiar cele mai importante din aceste așezări ca Dinogetia, de pildă, sau Capidava nu erau altceva decît mari aglomerări de case modeste, cu ulițe înguste și slab fortificate.

Drumurile care le leagă pleacă din diferite puncte ale imperiului și mai ales din Constantinopol. În general sînt puține rectificări de făcut în ceea ce privește etapele drumului pe mare de la Constantinopol la gurile Dunării, „unde se află orașul Miriș”. Numele lor, Ailughis (Loghi), Aimidia (Midia), Agatubulis (gr. Agathopolis, în prezent Ahtopol), Basiliku (Vasilico), Suzuboli (Sozopoli) ³³, Ahilu (Anbial), Aimen (Eminé) ³⁴, mai bine rediate de Idrisi, se identifică precis. Distanța dată între ele de 25 mile este aproape exactă. De la cea din urmă pînă la Varna ne arată că sînt 50 de mile ³⁵. De aici și pînă la gurile Dunării așezările de pe țărmul mării sînt mai puțin cunoscute. Primul oraș notat la nord de Varna este Armocastro, care pare să nu fie unul și același cu Miriș (Halmyris). Era situat cu 25 mile spre nord.

²⁹ În mss. avem forma Saklav, în afară de mss. Paris 1, unde găsim forma Saklahi. Vezi B. Nedkov, *op. cit.*, p. 151, nota 337; I. Leleweil, *op. cit.*, t. IV, p. 166 crede că e vorba de orașul moldovean „Szegala”?

³⁰ Konrad Miller, *Karta Rogeriana*, climatul VI, sect. 54.

³¹ Konrad Miller transcrie greșit Bilad Germânia.

³² În afară de aceste două regiuni, din partea europeană a Imperiului bizantin mai fac parte Ard Getulia (Serbia) și Ard Labluna care, evident, are un nume derivat de la acela al orașului Avlona.

³³ Vechiul Sozopolis.

³⁴ E vechiul Hemus, Αἴμων "Opoç sau lat. Emona.

³⁵ B. Nedkov, *Bългарските пътища*, p. 107.

W. Tomaschek și-a permis să rectifice numele acestei așezări, cetind Erimokastro, ceea ce ar însemna „cetate pustie”. În felul acesta, el a ajuns să susțină că în vremea lui Idrisi orașul Halmyris se pustiise³⁶. E foarte posibil ca Idrisi să fi cunoscut existența orașului Halmyris din izvoare mai vechi, iar în vremea când scria el orașul să fi fost de mult timp dispărut. E foarte posibil în același timp ca și el să-și fi continuat existența ca și alte orașe din această parte în timpul stăpînirii bulgare³⁷. Ruinele lui trebuie să fie căutate așa cum indică aproape toți arheologii români³⁸ pe locul numit mai târziu „Cetatea Zaporojenilor”, lângă brațul Dunavaț. Nedkov admite propunerile lui Tomaschek, însă îl localizează ceva mai jos, la Enisala, lângă Babadag³⁹.

E greu de făcut un singur oraș din Miriș (Halmyris) și Armocastro. E cu mult mai probabil că Idrisi, pe lângă portul Halmyris de la gurile Dunării, cunoștea o altă așezare numită Argamo, cunoscută și de Procopius⁴⁰. Adăugarea unui *ga* la forma dată de Idrisi ne duce la numele corect Argamo. E vorba deci de cetățuia bizantină de la Capul Dolojman de pe coasta apuseană a lacului Razelm⁴¹ și de castelul din insula Biseriçuța din apropiere, folosite încă de bizantini în sec. al XI-lea.

Alt drum de o mare importanță descris de Idrisi este cel de pe valea Dunării. În secțiunile de care ne ocupăm, punctul său de plecare spre răsărit este orașul Afranisufa (Branicevo), unde se leagă de drumurile care vin din Ungaria⁴². Călătorul care merge de aici în josul fluviului — nu ni se spune dacă folosește navigația sau drumul de uscat pe țârm — ajunge după două zile și jumătate la Nukastru. Geograful arab arată că acest oraș este așezat la vărsarea râului Murafa (Morava) în Dunăre, într-o cîmpie roditoare plină de vii și grădini.

Tomaschek credea că numele de Neokastron (Nukastru la Idrisi) ar fi fost dat orașului Cladova în sec. al XII-lea⁴³. Nedkov acceptă această ipoteză⁴⁴. Nu s-a observat însă că pe hartă orașul acesta este situat pe malul nordic al Dunării. Prin urmare ar fi cu mult mai firesc să fie identificat cu orașul Kubin din Banatul Sîrbesc, așezat în adevăr la gura Moravei. Credem totuși că autorul nu avea în vedere acest oraș, ci Palanca Nouă care în traducere greacă ar suna Neokastron. Era așezat în fața vărsării de atunci a Moravei în Dunăre, mai la răsărit decît cea din zilele noastre. Prin aceste părți se dăduseră lupte crîncene între maghiari și bizantini. Putem presupune că pentru o mai bună apărare a trecerii Dunării se construiseră aici o cetățuie care, la data cînd scria Idrisi, era „nouă” pentru locuitorii de aici. De la Neokastron drumul continua timp de o zi

³⁶ W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus Halbinsel*, p. 309.

³⁷ Aici se afla un castel zidit pe vremea lui Justinian. În *Acta Sanctorum*, cu ocazia încreștrării unor martiri din aceste părți, numele orașului apare sub forma Almiride, v. K. Netzhamer, *Die Christlichen Altertümer der Dobrudja*, Buc. 1918, p. 23. *Notitia episcopatum* redactată în primele decenii ale sec. VIII, pretinde că ar fi existat aici un episcopat, v. Ed. De Boor, p. 519.

³⁸ R. Vulpe, *The Ancient Dobrudja*, p. 155 și harta.

³⁹ *Bûlgaria susednile i zemi*, p. 77 și n. 230, p. 79 și n. 240.

⁴⁰ *Περὶ κτισμάτων sive De aedificiis*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XV, p. 81, 117 nota 17.

⁴¹ P. Nicorescu, *Les basiliques byzantines de Dolojman*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine”, 1944, p. 95, 101. K. Netzhamer, *op. cit.*, p. 165.

⁴² B. Nedkov, *Bûlgarija i susednile i ziemi*, p. 79.

⁴³ *Zur Kunde der Hämus Halbinsel*, cit. p. 298.

⁴⁴ *Bûlgarija i susednile i ziemi*, cit. p. 298.

și jumătate spre răsărit pînă la Vidin. De aici, după o altă zi și jumătate de mers spre răsărit, urma orașul Suvestkastru (Șiștov)⁴⁵. Jaubert are forma Bestkastru⁴⁶ pe care Tomaschek a corectat-o în Vestkastru⁴⁷.

În transcrierea sa Konrad Miller are de asemenea această formă⁴⁸. Numele orașului este de origine greacă, Suvestkastru al lui Idrisi nefiind altceva decît Σεβαστοκάστρον⁴⁹. Σεβάστος traduce exact termenul latin *augustus*. Probabil că bizantinii confundau numele acestui oraș cu acela al vechii *Augustia*, care însă se situa ceva mai la apus, la gura Ogostului.

Mergînd de la Sevastokastron mai departe spre răsărit, după o zi și jumătate de mers se ajungea la Deristra (Silistra), oraș cu străzi largi, numeroase bazaruri, case frumoase, hrană din belșug și viață plăcută⁵⁰.

Cine călătorea spre gurile Dunării, părăsea de la Silistra malul acestui fluviu și urma vechiul drum roman, care străbătea Dobrogea prin mijloc. Pe această cale se ajungea, după alte patru zile de mers, la Berisklafisa (Preslavăț)⁵¹. Pe hartă, din cauza unei confuzii, numele acesta a luat forma Istlifanus. Pe harta rogeriană, transcris Isklifanus, este situat aproape de vărsarea Dunării în mare, și anume pe malul ei nordic. Idrisi mai precizează că este așezat pe fluviu lîngă o mlaștină.

Pasajul în care Idrisi descrie drumul ce duce spre gurile Dunării conține, în traducerea lui Jaubert, indicația că de la Silistra el merge „pe uscat”. Nedkov l-a tradus bine, folosind pentru acest loc expresia „prin stepă”. Cu toate acestea, din interpretarea sa rezultă că nu a dat prea mare atenție acestei precizări și din această cauză localizarea Preslavățului propusă de d-sa nu este acceptabilă. Criteriile adoptate de d-sa spre a descoperi locul unde trebuia să fie căutat Preslavățul sînt date de distanța înregistrată de Idrisi între acest oraș și Silistra, precum și de afirmația geografului că localitatea în cauză era situată lîngă o mlaștină. În parte, aceste indicații s-ar potrivi pentru satul Eski-Sarai, situat la 6—7 km departe de Hîrșova⁵². Există acolo ruine străvechi, iar balta menționată de Idrisi este Balta Brăilei.

Tomaschek a situat Preslavățul cu mult mai la sud, lîngă satul Topalu, între Cernavoda și Hîrșova, acolo unde zac ruinele Capidavei romane și apoi bizantine⁵³. Balta despre care vorbește geograful arab în pasajul dat este în cazul acesta Balta Ialomîței. Localizarea aceasta a mai fost acceptată și de alți istorici⁵⁴.

Lăsînd la o parte unele propuneri⁵⁵, care contravin datelor lui Idrisi și ale altor izvoare, se impune să se ia în considerație ipoteza care prezintă

⁴⁵ *Bulgarija i susednile i ziemi*, p. 79.

⁴⁶ *Op. cit.*, p. 386.

⁴⁷ *Zur Kunde der Hämus Halbinsel*, p. 300.

⁴⁸ Karta Rogeriana. climatul VI, sec. 53.

⁴⁹ B. Nedkov. *Bûlgarija i susednile i ziemi*, p. 79 nota 242.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 79, notele 243, 244.

⁵¹ *Ibidem*, p. 79, nota 245.

⁵² *Bûlgarija i susednile i ziemi*, p. 79. notele 245, 246.

⁵³ *Zur Kunde der Hämus Halbinsel*, p. 301—302.

⁵⁴ N. V. Zlatarski, *Istorijska dîrŭŭava*, t. I, partea a 2-a, p. 580.

⁵⁵ P. Diaconu, *Din nou despre valul de piatră din Dobrogea și Insemnările toparhului grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, XVI, 1 (1965), p. 192. și în altă lucrare *Sur la localisation de la Petite Preslav*, în „Revue des études sud-est européennes”, III, 1—2 (1965), p. 37 și urm. minimalizează importanța resturilor arheologice de la Nufărul (Prislava) și pretinde că așezarea actuală datează din sec. al XVIII-lea, numele ei neavînd nici o legătură cu vechiul Preslavăț. Este îndreptățit să se facă o apropiere de Preslavul Mare,

cele mai multe posibilități de a se confirma. Susținătorii ei localizează Preslavățul la Prislava (în prezent Nufărul) pe brațul Sf. Gheorghe.⁵⁶

În adevăr, Idrisi cunoștea două așezări cu numele de Preslav, pe Kamcea, în Bulgaria. Una din ele, menționată de mai multe ori, este Megale Barsklafa (Preslavul Mare), iar cealaltă, notată numai pe hartă, simplu, Barsklafa, este, în opoziție cu cealaltă, Preslavul Mic. Dacă vom considera că această Barsklafa este una și aceeași așezare cu Berisklafisa (Preslavățul), atunci riul despre care vorbește Idrisi ar putea fi Kamcea. Se ridică totuși un obstacol în calea unei astfel de identificări. Preslavul Mic este situat mai spre apus, în interiorul țării și aici lipsește mlaștina despre care vorbește geograful arab. Deci Megale Barsklafa, Barsklafa și Berisklafisa sînt trei așezări distincte. Două din ele, primele, se situează pe riul Kamcea în Bulgaria. A treia trebuie să fie căutată la gurile Dunării în apropiere de Armocastro. Pe hartă, găsim aici, pe malul nordic al fluviului, adică al brațului Sf. Gheorghe, însemnată așezare Istlifanus, un nume corupt din cauza unei confuzii. El corespunde deci Berisklafisei din text. Aici „mlaștina” există și ea este Delta însăși. Există de asemenea ruine și resturi de cultură romană și bizantină tîrzie. Mai mult încă, aici în Prislava s-a păstrat și vechea numire.

Tomaschek și Nedkov s-au înșelat crezînd că drumul descris de Idrisi de la Branicevo la Armocastro mergea continuu pe valea sau pe cursul Dunării. Idrisi spune clar că de la Deristra (Silistra) el continua prin „stepă” spre răsărit. A trece prin stepă înseamnă a părăsi cursul Dunării. Călătorul se îndrepta din Silistra spre răsărit și apoi urca spre gurile Dunării pe un drum care venea de la Rasgrad la Adamklisi și apoi la Babadag. E vorba de drumul roman care a fost folosit pînă tîrziu și al cărui traseu este urmat și în prezent. Localnicii l-au numit „drumul pavat”, expresie tradusă de turci în limba lor prin cuvîntul *taşjolu*⁵⁷. Rațiunea acestei abateri de la cursul Dunării o constituia, pentru cel lipsit de mijloace de navigație, scurtarea drumului.

Resturile de cultură materială și ruinele existente la Prislava nu se opun la localizarea Preslavățului în acest loc. Pe mari întinderi pe teritoriul satului ies la iveală resturi de ceramică romană, atestînd existența unei pături de cultură din sec. II—VII. Provin de la așezarea romană cunoscută sub numele de Talamonium⁵⁸. Printre ele apar din belșug altele da-

pe Kamcea, fără a-l confunda cu Preslavățul de pe Dunăre. Existența Preslavului mic pe Kamcea nu impune negarea Preslavățului pe care izvoarele îl pun la gurile Dunării. În aceasta problemă mai vezi Petre S. Năsturci, *Peut-on localiser La Petite Preslav à Păciutul lui Soare?* în *ibidem*, p. 17 și urm. Se formulează aici o ipoteză care nu se poate susține, termenul *ὄσσημέραι* referitor la posibilitatea pentru bizantini de a ataca „zilnic” pe locuitorii din Preslavul Mare de pe Dunăre provenind dintr-o confuzie a Annei Comnena. C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII, Bergean, Paristrion*, în „Analele Dobrogei”, 1 (1920), p. 31, identifică Istlifanus cu Istropolis.

⁵⁶ C. Jiricek, *Istoriya na bălgărite*, Tirnovo, 1886. p. 239; Gh. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Buc., 1893. p. 90. Pentru alți istorici bulgari care admit aceasta localizare v. B. Nedkov, *Bălgarija i sâsednile i ziemi*, p. 79, nota 245.

⁵⁷ G. Popa Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, Buc. 1911, p. 72. Relativ la acest drum v. V. Părvan, *Ulmelum*, I, p. 80 și C. Litzica, *Căstrele romano-bizantine în Dobrogea*, în „Convorbiri literare”, LII (1920), p. 201.

⁵⁸ V. Părvan, *Salsovia*, Buc. www.dacoromanica.ro

tind din secolele IX — XIII. Desigur, fără efectuarea unor săpături arheologice nu se poate spune nimic precis. Nu se poate stabili când anume a dispărut vechiul Talamonium și când pe ruinele sale a luat ființă nona așezare sau de când începe decăderea acesteia și transformarea ei într-un simplu sat.

Zidurile de aici au atras uneori atenția cercetătorilor. Astfel arheologul francez Ernest Desjardins, care credea că Preslavul Mic s-ar fi suprapus peste vechea cetate romană Troesmis, constata la Malcoi, lângă satul Prislava, existența ruinelor unei fortărețe clădită în vremea lui Justinian⁵⁹.

Pe teritoriul satului Prislava se văd în mai multe locuri resturi din vechi construcții de piatră. În curtea lui Ștefan Iova, cu ocazia săpării unor tranșee de către cercetătorii bulgari în timpul ocupației Dobrogei din 1916 — 1917, s-au descoperit temeliele unei vechi cetăți de formă neregulată și de mică întindere. Se distingeau turnurile de dimensiuni considerabile⁶⁰. În colțul de sud-est al satului există un vechi cimitir în ale cărui morminte scheletele poartă la mâini brățări de sticlă albastră.

Nimeni nu a acordat pînă în prezent vre-o atenție oarecare zidurilor care apar din loc în loc în satul Ilganii de Jos așezat pe malul nordic al brațului Sf. Gheorghe în fața Prislavei. Aceste resturi de zidărie făceau pe cei care au lucrat la facerea Marelui Dicționar Geografic al României să creadă că aici exista în vechime un pod care lega cele două maluri ale Dunării.

Învățătorul Strutinski a cules multe monede descoperite de locuitori în grădinile lor. Am văzut 15 din ele. Toate sînt de aramă. Patru din ele sînt de la diferiți împărați bizantini din sec. al XII-lea, două mai mici poartă tamgaua hanilor tătari de pe la sfîrșitul sec. al XIII-lea și inscripții arabe. Restul nu se pot identifica. Castelul aproape complet dărîmat de pe malul Dunării are în el un strat gros de cenușă care acoperă resturi de ceramică din sec. XII — XIII. Faptul acesta dă de bănuit că Preslavățul a fost incendiat de tătari în a doua jumătate a sec. al XIII-lea. Prin urmare nu putem să afirmăm, așa cum s-a făcut, că la Prislava sînt resturi de construcții de proporții reduse și pe această bază să tragem cu ușurință concluzia că Preslavățul trebuie să fie căutat în altă parte⁶¹.

S-a mai susținut că Prislava este un sat nou căci nu apare pe hărțile întocmite de austriaci pe la sfîrșitul sec. al XIII-lea. Denumirea de Vița, Viza de pe portulanele italiene din sec. al XIV-lea era cunoscută, dar se considera că nu are nici o legătură cu Proslavița, nume care apare și sub această formă notat tocmai aici aproape de gurile Dunării⁶². Proslavița este însă înregistrată pe harta din geografia lui Ortelius⁶³, din 1570. S-ar putea spune că el înregistra date culese din portulane mai vechi și că așezarea cu acest nume dispăruse de mult timp. Acest lucru nu se poate susține întrucît călători străini ca Giulio Mancinelli, care a trecut din Constanța spre Galați, în 1582, o notează în însemnările lor⁶⁴. Cei care notau din memorie, ca, de pildă, Boucher de Perthes, puteau să o situeze la Brăila⁶⁵.

⁵⁹ *Voyage archéologique et géographique dans la région du Bas Danube*, în „Revue Archéologique”, XVI (1868), p. 267.

⁶⁰ G. Brătianu, *op. cit.*, p. 90.

⁶¹ P. Diaconu, *Din nou despre valul de piatră, . . .*, *loc. cit.*, p. 192.

⁶² Asupra apariției Proslaviței pe portulanele italiene vom mai reveni.

⁶³ A. Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum*, Anvers, 1580, III, 9.

⁶⁴ *Hurmuzaki*, XI, p. 116.

⁶⁵ O analiză a scrierilor sale *Voyage à Constantinople*, în „An. Dobrogei”, IV, 2 (1923), p. 198.

La o cercetare mai atentă se poate constata că ofițerii cartografi austriaci de pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea au notat și Prislava în lucrările lor. Așa, de pildă, este menționată în notele făcute în timpul explorărilor pe Dunăre de G. Lauterer, căpitan în armata austriacă și de locotenentul U. Mihanovicz⁶⁶. Ei au trecut-o, desigur, și în hărțile întocmite de ei. Numele Prislava se poate citi destul de limpede pe harta austriacă întocmită în timpul Congresului de la Viena⁶⁷. Dintr-o hartă rusă din anul 1838 se poate vedea că Prislava avea pe atunci 60 de case⁶⁸. Ruinele de aici erau cunoscute lui Iosif Mesiodax atunci când întocmea pe la 1780 harta țărilor române, copiată apoi de Rhigas din Velestin. El credea că aici a fost vechea Peuce⁶⁹. Se poate deci constata că izvoare de diferite categorii conțin știri pe baza cărora să se poată trage concluzia că o așezare cu numele de Prislava, situată pe brațul Sf. Gheorghe, a continuat să existe în tot cursul evului mediu tot acolo unde a fost Preslavita lui Idrisi și a portulanelor italiene.

Localizarea Preslavățului în apropiere de Preslavul Mare pe Kamcea sau la Țar Crum contrazice informația dată de unele vechi izvoare istorice. Astfel vechea cronică rusă menționează precis că acest oraș era așezat pe Dunăre⁷⁰. Pe malul acestui fluviu îl situează de asemenea scriitoarea bizantină Anna Comnena⁷¹. În vremea când descria ea domnia tatălui ei Alexe Comnenul, situația unor orașe din regiunea Dunării de jos se schimbă. Unele din ele decăzuseră în timp ce altele din simple așezări formate în jurul unui punct fortificat se dezvoltaseră și deveniseră centre înfloritoare. Aceasta a fost situația vechiului Talamonium care, dacă dăm crezare spuselor scriitoarei bizantine, s-ar mai fi numit și Megalopolis⁷². În timp ce Preslavul Mare, vechea capitală a Bulgariei, încetînd de a mai fi centrul administrativ al țării intrase în plină decădere, așezarea modestă de la Talamonium, datorită multiplelor ei legături comerciale⁷³, devenise unul din cele mai importante centre de pe teritoriul dobrogean. Epitetul de „mare” nu se mai potrivea acum vechii capitale ci orașului dunărean. În felul acesta se explică denumirea de Preslavul Mare pe care i-o dă Anna Comnena.

Cercetarea atentă a pasajului în care ea descria expediția întreprinsă de tatăl ei Alexie Comnenul în anul 1087 împotriva orașelor răzvrătite din Paristrion arată clar că orașul menționat acolo sub numele de Preslavul Mare pe Dunăre este Preslavățul dobrogean și nu Preslavul Mare de pe Kamcea. Din descrierea autoarei se vede că orașele Dorostolon (Silistra), Vicina și altele se răzvrătiseră sub conducerea unor șefi numiți Tatos, Saccea și Sethlav⁷⁴. Printre ele se afla și Preslavățul. În vederea expediției proiectate împotriva lor, oștirea bizantină se concentrase în regiunea

⁶⁶ N. Docan, *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în „An. Acad. Rom., Mem. sec. ist.”, s. II, t. XXXVI, p. 98, 110, 137, 138.

⁶⁷ G. Brătianu, *op. cit.*, p. 89 și anexe.

⁶⁸ Al. P. Arbore, *Din etnografia Dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, IV, 3 (1923), p. 331.

⁶⁹ N. Iorga, *O hartă a țărilor române din 1780 și un geograf dobrogean*, în „An. Acad. Rom., Mem. sec. ist.”, seria a doua, t. XXXVI, p. 923.

⁷⁰ *Povesti vremennyh let*, ed. Adrianova Peretc, vol. I, Moscova, 1950, p. 48.

⁷¹ Anna Comnena, *Alexiada*, ed. Bonn, vol. I, p. 342.

⁷² *Ibidem*, p. 243.

⁷³ *Povesti vremennyh let*, ed. cit., vol. I, p. 48.

⁷⁴ Anna Comnena, *op. cit.*, vol. I, p. 323.

orașului Diampolis (Iamboli). Luînd comanda ei, împăratul Alexie a ordonat la Lardea⁷⁶ lui Gheorghe Euphorbenos să atace cu flota orașele amintite pe la gurile Dunării. Oștirea bizantină s-a deplasat apoi spre nord, a trecut peste Balcani prin pasul Sidera⁷⁶ și a ajuns la riul Dicina al cărui nume Anna îl confundă cu acela al Vicinei de pe Dunăre⁷⁷. Continuîndu-și drumul spre nord, ostașii bizantini au trecut apoi prin Plisca și pe la o localitate numită pe atunci Colina lui Simeon⁷⁸. La etapa următoare, au atins Dunărea și și-au stabilit tabăra la 24 stadii depărtare de Silistra. Imediat, împăratul a convocat la un consiliu pe comandanții oștirii spre a stabili planul de luptă împotriva rebelilor. Dintre cei chemați la această adunare, Grigore Maurokatakalon și Paleologos au sfătuit pe împărat să nu atace Silistra înainte de a supune Preslavul Mare de pe Dunăre⁷⁹. Unii din istoricii care s-au ocupat de aceste evenimente au fost de părere că aici Anna Comnena ar fi săvîrșit o greșeală punînd Preslavul Mare pe Dunăre. Nu în această localizare constă greșeala autoarei, ci în întrebuintărea atributului „Mare” pe lângă Preslav și confundarea Dicinei cu Vicina. Nu este vorba deci de Preslavul Mare de pe Kamcea și nici de Preslavul Mic din apropierea acestuia, ci de Preslavul Mic sau Preslavățul de la gurile Dunării. Dacă Preslavul de pe Kamcea s-ar fi numărat în rîndul orașelor răzvrătite, oștirea bizantină nu ar fi trecut pe lângă el fără a-l ataca. Nu ar fi săvîrșit eroarea de a lăsa în spatele ei un dușman așa de primejdios. Cei doi comandanți se refereau la Preslavul de pe Dunăre, primul dintre orașele răzvrătite pe care urma să-l atace flota bizantină⁸⁰.

Prin urmare numai la Prislava trebuie căutată Berisklafisa lui Idrisi. Ruinele din satul Ilganii de Jos ne explică pentru ce el o situa în nordul Dunării, care în regiunea Deltei era la geograful arab numai brațul Sf. Gheorghe.

De la Berisklafisa drumul continua la Disina (Vicina)⁸¹ pînă la care erau alte patru zile de mers spre răsărit. În alt loc geograful arab susține că de la acest oraș și pînă la țărmlul mării sînt numai 40 de mile⁸². Se pare că el confundă Ditzina de pe Kamcea cu Vicina de la gurile Dunării. Pe hartă înregistrează numai o singură dată Dicina cam în mijlocul Dobrogei, la egală distanță între Kamcea și Dunăre⁸³. Pe Kamcea este așezat orașul Tarmisia, pe care Miller îl citește însă Karkasu⁸⁴. De la aceasta și pînă la Dicina, Idrisi arăta că este distanță de o zi de mers⁸⁵. Că el se gîndea și la Vicina de pe Dunăre se vede din faptul că imediat după ce menționează acest nume vine și cu precizarea că de la acest punct fluviul se

⁷⁶ Anna Comnena, *op. cit.*, p. 333.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 340. *Sidera* înseamnă „Porțile de Fier”. Este pasul numit de turci Demir Capu, care are același sens.

⁷⁷ Pentru fluviul Ditzina de pe Kamcea v. C. Porphirogenetos, *De thematibus et de administrando imperio*, ed. Bonn, p. 79.

⁷⁸ Anna Comnena, *op. cit.*, p. 340: 'Ακρολοφία τίνα τέν Σιμεόνος. Se mai numea și βουλευθέρτιον τῶν Σκιθῶν „Locul de adunare al Sciților”. Localitatea aceasta trebuie să fie căutată la nord de Șumen.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 342—343.

⁸⁰ F. Chalandon, *Essai sur le regne d'Alexis Comnene*, Paris 1916, p. 116.

⁸¹ Confundă Vicina de pe Dunăre cu Dicina de pe Camcia.

⁸² B. D. Nedkov, *Bŭlgarija i sŭsednite i ziemi*, p. 105.

⁸³ K. Miller, *Karla Rogeriana*, climatul VI, sect. 55.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ B. D. Nedkov, *Bŭlgarija i sŭsednite i ziemi*, p. 105.

apropie de partea sa răsăriteană, ceea ce înseamnă că de aici începe Delta.

S-ar putea respinge teza că Idrisi confunda Ditzina de pe Kamcea cu Vicina dunăreană, întrucât din afirmațiile sale se poate constata că Ditzina era la o distanță de 40 de mile de la țărmul mării, iar din opera lui Constantin Porphyrogenetos se poate vedea că rușii, în mersul lor spre Constantinopol, plutind cu luntrile de-a lungul țărmului mării, poposeau și în acest punct⁸⁶. Deci Ditzina era lângă țărmul mării și nu la 40 de mile depărtare de ea în interior. De fapt la gura Kamcei și a Provadiei, marea face un intrind adânc în țărmul de la sud de Varna și creează aici un adevărat golf a cărui lungime poate fi de 40 mile. El era un loc foarte nimerit spre a adăposti luntrile războinicilor ruși. La prima menționare⁸⁷ avem deci de-a face cu Vicina de pe Dunăre, iar a doua oară confundă acest oraș cu Ditzina de pe Kamcea. Șovăiala se observă și pe hartă, unde localitatea în cauză este pusă la jumătatea distanței dintre cele două ape.

Pe baza apropierii de nume, unii cercetători au propus localizarea Vicinei la Măcin⁸⁸. Valurile de pământ de la Nicolițel⁸⁹ au sugerat altora ideea de a o situa lângă satul cu acest nume. S-a luat apoi în discuție faptul că pe o hartă alcătuită de austriaci în timpul Congresului de la Viena Mahmudia apare cu numele de Betesina⁹⁰. Numele acesta este destul de sugestiv, iar ruinele bizantine care apar în acest loc pot întări convingerea că aici se situa vechea Vicină. La o analiză mai atentă se constată însă că avem de-a face cu o lectură greșită a numelui de Beștepesina format de populația românească de la cuvântul Beștepesi folosit de turci spre a denumi înălțimile de aici („Cinci Dealuri”).

Anna Comnena era informată că Tatos stăpînea la Dorostolon (Sistria) iar Saccea și Sethlav la Vicina și în celelalte orașe. De aici s-a tras concluzia că Vicina ar trebui căutată pe la Isaccea⁹¹. Se pare că această identificare poate să aibă mai mulți sorți de izbîndă. În adevăr, s-a observat că într-un portulan grec datînd de prin sec. al XIV-lea, copiat de pe altul italian, brațului Chilia (Licostomo) i se mai spunea și riul Vicina⁹². Portulanele italiene și catalane pun Vicina sub forma unui castel deasupra căruiia flutură un steag cu tamgaua hanilor tatarî cam acolo unde începe Delta. În prezent Dunărea se desface în două brațe la Ceatal. În sec. al XIV-lea, divizarea fluviului în două se producea însă cu mult mai sus, lângă Isaccea. A fost deci un timp cînd brațul nordic al Dunării

⁸⁶ B. D. Nedkov, *op. cit.*, p. 79.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 105.

⁸⁸ W. Tomaszek, *Zur Kunde*, p. 318, 323. B. D. Nedkov, *Bulgarîa i susednîte i ziemi*, p. 79.

⁸⁹ C. Brătescu, *op. cit.*, p. 30. Crede însă posibilă și o localizare la Măcin.

⁹⁰ G. Brătianu, *op. cit.*, p. 90.

⁹¹ N. Grămada, *Vicina*, în „Codrii Cozminului”, I, p. 458.

⁹² P. Ș. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina, și țărmul apusean al M. Negre în lumina unui portulan grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, VIII (1957), 1—4, p. 295 și urm. V. de asemenea C. Marinescu, *Le Danube et le littoral occidental et septentrional de la Mer Noire dans le Livre del Conoscimento*, în „Revue historique du sud-est europeen, III (1926), 1—3, p. 4 și urm. Vicina și Isaccea apar în același timp într-un izvor turc, ceea ce exclude identificarea, v. M. Guboglu, *loc. cit.*, p. 1027. Se poate face o legătură între Isaccea de la Anna Comnena și Vicina. Acestea nu trebuie să se confunde cu Isaccea însăși, ci trebuie căutată în apropiere. Unele izvoare vorbesc de „Insola Vicina”. O insulă în această parte a Dunării se află numai în apropiere de Isaccea.

s-a numit Vicina și numele acesta l-a purtat pînă cînd orașul Licostomo s-a dezvoltat puternic și a luat locul Vicinei, care după invazia tătarilor intră într-o perioadă de decadență.

Vicina nu este o așezare formată în timpul stăpînirii bizantine de venețieni sau genovezi. Numele romanic pe care-l poartă constituie o dovadă privind vechimea și componența etnică a populației de aici. Desigur, începuturile ei trebuie căutate în timpul stăpînirii romane. Ca și celelalte orașe dobrogene a suferit mult în timpul invaziilor slave și avare, cunos-cînd citva timp o perioadă de decădere. Totuși faptul că în Notitia Episcopatum⁹³ se menționează în sec. al VIII-lea un mitropolit al Vicinei (του Βυχαίνου)⁹⁴, ne arată că orașul își menținuse importanța, deși știrile din izvorul arătat nu se confirmă totdeauna⁹⁵.

Numele de *dicieni* dat în trecut românilor din aceste părți se poate pune în legătură cu Vicina (Dicina) sau cu Diacene și arată vechimea lor pe meleagurile dobrogene⁹⁶.

De la Vicina, călătorul putea să meargă spre sud la Armukastru. Ajungea aici după două zile de mers. Idrisi notează că e un oraș vechi, cu clădiri înalte, situat pe o colină frumoasă înclinată spre mare⁹⁷. Mai arată că aici produsele erau ieftine și din această constatare se vede că propunerea lui W. Tomaschek de a emenda numele Armukastru în Erimokastro ('Εριμοκάστρο, „cetate pustie”)⁹⁸ nu se poate admite, precum nici identificarea cu Halmyris care s-ar fi pustiit acum. Numele s-a transmis, desigur, deformat, ca de obicei. Din prima lui parte, copistul a omis silaba *ga* cu care reîntregindu-l obținem Argamukastru. E vorba deci de vechiul oraș Argamum menționat și de Procopius sub forma 'Αργάμου. Ruinele acestuia se află pe înălțimea care domină lacul Razelm la capul Dolojman⁹⁹. În vremea aceea lacul Razelm forma un golf încă neseplat de mare prin cordoane litorale.

Idrisi mai menționează încă odată orașul Armukastru, atunci cînd descrie drumul de la Constantinopol la Matraha (Tmuturakan). Cu această ocazie ne spune că de la Varna și pînă la el sînt 25 de mile¹⁰⁰. De la Armukastru la fluviul Dunărea sînt alte trei mile. Distanța ar fi aproximativ exactă dacă admitem că este vorba de o traversare în linie dreaptă a lacului Razelm de la capul Dolojman la gura Dunavățului.

De la gurile Dunării și pînă la Akliba¹⁰¹ distanța este de o zi de plutare pe mare. În cele mai multe manuscrise numele acesta are forma Aqliba și numai într-un singur caz găsim Aflis. Tomaschek și-a permis să corecteze această formă izolată în Aqliya și să propună identificarea ei cu Chilia¹⁰². Nedkov rectifică traducerea lui Jaubert în această parte a textului

⁹³ Ed. lui De Boor în „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, XII (1890), Bonn, p. 519.

⁹⁴ În text βυχαίνου, dar la copiere k se confundă ușor cu π.

⁹⁵ Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 36, v. și J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, în „Bibl. des Ecoles fr. d'Athènes et de Rome”, XII, p. 169.

⁹⁶ Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, în Publicațiile Muzeului Reg. al Dobrogei, p. 5—6.

⁹⁷ B. D. Nedkov, *Bulgaria i susedniti i ziemi*, p. 79.

⁹⁸ *Zur Kunde*, p. 309.

⁹⁹ P. Nicorescu, *Les basiliques byzantines de Dolojman*, loc. cit., p. 95.

¹⁰⁰ B. D. Nedkov, *Bulgaria i susedniti i ziemi*, o. c., p. 99.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 99, 148.

¹⁰² *Zur Kunde*, p. 26—27.

arătînd că de la Akliba pînă la gura Nistrului ar fi o zi de plutire pe mare și nu o milă cum a tradus Jaubert¹⁰³. Și el crede că e vorba tot de Chilia. Am arătat în altă parte că Akliba este un termen arab avînd înțelesul de „Cetate Albă”¹⁰⁴.

Se pare că Idrisi a mai avut și o altă informație asupra drumului dobrogean, pe care l-a confundat însă cu altul care, plecînd de la Șiștov (Sevestkastru), mergea spre răsărit și trecea la sud de Balcani prin pasurile orientale ale acestora. Lămurirea confuziilor care s-au strecurat în opera geografului arab depinde într-o largă măsură de identificarea unor rîuri care curg în regiunea de la nord de Balcani și îndeosebi a celui căruia Idrisi îi dă numele de Masiunus. Este necesar de asemenea să se identifice și să se localizeze mai bine orașele care poartă numele de Agrazimus și Bulia Pațiminsk.

În Bulgaria nordică, Idrisi notează cinci rîuri, însă numai unuia din ele îi dă numele de Masiunus. Pe unul din primele este așezat orașul Barsklafa (Preslavul Mic), care nu trebuie să se confunde cu Preslavățul dunărean. Acest rîu nu poate fi neînsemnatul pîriu Sarai, cu care ar dori să-l identifice B. D. Nedkov¹⁰⁵. Pe harta mică rîul pe care este așezat Preslavul Mare și Preslavul Mic curge spre răsărit și se varsă în Marea Neagră¹⁰⁶. E vorba deci de Kamcea Mare și Kamcea Mică. Celălalt rîu, notat cu ocazia descrierii drumului de la Varna la Constantinopol, curge printre Provadia și Petrini și este, desigur, Provadia.

Pe harta mică se mai notează un alt rîu care curge spre nord și se varsă în Dunăre¹⁰⁷. Din descrierea lui Idrisi se vede că el era format din două ramuri.

Primul își avea izvoarele lîngă un munte, curgea spre nord și străbătea orașul Bulia Pațiminsk, așezat pe drumul care duce de la Varna la Constantinopol. El se unea cu celălalt ram numit Masiunus și, formînd un singur curs, mergeau să se verse în Dunăre între Silistra și Șiștov. Între aceste orașe se varsă în Dunăre două rîuri mai importante și anume Lomul și Iantra. Ambele sînt formate din mai mulți afluenți. Lomul este rezultatul unirii Lomului Alb și Lomului Negru, iar în Iantra se varsă un afluent care vine dinspre sud-vest, dinspre Șevlievo, iar altul numit Karadere vine dinspre sud-est și are confluența mai jos de Gornia Oreahovița. Trebuie să notăm că Idrisi cunoștea și un oraș cu numele de Masiunus¹⁰⁸.

Plecînd de la propunerea lui W. Tomaschek de a se rectifica denumirea Masiunus în Simeonos în care ar trebui să se vadă orașul Șumen, Nedkov a ajuns să identifice greșit rîul acesta cu Lomul. Concluziile sale nu se pot accepta căci prin orașul Șumen nu trece nici Lomul alb, nici Lomul Negru. Pe de altă parte orașul Masiunus în enumerarea localităților pe care Idrisi o face la începutul secției a 4-a este pus în Macedonia (Ard Makadunia)¹⁰⁹, care se întinde pînă la Dunăre și cuprinde, după părerea lui, și Bulgaria apuseană. Prin urmare acest oraș nu se poate localiza la

¹⁰³ *Bulgarija i susednile i ziemi*, p. 148, nota 311.

¹⁰⁴ Vezi mai sus p. 220.

¹⁰⁵ *Bulgarija i susednile i ziemi*, p. 19.

¹⁰⁶ Konrad Miller, *Karta Rogeriana*, climatul VI, sect. 54–55.

¹⁰⁷ *Ibidem*, climatul VI, sect. 54.

¹⁰⁸ *Bulgarija i susednile i ziemi*, p. 69.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 69.

Șumen, care este în Bulgaria răsăriteană (Ard Burgan). El trebuie să fie căutat cu mult mai la apus. Idrisi ne spune că de la Lofisa, care neîndoiește este Lovcea, și pînă la Masiunus, mergînd spre nord-est sînt numai patru poște¹¹⁰. Rîul cercetat mai sus nu este Lomul, ci Iantra, cei doi afluenți fiind Resen și Kara Dere. Pe acesta din urmă era așezat orașul Bulia Pațiminsk în apropierea strîmătorii Demir Kapu (Poarta de Fier).

Clarificînd aceste puncte de sprijin necesare identificării stațiilor din itinerariile balcanice ale lui Idrisi, putem reveni la drumurile care străbăteau Bulgaria de răsărit și Dobrogea. Unul din cele mai importante puncte de plecare în aceste părți era portul Varna. Idrisi enumeră stațiile de pe drumul care duce de la acest oraș la Constantinopol și dă distanța dintre ele în zile sau zile de mers. De la Varna se mergea la Petrini (Πετριον), apoi la Burfanto (Πρόβατον) care e Provadia, și de aici la Preslavul Mare sau cum îi spune Idrisi Megale Barsklafa (Μεγάλη Πρεσθλαβα). După o zi de drum se ajungea la Farbisius (Vărbița — Οὐρβιτιξιον). Pînă aici toate stațiile enumerate au fost bine identificate și localizate de Nedkov¹¹¹. Mai departe greșește cînd pune orașul Bulia Pațiminsk la sud de Balcani. Idrisi arată că prin el trecea un rîu care se varsă în Dunăre între Șiștov și Silistra. Nici unul din cele două rîuri, Lomul și Iantra, nu au izvoarele la sud de Balcani. Prin urmare drumul continua pe valea rîului Kamcea (Dicia), la Agramini (ἡ Γραμαινῆ), care nu poate să fie trecătoarea Vărbișkia¹¹², ci cu mult mai probabil Karațelar. De la Agramini se ajungea apoi la Istinus (Στένος „strîmtoare”), care nu este altceva decît strîmtoarea prin care se trece din valea rîului Kamcea Mare în valea Kara Dere. Aici călătorul poposea în orașul Bulia Pațiminsk. Trecea apoi prin strîmtoarea Demir Kapu și ajungea la Calimalaia de unde putea să-și continue drumul spre Constantinopol cu mai multă ușurință¹¹³.

Drumul acesta de la Varna la Constantinopol prin pasul Demir Kapu este lung și ocolit. Ar fi fost cu mult mai scurt dacă trecerea la sud de Balcani s-ar fi făcut prin pasul Cialikova sau chiar prin Vărbișkia. Nu putem cunoaște însă greutățile pe care le întîmpina călătorul la aceste trecători.

Probleme mai complicate se pun în legătură cu celălalt drum care ducea de la orașul Suvestkastru (Șiștov) la gurile Dunării. El nu coincide cu cel care mergea de la Branicevo pînă la Silistra pe valea fluviului. Este vorba de un drum de uscat care unea principalele localități de pe podișul dintre Dunăre și Balcani. Șoseaua actuală urmează același traseu.

Prima stație principală după Șiștov era Agrazimus (Grădiște, azi Levski). Nu se poate identifica, așa cum s-a propus, cu Razgradul¹¹⁴, pentru aceleași motive din care s-a respins identificarea orașului Masiunus cu Șumenul. Idrisi arată că acest oraș era în Macedonia¹¹⁵ și nu în Bulgaria răsăriteană (Ard Burgan). În al doilea rînd trebuie să ținem seama că era mai la apus de Masiunus, situat, așa cum s-a arătat, pe un afluent de pe partea stîngă a Iantrei. E vorba deci de un drum care de la Șiștov pleca

¹¹⁰ *Bûlgarija i susednile i zieni*, p. 75.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 81, 135, 136, notele 245—255.

¹¹² *Ibidem*, p. 137, nota 258.

¹¹³ V. textul la Nedkov, *Bûlgarija i susednile i zieni*, p. 82.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 83 și p. 139—140, nota 268.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 69.

spre sud și ajungea la Grădiște. Acesta, pe vremea aceea, va fi purtat, de la râul pe care era așezat, numele de Macrasimus (Μακρ'ασίμος), numele, grezizat al vechiului Asimus (la Idrisi : Agrazimus).

Mai departe se mergea la Masiunus care corespunde, probabil, localității Mihalci, de pe râul Resen, apoi la Dinuboli, care este Nicopolis (Stari Nicup)¹¹⁶. Urman stațiile Qrimial, Almus și Rekran. S-a făcut observația că în toate manuscrisele și pe toate hărțile ele sînt înșirate pe Dunăre de la apus spre răsărit¹¹⁷. Primul dintre numele citate a fost corectat în mod greșit de W. Tomaschek în Fremniak (Vremniak)¹¹⁸. Emendarea aceasta nu se poate admite, căci în numele prezentat astfel nu se poate recunoaște nici una din formele existente în manuscrise : Quarātmaniyal, Qarātmaniyal, Qrimial. În realitate aici avem de-a face numai cu forma coruptă a numelui de Cernialom, care este Lomul Negru. Idrisi avea deci în vedere un oraș situat pe acest râu. Poate fi căutat prin apropiere de Popovo.

Oprirea următoare se făcea la Almus care, evident, este vechiul Almus roman, și nu un oarecare Klimās de la sud de Balcani¹¹⁹. Trebuie să ne gîndim la un oraș de pe Lomul Alb (Almus) cum ar fi, de pildă, Razgradul.

Urma apoi Rekran, care nu este altceva decît Tutrakan (Turtucaia)¹²⁰ la care copiștii au omis prima silabă. Identificarea cu Karnabatul nu se poate admite¹²¹.

Mai departe rezolvarea problemei identificării numirilor menționate de Idrisi în acest itinerariu devine extrem de dificilă. Dacă în adevăr drumul acesta mergea, așa cum au propus Tomaschek și Nedkov, de la Șiștov prin Razgrad, Șumen, pasul Cialikova și Carnabat la Sliven (Istlifanus) și dacă fixezi pe hartă punctele identificate de cei doi cercetători, rămii uimit de modul cum călătorul se mișcă buimac și ametit printr-un fel de labirint. Iată, de pildă, stațiunea care urmează după Rekran în acest itinerar al lui Idrisi este Bastarnas. Din scrierile istoricilor bizantini cunoaștem existența a două așezări cu numele de Bastarnas. Una din ele este pusă de Procopius în Moesia lîngă Dunăre¹²². O altă localitate cu numele de Bastarnas se afla la sud de Balcani. Acolo poposise oștirea împăratului bizantin Isac al II-lea Anghel, înaintea luptei de la Lardea¹²³. Aceasta însemna că localitatea Bastarnas se afla pe drumul care ducea de la Iamboli la Sidera (Demir Kapu), deci foarte aproape de Silven. Se pune deci întrebarea : pentru ce călătorul, în loc de a atinge ținta călătoriei sale, se îndreaptă spre răsărit și rătăcește o bucată de vreme, mergînd în zizgag pe lîngă golful Burgas ? Dacă mergea însă, așa cum arată Idrisi, de la Tutrakan (Turtucaia) o jumătate de zi, ajungea la localitatea Vetrina, lo-

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 85, Nedkov, *o. c.*, p. 140, nota 269 caută pe lîngă Plisca o localitate Dineopole.

¹¹⁷ B. D. Nedkov, *Bălgarija i susednite i ziemi*, p. 85.

¹¹⁸ *Zur Kunde*, p. 317.

¹¹⁹ Nedkov, *Bălgarija i susednite i ziemi*, p. 85.

¹²⁰ Vezi O. Mărculescu, *Transmarisca — Turtucaia*, „Analele Dobrogei”, XIX, (1938) 3, p. 112.

¹²¹ B. D. Nedkov, *Bălgarija i susednite i ziemi*, p. 85. Tomaschek, *Zur Kunde*, p. 316.

¹²² Περὶ κτισμάτων sive *De aedificiis*, ed. G. Popa-Lisseanu în *Izv. ist. românilor*, Buc., 1939, p. 80, 116.

¹²³ Zlatarski, *Istorija na bălg. dŭrŭŭava*, t. II, p. 460.

calitate foarte veche¹²⁴, situată pe malul Dunării, acolo unde geograful arab o pune pe hartă. Idrisi nu a făcut altceva decât să corecteze numele de Vetrina în Vastarnas cunoscut de el dintr-un alt itinerar privind regiunea de la sud de Balcani.

După o altă jumătate de zi de mers spre răsărit, de la Bastarnas, călătorul ajungea la Rusu Kastru. O localitate Rosokastro se găsește la sud-est de Carnabat¹²⁵, dar dacă Bastarnas era în apropiere de Sliven, distanța între ele era cu mult mai mare. E sigur că și aici Idrisi confunda Dorostolon de pe Dunăre cu această localitate de la sud de Balcani.

De la Rosokastro pînă la Megale Terme era o altă jumătate de zi de mers. E greu de spus unde se situa această așezare. Nedkov se gîndește la Băile Aitos de lingă golful Burgas. Procopius cunoaște însă o așezare cu numele de Therna prin apropiere de Silistra și Razgrad (Abrittus)¹²⁶. Se poate ca așezarea de la Tropaeum Trajani să fi luat acum denumirea de Megale Thernas.

Urma apoi spre răsărit, după o altă jumătate de zi, orașul Linucastru (Litucastru sau Atucastru, Anucastru, Ayucastru)¹²⁷. Tomaschek și cu Nedkov l-au identificat cu orașul Aitos¹²⁸. Pe teritoriul dobrogean Procopius cunoștea așezarea fortificată Limocastro (Λιμοκάστρον)¹²⁹. În lipsa unei forme corecte a numelui e greu de precizat ce oraș avea Idrisi în vedere. După modul cum au identificat Nedkov și Tomaschek localitățile din acest itinerariu, de la Aitos drumul se îndrepta din nou spre apus, deși Idrisi întrebuițează mereu termenul „răsărit”. Prima stație după Linucastru este Gului¹³⁰. În ea s-a văzut localitatea Goloe¹³¹. Din opera Annei Comnena se poate vedea însă că această așezare, situată pe drumul dintre pasul Sidera și Iamboli¹³², nu era prea departe de orașul Sliven și nu la o jumătate de zi de orașul Aitos, departe spre răsărit. Nepotrivirea provine de asemenea din faptul că Idrisi confunda această localitate cu alta, avînd un nume apropiat, de pe teritoriul Dobrogei.

Între Gului și Sliven (Istlifanus) mai sînt două stații și anume Baska și Akli. O cetățue cu numele de Baskon se întîlnește printre cele enumerate de Procopius în Tracia. Probabil că exista și pe teritoriul dobrogean una cu un nume asemănător.

De la Baska se mergea o jumătate de zi pînă la Akli¹³³. În toate manuscrisele se întîlnește forma Aqli. Tomaschek și-a permis s-o corecteze însă în Afli și a identificat-o cu localitatea Gorno Alexandrovo (reg. Sliven)¹³⁴. Forma propusă de Tomaschek nu se sprijină pe nici o lecțiune și e greu de admis. Mai curînd se poate vedea în Akli sau Akla numele mutilat al cetății Heraklaia (Χερρακλαία), adică al cetății de la Enisala. La

¹²⁴ Anna Comnena, ed. Bonn, vol. I, p. 343–344, arată că în timpul asediului Silistrei din 1087 tatăl ei, Alexie Comnenul trimisese un corp de oaste ca să ocupe Vetrina.

¹²⁵ În drumul său spre Constantinopol, D. Cantemir vedea ruinele de aici. *Ist. Imp. Otoman*, ed. rom. din 1876, v. II, p. 444–445.

¹²⁶ Procopius, ed. cit., p. 80, 117.

¹²⁷ B. D. Nedkov, *Bulgaria i susednile i ziemi*, p. 143, nota 276.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 85, 143, nota 276. Tomaschek, *Zur Kunde*, p. 318.

¹²⁹ Procopius, ed. cit., p. 80, 116.

¹³⁰ Nedkov, *Bulgaria i susednile i ziemi*, p. 85.

¹³¹ *Ibidem*, p. 143, nota 277. Tomaschek, *Zur Kunde*, p. 318–319.

¹³² Procopius, ed. cit., p. 15.

¹³³ B. D. Nedkov, *Bulgaria i susednile i ziemi*, p. 87.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 141, nota 279.

nord de ea erau munți mari (munții Dobrogei), dincolo de care curge Dunărea. Printre alte mențiuni consemnate cu privire la această localitate este și aceea că aici se lucrau obiecte de fier.

De la Akla la ultimul punct al itinerarului, Istlifanus, se mai mergea încă timp de o zi. Se poate admite că Idrisi a confundat Preslavățul (Berisklafisa) cu orașul Sliven din Balcani. Confuzia provenea de la existența unor nume identice sau asemănătoare în două itinerarii cunoscute lui. Că el avea în vedere un drum care ducea spre gurile Dunării se vede din întrebuițarea în mod consecvent a expresiei „spre răsărit”, din notarea orașului Istlifanus ca punct terminus și din precizarea pe care ne-o face că el prezenta orașe din Bulgaria răsăriteană (Ard Burgan) și nu din Tracia (Rum). E greu de precizat dacă el a adăugat sau nu numele unor orașe luate din itinerarul său sudic, sau numai a corectat cu ajutorul acestuia numele unor așezări existente în itinerarul dobrogean.

Că Idrisi avea în vedere un drum din Dobrogea se vede dintr-un alt pasaj al operii sale unde enumeră din nou orașele din Ard Burgan (Bulgaria răsăriteană dintre Balcani și Dunăre împreună cu Dobrogea). Punctul de plecare este de data aceasta Rekran (Tutrakan). Sînt lăsate la o parte orașele Șiștov, Macrasimus și Masiunus, care erau în Macedonia (Ard Makadunia). Trebuie să precizăm cu această ocazie că dacă el și-ar fi propus să înșire orașe din regiune de la sud de Balcani, ar fi întrebuițat, în loc de Ard Burgan, expresia Bilad Rum. Se înregistrează cu ocazia acestei noi enumerări orașele pe care le-am cercetat mai sus, situate între Turtucaia și Preslavăț¹³⁵.

Că avea la dispoziție două itinerarii pe care le confunda se vede aici din faptul că el mai adăoga, după menționarea orașului Istlifanus (luat de data aceasta ca Sliven), alte orașe situate mai spre răsărit. Primul este Anaxiopolis, corectat de Tomaschek în Alexiopolis¹³⁶, situat la o zi de mers spre răsărit. E vorba deci de un oraș de la sud de Balcani, fondat în timpul domniei împăratului Alexie Comnenul, al cărui nume îl poartă. Pînă la orașul următor Agatuboli, care este orașul Agathopolis (Ahtopol) de pe țărmul Mării Negre, era aceeași distanță. Dacă aici descoperim așezări situate în partea de sud a Balcanilor dar confundate cu stații din itinerarul dobrogean, următoarele două orașe, Taramisia și Disinia trebuie căutate pe Kamcia. Primul, probabil, nu era prea departe de Preslav, iar al doilea Disinia (Dicina) se situa lîngă laguna în care se vărsa riul cu același nume¹³⁷. Cînd autorul afirma însă că între Disinia și mare sînt 40 de mile, el se referea din nou la Vicina dunăreană. De altfel, după ce înregistrează acest oraș, vine cu precizarea că de aici, Dunărea se apropie de partea ei răsăriteană¹³⁸.

Prima menționarea Dicinei la Idrisi este urmată de aceea a unui oraș cu numele Tomitana. Putem presupune că aici e vorba de vechiul Tomis (Constanța) sau de încercarea de a face o deosebire între cele două orașe pe care el le confunda : Dicina de pe Kamcia și Vicina dunăreană. Una din ele aparținea, probabil, eparhiei Tomisului (eparhiei tomitane).

¹³⁵ B. D. Nedkov, *Bulgarija i susednile i ziemi*, p. 105.

¹³⁶ *Zur Kunde*, p. 323.

¹³⁷ Dicina, căreia în prezent i se spune Kamcia.

¹³⁸ *Bulgarija i susednile i ziemi*, p. 105.

Din analiza de mai sus se vede că opera lui Idrisi cuprinde informații complete și cu mai multe amănunte atunci când prezenta țărmul mării sau marile drumuri comerciale. S-au strecurat în ea unele confuzii și erori dar acestea trebuie studiate și puse la punct. Aceleași situații se întâlnesc și în portulanele italiene din sec. al XIV-lea.

Datele privind litoralul dobrogean oferite de aceste izvoare cartografice au fost studiate de către istoricii mai vechi sau mai noi¹³⁹. Nu s-a epuizat însă clarificarea tuturor problemelor pe care ele le ridică. Este necesar să se depună noi eforturi spre a se obține o bună identificare a localităților înscrise în ele.

Cel mai vechi portulan italian, cuprinzând localități de pe țărmul Mării Negre, portulanul pisan din sec. al XII-lea, s-a păstrat în biblioteca Națională din Paris. Este în mare parte deteriorat și pentru țărmul dobrogean n-a mai păstrat decât numirile Pangalia, Constanța și Zanavorda¹⁴⁰.

O altă hartă nautică de pe la începutul sec. al XIV-lea are de autor pe Giovanni da Carignan și este păstrată în arhiva din Florența. Pe țărmul dobrogean ea înregistrează localitățile Pangala, Costanza, Cernauarda, Groxia, Stravico, Sco, Georgio, Solina, Aspera, Licostomo. Trece apoi la Maurocastro de la gura Nistrului¹⁴¹.

Portulanele lui Pietro Vesconti alcătuite între 1311 și 1318 cuprind câteva date în plus. Ele înregistrează pentru litoralul dobrogean următoarele numiri: Pangalia (sau Pangallia), Costanza, Zanauarda, Grosea (sau Grossea), Straviqui (sau Straviq (ui), s(an) c(t)i, Georgi (sau s(an)c(t)i Georgy), Aspera (sau Asspera), Solina (sau Sollina), Licastomo, Fidonissi. Continuă apoi spre limanul Nistrului cu Farconare, Maurocastro și La Zinestra care stă dincolo de gura Nistrului.

Se observă dublarea consoanelor *l* și *s* și întrebuițarea lui *y* în loc de *i* numai în manuscrisul de la Viena din 1318 și de la Veneția. Nu există în manuscrisele de la Paris din 1313 și de la Florența din 1311. În primele două se intercalează între Grossea și Straviqui numele Banbola și Le Donavici. Manuscrisul din Viena are în plus numele Saline intercalat între Fidonissi și Farconare¹⁴².

Aceste numiri în plus nu mai apar în portolanele lui Dulcerto și al fraților Pizigani alcătuite cu aproximativ vreo trei decenii mai târziu. Ordinea înscrierii rămâne aceeași: Pangala, Costanza (Constanța la Pizigani), Zinauarda, Grosea, Stravico, Laspera, San Zorzo (Sc. Gorgi la Pizi-

¹³⁹ Konrad Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters. Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik*, Berlin, 1909; N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del medio evo*, în „Ephemeris Dacoromana”, IV, Buc., 1930, p. 77–214. Idem, *Vicina*, în „Codrii Cozminului”, I, p. 438–458; M. Popescu-Spineni, *România în istoria Cartografiei*, I, Buc., 1938, p. 72 și urm.; G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Buc., 1933, p. 61 și urm.; P. Ș. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și litoralul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, VIII (1957), 1–4, p. 295 și urm.; W. Tomaschek, *Miscellen aus der alten Geographie*, în „Zeitschrift für die osterr. Gymnasien 18 Jahrgang”, Viena, 1867, p. 717–718; I. C. Băcilă, *Stampe și hărți privitoare la trecutul Dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, IX, 2, p. 258 și urm.

¹⁴⁰ N. Grămadă, *Vicina*, în „Codrii Cozminului”, I (1925), p. 438; Gh. Brătianu, *Recherches*, p. 62 și fotografia în anexe, pl. II.

¹⁴¹ Kretschmer, *op. cit.*, p. 109–110. M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 73.

¹⁴² N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 220–223. M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 73.

gani), Salina (Solina la Pizigani), Vecina (lipsește la Pizigani), Lichostoma (Lico stoma), Farconayre (Farconare), Maurocastro¹⁴³.

Numirile Bambola și Le Donavici din manuscrisele de la Viena și Veneția ale portulanului lui Vesconti, neîntilnite în alte hărți nautice, constituie o dovadă că autorii acestora adunau informații noi pentru opera lor, dar nu verificau dacă numirile noi oferite de informatori nu erau dublete ale unor nume înscrise deja în hărțile pe care ei le copiau. Deosebirea dubletelor strecurate în aceste manuscrise și stabilirea formei corecte a numelor constituie într-o astfel de cercetare obiective de cea mai mare importanță. Este necesar să se precizeze de asemenea dacă numele înscrise de portolane pe litoralul dobrogean reprezintă orașe, cetăți, insule, gurile unor râuri sau gurile Dunării.

În această privință un portulan grec publicat împreună cu altele acum două decenii¹⁴⁴ este însoțit de un text care dă informații mai ample asupra țărmului dobrogean¹⁴⁵. În el se arată că aici sînt mai multe guri (de riuri), livezi (λιβάδια) și insule. Aflăm astfel că Zavarna (Zanauarda) și Aspa (Ἄσπα), corect Aspera, erau guri ale Dunării. Grosea și Phidonissi¹⁴⁶ erau insule. Aflăm pe de altă parte că în aceste părți corăbiile veneau să încarce sare.

Cu aceste precizări, fără a mai reda listele de numiri culese din portulane și publicate deja, se poate trece la identificarea unora din ele, anume cele care în cercetările de pînă acum au fost localizate nesigur sau eronat. Lăsînd la o parte numirile Pangalia (Pangalla) și Costanza, care nume ușor deformat sînt ale porturilor Mangalia (gr. Πανγάλια) și Constanța, prima localitate înscrisă de portulane pe țărmul Dobrogei și prezentînd dificultăți la identificare este Zanauarda sau Sanauarda. Unii din cercetători o caută la Jurilofca¹⁴⁷, alții la Caraharman¹⁴⁸ sau la Cernavodă¹⁴⁹. S-a făcut observația că pe hartă ea este situată la sudul unui golf care ar reprezenta lacurile Razelm, Zmeica, Golovița și Sinoe. De la această constatare ar fi trebuit să se renunțe la identificarea cu Jurilofca, situată pe un promontoriu care desparte lacul Razelm de Zmeica. Nici Cernavoda, departe de litoral, nu se poate admite. Mai apropiată de realitate este propunerea care are în vedere satul Carahorman (Corbul de Jos). S-a încercat și o explicație a numelui Zanavorda considerat de origine cumană, derivat de la cuv. *janauar* sau *ianawar*, avînd înțelesul de „animal”. După autorul acestei teorii, cumanii în fața invaziei tatarilor (1241) sau mai înainte, în vremea colaborării cu Asăneștii, ar fi trecut în Dobrogea și ar fi înființat această așezare¹⁵⁰. W. Tomaschek a dat dovadă de o perspicacitate similară. El ia în considerație numele de Janua dat Genovei și crede că am avea de-a face, în numele dat, cu o creație italiană, avînd în-

¹⁴³ N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 221—223; M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 74—76.

¹⁴⁴ Armand Delalre. *Les portulans grecs*. Liège—Paris, 1947, p. 230.

¹⁴⁵ P. S. Năsturel, *o. c.*, p. 295—297.

¹⁴⁶ Insula Șerpilor.

¹⁴⁷ N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 239; P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 297.

¹⁴⁸ W. Tomaschek, *Zur Kunde*, p. 308.

¹⁴⁹ Konrad Kretschmer, *Die italienische Portolane*, p. 642; M. Popescu-Spineni, *op. cit.*,

¹⁵⁰ N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 240.

telesul de *Genuesenwarte*, prin urmare „un turn de observație al genovezilor”¹⁵¹.

Desigur, o bună metodă pentru a obține în această cercetare rezultatele dorite este aceea de a stabili care a fost forma inițială a numelui și ce înțeles a avut el. N. Grămadă credea că forma Zanauarda este corectă. Cine compară grafiile sub care apare acest nume în hărțile nautice devine, în această privință, destul de sceptic. Numai în culegerile lui N. Grămadă întâlnim acest nume sub diferite variante ca : Zanauarda, Zanauarda, Zunaorda, Zenauarda, Zenavarda, Zinauarda, Zaravaldă, Zeravaldă, Canauarda, Cenauarda (Senauarda), Saravaldă¹⁵². Această multitudine de forme ne dă convingerea că el a fost deformat cu ocazia copierii succesive a hărților nautice. Se poate pune întrebarea care din cele două variante este mai apropiată de numele real, forma cu Z inițial sau cea cu S. Răspunsul este foarte greu de dat, căci și una și alta sînt destul de vechi. Prima apare în harta pisană din sec. al XIII-lea¹⁵³, iar cealaltă în harta lui Carrigano¹⁵⁴, care are și ea o mare vechime.

La nord de Zanauarda se înregistrează imediat numele Grosea. În portulanul grec semnalat de P. Ș. Năsturel se arată că este o insulă¹⁵⁵. Ea nu trebuie să fie căutată în afara celor patru lacuri, care pe atunci formau un golf, cordonul litoral care acum le separă de mare nefiind încă format. În lacurile arătate sînt mai multe insule, dar din ele numai două pot să fie luate în considerație : Grădiștea și Bisericiuța. Prima, situată acolo pe unde lacul Babadag comunica în trecut cu Razelmul, are resturi de cultură materială străveche, dar nu din perioada bizantină. Condiția aceasta o îndeplinește cea de a doua în care se află ruinele unui castel bizantin situat în fața așezării fortificate de pe capul Dolojman (Argamum). Dealul care vine dinspre Enisala spre acesta poartă încă în prezent denumirea de Grasul, nume care se poate pune în legătură cu Grosea¹⁵⁶. În portulanul grec citat se spune că Grosea este și o gură. E vorba de intrarea destul de largă din lacul Golovița în lacul Razelm.

În portulanele lui Pietro Vesconti și anume în exemplarele din anul 1318 păstrate unul la Viena și celălalt la Veneția, după Grossea se înregistrează imediat Bambola și apoi le Donavici¹⁵⁷. Mi-am exprimat convingerea că ele, nemaipărînd în alte hărți nautice, sînt numai niște dublete. Bambola, de pildă, este dubletul Groseei sau mai bine zis traducerea greacă a acestui termen de origină latină. Παμπολυς în limba greacă are înțelesul de „foarte mult”, „foarte mare” etc.

Le Donavici cu articolul hotărît din limba italiană este Dunavățul. La locul unde ar trebui să apară este însă alt nume.

E greu de localizat și de identificat așezarea Straviqui, care urmează în hărțile nautice imediat după Grosea. Nu există de asemenea nici o siguranță în ceea ce privește adevărata formă a acestui nume. Plecînd

¹⁵¹ *Miscellen aus der alten Geographie*, p. 616—617.

¹⁵² *La Scizia Minore*, p. 222 și urm.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 223.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ *Op. cit.*, p. 297. Tot ca o insulă este trecută pe harta lui Iosif Mesiodax, vezi N. Iorga, *O hartă a Țărilor Române din c. 1780 și un geograf dobrogean*, în „An. Acad. Rom., Mem. sec. ist.”, s. II, t. XXXVI.

¹⁵⁶ *It. grosso* „gras”.

¹⁵⁷ N. Grămadă, *La Scizia minore*, p. 220—221.

de la unele presupuneri mai vechi ¹⁵⁸, N. Grămadă credea că e vorba de o formă coruptă din Ostrovița ¹⁵⁹. În afară de Ostrovocul de la gura brațului Sf. Gheorghe, o altă denumire asemănătoare pe litoralul dobrogean nu se găsește. Dându-i forma de Istriavico, alții l-au pus în legătură cu Histria ¹⁶⁰. Pornind de la constatarea că la Pietro Vesconti apare lângă un braț al Dunării care se varsă în Razelm, el a fost identificat cu Dunavățul însuși ¹⁶¹.

În adevăr, corăbierii din evul mediu cunoșteau mai multe brațe ale Dunării care se vărsau în lacul Razelm. Bănuiau de asemenea că unele golfuri adânci, cum erau cel de lângă Tariverde sau de la Babadag, erau tot guri ale Dunării. Este cu mult mai sigur că autorii hărților nautice, atunci când se refereau la o gură a Dunării, luau în considerație această pătrundere adâncă în interior a apelor lacului Babadag, a cărui legătură cu Razelmul se făcea sub supravegherea cetății de la Enisala. Expresia „Enisala” în limba turcă înseamnă „Satul Nou”. În marginea vetrei satului Enisala spre nord se află ruinele unei așezări romane, care pare să fie *Novo Vicus* (satul Nou) ¹⁶². Așezarea aceasta, după resturile de cultură materială cercetate, a durat, ca și altele, pînă la începutul sec. al VII-lea. Mai târziu, în perioada bizantină a fost construită cetățuia de pe înălțime, avînd în jurul ei o așezare protejată de o incintă. Tradiția pretinde că cetatea aceasta s-ar fi numit *Heracleia*. Foarte posibil. Se prea poate însă ca băștinașii să-i fi dat numele de *castra vici*, de unde prin deformare italienii au scos *Straviqui* ¹⁶³. În orice caz ea este primul punct în care se descoperă la nord de capul Dolojman resturi bizantine.

După *Straviqui*, unele hărți nautice înregistrează numele *Lavița*, *Laviza*, *Viza*, *Visa* ¹⁶⁴, care nu sînt decît forme corupte din *Proslavița* sau *Proslaviza*, așa cum apare în altele ¹⁶⁵. Existența acestui nume în *Tamar Luxoro* (sec. al XIII-lea) arată că el a fost cunoscut de autorii de portulane din cele mai vechi timpuri, deși nu era situat chiar lângă țărmlul mării. Lipsește într-o parte din aceste hărți tocmai din această cauză, așezările din interior prezentînd mai puțin interes sau rămînînd necunoscute autorilor în cauză. Cînd este înregistrat îl găsim pus aproape de vărsarea în mare a brațului dunărean care mărginește Delta la sud. E vorba deci de așezarea ale cărei ruine se mai văd la *Nufărul* și *Ilgani*: *Preslavățul*. Nu trebuie să se confunde cu *Vicina*, cum se întîmplă la *Gheorghe Brătianu* ¹⁶⁶.

¹⁵⁸ W. Tomaschek, *Zur Kunde*, p. 308.

¹⁵⁹ *La Scizia Minore*, p. 243.

¹⁶⁰ Desimoni, *Nuovi studi sull'atlante Luxoro*, in „Atti della Soc. Lig. di St. Patria”, V, 1968, p. 245.

¹⁶¹ N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 243.

¹⁶² *Vezi* M. Guboglu, in „Revue Roumaine d'Histoire”, IV, 5 (1965), p. 1027.

¹⁶³ Filip Braun citat de Desimoni, *Novi studi sull'atlante Luxoro*, in „Atti della Soc. Lig. di St. Patria”, V (1868), p. 337, crede că *Straviqui* ar fi o formă coruptă din *Slavizza*, deci *Proslavița*, ceea ce nu este exclus.

¹⁶⁴ *Lavița* (*Tamar Luxoro*, sec. al XIII-lea, *Iacobus Giroldi*, 1426, *Graziosoi Benicasa*, 1471), *Laviza* (*Pietro Vesconti*, 1318), *Viza* (*Harta catalană* din 1375), *Visa* (*Harta din Museum für Meerskunde*, Berlin). *Vezi* Kretschmer, *op. cit.*, p. 641.

¹⁶⁵ *Prosluița* (*Andrea Bianca*, 1426, *Giorgio Calapode*, 1552), *Proslaviza* (*Anonim* din sec. al XVI-lea), N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 220 și urm.

¹⁶⁶ *Op. cit.*, p. 15–16.

În înșirarea de nume înscrise pe litoralul dobrogean urmează după Straviqi sau după Preslavița o altă localitate care nu a fost identificată pînă în prezent.

N. Grămadă presupune că este un braț al Dunării, care se vărsa în lacul Razelm. Cunoștea sensul cuvîntului „ασπερα”, „alb”. Pînă aici are dreptate. Nu se poate admite însă identificarea acestei ape cu brațul Cerneț care se varsă în mare prin lacul Dranov¹⁶⁷. P. Ș. Năsturel crede că este o confuzie cu brațul Sf. Gheorghe¹⁶⁸. Din portulanul grec publicat de d-sa se vede că este o gură a Dunării și încă una din cele mai mari. Totuși nu credem posibilă confuzia cu Sf. Gheorghe. Trebuie căutată o altă soluție.

În primul rînd, în valorificarea acestui material oferit de izvoarele cartografice trebuie să ținem seama că în trecut configurația Deltei nu a fost aceeași. Unele hărți din sec. al XVI-lea sau și mai noi înregistrează vărsarea Dunării în mare prin șase guri principale. Dintre acestea trei sînt la sud de Sf. Gheorghe¹⁶⁹. Nu se lua deci în considerație delta secundară formată la gura brațului Chilia, ci brațul Cerneț și Dunavățul, care se desfăcea de la un loc în două brațe, Dunavățul propriu-zis, cunoscut încă din sec. al XIII-lea unor autori de portulane sub numele de Donavici, și altul care purta numele de Alba, în grecește Aspera. Dincolo de satul Sarinasuf el forma din cauza unui cordon litoral mai multe lagune. În apropiere de vărsarea acestui braț în lacul Razelm exista și o localitate numită tot Alba („Ασπερα”). Ruinele ei se văd între satele Sarinasuf și Calica la 16 km vest de satul Dunavăț¹⁷⁰. În vechea limbă turcă *sara* are înțelesul de „alb”¹⁷¹ (în prezent însă înseamnă „galben”). Îl găsim în numele satului Sarinasuf care ar fi avut înțelesul de „Alba lui Nasuf”, și în Sarighiol, „lacul alb”. Ele nu sînt decît traducerea vechiului nume grecesc Aspera.

Sf. Gheorghe, numele care se înșcria în portulane imediat mai spre nord de Aspera, este numele dat și pînă în prezent celui de-al treilea braț al Dunării. Se poate presupune însă că tot astfel se numea și cetatea de pe teritoriul satului Dunavăț (com. Murighiol), cunoscută apoi și sub numele de Cetatea Zaporojenilor.

Celelalte numiri din portulane ca Sulina, Licostomo, Maurocastro, Fidonisi se identifică mai ușor. Falconares (Balabanca în sudul Basarabiei) și Aliques (Tuzla tot acolo) au fost bine identificate și localizate de P. Ș. Năsturel¹⁷². În adevăr, lui Aliques din portulanul grec îi corespunde în cărțile nautice italiene numele de Saline¹⁷³, ceea ce în turcă înseamnă Tuzla.

Încheind aici cercetările noastre în domeniul cartografiei medievale relative la Dobrogea și litoralul apusean al Mării Negre, putem trage concluzia că materialul cuprins în ele, supus la o cercetare metodică,

¹⁶⁷ *La Scizia Minore*, p. 243–244.

¹⁶⁸ *Op. cit.*, p. 297.

¹⁶⁹ Lacul Razelm și celelalte formau încă un golf al Mării Negre. gura de la Portița avînd o mai largă deschidere.

¹⁷⁰ Ernst Desjardin, *op. cit.*, p. 268.

¹⁷¹ Vezi și N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 243.

¹⁷² *Op. cit.*, p. 297.

¹⁷³ N. Grămadă, *La Scizia Minore*, p. 223, 226.

poate furniza informații prețioase istoricului. Desigur, cercetările arheologice, care sînt de dorit să se întreprindă cît mai urgent în punctele semnalate aici, vor confirma sau infirma unele din concluziile trase. În parte, pe cît s-a putut și unde a fost cazul, am ținut seamă de datele oferite de cercetările arheologice mai vechi.

Cercetarea toponimiei culeasă din aceste izvoare vine să întărească de asemenea convingerea că populația romanică de pe teritoriul Dobrogei, deși a suferit în perioada migrației popoarelor pierderi considerabile, și-a continuat existența sub stăpînirea bizantină și turcă pînă la eliberarea ei în anul 1878.

DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI INEDITE DIN SECOLELE AL XVI-LEA ȘI AL XVII-LEA

DE

N. GRIGORAȘ ȘI I. CAPROȘU

Depistarea și publicarea documentelor medievale românești inedite din fondurile publice sau particulare au dobândit în ultima vreme o importanță cu totul aparte, dată fiind vasta acțiune inițiată de Secția de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România de editare științifică a acestor acte într-un corpus complet. Având în vedere acest fapt, ca și convingerea că orice document nou sporește informația asupra trecutului nostru, publicăm un mănunchi de șapte documente moldovenești inedite din sec. al XVI-lea și al XVII-lea depistate de noi în depozitele unor arhive județene și muzeale din Moldova.

Pe lângă faptul că sînt inedite, aceste documente aduc date noi asupra unor evenimente și instituții din sec. al XVI-lea și al XVII-lea. Primul document pe care-l publicăm, scris în cancelaria lui Petru Rareș (23 aprilie 1529), aduce știri noi cu privire la răscoala boierilor moldoveni din anul 1523. Astfel, sîntem informați că marele ceașnic Dragotă Săcucianul, unul din complotiști, despre care istoriografia noastră presupunea că fusese decapitat, a scăpat cu viață și a fost iertat de Petru Rareș, care i-a restituit unele proprietăți ce-i fuseseră confiscate de Ștefan cel Tânăr. Dăm acum textul și traducerea după originalul slavon.

Documentele nr. 2 și 3, pe lângă faptul că sporesc numărul extrem de redus al documentelor pe care le cunoaștem de la Ion vodă, întregesc cu noi informații unele aspecte cunoscute ale politicii interne a acestui domn (susținerea micilor proprietari amenințați cu acapararea ocinilor de către marea boierime; vezi doc. nr. 3). Actul din 1574 mai prezintă, de asemenea, importanță pentru cunoașterea cronologiei domniei lui Ion vodă, fiind ultimul document pe care îl cunoaștem emis de cancelaria viteazului domn.

Documentele nr. 4 (13 aprilie 1586) și nr. 6 (16 noiembrie 1595) cuprind date noi despre existența mănăstirii Sălăjani-Botoșani și a

ctitorului ei, întemeiată înainte de 25 mai 1528¹ și menționată în documentele interne, pentru prima oară, la 29 aprilie 1529².

În sfârșit, pe lângă un hrisov al lui Petru Șchiopul, adnotat de Radu Mihnea (nr. 5), publicăm un document (nr. 7) privind legăturile boierilor Stroici cu ctitoria lui Anastase Crimca de la Dragomirna. Toate aceste acte aduc în același timp noi informații despre satele Cordăreni, Tăuteni, Dumeni și Călugăreni (Botoșani), Mărcești și Luncani (Bacău), Sălăjani (Botoșani), Minjești și Drujești (Iași).

La editarea acestor documente am adoptat normele stabilite de Secția de științe istorice pentru editarea colecției *Documenta Romaniae Historica* (v. *Introducerea* de la vol. I, B, Țara Românească), cu singura deosebire de a fi marcat orice întregire a textului prin paranteze unghiulare (< >).

1

1529 (7037) aprilie 23.

Petru Rareș voievod întoarce lui Dragotă Săcăuianul satul Cordăreni, pe Iubăneasa, pe care i-l luase o dată cu altele Ștefan cel Tânăr voievod.

† М<и>л<о>с<т>ію Б<о>жїю, мѣ Петръ воевода, г<о>сп<о>д<а>ръ земли Младавскон. Знаменито чинил иснал нашам листам въсѣм кѣм нам оузнит или его чтоучи оуслышит вже тот истиннын наш вѣрнын слоуга, пан Драгота, Съкоуѣаноуѣ, слоужил нам право и вѣрно. Тѣм мѣ, видѣвши правокѣрною слоужбоу его до нас, жаловали есмѣ его всебною нашею м<и>л<о>с<т>ію и дали и вратили есмѣ емоу ѡт нас ѡ нашѡ землю, оу Младавскон, правѣю его ѡтнинѡ и въкѡпленїе его, едно село на Юбанѣса, под Кысокою Доуѣровѡ, на имѣ Кордѣрѣни, що ѡн был коула тое село ѡт Нѣга, дочка Индренки Кордарѣ, оуноука старого Юбана, за фѣи злата татарских, испривнаїа что имал дѣда ен, старого Юбана, ѡт прѣдѣда нашего Ілѣѣандра воеводѣ. Тое выше писанное да ест емоу ѡт нас ѡрик съ въсѣм доходам и дѣтем его и оунѡчатам его и прѣоунѡчатам его и пращратам его и въсомоу рѡдѡ его кѣм сѣ емоу изберет нам ближнїи, непорѡшено николиже на вѣкѣ.

И хотар томоу прѣд реченномоу селоу, що на Юбанѣса, под Кысокою Доуѣровѡ, на имѣ Кордарѣннам, да ест по старомоу хотарѡ ѡт оуенїѣ сторѡи покуѡда из вѣка ѡживали.

И правнаїа коупежно что ѡн имал на тое село ѡт брата г<о>сп<о>д<а>стѣва ми, Богдана воеводѣ, таа привнаїе ест скажена ѡт братанич г<о>сп<о>д<а>стѣва ми Стефан воевода коли емоу съгрѣшила и оузла емоу и дрѡгїи села его.

И на то ест вѣра нашего г<о>сп<о>д<а>стѣва въше писаннаго, мѣ Петра воеводѣ и вѣра прѣвъзлюбленнаго с<ы>на г<о>сп<о>д<а>стѣва ми, Богдана, и вѣра

¹ P. P. Panaitescu, *Manuscrite slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1958, p. 33—34.

² *Documente privind istoria României*, A., Moldova, veac. XVI, vol. I, p. 320—321.

нашихъ болѣр: вѣра пана Грозавъ дворника, вѣра пана Негрила, вѣра пана Тѣлабѣ, вѣра пана Скрипка, вѣра пана Блада и пана Михоула прѣкалазове Хотинскихъ, вѣра пана Кръже и пана Хоуѣрѣ прѣкалазове Немецкихъ, вѣра пана Данчѣла и пана Зѣтари прѣкалазове Новоградскихъ, вѣра пана Барзовкого портарѣ Гочавского, вѣра пана Драгшана спѣтарѣ, вѣра пана Дѣмша вистѣрника, вѣра пана Личѣла постѣлника вѣра пана Фели чашника, вѣра пана Тоадѣра столника, вѣра пана Ївна комиса и вѣра сѣихъ болѣривъ нашихъ молдавскихъ, великихъ и малихъ.

И по нашемъ животѣ, кѣмъ боудѣтъ г<о>сп<о>д<а>ръ нашѣи земли, ѡт дѣтѣи нашихъ или ѡт нашего рѡда или пакъ боудъ кого Б<о>г<ъ> изберѣтъ господарѣмъ быти, нашѣи Мѡлдавскѡи земли, тотъ би емоу непорѣшиа нашего даанѣа и потвѣр<ъ>³жденѣа али а би емоу стѣрѣдѣи и стѣрѣпѣи, занѣмѣ есмѣи емоу дали и потвѣрѣдили за его правѣи сѣдѣбоу и за що естъ елѣсъ праваа ѡтнина.

<И на>³ болше крѣпостъ и потвѣрѣженѣе томоу въсемоу кѣше писанномоу, велики есмѣи нашѣмоу вѣрномуу паноу Тоадѣрѣс логофѣтѣс, послѣти и печатъ нашоу приѣксѣти ксемоу листоу нашѣмоу.

Ѓ Хръловѣ, Дѣмитрѣс Поповичъ писалъ къ> л<ѣ>т<о> хлѣзъ апрѣлѣа кѣ.

<Pe verso însemnaea diacului : > † Панъ Драготѣа, съст<р>⁴а Рѣска, село Кордарѣни.

† Din mila lui Dumnezeu, noi Petru voievod, domn al țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că această adevărată slugă a noastră credincioasă, pan Dragotă Săcuianul, ne-a slujit nouă drept și credincios. De aceea, noi, văzînd dreptcredincioasa lui slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă și i-am dat și i-am întors de la noi în țara noastră, în Moldova, dreapta lui ocină și cumpărătură, un sat pe Iubăneasa, sub Dumbrava Înaltă, anume Cordărenii, care acel sat el l-a cumpărat de la Neaga, fiica lui Andreica Cordar, nepoata bătrînului Iuban, pentru 380 de zloti tătărăști, din privilegiu ce a avut bunicul ei, Iuban cel bătrîn, de la străbunicul nostru Alexandru voievod. Acel mai sus-scris sat să-i fie lui de la noi uric cu tot venitul și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și răsstrănepoților lui și întregului său neam care i se va alege mai aproape, neclintit niciodată în veci.

Iar hotarul acelu înainte-spūs sat, ce este pe Iubăneasa, sub Dumbrava Înaltă, anume Cordărenii, să-i fie din toate părțile pe vechiul hotar pe unde au folosit din veac. Iar privilegiul de cumpărătură ce el a avut pe acel sat de la fratele domniei mele, Bogdan voievod, acel privilegiu a fost stricat de nepotul de frate al domniei mele, Ștefan voievod, cînd el a greșit și i-a luat și alte sate ale lui.

Iar la aceasta este credința domniei noastre mai sus-scrise, noi Petru voievod, și credința preaiubitului fiu al domniei mele, Bogdan, și credința boierilor noștri: credința panului Grozav vornic, credința panului Negrilă, credința panului Tălabă, credința panului Scripcă, credința panului Vlad și a panului Mihul pîrcălabi de Hotin, credința panului Cîrjă și a panului Huru pîrcălabi de Neamț, credința panului Danciu și a panului Zbiera pîrcălabi de Cetatea Nouă, credința panului Bar-

³ Loc rupt în orig.

⁴ Loc șters în orig.

bovschi portar de Suceava, credința panului Dragșan spătar, credința panului Dumșa vistiernic, credința panului Liciul postelnic, credința panului Felea ceașnic, credința panului Toader stolnic, credința panului Ion comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn al țării noastre, din copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe oricine îl va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre Moldova, acela să nu-i strice dania și întărirea noastră, ci să-i întărească și să-i împuternicească, pentru că i-am dat și i-am întărit pentru dreapta lui slujbă și pentru că îi este lui dreaptă ocină.

<Iar pentru >⁵ mai mare putere și întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan Toader logofăt să scrie și să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Dumitru Popovici, la Hîrlău, în anul 7037 <1529> aprilie 23.

<Pe verso, însemnarea diacului :> Pan Dragotă, sora Rusca, satul Cordăreni.

Muzeul Botoșani, Inventar nr. 1.

Orig., pergament (35,5 × 42,8 cm.) pecete aplicată.

Cu o trad. din 1783 august 12 de Gheorghe Evloghie dascăl, autentificată de Condre vel logofăt.

2

<După 1572 martie 8>.

Ioan voievod împuternicește pe Magdalena, cneaghina lui Neagoe pîrcălab, să țină pînă la judecata domnească satul Călugăreni, ținutul Dorohoi.

Їѡи коевода, Бѡ>жїею мси>л>о>стїю, гѡс>пѡ>д<с>а>рѣ земли Молдавскои дали есмо сес лист наш Магдалини, кнѣгини Нѣгоєва паркалаба, на то она да ест монна⁶ и сиана исил листом нашим дръжати едно село, по имѣ Къльсгъ-рѣнїи, с колости Дорогнскон, за що тоє село измѣна Тъстѣл, своєю доброю колю съ неѣ и дала Тъстѣлѣ половина села шт Балиць, на Башеѣ, за измѣнѣ, како а би шт нас<>⁷ дръжама ег<> до одного сѣдѣ.

Протож ин да сѣ не смешкет пред сил листом нашим.

Asămine scrie ce vechi

Carpu vor<nic> de poartă.

Ion voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Am dat această carte a noastră Magdalinei, cneaghina lui Neagoe pîrcălab, spre aceea ca ea să fie tare și puternică cu cartea noastră să țină un

⁵ Loc rupt în orig.

⁶ Greșit pentru монна.

⁷ Omis.

sat, anume Călugărenii, în ținutul Dorohoi, pentru că acel sat l-a schimbat Tăutul de bunăvoia sa cu ea și a dat lui Tăutul o jumătate de sat de la Baliță, pe Bașeu, pentru schimb, ea să-i fie de la noi de stăpînit ei pînă la judecată.

Pentru aceea, altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

Arh. St. Iași, DCCCI, f. 139.

Copie.

Datat după doc. căruia îi succede în condică.

3

1574 (7082) mai 13, Iași.

Ioan voievod întărește mai multor copărtași satele Mărcești și Luncani din ținutul Bacău înființate pe un loc „în pustiu”⁸

М<и>л<о>с<т>ію К<о>ж<ію>, Иван воевода, с<ы>нъ Стефана воеводи, г<о>сп<о>-даръ земли Молдавскон. С<о>ж<е> прїдошл, прѣд нами и прѣд оуслими нашими Молдавски<ми> волѣри, свѣги наш<и>⁹ Кръстина и сестричича е⁹ н, Піетрж, дочка Янни, дочки Маркови и Твдора и сестра ен, Мърїе, дочки Маркови и жени его, Янни и Пънтл и брат его Маркоул и сестра нл, Ирманка, дѣти Янни, жени Маркови кромл <Марко>⁹, тиж<е> Авпа, с<ы>нъ Івн и тиж<е> Самона и сестри его, Настасїа и Мърїе и Янна, дѣтїе Фътвла и тиж<е> оуик нл, Мирон и тиж<е> братаничичик ег<о>, Врвдвган и сестричичике ег<о>, Горж, и сестра ен, ою и брат нл, Лазор, дѣтї Янни, <дочки Или и оушми>⁹л<о>с<т>и<т>е нас и просити себе привилїе шт нас на нл правоу штнинш и даанїе, на едно място шт пшстини, оу колост Вакожѣ, оу вѣковинш, оу єднон кръници иже именоване с<л> Гѣка и тепер именовѣт сл село Мърчещїи, але третюю част шт того места и село шни изсѣдали соби нигде далече шт того мѣстї оу томжде Хотара и поставили място и третюю част Авнанїи исправилїи шт дааное что имали родїтелїи нл вѣше речнѣх Марко и жена ег<о>, Янна и Івн и Фътвла и Мирон и Илѣ шт Илїаша воевода Петрович и пак <шт>¹⁰ Стефана воеводї Петрович и тиж<е> исправилїе на потвръжденїе чтв шни имали шт Ялѣвандра воеводї.

Ино мѣ и сѣ нашим волѣри искахом и швѣтлхом сѣ нашим д<с>-шамн аж<е> ест права штнина и даанїе и ни шт кого шт нѣ тѣ<ж>¹⁰вш не <и>¹¹мали, а мѣ такожде ре и мѣ дадохом им и оутвѣрдїхом им ссїл нашим знаменитом листом како да ест им и шт нас оурик и штнинш, даанїе іакож<е> и прѣжде и сѣ вѣсем дохолом. Ялѣ то<т>¹¹ вѣш<е> писанное място шт пшстини да ест им на трї части, двѣ части иже именовѣт сл н<ы>нѣ Мърчещїи да ест Кръстини и сестричичи ен, Піетри, дочки Янни, дочки Маркови и сестрам нл, Твдори и Мърїе, тиж<е> дочким Маркови и жени ег<о>, <Я>¹²нни и Пънти и братш ег<о>, Марквлови и сестри нл, Ирманки, дѣтим Янни, женч Марко

⁸ În perioada cînd numărul de față al revistei „Studii” se afla la tipar, acest document a fost editat cu greșeli de lectură și de traducere și în „Revista arhivelor”, an. X (1967), nr. 2. p. 347—349. Aceste lacune ne determină să menținem publicarea lui.

⁹ Loc rupt în orig.

¹⁰ Omis în orig.

¹¹ Loc rupt în orig.

¹² Loc rupt în orig.

кромя Марка. И тота третѧа част, что сѧа > тепѣр именѣет Лѣвкѧнѣи, да ест Лѣвѣлови, сѧы>нѣ Іѡнѣ и Самонаѣ и сестримъ его, Настасѣи и Мъръѣи и <Інна, дѣтїѣ>¹²емъ Фѣтѣлови и оуникѣ имъ, Миронѣ и братаничимъ, егѣо> Кѣрдѣганѣ, сѧы>нѣ Или и сестречничкомъ его, Горжъ и Цюкъ и Лазорѣ и дѣтїемъ Інни, дочки Или. Илѣ половиною шт тотѣ третюю част да ест самома Лѣвоулови, сѧы>нѣ Іѡнѣ ¹² илѣ и оуниѣчтомъ илѣ и прѣоуниѣчтомъ илѣ и пращѣрѣтомъ и въсемѣ илѣ родовъ кто имъ избѣретъ наиближнѣи, непорѣшено николиже> на вѣки.

И Хотаръ тѣмъ двома частима иже именѣет сѧа нѣы>нѣ Мърчѣѣи и тои третои част, иже именѣет сѧа нѣынѣ Лѣ>¹³нканѣи, да ест шт нижнѣи Трекешѣлъ черѣзъ Краснома Горѣ, гори до гдѣ оупадаѣт до крѣницѣ шт Слатинѣ, а шт иншиѣ сторонѣ, по старомѣ Хотарѣ, по кѣда изъ вѣка шживали.

И на то ест вѣра нашегѣо> гѣо>спѣодѣса>рѣ въшѣ> писаного Іѡвана воеводи, сынѣ Стефѣла¹²на воеводи и вѣра прѣвѣзѣлюбленнагѣо> сѧы>на нашегѣо> Петра воеводѣ и вѣра воевръ нашихъ : вѣра пана Дѣмбравѣла дворника Долнѣи Зѣмли, вѣра пана Іѡнъ Грѣмасъ дворника Горнѣи Зѣмли, вѣра пана Козма Мѣр-гѣ>¹³, <вѣра пана Лѣпе Х>¹²ѣрѣ прѣкѣлаба Хотинскагѣо>, вѣра пана <Тол>¹³дѣра прѣкѣлаба Нѣмецкаго, вѣра пана Іѡнъ Карагѣозѣла прѣкѣлаба>¹³ Новоградскаго, вѣра пана Сремѣла портарѣ Гочавскаго, вѣра пана Данѣла и пана Сремѣла прѣкѣлаба>сѣбе Сѣрѣйскаго, вѣра пана Мълаю Пѣтрѣ постѣльника, вѣра пана Глигорѣа спѣтарѣ, пѣра пана Іѡнѣ вистѣрника, вѣра пана Кѣчюма чашиника, вѣра пана Билѣи столника, вѣра пана Никоарѣ комиса <и в>¹³ѣра вънѣ нашихъ молдавскихъ болѣрѣ великихъ и малихъ.

И по нашимъ животѣмъ, кто бѣдетъ гѣо>спѣодѣса>рѣ шт дѣтїѣ нашихъ или шт нашегѣо> рода или пакъ бѣдъ кого Кѣорѣ> избѣретъ гѣо>спѣодѣса>рѣмъ бѣти нашеи Молдавскѣи зѣмли, тотъ бѣ имъ непорѣшилъ нашегѣо> да<ан>¹³ѣ и потвѣрѣженїѣ, алѣ а би имъ далъ и оукрѣпилъ занѣже мѣы есми имъ дали и потвѣрѣдѣли, за что ест имъ правда шт<нинаси>¹⁴даанѣи и ни шт кого шт инѣы тѣже>¹⁴ ѡне имали.

И на бошѣи ихъ крѣпостъ и потвѣрѣженїѣ тѣмъ вѣсѣмъ въшѣ> писанномъ <вѣл>¹⁵ѣли есми нашема вѣрномѣ и почтенномѣ болѣринѣ, панѣ Іѡнѣ Голѣи великомѣ логофѣтѣ писати и нашъ печатъ привѣстити къ сѣмѣ истинномѣ листѣ нашему.

Писалъ Крѣстѣ Мѣстевиѣчъ, оу Іѡсоу, въ> а<кѣ>то <зѣнѣ мѣе>сѣѣ>ца маї гѣ дѣ>ни.

† Изъ Іѡнъ воеводи и сѧы> нашъ Пѣтрѣ.

Din mila lui Dumnezeu, Ioan voievod, fiul lui Ștefan voievod, domn al țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor <boierilor>¹⁶ noștri moldoveni <slugile noastre>¹⁶ Cristina și nepoata ei de soră Pietra, fiica Annei, fiicele lui Marcu și Tudora și sora ei, Mărie, fiicele lui Marcu și a soției lui, Anna, și Pîntea și fratele său, Marcu și sora lor, Armanca, copiii Annei, soția lui Marcu pe lângă <Marcu>¹⁶, de asemenea Lupul, fiul lui Ion și de asemenea Samoil și surorile lui, Nastasia și Mărie și Ana, copiii lui Fătul și de asemenea unchiul lor, Miron și de asemenea nepotul lui de frate, Burdugan și nepoata lui de soră, Sora

¹³ Loc rupt în orig.

¹⁴ Omis în orig.

¹⁵ Loc rupt în orig.

¹⁶ Loc rupt în orig.

și sora ei, Țoia și fratele lor, Lazor, copiii Annei, <fiica lui Ilea și>¹⁶ ne-au rugat și au cerut singuri de la noi privilegii pe a lor dreaptă ocină și danie, pe un loc în pustiu, în ținutul Bacău, la bucovină, la o fintină care s-a numit Seaca și acum se numește satul Mărcești, însă a treia parte din acel loc; satul ei l-au așezat nu departe de acel loc, în același hotar; pe a treia parte din acel loc și-au așezat Luncanii, din privilegii de danie ce au avut părinții lor mai sus spuși Marco și soția sa, Anna și Ion și Fătul și Miron și Ilea de la Iliăș voievod Petrovici și iarăși de la Ștefan voievod Petrovici și de asemenea din privilegii de întărire ce au avut ei de la Alexandru voievod.

Deci noi și cu boierii noștri am cercetat și am aflat cu sufletele noastre că este dreaptă ocină și danie și nu au piră dinspre nimeni, iar noi de asemenea și noi le dăm și le întărim cu această luminată carte a noastră ca să le fie și de la noi uric și ocină, danie și de acum înainte și cu tot venitul. Iar acel mai sus scris loc în pustiu să le fie în trei părți, două părți care se numesc acum Mărceștii să fie Cristinii și nepotei ei de soră, Pietra, fiica Annei, fiica lui Marcu și surorilor lor, Tudorei și Măriei, de asemenea fiicele lui Marcu și soției sale, Anna și lui Pinteș și fratelui său, Marcu și surorii lor, Armanca, copiii Annei, soția lui Marcu pe lângă Marcu. Iar acea a treia parte, care acum se numește Luncanii, să fie lui Lupul, fiul lui Ion și lui Samoilă și surorilor sale, Nastasia și Măria și <Anna>¹⁷, copiii lui Fătul și unchiului lor, Miron și nepotului lui de frate, Burdugan, fiul lui Ilea și nepoțelor lui de soră, Sorei și Țoiei și lui Lazor și copiilor Annei, fiica lui Ilea. Iar jumătate din acea a treia parte să fie numai lui Lupul, fiul lui Ion¹⁷ lor și nepoților lor și strănepoților lor și răstrănepoților și întregului lor neam cine li se va alege mai aproape, neclintit niciodată în veci.

Iar hotarul acelor două părți care se numesc acum Mărceștii și a acelei de a treia părți, <ce se numește acum Lu>¹⁷ncanii, să fie de la Trebeșelul de jos peste Dealul Frumos, în sus pînă unde cade la fintina de la Slatina, iar dinspre alte hotare, să fie după vechiul hotar, pe unde din veac au folosit.

Iar la aceasta este credința domniei noastre a mai sus scrisului <Ioan voievod, fiul lui Ștefan>¹⁷ voievod și credința preaiubitului nostru fiu Petru voievod și credința boierilor noștri: credința panului Dumbravă vornic de Țara de Jos, credința panului Grumadz vornic de Țara de Sus, credința panului Cozma Mur<g>¹⁷u, <credința panului Lupe H>¹⁷uru pîrcălab de Hotin, credința panului <Toa>¹⁷der pîrcălab de Neamț, credința panului Ion Caraghiuzel pîr<călab>¹⁷ de Cetatea Nouă, credința panului Eremia portar de Suceava, credința panului Danciul și a panului Eremia pîrcălabi de Orhei, credința panului Mălai Pătru postelnic, credința panului Gligorie spătar, credința panului Iane vistiernic, credința panului Bucium ceașnic, credința panului Bilăi stolnic, credința panului Nicoară comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn din copiii noștri sau diu neamul nostru sau iarăși pe cine va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre Moldova, acela să nu clinească dania și întărirea noastră, ci să

¹⁷ Loc rupt în orig.

le dea și să le întărească, pentru că noi le-am dat și le-am întărit, fiindcă le este dreaptă ocină și danie și nu au pîră dinspre nimeni.

Iar pentru mai mare putere și întărire a tuturor celor mai sus-scrise, am poruncit credinciosului și einstitului nostru boier, panului Ion Golăi mare logofăt, să scrie și să atirne pecetea noastră la această adevărată carte a noastră.

A scris Cîrstea Mustevici, la Iași, în anul 7082 <1574> luna mai 13 zile.

† Eu Ioan voievod și fiul nostru Pătru.

Arh. St. Bacău, XLVII/4.

Orig., pergament (57,5× 59 cm), rupt. pecete atirnată, căzută.

4

1586 (7094) aprilie 13.

Petru Șchiopul voievod întărește mănăstirii Adormirea din Sălăjani satul Sălăjani dat acesteia de către Evloghie monah.

† Петръ коевода, К<о>ожію м<си>л<о>стію, г<о>сп<о>д<с>а>ръ земли Молдавскон. Сѡже> г<о>сп<о>д<с>тва> ми дадохъ и потвърдихъ м<с>л<с>ба наш, манастир въ Гълъжани, идеже> ест храмъ Оупеніе прѣсквѣтѣи кл<а>д<с>ичици нашен К<о>городн<и>ци и при<с>нод<с>ѣжѣи Маріе, едно село на имѣ Гълъжаніи и съ млин, исприкиаіе за дааніе что имала с<кв>та манастир въ старого Петѡа коеводѣ, что биа дал с<кв>тѣи манастир тоє више писанное село на имѣ Гълъжаніи въ Блогіе монахъ, како да ест с<кв>тѣи манастир въ Гълъжани тоє прѣд реченное село Гълъжаніи, съ млин, съ вѣсемъ доходомъ.

И по нашимъ животѣ, кто бѣдетъ г<о>сп<о>д<с>а>ръ нашен Молдавскѣи земли, тотъ би непорѡшилъ нашѣ токма<л>¹⁸ и встроеніа, але би далъ и вкрѣпилъ с<кв>тѣи манастир.

И кто сѣ покѡситъ разврѣте нашѣ дааніе и потвържденіе, такоуи да ест проклѣт и трѣклѣтъ въ Г<о>спод<а> К<о>гда, сътворшѣго не<с>бо и земли и въ четири евангелисти и въ дванадесѣтъ ап<о>ст<о>лъ крѣловнихъ и въ тѣи с<кв>тѣихъ в<с>тъ<а>цѣ еже> <въ Невск>¹⁸и<л>¹⁸ на с<кв>тѣемъ съборѣ просѣившихъ и да имаєтъ частъ съ Ивдою и съ трѣклѣтомъ Ірїаи съ внѣм<си>¹⁸ не<кв>рними жодове е<же> въ<л>¹⁸зъ писв<л>¹⁸ши на<х>атъ крѣвъ ег<л>¹⁸bis на нихъ и на чѣдѣхъ ихъ и ест и бѣдетъ кѣки, амин.

Протоже>, ни да сѣ не ѡмшаєтъ прѣдъ симъ листомъ нашимъ.

Писъ Ие, въ> лѣтѣто х<в>чдъ м<кв>сеца апрѣлаіе> гѣ.

† Г<о>спод<с>ннъ рече>.

† Стрончъ велъ лог<о>фѣтъ ѡч<и>и с<кв> искал. Strojcz.¹⁹

† Михъилескѡлъ <писал>.

¹⁸ Omis in orig.

¹⁸ bis Loc rupt in orig.

¹⁹ Cu caractere latine.

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată domnia mea dăm și întărim rugii noastre, mănăstirii din Sălăjani, unde este hramul Adormirea preasfintei noastre stăpîne născătoare de Dumnezeu și pururea fecioară Maria, un sat anume Sălăjanii și cu moară, din privilegiu de danie ce a avut sfinta mănăstire de la Petru voievod cel bătrîn, care acel mai sus scris sat, anume Sălăjanii, a fost dat sfintei mănăstiri de Evloghie monah ca să-i fie sfintei mănăstiri din Sălăjani acel înainte spus sat Sălăjanii, cu moară, cu tot venitul.

Iar după viața noastră, cine va fi domn al țării noastre Moldova, acela să nu strice tocmeala și întocmirea noastră, ci să dea și să întărească sfintei mănăstiri.

Iar cine va îndrăzni să strice dania și întărirea noastră, acela să fie blestemat și de trei ori blestemat de domnul Dumnezeu, făcătorul cerului și al pămîntului și de patru evangheliști și de doisprezece apostoli de frunte și de 318 sfinți părinți care la Nicheea au strălucit la sfîntul sobor și să aibă parte cu Iuda și cu de trei ori blestematul Arie și cu alți necredincioși jidovi care au strigat singele lui asupra lor și asupra copiilor lor, cum și este și va fi, în veci, amin.

Pentru aceea, altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre. Scris la Iași, în anul 7094 <1586> luna aprilie 13.

† Domnul a spus.

† Stroici mare logofăt a învățat și m-am iscălit. Stroicz²⁰.

† Mihăilescul <a scris>.

Arh. St. Botoșani, III/365.

Orig., hirtie (33 × 21,5 cm.), pecete aplicată.

5

1589 (7087) august 17, Iași.

Petru Șchiopul voievod întărește urmașilor lui Toader pîrcălab mai multe sate, seliști, locuri în pustiu și sălase de țigani.

<Ш>²¹<и><о>стѣю К<о>жѣю, Їw Петръ воєвода, г<о>сп<о>д<а>ръ земли Младаскон. Ѡж<е> прѣдошѣ, прѣд нами и прѣд оуслич нашими младасконски<ми>²² колѣри, Гофѣнка помн.²² колѣчинѣ Гамфѣра, дочка Тоадѣра прѣкалаба и внѣка ен, Паскалина, дочка Констандин, кнѣгинѣ Стронча кнѣтрника, внѣрка тиж<е> Тоадѣра²² прѣкала а оусличнитит нас и просити совн шт нас привилѣе на потвѣрженѣе на своиѣ правѣи штинни и дѣдинни и коупленѣе на седно селнище ѣ Коновицѣѣ, на грѣлѣ, гдѣ сѣт трѣгнѣ Лѣпоан, что кѣниа Тоадѣр <прѣ>²²кѣлаз шт наши слѣги, Гтанчѣла Гирец²³ и шт кратанич его, Герасим, сѣтынѣ Данчѣла Гирецю и шт племенѣк ег<о>, Герман Хѣѣрѣз,

²⁰ Stroici cu litere latine.

²¹ Lăsat loc liber în original pentru a se scrie majuscula inițială cu aur.

²² Șters în orig.

²³ După ea erau scrise două litere țigane, apoi au fost tăiate.

ссы>нъ Нѣгини и плѣмница ихъ, Настѣ, оу си оу нскоке Мнхана и Цоурукъ . . . <G>²⁴ ереца за четири ста злат татарскиѣ ис прикнаѣе за кѣпежное что ѡни имал ѡт стараго> Петра воевода и на двѣ мѣсти ѡт поустини, на Бѣцѣ, един ниже ѡт рѣпж Мотри, на гдѣ оударкет оу Бѣк, оу дѣла и съ млин, оу Бѣцѣ, что сѣ тепер зокет Тодерешин, а дрѣгое мѣсто на сѣи сториони Бѣка, по вѣшсе> оустіе Божорѣцѣ, на конецъ рѣпа, оу против Мотри, съ мѣсто ѡт млин на Бѣцѣ и на Млпѡухъ, ниже оустіа Пшцити, ѡ Могилѡ, и съ мѣ[мѣ]сто за млин оу Млпѡухъ, что сѣ зокет тепер паки Тодерешин и на Бѣцѣ едно мѣсто на рѣпж межъ Броскѡ и межъ Пѣтроаса и на Млпѡухъ ниже оустіа Пшцити, оу Могилѡ и Салче, на имѣ Днширацин, межъ Иѣкин и межъ Рѣспопѣкин, а едно селище на грѣлѡ, по вѣшсе> оустіа Сѣрати, оу Кіе<р>²⁶ СШен, что тепер зокет Столничанин²⁵ и на Днчстрѣ ѡт вѣтїе Телици, что с<а> ѡт тепер зокет Телица съ ѡзерѡ и съ два грѣле и село Мѣнжешин, ѡ волости Крѣлингѣтѡури и сѣ мѣсто за млин и Дрѣжешин, на Ситна, ѡ волостъ Хрѣлова и съ млин и Пелинїи на Каковѣ, ѡ волости Кнѣческои, але село Мѣнжешин, оу волостъ Крѣлингѣтѡури, съ мѣсто за млин било коупежное Тодера прѣкалаба ѡт Мѣнжа катахъ; а тотїи прикнаѣѣ за коупежное что ѡни имали ѡт стараго> Петра воевода, на тоѣ село, а ѡни изгоубили коли вонвали татарѣ землю коли изгнѣ и самъ Іѡанъ воевода.

Мѣ и съ нашимѣ болѣри искахом и ѡбрѣтахом съ нашими д<с>шамѣ да ест имъ правїи ѡтнини и дѣдничїи и коупленїи и вѣсѣлѣженїе Тодера прѣкалаба, а мѣ дадохом и оутвѣрдихомъ тѣхъ вѣшсе> реченихъ селамъ и селища и съ млинахъ, ссимъ нашимъ знаменитомъ листомъ како да ест имъ ѡт насъ ѡрик и ѡтнинѡ и дѣднинѡ и съ вѣсемъ доуходомъ.

И ѡтомъ, такожъ дали и потвѣрдили если шестъ флаци виноградъ цо соутъ оу Горъ Лисци и съ краме <что>²⁶ тижсе> било коупежное Тодера прѣкалаба.

И ѡтомъ, <такожъ>²⁷ дѣре дали и потвѣрдили если еи правїи Холопи цигани именни: Славъ съ жена си и дѣ<т>имъ ихъ, Гошѣ и жена ег<о> и дѣти ихъ, Іѡноу златар и жена си и дѣти ихъ и Вѣзоука и съ жена си и дѣти ихъ и тижсе> и Пѣнтѣ²⁸ съ жена си и дѣти ихъ и Стопка съ жена си и съ дѣти ихъ и тижсе> Іѡнѡцъ Котелникъ съ жена си и дѣти ихъ и Иванъ съ жена ег<о> и дѣти ихъ и Яндрѣнка златар съ жена си и дѣти ихъ и сестра ег<о>, Мѣрїе²⁸ и една циганка Марта, сестра Пѣнти и ссы>нъ ег<о>, Симилин и жена си и дѣти ихъ и Костѣ и жена ег<о> Тодосїа и дѣти ихъ и Нестѡръ съ жена и съ дѣти ихъ²⁸ и Радѡа циганъ с<с>ъ женѡ²⁸а си Рада и дѣти ихъ и Дѡмитрѡ и съ жена си и Урсѡ ссы>нъ Нистѡръ съ жена ег<о> и Дрѡме ссы>нъ Марко съ жена си и дѣти ихъ²⁸ нашемѡ вѣрномѡ <Стронча> кнѣтѣрникъ и кнѣгини ег<о> Паскалинъ ѡтнѣсини, <неорѣшено>²⁸ николиже.

И Хотаръ тѣмъ вишсе> речениаго> селамъ ест²⁹ ѡтъ ѡнихъ стѡронъ <по кѣда изъ вѣка> ѡжиали.

<И на тоѣ естъ вѣра нашего господства вѣше писаннаго, Іѡ Петръ>²⁸ воевода и вѣра прѣ<вѣ>²⁸злюбленнаго ссы>на г<о>е<по>д<ст>в<а>ми Кладъ воевода и>²⁸ вѣра <во>дѣ<рихъ>²⁸ нашихъ: вѣра пана Козма Мѡргѡ <дворникъ Дѡлѣи Земли, вѣра пана Гога, вѣра пана Билѣи, вѣра пана Бартикъ и пана Іѡнъ прѣкѣ>

²⁴ Ца scris peste ч.

²⁵ De la дѣдно пїна Іѡ Столничанин, tăiat cu o linie de cătire Radu Mihnea voievod, care semnează pe margine: Іѡ Радѡа воевод.

²⁶ Omis in orig.

²⁷ Șters in orig.

²⁸ Șters in orig.

²⁹ Șters, lectură nesigură.

лабоке Хотинского³⁰, вѣра пана <Врънзѣ и пана Гол>³¹ и прѣкълабоке Немец-скіе, вѣра <пана Мѣрг>³¹ <и па>³³нѣ Къскан>³¹ прѣкълабоке Новогородскоѣ, вѣра пана Баллика портарѣ Сѣчавскіи, вѣра пана <И>³¹не постѣлиника, вѣра пана Пож>ог спѣтар>³¹, вѣра <пана Стронча вистѣрника, вѣра пана Бѣртѣ чашиник, вѣра пана Кокор столника, вѣра пана Попъскѣа колмиса и вѣра въснѣ нашихъ молдавскіихъ болѣри великиихъ и малиихъ>³¹.

<И по нашимъ³¹> животѣ кого Б<ог>ъ избѣрет <господаремъ бѣтъ>³¹ и нашихъ Молдавскіи земли <тотъ бѣ непорѣшна нашего дааніе и потвѣржденіе, але а би им дал и оукрѣпила занже мѣ если им дали и потвѣрдиан>³¹.

И <на бол>шею крѣпост и потвѣржденіе велѣли <ес>³¹ми нашимъ вѣрномъ и почтѣ>³¹номъ болѣринъ панъ Гевргіе велъ логокет писати>³¹ и прикѣснати>³¹ нашъ печѣтъ къ семо истинномуу листуу нашемъ.

Писалъ Лоука, оу Мѣвѣ, въ > а<к>до <спз ак>гѣст> зѣ.

<Pe verso :> Галча, <iar mai jos :> Галча за цигани.

Din mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod domn al țării Moldovei. Iată au venit, înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, Sofiica³², Samfira, fiica lui Toader pircălab și nepoata ei, Păscălina, fiica lui Costandin, cneaghina lui Stroici vistiernic, nepoată de asemenea lui To<oader>³² pircălab și ne-au rugat și au cerut singure de la noi privilegiile de întărire pe a lor drepte ocini și dedini și cumpărături, pe o seliște la Conovețe, pe gîrlă, unde sînt spinii Lupoaei, ce a cumpărat-o Toader pircălab de la slugile noastre Stanciul Sireț și de la nepotul său de frate, Gherasim, fiul lui Danciul Sireț și de la vărul lui, Gherman Huhurez, fiul lui Neghină și vara lor, Nastea, toți nepoți lui Mihail și Giurgea . . . <S> ereț pentru patru sute zloți tătărăști din privilegiile de cumpăratură ce a avut el de la bătrînul Petru voievod și pe două locuri în pustiu, pe Bîc, unul mai jos de rîpa Motri, pe unde lovește la Bîc, la deal și cu moară în Bîc, care acum se numește Todereștii, iar alt loc pe această parte a Bîcului, mai sus de gura Bojoricăi, la capătul rîpei, împotriva Motrii, cu loc de moară pe Bîc și pe Ialpuh, mai jos de gura Puțitei, la Movilă și cu loc de moară în Ialpuh, care acum se numește iarăși Toderești și pe Bîc un loc la rîpă, între Broasca și între Pietroasa și pe Ialpuh, mai jos de gura Puțitei, la Movilă și Salcie, anume Dișirații, între Iveni și între Râspopeni, o seliște pe gîrlă, mai sus de gura Săratei, la Vie<r ?>³² dzunei, care acum se numește Stolnicenii și pe Nistru, la gura Teliței, care <de> acum se numește Telița, cu baltă și cu două gîrle la satul Mînjești, în ținutul Cîrligătura și cu loc de moară și Drujeștii pe Sitna, în ținutul Hîrlău, și cu moară și Pelinii pe Cavova, la ținutul Chigheciului; iar satul Mînjeștii, la ținutul Cîrligăturii, cu loc de moară i-a fost cumpăratură lui Toader pircălab de la Mînja vătav; iar acele privilegiile de cumpăratură pe care ei le-au avut de la Petru voievod cel bătrîn pe acel sat, ele au pierit cînd au prădat tătarii țara, cînd a pierit însuși Ioan voievod.

³⁰ Șters și rupt în orig.

³¹ Șters.

³² Șters în orig.

Noi şi cu boierii noştri am cercetat şi am aflat cu sufletele noastre să le fie lor dreapta ocină şi dedină şi cumpărătură şi vislujenia lui Toader pircălab şi noi am dat şi am întărit acele mai sus-spuse sate şi selişti şi cu mori, cu această luminată carte a noastră, ca să le fie lor de la noi uric şi ocină şi dedină şi cu tot venitul.

Şi intru aceasta, de asemenea, am dat şi am întărit şase fălci de vie ce sînt la Dealul Vulpii şi cu crame care, de asemenea, i-au fost cumpărătură lui Toader pircălab.

Şi intru aceasta, de asemenea, i-am dat şi i-am întărit ei ai săi drepti robi ȱigani anume : Slav cu femeia sa şi cu copiii lor, Soşea şi femeia lui şi copiii lor, Ion zlătar şi femeia sa şi copiii lor şi Buzuca şi cu femeia sa şi copiii lor şi de asemenea Pîntea . . . ³³ cu femeia sa şi cu copiii lor şi Stoica cu femeia sa şi cu copiii lor şi de asemenea Ionuţ Cotelnic cu femeia sa şi copiii lor şi Ivan cu femeia lui şi copiii lor şi Andreica zlătar cu femeia sa şi copiii lor şi sora lui, Mărie ³³ şi o ȱigancă Marta, sora lui Pîntea şi fiul ei, Simion şi femeia sa şi copiii lor şi Coste şi femeia sa, Todosia şi copiii lor şi Nestor cu femeia şi cu copiii lor ³³ şi Radul ȱigan cu femeia sa Rada şi copiii lor şi Dumitru şi cu femeia sa şi Ursu fiul lui Nistor cu femeia lui şi Drume fiul lui Marco cu femeia sa şi copiii lor ³³ credinciosului nostru Stroici vistiernic şi cneaghinei sale Pascalina ocini, <neclintit> niciodată.

Iar hotarul acelor mai sus spuse sate este dinspre toate părţile după hotarul vechi <pe unde din veac> ³³ au folosit.

<Şi la aceasta este credinţa domniei noastre mai sus scrise, Io Petru> ³³ voievod şi credinţa preaiubitului fiu al domniei mele Vlad voievod şi > ³³ credinţa boierilor noştri : credinţa panului Cozma Murgu <vornic de Ţara de Jos, credinţa panului Slăvilă vornic de Ţara de Sus, credinţa panului Goia, credinţa panului Bilăi, credinţa panului Vartie şi a panului Ion pircălabi de Hotin> ³⁴ credinţa panului <Brinzea şi a panului Gol>³³ăi pircălabi de Neamţ, credinţa <panului Murg>³³u <şi a pa>³³ nului Vă<scan> ³³ pircălabi de Cetatea Nouă, credinţa panului Balica portar de Suceava, credinţa panului <Ia>³³ne postelnic, credinţa panului Poj<og spătar> ³³, credinţa <panului Stroici vistiernic, credinţa panului Burtea ceaşnic, credinţa panului Cocor stolnic, credinţa panului Popăscul comis şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici> ³³.

<Iar după> ³³ viaţa <noastră> ³³ pe cine va alege Dumnezeu să fie domn al Ţării noastre Moldova, <acela să nu clinească dania şi întăpirea noastră, ci să-i dea şi să-i întărească pentru că i-am dat şi i-am întărit> ³³.

Iar pentru mai mare putere şi întărire, am poruncit credinciosului şi cinstitului nostru boier pan Gheorghie mare logofăt să scrie şi să atîrne pecetea noastră la această adevărată carte a noastră.

A scris Luca, la Iaşi, în anul 7087 <1589> august 17.

<Pe verso :> + Salcea.

<Mai jos :> Salcea pentru ȱigani.

Acestu uric ³³ la egumănul.

³³ Şters în orig.

³⁴ Şters şi rupt.

Arh. St. Bacău, I 2.

Orig., pergament (62 48 cm.), rupt, șters, pecetele căzută.

6

1595 (7104) noiembrie 16

Eremia Movilă voievoa întârește mănăstirii Adormirea din Sălăjani satul Sălăjani dat acesteia de Evloghie monah.

† Еремїа Могила воєвода, Б<о>жїєю м<н>л<о>стїю, г<о>сп<о>д<а>рѣ земли Молдавскон. Бжсе г<о>сп<о>д<а>рѣ ми дадох и потврьдих м<о>л<ь>ба наш, монастыр вт Гьльжани, идежсе ест Храм Оуспенїе прѣс<в>ѣтѣи и чин<ст>ѣи вл<ь>д<н>ч<н>ци нашии Б<о>город<н>ци и пр<н>снод<ѣ>вѣи Марїе, едно село на имѣ Гьльжанїи и съ млин, испривалїе за даанїе что имала с<в>ѣтѣа монастыр вт старог<о> Петра воєводѣ, что бнла даа с<в>ѣтѣи монастыр тое внш<е> писаннои село на имѣ Гьльжанїи вт Б<л>огїе монах како да ест с<в>ѣтѣи монастыр вт Гьльжѣн<н> тое прѣд реч<е>ннои село, Гьльжѣнїи, съ млин, съ вьсѣм дохodom.

И по нашим животѣ, кто бѣдет г<о>сп<о>д<а>рѣ нашии земли Молдав<ст>ѣи, тот би непоршнла нашѣ токмалѣ и встроенїа, але би даа и вкрѣпна с<в>ѣтѣи монастыр.

И кто сѣ покѣсит разорити нашѣ даанїе и потврьждонїе, такобїи да ест проклѣт и трьклѣт вт г<о>сп<о>д<а> Б<о>г<а>, сътворшаго н<е>себо и землѣ и вт четири еглати и вт с<в>ѣтїх вї врьховнїх ап<о>ст<о>лѣ и прочїих и вт тїи в<ст>ѣци Некенскїх на с<в>ѣтѣи съворѣ просїпакшїх и да имаает част съ Исадоа и съ трьклѣтом Ирїем и съ инѣми невѣрными жидове ежсе вьзъпнкше нахат кръв его на нїх и на чадї нїх и ест и бѣдет вь вѣки, амин.

Протожсе, ин да с<м> не вмишаает прѣд снм листом нашим.

Пис 8 88чав, лѣт<о> хрѣ ное<м>врїе 5ї.

† Г<о>сп<о>д<н> реч<е>.

† Стронч вел лог<о>ф<ет> 8ч<н>.

† Д<с>митрѣ <писал>.

† Eremia Moghila voievod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei. Iată domnia mea dăm și întărim rugii noastre, mănăstirii din Sălăjani, unde este hramul Adormirea preasfintei și curatei noastre stăpîne născătoare de Dumnezeu și pururea fecioară Maria, un sat anume Sălăjani și cu moară, din privilegiu de danie ce a avut sfinta mănăstire de la Petru voievod cel bătrîn, care acel mai sus-scris sat, anume Sălăjanii, a fost dat sfintei mănăstiri de Evloghie monah ca să-i fie sfintei mănăstiri din Sălăjani satul mai sus spus, Sălăjanii, cu moară, cu tot venitul.

Iar după viața noastră, cine va fi domn al țării noastre Moldova, acela să nu strice tocmeala și întocmirea noastră, ci să dea și să întărească sfintei mănăstiri.

Iar cine va îndrăzni să strice dania și întărirea noastră, acela să fie blestemat și de trei ori blestemat de domnul Dumnezeu, făcătorul cerului și al pământului și de patru evangheliști și de 12 sfinți apostoli de frunte și alții și de 318 părinți de la Nicheia care au strălucit la sfântul sobor și să aibă parte cu Iuda și cu de trei ori blestematul Arie și cu alți necredincioși jidovi care au strigat sîngele lui asupra lor și asupra copiilor lor, cum și este și va fi, în veci, amin.

Pentru aceea, altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

Scris la Suceava, anul 7104 <1595> noiembrie 16.

† Domnul a spus.

† Stroici mare logofăt a învățat.

† Dumitru <a scris>.

Arh. St. Botosani. III/365.

Orig., hirtie (31 × 20.5 cm.), pecete aplicată, căzută.

7

1617 (7125) iunie 2, Iași.

Radu Mihnea voievod întărește mănăstirii Dragomirna opt sălașe de țigani.

† Иѡ Радѡа воєвода Михнѣ, Бсѡ>жїю мси>л<о>стїю, го>сп<о>д<а>ръ земли Молдавскон. Ожсе> дали и потврѣдили есми свѣ>тѣи монастыр Драгомирни, гдежсе> ест храмъ свѣшествіе свѣ>того дс>ха, на нѣ правїи Холопи цигани, есми селаше имѣ Гаврила съ женѡ и съ дѣт<ь>ми его и Гога съ женѡ и съ дѣти и Тоадер и Ксрдѡх съ жени и съ дѣт<ь>ми нѣ и Глигорїе с<ь>нѣ Шѡши и Ивнѡц съ женѡ и съ дѣти и Козма, с<ь>нѣ Ивнѡч, съ женѡ и съ дѣти и Басил, с<ь>нѣ Ывници, с<ь>нѣ Хардин съ женѡ и съ дѣти, что тїи цигани сѣт даанїе и мси>лованїе свѣ>тѣи монастыр ѡт покойнаго Лѡнѡа Стронч логофет и ѡт кнѣгинѣ его, Пѣскжлина, и ѡт с<ь>нѣ их, Ивнѡшко Стронч, что бѣше им тїи цигани правнѣ са их дѣднни.

Тог<о> радї, да ест и ѡт го>сп<о>д<с>т>в<а> ми вишсе> писаннѣи свѣ>тѣи монастыр називаемог<о> Драгомирни правїи Холопи цигани тїи есми сѣлаше не порѡшенни, николижсе>, на вѣки вѣчниѣ. И ни да сѣ не ѡмнѡдет.

Пис ѡ Ис, въ лѣт<о> хрѣ>сто мѣ>се>ца юнїе в дѣ>ни.

† Сам го>сп<о>д<с>и>нѣ рече>.

Из Глигѣ логофет и с<ь>искаах т. р.

† Невожатко <писал>.

† Io Radul voievod Mihnea, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Iată am dat și am întărit sfintei mănăstiri Dragomirna, unde este hramul Pogorirea Sfintului Duh, ai săi dreپți robi țigani, opt sălașe,

anume : Gavril cu femeia și cu copiii lui și Goga cu femeia și cu copiii și Toader și Burduh cu femeile și cu copiii lor și Gligorie, fiul lui Șușa și Ionuț cu femeia și cu copiii și Cozma, fiul lui Ionuci, cu femeia și cu copiii și Vasil, fiul lui Ioniță, fiul lui Hardin, cu femeia și cu copiii, care acei țigani sînt danie și miluire sfintei mănăstiri de la răposatul Lupul Stroici logofăt și de la cneaghina lui, Păscălina, și de la fiul lor, Ionașco Stroici, care i-au fost lui acei țigani drepti ai lor de moștenire.

Pentru aceea, să-i fie și de la domnia mea mai sus-serisei sfinte mănăstiri numită Dragomirna drepti robi țigani acele opt sălașe neclintit, niciodată, în vecii vecilor.

Și altul să nu se amestece.

Seris la Iași, în anul 7125 <1617> luna iunie 2 zile.

† Însuși domnul a spus.

Eu Ghianghea logofăt și m-am iscălit.

† Nebojatco <a scris>.

Arl. St. Bacău, I/3.

Orig., hirtie (41,8 × 27,8), pecete timbrată, căzută.

RELAȚIILE ECONOMICE ALE ANGLIEI CU ȚĂRILE ROMÂNE ÎN PERIOADA 1660—1714*

DE

PAUL CERNOVODEANU

Restaurația Stuartilor în Anglia la 1660 a constituit rezultatul compromisului politic încheiat între marea burghezie și vechea aristocrație feudală, menit a consolida transformările economice și sociale petrecute în viața statului sub Revoluție.

Concomitent cu politica de sprijinire a marilor proprietari și a fermierilor capitaliști, regele Carol al II-lea (1660—1685) a încurajat expansiunea burgheziei comerciale printr-o legislație protecționistă, ce a preluat și dezvoltat prevederile „Actelor de navigație” promulgate sub Cromwell la 1650 și 1651. În felul acesta Anglia monopoliză întreg comerțul coloniilor sale, după ce le interzise orișice contact direct cu Europa și se transformă într-un uriaș antrepozit de zahăr, mirodenii, bumbac, tutun și alte produse coloniale, achiziționate cu prețuri derizorii și revândute scump străinilor.

Acționînd în spiritul doctrinei mercantiliste — de a asigura țării o balanță comercială activă, prin restricții la import și încurajări la export¹ — Restaurația a întărit și lărgit vechile privilegii ale marilor companii comerciale, lansate în explorări coloniale, ce căutau totodată noi piețe de desfacere pentru produsele manufacturate engleze și în Europa, în special în răsăritul și sud-estul continentului.

Astfel bazinul Mării Negre a constituit în sec. al XVII-lea o atracție pentru negustorii englezi din Compania Levantului, în special datorită perspectivelor de a obține legături directe cu Europa centrală (pe calea Dunării), cu Marea Baltică (prin Moldova, Galiția, Polonia și statele germane) și cu Persia (prin Trebizonda), permițîndu-le astfel să-și sporească traficul prin utilizarea unor itinerarii continentale variate și să încerce, totodată, a elimina pe intermediarii turci din comerțul lor cu Persia și Indiile Orientale².

* Text prescurtat din lucrarea *Relațiile Angliei cu țările române în cadrul politicii sale orientale din perioada 1660—1714*, alcătuită în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga”.

¹ Adam Smith, *Avuția națiunilor. Cercetări asupra naturii și cauzelor ei*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 301.

² O privire de ansamblu asupra acestei probleme, în studiul nostru *England and the question of free trade in the Black Sea in the 17th Century — General survey*, în „Revue roumaine d'histoire”, VI (1967), nr. 1, p. 15—22.

Insuccesul înregistrat de Compania Levantului în problema accesului flotei sale comerciale în această regiune n-a descurajat-o însă de la încercările depuse spre a pătrunde în spațiul sud-estic european aflat sub dominația otomană, în dorința de a-și lărgi sfera de activitate economică și a intensifica într-o oarecare măsură schimbul cu aceste regiuni bogate în materii prime. Posibilitatea încheierii unui tratat comercial direct cu vreuna din țările române — ca în 1588³ — nu i s-a mai oferit Angliei, deoarece — în virtutea monopolului exercitat de către Poartă — comerțul lor exterior în sec. al XVII-lea era aproape în întregime acaparat de negustorii turci, sau interpuși greci și armeni, iar liniile sale directe — exceptând Transilvania — se aflau cu precădere orientate spre sudul Dunării și Constantinopol și în subsidiar spre Austria, Polonia, Rusia și Veneția. Negustorii Companiei Levantului arătaseră un deosebit interes — încă de la sfârșitul sec. al XVI-lea — mai cu seamă pentru Moldova, care, prin situația ei geografică favorabilă, oferea comercianților englezi posibilitatea desfacerii și tranzitării mărfurilor proprii sau a celor importate din Imperiul otoman înspre Polonia și țările germane, asigurându-și totodată legăturile mai îndepărtate cu porturile de la Marea Baltică⁴. Dar după ce tratatul din 1588, care i-a asigurat dreptul de a desfășura un comerț liber în Moldova, a devenit caduc prin forța împrejurărilor, Compania Levantului s-a văzut lipsită de a folosi privilegiile obținute, din pricina vicisitudinilor prin care a trecut această țară în perioada frământată a domniilor Movileștilor, a nesiguranței interne și a războaielor turco-polone (1617—1621)⁵. Mai târziu, izbucnirea revo-

³ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, Buc, 1880, p. 108, nr. CXIV.

⁴ Într-un răstimp de numai 12 ani, între 1582—1594, au trecut prin Moldova 9 negustori și oameni de afaceri englezi, unii dintre ei având și alte rosturi decît cele strict comerciale, anume John Newberie (1582), Henry Austell (1586), William Harbone (1588), Richard Mallorye (1589), Thomas Wilcox și Richard Babington (1592), George Anglesea, Edward Bushell și William Aldrige (1594), fără a mai socoti și pe comercianții italieni Sebastiano și Luciano di Biagio (1595), reprezentanți de fapt ai ambasadorului britanic de la Constantinopol Edward Barton (1592), cf. Richard Hakluyt, *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation...*, vol. II, part. II, London, 1599—1600, p. 196—198, 289—290; Hurmuzaki, *Documente...*, vol. III, p. 122, nr. CVII și vol. XI, p. 195, nr. CCCXXI; S. Purchas, *Hakluytus Posthumus or Purches His Pilgrimes*, Glasgow, 1905, vol. VIII, cap. III, p. 449—450, 476—481; N. Iorga, *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube (1427 à 1611)*, în „Mélanges d'histoire offerts à Mr. Charles Bémont”, Paris, 1913, p. 562—563 și *A History of Anglo-Roumanian Relations*, Bucharest, 1931, p. 7—16; I. I. Podca, *A Contributions to the study of Queen Elisabeth's Eastern Policy (1590—1593)*, în „Mélanges d'histoire Générale”, publiées par C. Marinescu, tome II, Cluj, 1938, p. 428, 465; A. C. Wood, *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 by Fox, his servant*, în „Camden Miscellany”, vol. XVII, London, 1940, p. 17—19; E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427—1601)*, collected from British Archives, The Hague, 1964, p. 57—58, nr. 79; p. 61—62, nr. 86; p. 64, nr. 95; p. 68, nr. 102; p. 84, nr. 123; p. 87, nr. 124 etc.

⁵ Nu întimplătoare apar eforturile depuse în această epocă de ambasadorii Angliei la Constantinopol, la îndemnul Companiei Levantului, de a sprijini diverși pretendenți la tronul Moldovei în speranța reînnoirii privilegiilor comerciale ale negustorilor englezi obținute prin tratatul din 1588. Astfel Edward Barton a reușit, prin intervențiile sale la Poartă, să asigure numirea în scaun a lui Aron vodă (1592—1595), care, drept recunoștință, a restabilit libertatea cultului protestant în Moldova și a restituit reformaților bisericile ocupate în mod abuziv de iezuiți în timpul lui Petru Șchiopul, cf. N. Iorga, *Anglo-Roumanian Relations...*, p. 13—14; Podca, *op. cit.*, p. 456—464; Tappe, *op. cit.*, p. 60—65, doc. 85—96. Pe de altă parte, Sir Henry Lello și Sir Thomas Glover au depus insistențe stăruitoare pe lângă dre-

luției burgheze din Anglia și nerecunoașterea regimului republican al lui Cromwell de către Poartă, a stinjenit activitatea Companiei Levantului în bazinul răsăritean al Mediteranei și a adus prejudicii comerțului englez în această regiune⁶. În schimb, și-au făcut atunci apariția în Moldova în timpul domniei lui Vasile Lupu (1632—1653), negustori scoțieni ce activau în Polonia și care, pe baza privilegiilor obținute de la acest domn și de la urmașul său Gheorghe Ștefan (1653—1658), precum și a învoielilor cu boierii proprietari, s-au stabilit în câteva așezări din ținuturile Hirlău (la Drașani), Cîrligătura (la Racova și Sinești) și Vaslui (la Gîrbești și Uncești), spre a exploata pentru sticlărie cenușa de potasă obținută prin arderea arborilor, iar după calcinarea sub formă de sodă caustică, pentru săpunărie și vopsitul stofelor⁷. Centrele de desfacere ale acestui produs erau mai cu seamă Gdansk la Marea Baltică și Constantinopol⁸. Negustorii scoțieni din Polonia, care traficaau cenușa de potasă obținută în Moldova, n-au aparținut însă unei asociații de anvergură de genul Companiei Răsăritene (Eastland Company)⁹, Companiei Moscoviei sau Companiei Levantului, care să le apere temeinic interesele, ci, organizați în bresle (ghilde) negustorești cu o sferă de activitate destul de limitată¹⁰, s-au izbit în curînd de mari vicisitudini în exploatarea

gătorii Porții între anii 1602—1611 pentru a fi numit domn al Moldovei pretendentul Ștefan Bogdan. Acest fiu al lui Iancu vodă Sasul, pribeag la curtea reginei Elisabeta și a urmașului ei Iacob I, obține protecția celor doi monarhi, fiind vorba chiar, la un moment dat, în dec. 1609, să ia în căsătorie pe verișoara regelui, faimoasa lady Arabella Stuart, pretendentă cîndva la tronul Angliei. Planurile lui Ștefan Bogdan nu au reușit însă și neobținînd nici scaunul Moldovei, el a trecut în 1612 la islamism, căpătînd drept răsplătă sangiacatul de Brusa. Pentru toate acestea vezi N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în „An. Acad. Române”, tom. XIX (1896—1897), seria a II-a, M. S. I., p. 251—259 și *Anglo-Roumanian Relations*, p. 17—21, și mai ales Elvire Georgescu, *Le séjour d'un prince moldave à la cour de Jacques I-er roi d'Angleterre*, în „Mélanges de l'école roumaine en France”, Paris, XII (1931), 1-ère partie, p. 3—32.

⁶ Alfred C. Wood, *A history of the Levant Company*, London, 1935, p. 52—58.

⁷ Franz Babinger, *Robert Bargaue, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în „An. Acad. Rom.”, tom. XVII (1935), seria a III-a—M. S. I., p. 172—174, 186—187; E. D. Tappe, *Patrick Simson: A Scottish Merchant in the Moldavian Potash Trade*, în „The Slavonic and East European Review”, XXX (1952), nr. 75, p. 509—510, anexa nr. VI.

⁸ Babinger, *op. cit.*, p. 172 și 186; Hurmuzaki, *Documente...*, supl. II, vol. III, București, 1900, p. 185—187 și 201, nr. CIII etc.

⁹ Această mare companie comercială, înființată la 1579 și căpătînd noi privilegii în timpul Restaurației la 20 februarie 1661, activa într-o vastă regiune a nord-estului continentului european cuprinzînd țările scandinave, Polonia, Livonia, Prusia, Pomerania și Finlanda, folosind pentru traficul ei porturile Copenhaga, Königsberg, Gdansk și Reval, cf. J. et Ph. L. Savary des Brulons, *Dictionnaire universel de commerce...*, vol. I, Amsterdam, 1726, p. 1403—1404. Mai vezi și R. Hassencamp, *Handelspolitische Verhandlungen zwischen England und Polen in den Jahren 1597 und 1598*, în „Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen”, Posen, 1888, vol. 3; Maud Sellers, *Acts and Ordinances on the Eastland Company*, London, 1906; W. R. Scott, *The Constitution and Finance of English, Scottish and Irish Joint Stock Companies to 1720*, vol. I, Cambridge, 1912, p. 17 și 169; Neva R. Deadoff, *English Trade in the Baltic during the Reign of Elisabeth* (Studies of English Commerce in the Tudor Period), University of Pennsylvania, 1912; F. J. Fischer, *London's Export Trade in the early Seventeenth Century*, în „The Economic History Review”, 2nd series, III (1950), 151 p., dar mai ales R. W. K. Hinton, *The Eastland trade and the common weal in the Seventeenth Century*, Cambridge at the University Press, 1959, 244 p. + table + anexe și Sven Erik Åstrom, *The Anglo-Baltic Trade in the late Seventeenth Century*, Helsingfors, 1965 etc.

¹⁰ Amănunte asupra comerțului scoțian din Polonia vezi în special la A. Francis Stuart, *Papers relating to the Scots in Poland 1576—1793*, Edinburgh, 1915, p. XII—XIV, XVII, XXIX, 86—87 etc., iar pentru prezența scoțienilor în Silezia și Prusia Th. N. Fischer, *The Scots in Germany*, Edinburgh, 1902, și *The Scots in Eastern and Western Prussia*, Edinburgh, 1903 etc.

întreprinderilor lor din Moldova. Mai întâi ei n-au putut rezista concurenței negustorilor poloni, greci, olandezi sau autohtoni¹¹ care le-a dezorganizat traficul, și mai puțin companiei Moscoviei, care exploata potasa pe scară mare în Rusia, încă dinainte de 1650, exportind-o în cantități masive în străinătate¹². Pe lângă acestea, negustorii scoțieni au mai avut de îndurat și comportarea arbitrară a domnilor și boierilor pe ale căror moșii se aflau instalate cuptoarele necesare obținerii cenușei de potasă, fiind expuși tuturor avaniilor¹³ în lipsa unor privilegii bine stabilite din punct de vedere juridic și a unei protecții eficiente din partea vreunei mari companii. În sfârșit frământatele evenimente care au avut loc în Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, deseale incursiuni turcești, tătarăști sau polone pe teritoriul țării cu prilejul războaielor din 1672—1676 și 1683—1699, pierderea Podoliei și căderea Cameniței în mâinile turcilor (1672), dezorganizând legăturile cu porturile de la Marea Baltică, au dus la ruina comerțului cu potasă inițiat de scoțieni în Moldova, care încetează în jurul anului 1690¹⁴. Datorită condițiilor neprielnice pe care le oferea Polonia în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, aflată în plină anarhie feudal-nobiliară și intrată într-un evident declin economic, social și politic, cu toată încercarea de redresare din timpul regelui Ioan al III-lea Sobiecki (1674—1696), Compania Levantului n-a mai fost interesată după Restaurație să încerce stabilirea unui trafic de anvergură spre Baltica pe această cale¹⁵ și în consecință n-a mai acordat Moldovei — pustiită de războaie și slăbită prin instabilitatea domniilor — importanța arătată la sfârșitul sec. al XVI-lea. De altfel nici relațiile politice nu mai erau atât de bune, deoarece Cantemi-

¹¹ Printre care între 1677—1683 Alexandru Balaban, negustor grec din Rumelia stabilit la Liov, agenții săi George Papara și George Nicolai, vărul său Mihail Manea („Maniow”), vislicrul moldovean Gheorghe Ursachi, negustorul moldovean Cristea al lui Ghinea (Christoph Giniewicz), negustorii greci Iani Conduratu, Nicolae Dimitrie Ipati, Ioan Mazaraki, negustorul polon Wisocki din orașul Kazimierz etc. Cf. Hurmuzaki, *Documente...*, supl. II, vol. III, p. 119—229. Pentru negustorii olandezi, stabiliți la Galați și Chilia în 1681 (cf. P. P. Panaiteșcu, *Doi călători italieni necunoscuți, în țările noastre*, în „Studii italiene”, I (1934), p. 4) și participind la exportul de potasă la Constantinopol pînă la 1690, vezi Hurmuzaki, *Documente...*, VI, p. 290—291, nr. CLXLIII.

¹² Astfel agentul Companiei Simon Digby, a primit autorizație de a exploata cenușa în districtele Iaroslav, Vologda și Totma, iar între anii 1642—1651 negustorul Alexander Crawford a căpătat permisia de „a arde cenușă” timp de șapte ani în pădurea Murom, spre a fabrica potasă, în acest scop recrutînd chiar lucrători din Anglia. Încă din 1618 fusesse expediată țarului o petiție din partea Companiei Moscoviei prin care se cerea exploatarea cenușei de potasă din Rusia pe timp de zece ani, cf. Inna Lubimenko, *Les relations commerciales et politiques de l'Angleterre avec la Russie, avant Pierre le Grand*, Paris, 1933, p. 109.

¹³ Cum a fost cazul scoțianului Patrick Simson înșelat de asociații săi greci Frangola Pepano și Ververi Nomico în timpul domniei lui Ștefăniță vodă Lupu (1659—1661), dînd naștere unui îndelungat proces în care s-au amestecat autoritățile polone ca și ambasada engleză de la Constantinopol, cf. E. D. Tappe, *Patrick Simson: A Scottish Merchant in the Moldavian Potash Trade*, p. 494—513.

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, VI, p. 290—291, nr. CLXVIII.

¹⁵ Pe care s-ar fi izbit de puternica concurență a Companiei Răsăritene. Pentru interesele Angliei în Marea Baltică în sec. al XVII-lea și lupta dată pentru dobîndirea hegemoniei în această regiune a continentului european a se vedea mai cu seamă G. V. Forsten, Балтийский вопрос в XVI и XVII ст. (Problema baltică în sec. XVI—XVII), St. Petersburg 1895; Adam Szczałowski, *Walka o Bałtyk* (Lupta pentru Baltica), Kraków, 1904 și *Z dziejów współzawodnictwa Anglii i Niemiec, Rosji i Polski* (Despre istoria rivalității Angliei și Germaniei, Rusiei și Poloniei), Lwów, 1910; Andrew Lossky, *Louis XIV, William III and the Baltic Crisis of 1683*, Berkeley and Los Angeles, 1954 etc.

reștii — ostili Poloniei și Austriei — întrețineau legături de prietenie mai ales cu ambasadorii Franței de la Constantinopol¹⁶. Privirile Companiei Levantului au început în schimb să se îndrepte în această perioadă înspre alte regiuni ale sud-estului european mai prielnice pentru desfășurarea unei activități economice în condiții relativ favorabile, și în primul rând spre Transilvania, țară cu care Anglia stabilise legături politice mai strânse în timpul protectoratului lui Cromwell. De unde în sec. al XVI-lea și în prima jumătate a celui de al XVII-lea, negustorii transilvăneni se aprovizionau în mod obișnuit cu postav englezesc de pe piața Iaroslavului, Liovului sau Cracoviei¹⁷ (acest articol fiind menționat îndeosebi în registrele tricesimale din Cluj), în ultimele trei decade ale sec. al XVII-lea și la începutul celui următor, se constată amploarea pe care o ia comerțul companiilor grecești din Sibiu și Brașov cu Levantul¹⁸, de unde încep să se introducă masiv în Transilvania mărfuri engleze sau desfăcute în Imperiul otoman de englezi (postav, mirodenii, coloniale etc.). Activitatea negustorilor companiști a constituit pentru Transilvania ca și pentru întreaga zonă cuprinsă între Orientul apropiat și Europa centrală, mai ales în sec. al XVII-lea, un puternic stimulent pentru intensificarea schimburilor economice între ținuturi îndepărtate, contribuind la mărirea producției și la crearea unor noi izvoare de acumulare a capitalului.

Autoritățile habsburgice au încurajat și protejat activitatea negustorilor companiști greci din Sibiu și Brașov nu numai pentru venitul pe care îl asigurau fiscului, dar și fiindcă afacerile lor prospere intrau în vederile politicii mercantiliste urmărite de cercurile conducătoare din Austria, de a-și asigura în răsărit centre de aprovizionare cu materii prime și de desfacere a produselor manufacturate din imperiu. În decursul numeroaselor călătorii întreprinse în cele mai de seamă orașe ale imperiului otoman din Europa și Asia Mică, companiștii greci au izbutit să achiziționeze și mărfuri engleze desfăcute acolo de negustorii Companiei Levantului. De aceea datorită activității acestor companiști s-a putut

¹⁶ Pentru care vezi Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. III, p. 325, 388—389; Marquis de Ferriol, *Correspondance*, (éd. Emile Varenbergh), Antwerp, 1870, p. 212, 221, 224; Ilie El. Angelescu, *Din corondența bavareză și saxonă (1691—1739)*. *Scrisorile lui Stoyberer și Franz Hannibal von Mörmann, trimiși bavarezi la Viena*, Tirgovște, 1904, p. 52—53, 55; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (Du XVIe siècle à la chute de Napoléon I)*, Paris, 1955, p. 44—45 etc.

¹⁷ Vezi mai cu seamă pentru importul de „londră” și „londră” fină („Londys” și „Faÿn Londys”), S. Goldenberg. *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 146 și 257. Referitor la comerțul englez în Polonia și achiziționarea postavurilor londoneze în Ungaria și Transilvania pînă la 1660 vezi A. Diveky, *Felső Magyarországon kereskedelmi összekötése Lengyelországgal főleg a XVI—XVII században* (Legăturile comerciale dintre Ungaria superioară și Polonia în special în sec. XVI—XVII), Budapesta, 1905; Jan Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 159—160, 173, 192 etc.; K. Pieradzka, *Handel Krakowa z Węgrami w XVI w.* (Comerțul Cracoviei cu Ungaria), Kraków, 1935; A. Mączak, *Rola kontaktów z zagranicą w dziejach sukiennictwa polskiego XVI i pieruszej połowy XVII wieku* (Rolul relațiilor cu străinătatea în domeniul postăvării poloneze din sec. al XVI-lea și prima jumătate a sec. al XVII-lea) în „Przegląd Historyczny”, XLIII (1952), nr. 2, p. 243—272 etc.

¹⁸ N. Iorga, *Acte românești și cîteva grecești din arhivele companiei de comerț orientale din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932, p. VIII—IX, XXVII—XXVIII, 2—22, nr. 2—35; N. Camariano, *L'organisation et l'activité culturelle de la Compagnie des marchands grecs de Sibiu*, în „Balcenia”, VI (1943), p. 201—241 etc.

iniția un schimb de mărfuri mai activ între Anglia, Țara Românească și Transilvania începînd de la sfîrșitul sec. al XVII-lea, cînd produsele engleze au fost desfăcute sau tranzitate îndeosebi de către negustorii greci. În felul acesta se explică nu numai apariția unor mărfuri de proveniență engleză în tarifele vamale ale Țării Românești începînd din anul 1675, dar și o relativă circulație a lor, mărginită, este drept, la cercuri foarte restrînse, alcătuite din domnul țării și marea boierime.

Proiectele de activizare ale comerțului internațional transilvănean — în spirit mercantilist — elaborate de Luigi Ferdinando Marsigli și cancelarul Nicolae Bethlen¹⁹ la sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul celui următor, urmărind printre altele înființarea unei *Societăți de comerț ardelenesc* și obținerea de beneficii datorită tranzitării mărfurilor engleze spre Levant prin Europa centrală, pe calea Dunării și Mării Negre, precum și folosirea aceleiași rute la înapoiere pentru produsele importate din Persia și Imperiul otoman, veneau în întîmpinarea celor mai ambițioase planuri ale Companiei Levantului care dorea însă ca ea să patroneze acest trafic spre a nu fi silită să-și împartă profiturile cu alte asociații comerciale străine.

Însă datorită spiritului retrograd al magnaților din dieta transilvană, insensibili la orice tentativă de inovație economică și temîndu-se de riscul unor investiții ce li se păreau nesigure, proiectul lui Marsigli a fost voit ignorat, iar acel al cancelarului Bethlen respins, sub pretextul de a fi inaplicabil. Complicarea situației din Transilvania prin izbucnirea răscoalei curuților de sub conducerea lui Francisc al II-lea Rákóczi și intreruperea legăturilor cu Viena pentru mai multă vreme în timpul ostilităților, au înmormîntat definitiv aceste planuri a căror aplicare nu se dovedise atît de irealizabilă, întrucît traseul propus de Bethlen fusese experimentat cu succes de mai mulți negustori armeni aflați în serviciul Angliei²⁰.

În „Mappa Geografica facta in usum Commerciorum... cum Imperio Ottomanico” a lui Marsigli, datînd de la sfîrșitul sec. al XVII-lea, căile comerciale internaționale ale spațiului sud-estic european erau astfel indicate : Buda — Szeghed — Arad — Lipova — Deva — Sibiu ; din Sibiu drumul se ramifica în trei direcții : spre Turnu Severin — Nicopole, prin pasul Ciineni, spre Brașov — Bran — Cîmpulung la Giurgiu, prin Pitești și București și spre Tg. Ocna — Galați — Sf. Gheorghe — Marea Neagră. De la Giurgiu drumul trecea prin Sliven (Bulgaria) spre Adrianopol, de unde se îndrepta fie la Salonic, fie către Constantinopol²¹. Pe aceste drumuri, foarte frecventate de companiștii greci de la Sibiu și Brașov, dar și de alți negustori de aceeași nație, activînd independent la Salonic, Moscopole

¹⁹ Dr. Takáts Sándor, *Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I Lipót alatt* (Activitatea comerțului exterior din țara noastră sub Leopold I) în „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle”, VI (1899), p. 441 — 443 ; dr. Lukinich Imre, *Egy erdélyi kereskedelmi társaság terve 1703-ból* (Planul unei societăți comerciale ardelenice din 1703), în „Századok”, XLVIII (1914), p. 464 — 476 ; I. Lupaș, *Un proiect de organizare comercială modernă în Transilvania la anul 1703*, în „Liberitatea”, I (1933), nr. 2 (5 mai), p. 129 — 130 ; I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj”, vol. VII (1936 — 1938), p. 96 — 102.

²⁰ *Ibidem*, p. 102 — 103.

²¹ Maria Emilia Amaldi, *La Transilvania attraverso i documenti del conte Luigi Ferdinando Marsigli*, în „L'Europa Orientale”, Roma, IX (1929), p. 268.

și Constantinopol (printre care se găseau și macedo-români)²², fără a mai socoti pe armeni, evrei și ragusani²³, încep să circule unele mărfuri desfăcute de Compania engleză a Levantului în Turcia și achiziționate de acești intermediari. Din punctele de trecere ale Țării Românești spre Transilvania, unde existau „schele” la sfârșitul sec. al XVII-lea, anume la Rucăr—Dragoslavele, Cîineni și pe Valea Prahovei la Cîmpina²⁴, nu ni s-au păstrat tarife vamale decât de la pasul Cîineni din anii 1675—1676 (repetat în 1691) și 1705. La această vamă, luată pe seama domniei și dată în arendă²⁵, se menționează în șirul celor 78 articole²⁶ trecute în primul tarif²⁷, în afara postavului „supțire” englezesc (denumit la 1705 în românește „*anglie*”), câteva metale din Anglia și Germania, coloranți, precum și unele mirodenii din Indiile Orientale, care erau exportate îndeosebi de Compania Levantului în Imperiul otoman, mai cu seamă la Smirna și Constantinopol²⁸. Uneori postavul englezesc era procurat de negustorii munteni după ce era distribuit pe piața orașelor transilvane. Tarifele vamale de la Turnu Roșu înregistrează astfel la 18 septembrie 1685 pe un Radu din Ocnele Mari taxat cu 4 florini pentru transportul a 2 valuri de postav englezesc în Țara Românească, la 15 ianuarie și 5 mai 1690 pe un Vasilco, tot din Ocnele Mari, impus respectiv la 3 florini pentru 2 valuri de „londrină” fină și 10 piei de vulpe și la 1,80 florini pentru 4 coturi de postav englezesc și 4 coturi de „londrină” fină exportate dincolo de Carpați, din nou la 5 mai 1690 pe un Radu din Brincoveni vămuit cu 3 florini pentru trecerea în principatul muntean a 16 coturi de postav englezesc și 3 coturi de „londrină” fină²⁹ etc.

Mai existau însă cazuri când „londrinele” (de regulă nu de fabricație engleză, ci imitațiile provenind din manufacturile din Languedoc,

²² Valère Papahagi, *Les Roumains de l'Albanie et le commerce vénitien aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „*Mélanges de l'école roumaine en France*”, Paris, IX (1931), p. 27—124; idem, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică și cu Veneția în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „*Revista istorică*”, XIX (1933), nr. 4—6, p. 119—126 și idem, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1935, p. 17—95; N. G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris, 1956, p. 193—211 etc.

²³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 301—303.

²⁴ N. Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV—XVIII*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, IV (1960), p. 208—213.

²⁵ *Ibidem*, p. 211.

²⁶ C. Șerban, *Sistemul vamal al Țării Românești în secolul al XVIII-lea*, în „*Studii și articole de istorie*”, III (1961), p. 136.

²⁷ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, V, București, 1903, p. 364—367; Dinu C. Giurescu, *Analesterul. Condica de porunci a Vistieriei lui Constantin Brincoveanu*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, V (1962), p. 146—147, nr. 200.

²⁸ Jacques Savary, *Le Parfait Négociant ou Instruction générale pour ce qui regarde le commerce des marchandises de France et des pays étrangers avec un traité du commerce qui se fait par la Mer Méditerranée*, (IXe éd.), vol. I, Genève, 1752, p. 391, 413; Jacques Savary des Brulons et Philéon Louis Savary, *Dictionnaire Universel de Commerce*, vol. I, Amsterdam, 1726, p. 941; Niccolò Barozzi e Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli Stati Europei (Lettere de ambasciatori veneti) — Turchia sec. XVII*, vol. I, Venezia, 1871, p. 173—174; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 296.

²⁹ Arhivele Statului din Sibiu, *Zwanzig und Dreissig Rechnungen*, cutia XXVII, 17 (Datorez aceste informații amabilității colegului Ludovic Demény). Un *vecligal* (tarif vamal) tricesimal din Brașov, dintre 1654—1688, înregistrează în sens invers, fără dată precisă, încasarea unei taxe de 3 fl. pentru importul unui val de postav englezesc adus prin Țara Românească, cf. N. Edroiu și P. Gyulai, *Tricesima la Brașov în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”. XII (1967), Series Historia, fasc. I, p. 12.

Provence și Dauphiné), cositorul și colonialele erau vândute în Țara Românească de negustorii aromâni și greci din Moscopole, care le importau din Veneția³⁰, unde cele din urmă articole erau desfăcute tot de către negustorii englezi ai Companiei Levantului, ce activau pe scară mare în acest renumit centru economic al Mediteranei tot așa ca și la Livorno³¹.

Tariful vamal de la Cîineni din 1691 reproduce identic pe cel din 1675/1676; cît despre acel din 1705³², conține 82 articole supuse vămii³³, mărfurile aparținînd negustorului Tănase Venețianul³⁴, ce le achiziționase din Turcia spre a le desface în Transilvania.

Zahărul din coloniile americane (în special din Antile), pe care negustorii englezi îl vindeau la Constantinopol fie sub formă de „casonadă” (adică rafinat o singură dată), fie în căpăfîni³⁵, era adus în Țara Românească — după mărturia secretarului florentin al domnului Constantin Brîncoveanu, Antonmaria del Chiaro — de către negustori greci și turci împreună cu alte delicatose „care nu se găsesc în țară, ca de pildă: cafea... droguri”, pe lingă „stofe, atlazuri... și alte mărfuri care sosesc mai ales pe drumul de la Constantinopol”³⁶.

Varietatea de postav englezesc denumit în Levant „mahut”³⁷ avea — după cît se pare — o circulație mai largă în Țara Românească, deoarece îl întîlnim menționat ceva mai frecvent în izvoarele vremii. Astfel „Condica Vistieriei” din vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu menționează repetatele daruri în postav „mahut” făcute de voievod diferiților dregători turci cu care întreținea relații sau fusese nevoit să intre în contact între anii 1695—1703³⁸.

În ceea ce privește negustorii care desfăceau sau tranzitau mărfuri engleze în Țara Românească, cei mai mulți aparțineau, după cum am

³⁰ V. Papahagi, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian...*, p. 48—49.

³¹ A. C. Wood, *A history of the Levant Company*, p. 139—140; Svoronos, *Le commerce de Salonique...*, p. 167, 221 etc.

³² N. Iorga, *Studii și documente...*, XII, București, 1906, p. 12—17, nr. XX; Hurmuzaki, *Documente...*, XIV₁, București, 1915, p. 759—760, nr. DCCXLVII.

³³ C. Șerban, *Sistemul vamal...*, p. 136.

³⁴ În relații de afaceri cu cunoscutul angrosist Siguli Stratu din Compania grecească de la Sibiu, cf. Arh. St. Sibiu, *Arhiva Companiei negustorilor greci din Sibiu*, Reg. nr. 89, p. 10 (doc. din 5 oct. 1694) ap. [Dumitru Limona], *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în sec. XVII—XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*. vol. I, București, 1966, p. 4, nr. 20 (citată de acum înainte *Catalog*, I).

³⁵ J. Savary, *Le parfait négociant*, I, p. 413.

³⁶ Antonmaria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia...* (ed. N. Iorga), București, 1914, p. 110.

³⁷ J. et Ph. L. Savary, *Dictionnaire universel de Commerce*, vol. II, Amsterdam, 1726, p. 608; postavul denumit „mahut” era adus într-o mare cantitate în prima jumătate a sec. al XVIII-lea la Salonic de către negustori evrei care-l cumpărau de la englezi în special în portul Livorno, cf. Svoronos, *Le commerce de Salonique*, p. 220—221. Termenul de „mahut” provenind din arabul *māwīj*, în turc. mahût) desemna postavul de culoarea „cerului albastru”, „azuriu”, exportat de englezi în Levant, cf. Lazăr Șăineanu, *Elementele turcești în limba română*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, III (1885), vol. V, fasc. II, p. 202, nr. 780 și *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. II₂, București, 1900, p. 74. Conștiuind un dar de preț, postavul „mahut” era dăruit boierilor de către domn împreună cu o bucată de atlas florentin, cu prilejul sărbătorilor Paștelui, cf. Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, București, 1939, p. 223.

³⁸ *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leau 7202—7212*, editată de C. Aricescu, în „Revista istorică a Arhivelor României”, București, 1873, p. 96, 450, 526, 549, 593, 651, 691, 694, 722, 741 și 742.

mai amintit, Companiilor grecești din Sibiu și Brașov, dar mai existau și alți comercianți greci, aromâni, turci, evrei, și armeni³⁹ din Smirna, Constantinopol, Salonic, Moscopole, Durazzo și Veneția, care activau pe cont propriu, punându-se câteodată chiar sub protecția ambasadei britanice de la Constantinopol. Astfel la 22 aprilie 1689 un negustor grec constantinopolitan, anume Dimitrie, era trimis la București cu o recomandare către domnul Constantin Brîncoveanu din partea patriarhului Dionisie și a ambasadorului Angliei la Poartă Sir William Trumbull⁴⁰. La fel negustorii armeni de cetățenie engleză Zaharia Segedwick, Andrei Vaultiers, Ioan Christofor Hazzi ș. a. au obținut privilegiul în 1702 și 1703 din partea împăratului Austriei, Leopold I, spre a vehicula produse engleze prin Europa centrală pe calea Dunării și a Mării Negre înspre Persia și a aduce de acolo mătase și alte mărfuri pe același drum spre Olanda și Anglia⁴¹.

Într-un raport al consulului francez din Durazzo, Basile Comte, adresat la 8 februarie 1699 ministrului Marinei, contele de Pontchartrain, se afirmă că negustorii balcanici (îndeosebi greci și turci) din Țara Românească, ca și acei din Scutari, Elbasan, Moscopole, Șiaciște, Ianina și Salonic se slujeau pentru a-și transporta mărfurile la Veneția nu numai de corăbii raguzane, franceze sau olandeze, dar și engleze⁴², ceea ce atestă o participare directă a flotei Companiei Levantului la traficul de tranzit în Adriatică.

Dacă în general comerțul între Anglia și Țara Românească s-a desfășurat la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea pe cale indirectă, îndeosebi prin intermediari balcanici și armeni, trebuie luat în considerare și faptul că, atât la Adrianopol cât și la Constantinopol, activau și negustori români, îndeletnicindu-se nu numai cu achiziționarea de produse, dar și cu operații de credit. Condica Vistieriei lui Constantin Brîncoveanu atestă prezența în aceste două mari centre ale Imperiului otoman a unor negustori foarte înstăriți din Țara Românească⁴³, ce dispuneau de capitaluri⁴⁴ însemnate datorită, fără îndoială, afacerilor prospere întreprinse în Turcia. La Constantinopol ei locuiau mai ales în cartierul de lângă Kapu-Silivri⁴⁵, iar produsele și le desfășurau

³⁹ Hurmuzaki, *Documente...*, XV₂, p. 1470, nr. 2769; p. 1480, nr. 2804; etc.; D. Giurescu, *Anatefterul...*, p. 388, nr. 33; p. 393—394, nr. 41; p. 394, nr. 42 etc.; V. Papahagi, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică...*, p. 115, 121, 124—126 etc. și *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian...*, p. 74—75, 93—95 etc.; Svoronos, *Le commerce de Salonique...*, p. 194—199, 207 etc.

⁴⁰ Hurmuzaki, *Documente...*, V₁, p. 249, nr. CLXXXIV.

⁴¹ I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, p. 97, 102—103 etc.

⁴² V. Papahagi, *Les Romains de l'Albanie...*, p. 94—96, nr. XXXIII; *Contribuții la istoria relațiilor comerciale ale Munteniei...*, p. 123 și *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian...*, p. 166, doc. XXV.

⁴³ Printre care menționăm la Constantinopol pe Costea cojocarul (între 30 dec. 1698—1703) (*Condica Vistieriei*, p. 450, 742) și negustorii Dumitrache (28 ian. și 1 mart. 1701) (*ibidem*, p. 603, 615), Iordache (28 ian. 1701) (*ibidem*, p. 603), Atanasie (28 ian. 1701) (*ibidem*), Ioan (1701) (*ibidem*, p. 620), Toma (1701) (*ibidem*), Constantin (20 sept. 1703) (*ibidem*, p. 727) și Audronie (30 dec. 1703) (*ibidem*, p. 742), iar la Adrianopol pe Panaiot cojocarul (între 5 august 1696—28 august 1701) (*ibidem*, p. 230, 507, 578) și fiul său Grigorașco (1 martie și 22 dec. 1701) (*ibidem*, p. 603, 647) și negustorii Chiriac fiul lui Necula (10 febr. 1703) (*ibidem*, p. 691).

⁴⁴ *Condica Vistieriei...*, p. 230, 507, 578, 603, 615, 620, 691, 742.

⁴⁵ Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire économique, institutionnelle et sociale*, Paris, 1966, p. 116.

ceau în faimosul Bezestan din centrul oraşului, înăuntrul căruia se aflau numeroase dugheni, bazaruri și hanuri și unde fiecare breaslă de meșteșugari și negustori de nație diferită își avea sectorul de activitate bine delimitat⁴⁶. Zișii negustori români din Constantinopol întrețineau strânse legături cu curtea domnească din București și capuchehaielele domnului de la Constantinopol, care, știm din alte izvoare⁴⁷, că aveau relații cu ambasada engleză din Imperiul otoman. În felul acesta s-ar explica și rațiunea împrumutului pe care boierii lui Brîncoveanu l-au obținut în ianuarie 1696 de la negustorul englez „Pătru Buiuc” din Constantinopol, căruia i s-a restituit cinci luni mai târziu, adică la 5 august 1696, suma avansată de 2500 taleri, cu o dobândă de 10% (în total 2750 taleri)⁴⁸. Pe de altă parte, există și cazul invers — menționat însă documentar doar o singură dată — al prezenței unor negustori englezi în Țara Românească în această epocă. Astfel un raport al ambasadorului englez din Austria, George Stepney, către secretarul de stat, Charles Hedges, din 15 august 1705, preciza că la Viena au sosit mai mulți negustori englezi din Alep și Smirna, care au însoțit pe Constantin Brîncoveanu (ce fusese chemat de sultan și marele vizir pentru confirmarea în domnie la Adrianopol), pe drumul său de întoarcere pînă la reședința sa din București; de acolo ei au străbătut Țara Românească, trecînd cu marfa lor în Transilvania, apoi au urmat calea Aradului și a Szegedului prin Ungaria pînă ce au ajuns în Austria⁴⁹.

În ceea ce privește mărfurile pe care le achiziționau negustorii Companiei Levantului din Țara Românească pe piața Imperiului otoman, nu dispunem pînă în prezent de informații sigure. Printre articolele pe care comercianții englezi le importau din Turcia se numărau ceara și pieile de vite⁵⁰, care se aduceau la Salonic, Adrianopol, Constantinopol și Smirna nu numai din Moldova și Transilvania, dar și din Țara Românească. În sfîrșit o relateare documentară destul de curioasă din 28 ianuarie 1662 atestă faptul că uneori ambasadorii Angliei la Constantinopol își procurau chiar trăsuri din Țara Românească⁵¹.

Pentru Transilvania cele mai numeroase documente atestînd achiziții de mărfuri engleze din Levant provin din arhivele companiilor negustorilor greci din Sibiu și Brașov. Majoritatea documentelor din arhiva

⁴⁶ Robert Mantran, *op. cit.*, p. 38—39. Vezi de asemenea mărturia călătorului Jean du Mont din iulie 1690 la Constantinopol în *Voyages en France, en Italie, en Allemagne, à Malle et en Turquie*, tome II, À La Haye, 1699, p. 80—81.

⁴⁷ E.D. Tappe, *Documents concerning Rumania in the Paget papers*, în „The Slavonic and East European Review”, vol. XXXIII (1954), nr. 80, p. 205. Chiar stolnicul Constantin Cantacuzino, la plecarea lui pentru terminarea studiilor superioare la Universitatea din Padova, atestă în însemnările sale că la 10 ianuarie 1667 depozitase la tezaurierul Companiei engleze a Levantului la Constantinopol, Hedges, apreciabila sumă de 400 „ughî” și 500 lei, pe care a primit-o apoi, ulterior, la cererea sa, la Veneția, cf. Constantin Cantacuzino, *Opere*, ed. N. Iorga, București, 1901, p. 1.

⁴⁸ *Condica Vistieriei*, p. 230. Vezi de asemenea textul mai complet al originalului Condicii Vistieriei de la Arh. St. Buc., mss. 126, f° 151 v°.

⁴⁹ Simonyi Ernő, *Angol Diplomatiái Iratok II Rákóczi Ferencz korára* (Documente diplomatice engleze privind epoca lui Francisc II Rákóczi) (Archivum Rakocianum I), vol. I, Pest, 1871, p. 28—29, nr. 14.

⁵⁰ J. Savary, *Le parfait négociant*, I, p. 385, 398, 400, 414; Wood, *Levant Company*, p. 122; Svoronos, *Le commerce de Salonique*, p. 207, 219 etc.

⁵¹ E.D. Tappe, *An English contribution to the biography of Nicolae Milescu*, în „Revue des études roumaines”, Paris, 1906, p. 106.

companiei sibiene datează din anii 1694—1697 ilustrând afacerile deosebit de prospere ale angrosistului Siguli Stratu, care realiza totodată importante beneficii și din zaraflic⁵². Acesta aducea prin „factorii” săi mărfuri din Brusa și Constantinopol⁵³ și le desfăcea la Sibiu, Aiud, Brașov, Bistrița, Medias, Făgăraș, Baia Mare, Cluj, Tirgu Mureș, Sighet și Simeria⁵⁴. Siguli Stratu făcea în special negoț cu textile (stofe orientale, engleze și „leșești”, atlasuri, mătăsuri etc.)⁵⁵, dar și cu piei și pietre prețioase⁵⁶. Cei mai mulți dintre clienții săi, slujindu-i în același timp drept agenți comisionari și misiți, erau armeni (Cristof Petre, Grigore Bucur armeanul, Manu armeanul, un Iacob Vasile, Ștefan Ioan — purtând toți denumirea de „armeanul”) ⁵⁷, dar mai figurau și români, aromâni, unguri și evrei ca de pildă : Panu Vlahali, Micula și Gheorghe Golea din Făgăraș, Tănase Venețianul și Bașa Gheorghe care desfăceau mărfuri și în Țara Românească, Tănase Moldoveanul, aurarul Lucaci din Brașov, aurarul Calamarita, István Déak din Aiud, Dimu Banoglu, Avram evreul din Sibiu ș. a. ⁵⁸.

Documentele din arhiva companiei brașovene, datînd de la începutul sec. al XVIII-lea, privesc mai cu seamă afacerile negustorului Zotu, îndeletnicindu-se cu zaraflicul și desfacerea mirodeniilor, zahărului, stofelor orientale, articolelor de îmbrăcăminte etc. la Brașov și

⁵² Numeroase documente din arhiva lui Siguli Stratu menționează notele conținute în condicta sa cu privire la sumele de bani expediate la Baia Mare prin agentul său Panu în ducați venețieni, exari, zloți ș.a., spre a fi schimbate în florini ungurești (vezi doc. din 12 dec. 1694, 12 mai, 6 iunie și 10 august 1695, 12 oct. 28 dec. 1696 etc. la Arh. St. Sibiu, *Arhiva Companiei negustorilor greci din Sibiu*, Reg. nr. 89, p. 14 ; nr. 90, p. 4—5 ; nr. 91, p. 7 ; nr. 90, p. 2 ; nr. 85, p. 13 ; nr. 85, p. 6 ap. *Catalog*, I, p. 21, nr. 11 ; p. 23, nr. 25 ; p. 24, nr. 29 ; p. 25, nr. 33 ; p. 27, nr. 44 ; p. 28, nr. 50).

⁵³ La 15 oct. 1694 Siguli Stratu consemna la Brașov în condicta sa că dăduse lui Hristu fiul lui Voica 936 „aslani” (taleri olandezi), ca și alte sume de bani pentru a-i aduce mărfuri din Brusa și Constantinopol (Arh. St. Sibiu, *Comp. grec.*, Reg. nr. 89, p. 1—4 ap. *Catalog*, I, p. 20, nr. 5) ; la 2 noiembrie al aceluiași an, Siguli notează la Tirgu-Mureș mărfurile aduse de la Brusa de Nedelcu și împărțite cu fratele său Siguli Ioan și asociatul lor Hristu (Arh. St. Sibiu, *ibidem*, Reg. nr. 89, p. 8—9, ap. *Catalog*, I, p. 20, nr. 7) ; la 22 mai 1695 angrosistul sibian semnalează alte mărfuri, achiziționate de asemenea, în parte și de la Brusa (Arh. St. Sibiu, *ibidem*, Reg. nr. 91, p. 1—4, ap. *Catalog*, I, p. 24, nr. 27).

⁵⁴ Arh. St. Sibiu, *ibidem*, Reg. nr. 89, p. 14, 15—17, 22—23, 24—25, 31—34, 35—36 ; nr. 90, p. 3, 4—5 ; nr. 91, p. 7, 9—10 ; nr. 90, p. 2 ; nr. 85, p. 1—2, 3, 4—5 ; nr. 91, p. 7, 9—10 ; nr. 90, p. 2 ; nr. 85, p. 1—2, 3, 4, 5, 6 ; *Actele Companiei*, nr. 86 ap. *Catalog*, I, p. 21, nr. 11, 12 ; p. 22, nr. 17, 18 ; p. 23, nr. 21, 23, 25 ; p. 24, nr. 29 ; p. 25, nr. 33 ; p. 26, nr. 40, 42 ; p. 27, nr. 43, 45 ; p. 28, nr. 50, 51.

⁵⁵ Arh. St. Sibiu, *Arh. Companiei*, Reg. nr. 83, p. 3—6 ; nr. 89, p. 8—9, 31—34, 35—36 ; nr. 91, p. 9—10 ; nr. 85, p. 8, 9 ap. *Catalog*, I, p. 19, nr. 2 ; p. 20, nr. 7 ; p. 23, nr. 21, 23 ; p. 25, nr. 32 ; p. 27, nr. 46, 48.

⁵⁶ Arh. St. Sibiu, *ibidem*, Reg. nr. 83, p. 3—6 ; nr. 85, p. 4 ; *Actele Companiei*, nr. 86 ap. *Catalog*, I, p. 19, nr. 2 ; p. 27, nr. 43 ; p. 28, nr. 51.

⁵⁷ Pentru care vezi documentele din 12 februarie, 22 aprilie, 6 mai, 22 mai, 10 iulie 1695, 20 dec. 1696 etc., cf. Arh. St. Sibiu, *Arh. Companiei*, Reg. nr. 89, p. 22—23, 31—34, 35—36 ; nr. 91, p. 1—4, 9—10 ; nr. 85, p. 20 ap. *Catalog*, I, p. 22, nr. 17 ; p. 23, nr. 21, 23 ; p. 21, nr. 27 ; p. 25, nr. 32 ; p. 28, nr. 49.

⁵⁸ Vezi în special documentele din 5 octombrie, 1 dec. 1694, 1 ian. 1695, 2 nov. și 20 dec. 1696, febr. 1705 etc. (Arh. St. Sibiu, *ibidem*, Reg. nr. 89, p. 40, 13, 15—17 ; nr. 85, p. 8, 9—10 ; *Actele Companiei*, nr. 86 ap. *Catalog*, I, p. 20, nr. 4 ; p. 21, nr. 10, 12 ; p. 27, nr. 46, 48 ; p. 28, nr. 49, 51 ; N. Iorga, *Studii și documente* . . . , XII, p. 12—17, nr. XX ; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VII, p. 276—280, DOCXLVII).

Tirgu Mureș în tovărășie cu Gheorghe Manciul, Petru și Gheorghe Făgărașanu ș. a.⁵⁹

Articolele de proveniență engleză achiziționate de companiștii sibieni și brașoveni pe piața Levantului constau în primul rând din stofe denumite în limba greacă „ἀγγλιε” sau „ἀγγλιε μορικὸ” — de fapt „londre” sau „londrine”⁶⁰ și „mahut” — apoi din mirodenii procurate din Indiile orientale (în special piper și scorțișoară) și din zahărul adus din coloniile americane⁶¹.

În ceea ce privește produsele exportate din Transilvania de către negustorii companiști greci în Orient, ele s-au mărginit îndeosebi la sare, ceară, cai, vite și piei de vite⁶², articolele cerii și ale pieilor de vite făcînd în general parte din importurile Companiei engleze a Levantului de pe piața Turciei⁶³.

Așadar din cele expuse mai sus rezultă că în perioada 1660—1714, Compania Levantului și-a asigurat treptat desfacerea sau tranzitarea mărfurilor în cele trei țări românești — mai ales prin intermediul companiilor grecești și al negustorilor armeni din Transilvania sau al acelor din Balcani — în urma dispariției sau reducerii considerabile a concurenței exercitate de alte companii străine sau engleze rivale: într-adevăr, prima companie orientală austriacă a fost desființată în 1683⁶⁴ și schimburi directe între Austria și Turcia n-au mai avut loc din această perioadă pînă după pacea de la Passarowitz (1718), comerțul scoțian și cel olandez cu potasă în Moldova dispar pe la 1690, iar acel al Companiei Răsăritene, prin intermediu polon, în Transilvania a scăzut în intensitate față de epoca anterioară. Pe de altă parte caracteristică pentru relațiile economice dintre Anglia și țările române în această epocă devine deplasarea sferei intereselor comerciale engleze dinspre Moldova — în urma decăderii tot mai accentuate a Poloniei și imposibilității asigurării unui trafic normal cu regiunea Mării Baltice — înspre axa Țara Românească—Transilvania—Europa centrală, datorită extinderii legăturilor economice și politice ale statului englez cu Austria Habsburgilor, aliata ei împotriva Franței lui Ludovic al XIV-lea⁶⁵, dar și tributară într-o anumită

⁵⁹ Arh. Stat Brașov, *Acte diverse*, pachet 8, nr. 825; pachet 9, nr. 1003 1—3, 6.

⁶⁰ „Londrele” (*tundish cloth*), denumite de localnici *ensis-kinar* sau *enli-kinar* și desfăcute anual la Constantinopol în număr de aproape 3000 bucăți la prețul de 150 aspri „picul” (circa 0,65—0,66 m), erau foarte apreciate în Turcia pentru calitatea lor, inegalată de francezi, cf. J. Savary, *Le parfait négociant*, I, p. 410; Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, p. 221—222. „Londrinele” fine engleze făurite cu lînă de Seğovia și vindute cu 225 aspri „picul”, erau în schimb stofele cele mai prețuite în Levant și pînă la începutul sec. al XVIII-lea ele dețineau primul loc în vinzarea postavurilor occidentale pe piața otomană, cf. *ibidem*.

⁶¹ Arh. St. Sibiu, *Arh. Compan. negustorilor greci din Sibiu*, Reg. nr. 89, p. 40; nr. 91, p. 1—4; nr. 89, p. 29—30; nr. 85, p. 14 ap. *Catalog*, I, p. 20, nr. 4; p. 24, nr. 27; p. 25, nr. 37; p. 27, nr. 47; Arh. St. Brașov, *Acte diverse*, pachet 8, nr. 825; pachet 9, nr. 1003/1,6 etc.; N. Iorga, *Acte românești și cîteva grecești*, p. 18, n. 25 etc.

⁶² I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, p. 99.

⁶³ J. Savary, *Le parfait négociant*, I, p. 385, 398, 400, 414; Wood, *Levant Company*, p. 122 etc.

⁶⁴ Herbert Hassinger, *Die erste Wiener orientalische Handelskompanie 1667—1683*, în „Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, Stuttgart, XXV (1942), nr. 4, p. 1—53.

⁶⁵ Rivalitatea franco-engleză s-a manifestat în această perioadă și în sud-estul Europei, unde francezii dețineau poziții însemnate în comerțul Greciei continentale, desfășurînd o vastă activitate cu centrul la Salonic. La începutul sec. al XVIII-lea negustorii francezi au fost atrași

măsură industriei manufacturiere britanice. Trebuie constatat însă în același timp că încercările Companiei Levantului de a-și asigura un monopol al desfacerii produselor proprii și a celor coloniale în monarhia habsburgică n-au reușit, deoarece, cu toate că Austria n-a putut iniția decât sporadic un comerț direct cu Turcia în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, totuși ea s-a folosit de intensul trafic desfășurat de negustorii companiști greci și armeni din Transilvania pentru a-și procura articolele necesare din Imperiul otoman, iar englezii spre a-și desface mărfurile în sud-estul Europei, au fost nevoiți — la rîndul lor — să recurgă la aceeași indispensabili intermediari. Negustorii Companiei Levantului n-au putut să-și stabilească centre comerciale în porturile de la Marea Neagră sau Dunăre și nici să exercite un comerț direct spre Viena prin Balcani; de aici și posibilitățile lor limitate de a extinde relațiile economice cu țările noastre în această perioadă.

În sfîrșit, mai trebuie reținut faptul că relațiile economice ale Angliei cu cele trei țări românești, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, n-au avut un caracter unitar, ci s-au diferențiat în funcție de particularitățile economice și sociale prezentate de fiecare țară în parte, care, pe lângă absența unității lor politice și a neajunsurilor provocate de dominația a două puteri străine antagoniste, Turcia otomană și imperiul Austriei, au avut de suferit și din pricina lipsei unei pieți interne unice⁶⁶. De aceea comerțul englez în Moldova și Țara Românească s-a desfășurat în condițiile precare datorate exercitării regimului de monopol al Porții, mai mult pe cale indirectă, prin intermediari greci și armeni și într-o formă sporadică, fără a atinge un volum însemnat de schimburi, în timp ce în Transilvania el a avut un caracter mai organizat, afectînd un sector ceva mai însemnat al vieții economice din această provincie. Țările române au importat pe diverse căi mai ales postav englezesc, metale și într-o anumită măsură mătase și mirodenii aduse de Compania Levantului din Indiile Orientale, exportînd în schimb potasă, cenușă de potasă, piei de vite, ceară și tranzitînd blănurile rusești achiziționate de negustorii englezi de la intermediarii balcanici pe piețile de la Salonic, Adrianopol, Constantinopol, Brusa și Smirna. Circulația mărfurilor de proveniență engleză a fost foarte restrînsă în Moldova și Țara Românească, constituind produse de lux costisitoare, consumate doar de domni și marea boierime; ele au cunoscut o răspîndire în cercuri

de posibilitățile de a proceda la schimburi directe cu țările române; astfel, la 10 decembrie 1718, cunoscutul comerciant din Adrianopol, Honoré Bonneau, a căpătat firman de la sultan pentru a-și desface liber mărfurile în Țara Românească (Hurmuzaki, *Documente...*, VI, p. 246—247. nr. CLXXI). Mai tirziu, întreprinzătorul negustor de mătase Garoutte, ajuns vice-consul al Franței la Zagora, propunea ministrului Marinei, Maurepas, la 1 iulie 1727, să inițieze pe calea mării prin portul Aenos de la Egee expedierea pieilor de vite și a cervișului din Moldova și Țara Românească, care pînă atunci fuseseră exportate doar prin Ragusa, Triest, Veneția și Constantinopol (cf. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, p. 211—212). Un alt proiect rămas tot fără urmări a aparținut marchizului de Villeneuve, ambasadorul Franței la Constantinopol (1729—1741), care a dorit să înființeze o casă de comerț la Rusciuc sau Siștov, spre a atrage la bileurile de acolo și pe negustorii din Țara Românească ca să cumpere postav ieftin francez și să-și desfacă pieile de vite și ceara (cf. Paul Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris, 1911, p. 612).

⁶⁶ Vezi discuția asupra acestei chestiuni la Constantin Șerban, *Contribuții la problema pieții interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVIII)* în „Studii”, XVII (1964), nr. 1, p. 27—44.

ceva mai largi doar în Transilvania, în rîndurile populației orășenești. În primele decenii după 1700, produsele engleze au continuat să fie aduse în Transilvania de companiștii greci din Sibiu și Brașov, dar în același timp o dată cu slăbirea activității Companiei Levantului în Imperiul otoman⁶⁷, Viena va fi aceea care de la mijlocul sec. al XVIII-lea, va asigura din ce în ce mai mult piața transilvăneană cu articole aduse din Anglia. Ca și în cazul Țării Românești și al Moldovei, sec. al XVIII-lea va aduce în Transilvania o schimbare a liniilor directoare ale comerțului englez în această regiune a continentului european, locul Constantinopolului, Adrianopolului sau Smirnei — ca centre de aprovizionare cu mărfuri engleze —, fiind luat acum mai cu seamă de Viena și în al doilea rînd de Lipsca⁶⁸.

⁶⁷ Wood, *A history of the Levant Company*, p. 136 și urm.

⁶⁸ Dr. Otto Fritz Iickeli, *Der Handel der Siebenbürgen Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, în „Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde”, Neue Folge, XXXIX (1913), I Heft, p. 93—114, și Moga, *op. cit.*, p. 115—128 etc.

CONTRIBUȚII PRIVIND RĂSPÂNDIREA RĂSCOALEI LUI HOREA ÎN PARTEA CENTRALĂ ȘI RĂSĂRITEANĂ A TRANSILVANIEI

DE

I. RANCA și L. MOLDOVAN

Istoriografia răscoalei de la 1784 s-a îmbogățit în ultimul timp cu noi și valoroase lucrări care au dus la clarificarea în lumina învățaturii marxiste a caracterului și programului răscoalei, a forțelor motrice și a ariei pe care s-a desfășurat. Ca urmare a acestui fapt limitele teritoriale ale răscoalei s-au lărgit considerabil, conturându-i-se tendința de a se generaliza pe întreg cuprinsul Transilvaniei, în Banat, în părțile Aradului și ale Bihorului pînă în spre Ungaria de Nord.

Studiile acad. D. Prodan¹ și ale prof. Șt. Pascu² au lărgit cunoașterea zonei de acțiune a răsculaților în comitatele Turda, Cluj și Maramureș. Deosebit de valoroase pentru cercetările de mai târziu sînt mai ales indicațiile metodologice ale acad. D. Prodan referitoare la îmbogățirea istoriografiei răscoalei cu noi informații: „care se pot adăuga la cele cunoscute, căci materialul împrăștiat prin arhive, biblioteci și colecții e departe de a fi descoperit în întregime”. Tot în direcția cercetărilor, acad. D. Prodan ne-a atras atenția și asupra faptului că la răscoală au participat alături de țărani români și țărani maghiari și sași din satele cu populație mixtă.

Alți cercetători ca I. Bozac³, C. Cîmpeanu⁴, C. I. Fruma⁵, Gh. Georgescu-Buzău⁶, A. Neamțu⁷ etc. au adus contribuții la cunoaș-

¹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Turda și Cluj*, Buc., 1938.

² Șt. Pascu, *Aspecte din situația și lupta maselor populare din Maramureș în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* în „Studii”, X (1957), nr. 2, p. 127—136.

³ I. Bozac, „*Arhiva lui Horea*”, în „*Revista Arhivelor*”. IV (1961), nr. 1, p. 151—176.

⁴ C. Cîmpeanu, *Date cu privire la atacul iobagilor asupra nobilimii din Cioara, Vurpăr și Vințul de jos în timpul răscoalei țărănești din anul 1784*, în „*Anuarul Institutului de istorie din Cluj*”, III (1960), p. 255—280.

⁵ I. Fruma, *Horia, procesul și martiriul său*, Sibiu, 1947.

⁶ Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, Buc., 1962.

⁷ A. Neamțu, *Situația minierilor de pe domeniul Zlătnei și participarea lor la ruscă populară de sub conducerea lui Horea (1784—1785)*, în „*Studii*”, IX (1956), nr. 2—3, p. 35—56.

țerea răscoalei lui Horea, aplicînd indicațiile prețioase ale P.C.R., ca lucrările istorice să nu fie abstracte și să se raporteze la izvoare.

În cele ce urmează, studiînd documentele epocii din arhivele oficiale și familiale, vom surprinde unele aspecte inedite cauzate de răscoala lui Horea în comitatul Tîrnava unit cu Scaunul Mureș și în scaunele secuiești.

Tr. Popa s-a ocupat în monografia orașului Tîrgu Mureș (1932) și de ecoul răscoalei lui Horea în aceste părți, de frămîntările orașenilor și de unele aspecte ale insurecției nobililor din Scaunul Mureș, dar n-a atins decît unele laturi ale problemei. Același autor a reprodus în broșura *Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul scaun al Mureșului* (Tg. Mureș, 1925) cîteva documente necunoscute asupra stării de spirit a țăranilor iobagi din timpul răscoalei. Documentele referitoare la acest eveniment, care au fost descoperite ulterior de noi și sînt în păstrarea Arhivelor Statului din Tg. Mureș prezintă, prin conținutul lor, o valoare deosebită.

Studiul nostru își propune să trateze numai unele aspecte ale evenimentelor reflectate în aceste documente, neputînd exhaustiv informațiile pe care acestea le conțin, încercînd să dezvăluie mai ales : 1) situația grea a țăranimii iobage din comitatul Tîrnava înainte de răscoală, 2) starea de spirit și pregătirea locuitorilor din unele sate din acest comitat pentru a participa la răscoala condusă de Horea, 3) poziția nobilimii față de răscoală și măsurile luate de aceasta pentru preîntîmpinarea și reprimarea răscoalei, 4) măsurile de „pacificare” (publicarea patentelor guberniale, felul în care au fost primite, intimidarea locuitorilor etc.), 5) persistența stării de spirit revoluționare și după înfrîngerea răscoalei.

Aria la care se referă documentele cercetate cuprinde în primul rînd fostul comitat Tîrnava unit cu Scaunul Mureș, care își avea sediul la Tîrgu Mureș. Această unitate administrativă compusă din contopirea unui comitat nobiliar, a unui scaun secuiesc și a numeroase sate din scaunele săsești Mediaș, Sighișoara și Sibiu, făcea parte din împărțirea administrativă în 11 comitate a Transilvaniei, efectuată la 3 iulie 1784 de Iosif al II-lea. Scopul noii împărțiri administrative a fost de a contopi într-o singură „națiune”, cu limbă oficială germană, toate naționalitățile Transilvaniei, prin desființarea autonomiilor și privilegiilor locale ale fostelor scaune, districte etc. pentru a fi mai ușor guvernate de la centru.

Din comitatul Tîrnava unit cu Scaunul Mureș numeroși țărani au participat direct la răscoală, iar cei rămași acasă așteptau cu înfrigurare sosirea cetelor lui Horea spre a li se alătura. Informațiile pe care le cuprind documentele studiate constituie încă o confirmare a faptului că : „...răscoala populară de la 1784 n-a fost o mișcare spontană, nici opera unor instigatori, ci a constituit izbucnirea violentă a nemulțumirilor adînci care mocneau de multă vreme, ale țăranimii din Transilvania, față de condițiile grele de viață impuse de stăpînii feudali”⁸.

Țărănimea din comitatul Tîrnava unit cu Scaunul Mureș, compusă din iobagi și jeleri români, maghiari și sași, trăia în aceleași condiții grele

⁸ St. Pascu, *Răscoala populară de la 1784*, în „Lupta de clasă”, nr. 12, 1964.

ca și țărănimea din celelalte comitate ale Transilvaniei. În afara contribuției pe cap, care în sec. al XVIII-lea era de 8 florini în timp ce o vacă valora 11 florini⁹, țăranii mai suportau și alte sarcini tot așa de apăsătoare: robota, dijma, încartiruirile militare, diferitele taxe și contribuții excepționale etc., care le-au făcut viața foarte grea. Guvernul Transilvaniei îi scutește, ce-i drept, pe juzii satelor pe timpul funcționării de obligațiile iobăgești, dar pentru aceasta, prin decretul din 2 aprilie 1775, obligă pe iobagi să presteze nobililor în plus câte o zi de clacă¹⁰. Pe de altă parte, iobagii români cu toate că erau de altă confesiune, ortodocși și uniți, conform Diplomei leopoldine erau obligați la plata sferturilor și a zeciuielilor către biserica dominantă romano-catolică, care nu le presta însă nici un serviciu.

Nobilimea feudală căuta prin diferite abuzuri și ilegalități să-și sporească veniturile și să-și întindă proprietățile în dauna țărănimii. Procesul din anii 1773—1777 al iobagilor de pe domeniul Cetății de Baltă împotriva administratorului Kádár Mozes este un proces tipic în acest sens, din care constatăm în ce fel a fost spoliată țărănimea de către nobilime în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea¹¹. Iobagii audiați la proces, al căror număr a fost considerabil, s-au plîns unanim contra ilegalităților ce li s-au făcut, din care nu vom reda aici decît o parte: iobagii erau siliți să lucreze pe domeniu trei zile pe săptămînă cu vitele lor în loc de două cîte erau consemnate în urbarii, iar a patra zi erau chemați la lucru cu palma. Munca era istovitoare, se făcea de dimineața pînă noaptea, fără repaus la prînz, din care cauză multe vite au pierit. În timpul săptămînii li se preda pentru ales două—trei mierțe de grîu, cerîndu-le să restituie însă jumătate din cantitate, grîu curat, deși din cauza calității proaste a grîului primit, după ales nu rămînea din el nici un sfert. Luarea dijmei din grîu se făcea tîrziu, după ce grîul lăsat pe cîmp era stricat de ploi, totuși dijma trebuia predată fără lipsă. Dijma din porumb nu se strîngea la două—trei săptămîni după cules cum era normal, ci la sfîrșitul lunii martie sau chiar în luna aprilie, cînd porumbul era uscat, iar unii l-au și consumat. Pădurile alodiale ale satelor au fost acaparate cu sîla pentru domeniu, iar oamenii nu erau lăsați nici să culeagă ghindă. Iobagii din Boian au achitat sute de florini pentru a li se permite să-și pască în pădure vitele. Domnul feudal a acaparat și pășunea locuitorilor din Cetatea de Baltă înțărucind adăpătorile, a pus mîna pe fînațele iobagilor din satele Sîntămărie, Feișa și Tătirlăua, de asemenea au deposedat de vii și terenuri arabile pe locuitorii din Cetatea de Baltă. Cei care se plîngeau în contra acestor abuzuri erau bătuți cumplit. Astfel lui Simion Fărcaș din Boian, pentru că s-a plîns Tablei continue a comitatului i s-au aplicat 100 de lovituri de bită, schilodindu-l pe viață. Fără nici o vină, au fost pedepsiți în același fel și iobagii Andrei Bandi împreună cu fiul său, Ion Botezan, Mihai Buca, Dienesch Gheorghe, toți din Sîntămărie, Mihai Tot din Tătirlăua și alții, unii murind din pricina lovirurilor primite. Iobagii nu erau siguri nici de vitele lor, căci același

⁹ Barati, L. *Adattár* (colecție de date) *Budapest*, fasc. V, reg. 214, p. 20.

¹⁰ Arhivele Statului Tirgu Mureș, fondul Scaunul Mureș, doc. nr. N. D. 176 (citată în continuare: Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureș).

¹¹ Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureș, Procesul iobagilor de pe Domeniul Cetății de Baltă (1773—1777), 214, inv. 901/1773.

administrator al domeniului i-a răpit lui Gavril Păcurar din Feișa 5 capre, lui Ion Lăpădat din Cetatea de Baltă 16 oi, lui Petru Lichian 2 boi ș. a. Cei care se plîngeau erau de asemenea bătuți crunt. Lui Stoica Precup și altor iobagi din Sîntămărie, după ce au fost pedepsiți cu bătaie pentru că în timpul unei ploii au părăsit lucrul și s-au adăpostit sub un șopron, li s-a spus în bătaie de joc: „Acum puteți merge să vă plîngeți împăratului!” În anul 1773, cînd se întîmplau aceste fapte, Iosif al II-lea își făcea prima sa călătorie în Transilvania. Iobagii români care și-au pus nădejdea în împărat, spre a le face dreptate, l-au așteptat în mase compacte de-a lungul drumului, înmîinîndu-i cu acest prilej peste 19 mii de jalbe împotriva abuzurilor domnilor de pămînt¹².

- Țăranii aveau dreptul să se plîngă comitatului și chiar guberniului, dar cei care îndrăzneau să facă uz de acest drept, pe lîngă faptul că nu erau ascultați, cînd se întorceau acasă erau bătuți și persecutați. Tabla continuă din Tîrgu Mureș ordona la 29 septembrie 1784 pretorului plășii Șilea Nirajului să pună în vedere iobagilor din Torba să nu mai îndrăznească a se plînge guberniului împotriva domnului lor de pămînt Beretzki Sándor, ci să i se supună întru totul¹³. Tabla continuă, organ al puterii feudale, constituită din asesori în majoritate nobili, reprezenta interesele clasei nobiliare. Procesele cîștigate de iobagi sînt infime. La 27 iunie 1774 contele Rédei Mihály se plîngea Tablei continue din Cluj despre nesupunerea celor 80 de iobagi de pe moșia sa din Batoș, care au refuzat prestarea sarcinilor ce le reveneau cu vitele. Domnul de pămînt cerea să fie ajutat să oblige pe iobagi a plăti în bani obligațiile lor de robotă cu vitele¹⁴. La 26 octombrie același an, încercînd să aresteze pe capii răzvrătirii conform rezoluției Tablei continue și să-i escorteze în închisoarea comitatului, ceilalți iobagi s-au opus eliberînd pe cei prinși. Cauza principală a răzvrătirii a fost pretenția feudalului de a scoate la lucru de fiecare casă cîte un plug, asemenea iobagilor români cărora de multă vreme li se impusese această obligație. Iobagii sași din Batoș au răspuns însă că nu vor ieși la lucru pînă cînd feudalul nu va accepta ca numai de la două case să iasă la lucru cîte un plug¹⁵.

În asemenea împrejurări iobagii nu aveau altă scăpare decît fuga sau refuzul îndeplinirii sarcinilor. Numai din satul Boian au fugit într-un an și jumătate (1772—1773) peste 40 de familii, părăsindu-și casele și pămîntul¹⁶.

Iobagii contelui Bethlen din Laslea Mare au refuzat deschis să presteze munci cu vitele mai mult de două zile pe săptămîină. Unii din ei, pe care pretorul i-a arestat la 14 septembrie 1784 intenționînd a-i duce la închisoare, au fost de asemenea eliberați de iobagii înarmați cu furci¹⁷. La Chinciuș și Șoala iobagii văduvei lui Perényi Elek au refuzat prestarea obligațiilor iobăgești, iar la 8 decembrie 1784 iobagul

¹² Szádeczky L., *II Iósef császár utazása Erdélyben 1773-ban*, în „Erdély”. XXII nr. 1—4. Cluj, 1913, p. 5 (Călătoria lui Iosif al II-lea în Transilvania la 1773).

¹³ Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureș. Colecția documentelor privitoare la răscoala lui Horea (citată în continuare: Col. Horea), doc. nr. 5.

¹⁴ Ibidem, f. Sc. Mureș, doc. inventariate, nr. 4207.

¹⁵ Ibidem, nr. 4208.

¹⁶ Ibidem, Procesul iobagilor de pe Domeniul Cetății de Baltă, p. 18.

¹⁷ Ibidem, Col. Horea, doc. nr. 4.

Indrei l-a bătut pe administrator, amenințînd că o vor bate și pe baroneasă și îi vor prăda curtea dacă va pretinde noi slujbe¹⁸.

Numărul iobagilor fugiți de pe moșii în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea a fost în continuă creștere, astfel încît guvernul Transilvaniei a fost nevoit să emită în mod repetat ordine de a fi prinși toți haiducii și tăinuitorii lor, care periclita liniștea imperiului. La 13 iulie 1783 se instituie premii pentru prinderea haiducilor¹⁹.

Neliniște și teamă produceau guvernului și călugării de rit ortodox care cutreerău provincia sub diferite pretexte, mai ales acela al vinzării de icoane, și care, după părerea autorităților, au contribuit la agitația poporului prin știrile aduse de ei. Popa Luca și popa Indrei din Lodromau au declarat la 15 ianuarie 1785 în fața unei comisii de anchetă că au umblat pe la ei niște iconari ruși care au povestit că înainte cu cinci ani împărăteasa lor (Ecaterina a II-a) a tăiat mulți boieri fiindcă au asuprit poporul²⁰. Guvernul a ordonat la 27 august 1771 să fie identificați toți preoții și călugării străini care cutreeră principatul fără salv-conduct²¹, iar la 22 februarie 1780 ordonă că dacă se vor găsi străini suspecti fără acte, care sînt apti pentru armată, să fie înrolați imediat²².

Izbucnirea răscoalei lui Horea a găsit pe iobagii din comitatul Tîrnava pregătiți a li se alătura de îndată ce detașamentele răsculaților ar fi ajuns în satele lor. Într-un raport al comandantului taberei nobililor de la Gănești se arăta că toate satele sînt pregătite și așteaptă numai momentul potrivit spre a proceda cu nobilii așa cum au procedat iobagii din Zarand, Hunedoara și Alba de Jos. Același raport mai precizează că țărani din Ceuaș au împărțit între ei pădurea contelui Bethlen Pál și n-au executat ordinul de a nu-și mai confecționa lănci. Pentru asigurarea liniștii cerea împinzirea satelor cu detașamente de armată regulată²³. Informații alarmante asupra extinderii răscoalei erau aduse de iobagii care cutreerău satele. În raportul pretorului din Singeorgiu de Pădure datat din 23 noiembrie 1784 se arată că: „Ilie și Cosma, bucătarii contesei Kendeffi, întorcîndu-se de la Sibiu unde au fost trimiși au adus vești că răscoala s-a făcut cu știrea împăratului, că fratele împăratului ar fi între răsculați fiindcă răsculații nu sînt lotri, ci vreau să restabilească dreptatea”. Același document ne informează că fiul unei femei, Piroșca Vonîța, venind de la Hațeg a adus știri identice. Mai adaugă că a văzut steaua pe pieptul fratelui împăratului. Raportul se încheie cu constatarea că în Singeorgiu de Pădure locuit pe atunci de mulți români nu s-ar găsi nici zece oameni care să nu fie de partea răsculaților²⁴. Soldatul Ion Bucur din Mădărașu de Cimpie, lăsat la vatră, declara de asemenea că răsculații nu sînt tîlhari, ci soldați și vor să nimicească pe domni, iar dacă răsculații vor sosi, va intra și el în rîndurile lor²⁵. Mai circula zvonul că răsculații au trimis la 12 noiembrie 1784 o scrisoare la Sînmiclăuș și

¹⁸ Ibidem, doc. nr. 103.

¹⁹ Ibidem, f. Sc. Mureș, doc. nr. N.D. 201.

²⁰ Ibidem, Col. Horea, doc. nr. 134.

²¹ Ibidem, f. Sc. Mureș, doc. nr. N.D. 117.

²² Ibidem, doc. nr. N.D. 260.

²³ Ibidem, Col. Horea, doc. nr. 87.

²⁴ Ibidem, doc. nr. 42. Cf. Tr. Popa, *Documente privilegiate la trecutul românitor din vechiul scaun al Mureșului*, Tîrgu Mureș, 1925, p. 93.

²⁵ Arh. Stat. Tg. M., Col. Horea, doc. nr. 49.

Veseuș, ca țărani să-i aștepte acolo cu vite pentru tăiere, deoarece vor veni în număr de 3 000 spre a ataca pe nobili. Scrisoarea de mai sus ar fi citit-o preotul unit și țăranilor din Cetatea de Baltă și le-ar fi spus că: „cei care au casele lângă curțile nobiliare să le ude cu apă acoperișurile pentru a nu lua foc”. Pretorul, care a consemnat circulația zvonului menționat, își încheie raportul către Tabla continuă cerind ajutor, fiindcă „nu se știe când vom pieri” spunea el²⁶. La Seuca locuitorii vorbeau fără reținere „că dacă Dumnezeu i-ar îndrepta acolo pe țăranii care au atacat comitatul Hunedoara, ar fi gata să-i călăuzească acolo unde se pot găsi bani, slănină, piine albă și vin bun”²⁷. Sandu Nemeș, nobil român din Făgăraș, administratorul curții nobiliare de la Seuca, spunea iobagilor că „dacă vor sosi cetele de la Criș se va dezbrăca de livrea de postav și se va îmbrăca în surtuc țărănesc, amestecându-se între răsculați”²⁸. Din Crișeni se raportează la 30 noiembrie 1784 că locuitorii din acel sat și-au pregătit lănci, că a umblat pe la ei un om din Boian care le-a spus că vor veni răsculații și fiecare om să fie pregătit a le da merinde, ovăz și fin pentru cai. Tot acum a fost arestat și bătut fierarul din Adămuș fiindcă a pregătit lănci pentru țăranii Minea David, David David, Ion Chinceșan și pentru fiul lui Minea Cociș din Dîmbău. Fiind întrebat pentru ce și-au pregătit lănci, aceștia au răspuns că „în timpuri ca acestea, în mină sănătoasă trebuie să se afle armă bună”²⁹. Iobagii din Daia au declarat că dacă ar ști că răsculații se află la Băgaci în vecinătatea lor, le-ar aduce bucurosi porci grași și i-ar călăuzi spre a ataca pe domnii de pământ³⁰. Alți iobagi din Țigmandru spuneau de asemenea că abia așteaptă să vină răsculații pentru a intra în rîndurile lor, iar Ion Ciotlăuș și fiul său își exprimau intenția de a jupui de viu pe Fazakas administratorul curții și pe domnul lor de pământ³¹. Aceeași intenție de a ataca și ucide pe domnii lor, pe conții Bethlen Ádám și Pál, și-au exprimat-o și iobagii Ivan Pișta, Popa Binu și Ignat Onu din Daia, declarînd fără teamă că dacă Horea cu oamenii săi ar fi la Băgaci li s-ar alătura³². Circulau zvonuri numeroase că detașamentele răsculaților au intrat de pe acum în comitatul Tîrnava. Nobilul Pásztohi Samu din Adămuș și-a pierdut capul din cauza pericolului iminent și vorbea pretutindeni că răsculații au aprins satele Cetatea de Baltă, Cornești și Adămuș, fapt pentru care a fost tras la răspundere de nobilii adunați în tabăra de la Gănești³³. Iobagii din Adămuș intenționau să aducă în sat herghelia de cai care păștea pe cîmp, pentru ca fiecare țaran să-și aleagă un cal spre a lua parte la răscoală. De asemenea, au ținut adunări în care au hotărît săucidă pe toți nobilii, fapt pentru care au fost arestați din rîndul lor Ignat Sîrbu, Ion Milea și preotul Andrei³⁴. Comandantul cetelor

²⁶ Ibidem, doc. nr. 23.

²⁷ Ibidem, doc. nr. 110. Protocolul actelor, faptelor și concluziilor taberei cetelor nobililor din Gănești pe perioada 16 noiembrie — 11 decembrie 1784, p. 19 (citată în continuare: Protocolul...).

²⁸ Ibidem, Protocolul..., p. 5.

²⁹ Ibidem, p. 8.

³⁰ Ibidem, p. 3.

³¹ Ibidem, Col. Horea, doc. nr. 125.

³² Ibidem, Protocolul..., p. 15.

³³ Ibidem, p. 24.

³⁴ Ibidem, Col. Horea, doc. nr. 145.

de nobili din Bogata raporta la 19 noiembrie 1784 că peste o sută de țărani din localitate s-au adunat în piață după ce toată noaptea l-au căutat pe pretor. Întrebați de ce s-au adunat, au spus că ei sînt fideli împăratului³⁵. Starea de spirit a țăranilor iobagi din comitatul Tîrnava a alarmat nobilimea, după cum se vede și din alte acte emise de comandantii cetelor nobiliare. Astfel un raport din 10 decembrie 1784 arăta că de la Adămuș pînă la Singeorgiu de Pădure iobagii din satele românești s-au înarmat și sînt gata de a porni împotriva nobililor³⁶, că răscoala iobagilor români din satele Iernut, Ogra, Lechința, Icelandu Mare și Luduș poate izbucni în orice moment³⁷. Nobilii propun la 4 decembrie 1784 ca întrucît apele curgătoare vor îngheța în curînd și deci răsculații de la munte vor putea circula în voie — la unul din malurile rîurilor în fiecare zi să fie tăiată gheața, pentru ca aceștia să nu poată trece decît pe poduri, care să fie strașnic păzite³⁸. S-a mai preconizat luarea unor severe măsuri de pază a orașului Tîrgu-Mureș și pentru reprimarea unor eventuale răzvrătiri în satele din jur, întrucît „cea mai mare parte a satelor de lîngă Gurghiu sînt românești”, iar despre locuitorii lor „se presupune că n-au intenții bune și într-o singură noapte vor cuceri orașul și toată Valea Nirajului”³⁹.

De teama izbucnirii răscoalei și în aceste părți, autoritățile din Tîrgu-Mureș, Tabla regescă, Magistratul orașenesc și Tabla continuă a comitatului se constituie într-o comisie pentru a lua măsuri comune pentru reprimarea oricăror manifestări de răzvrătire⁴⁰. Tabla continuă a comitatului Tîrnava urmărea cu atenție orice acțiune care ar fi putut duce la extinderea răscoalei. Într-un ordin către pretori arăta că ar fi informată că sub oarecare pretexte s-ar fi colectat cîte 14 creștari de la fiecare țăran, fără a se ști din ce localități, sumă pe care nu se știe însă cum au folosit-o, dar se crede că ar fi fost cheltuită pentru procurări de arme. În continuare dispune efectuarea unor severe cercetări în fiecare sat, interzicîndu-se în același timp preoților români de a se întruni spre a ține ședințe sau consfătuiri „pentru a nu-i duce pe nobili la pieire veșnică”. Tot acolo se prevedea interdicția cumpărării de cereale de către moși pentru răsculații din munți⁴¹. În aceeași perioadă, știri numeroase sînt atestate despre audieri masive de martori din Hetiur, Boianu Mare, Șard, Săcel, Hundorf și Vidacut în legătură cu luarea de jurăminte și colectarea de bani de la țărani. Țăranii sînt întrebați cu ce scop s-au făcut aceste colecte, ce știu despre cei care au plecat din sat în vara și toamna anului 1784. A rezultat că s-au ținut adunări în casa preotului ortodox din Lunca, s-au făcut colecte de bani și că preotul din Boianu de Jos a primit scrisoare să plece cu sătenii la Alba Iulia, după care au și plecat cu toții⁴².

Comitatul Odorhei unit cu Scaunele Ciuc, Giurgeu și Cașin informa la 17 decembrie 1784 pe nobilii din Tîrgu Mureș că 7 sau 8 țărani din satele

³⁵ Ibidem, doc. nr. 33. Cf. Tr. Popa, *op. cit.*, p. 115.

³⁶ Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureș, Col. Horea, doc. nr. 107.

³⁷ Ibidem, doc. nr. 17.

³⁸ Ibidem, doc. nr. 92.

³⁹ Ibidem, doc. nr. 107.

⁴⁰ I. Ranca, *Frământări la Tîrgu-Mureș în timpul răscoalei lui Horea*, mss.

⁴¹ Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureș, Col. Horea, doc. nr. 131.

⁴² Ibidem, doc. nr. 137.

Albești și Mureni, aparținând atunci aceluși comitat, au fost trimiși cu solie la Horea, iar banii de drum au fost strinși de la țărani din Boiu, Albești și Mureni. Trecind prin Sighișoara, aceștia au fost încredințați să facă rost și de arme. Același raport mai relatează că țărani din Boiu au atacat curtea contelui Bethlen Dávid și că administratorul curții împreună cu slujbașii au fugit⁴³.

Răscoala lui Horea a avut răsnet găsind aderenți și în scaunele secuiești nu numai în satele locuite de români, de unde unii locuitori au luat parte activă la ea. Este semnificativ protocolul de ședințe din anul 1785 al comitatului Tîrnava, care între alte procese cuprinde și pe acela al iobagului Iosif Kádár din Turia⁴⁴. Acesta a fost arestat la 22 noiembrie 1784 în satul Gogan Varolea pe când se întorcea acasă din regiunea cuprinsă de răscoală. Din actele prezentate la proces rezultă că Iosif Kádár a participat activ la răscoala lui Horea și că a fost trimis ca emisar să răscoale populația românească și maghiară din secuime și că de mai multe ori, pe căi ascunse, a umblat în Moldova. I se mai aducea învinuirea de a fi spus deschis țăranilor : „Fraților, veți ajunge timpurile când albinele vor fi separate de trîntori și când berbecii vor fi scoși dintre miei, când veți împărți între voi moșiile domnilor”⁴⁵. Această atitudine fermă ne arată că Iosif Kádár era conștient de caracterul răscoalei și că se pregătise de mai mult timp pentru a lua parte la ea. Când a fost arestat a spus cu convingere că : „dacă îl vor închide și în fundul pămîntului, în decurs de trei zile vor veni tovarășii săi care sînt la Alba Iulia unde au incendiat suburbia și îl vor elibera”⁴⁶. Despre Iosif Kádár, prins la Gogan Varolea, menționează și protocolul taberei nobililor de la Gănești unde a fost adus spre a fi trimis sub puternică escortă la Tîrgu Mureș, precizînd că a fost un agitator periculos trimis aici pentru a răscula partea de răsărit a Transilvaniei⁴⁷. Protocolul de ședințe menționat ne informează că martorii citați la proces au declarat unanim că Iosif Kádár le-a spus că a văzut cu ochii leșurile și capetele tăiate ale celor trei pretori omorîți de răsculații din Munții Apuseni. Este vorba de pretorii Gál Mihály și Nalácz Farkas trimiși în satul Curechiu pentru a aresta pe Crișan, unul din conducătorii răscoalei. Pretorii amintiți au fost uciși de poporul adunat, în noaptea de 1—2 noiembrie 1784, dată care marchează însăși începutul răscoalei. Al treilea pretor Pako Mihály a fost ucis de răsculați în ziua următoare în satul Crișcior. Faptul că Iosif Kádár a fost martor ocular al acestor evenimente arată că a luat parte la răscoală chiar din prima zi, adică de la începutul ei și că la 20 noiembrie 1784 când se întorcea spre Turia, satul său natal, a fost arestat.

Din actul de acuzare și din rechizitoriul procurorului asupra acuzatului Iosif Kádár redăm pasajul următor : „Potrivit cu înclinarea ta firească înrăită nu te-ai îngrozit a te încumeta ca în zilele trecute din no-

⁴³ Ibidem, doc. nr. 120

⁴⁴ Ibidem, f. Sc. Mureș, Protocolul de ședințe pe anul 1785 al Tablei continue a comitatului Tîrnava unit cu scaunul Mureș, p. 501—510. Cf. L. Moldovan, *Un participant din secuime la răscoala lui Horea*, comunicare făcută la șed. de comunicări a Bazei Academiei Republicii Socialiste România, Secția de istorie Tg. Mureș.

⁴⁵ Arh. Stat. Tg. M., Protocolul de ședințe pe anul 1785, p. 509.

⁴⁶ Ibidem, p. 504.

⁴⁷ Ibidem, f. Sc. Mureș, Col. Horea, Protocolul. . . , p. 14.

iembrie a acestui an 1784 să fi fost nu numai de aceeași părere cu poporul dușman și infidel care s-a răsculat pentru tulburarea biete și nobilei noastre patrii, care pînă acuma era în liniște sub oblăduirea glorioasă a maiestății sale și mai ales pentru masacrarea nemiloasă și exterminarea din rădăcini a națiunii noastre maghiare. Ți-ai identificat credința cu acest popor de lotri, țelurile și strădaniile tale și prin spionările tale premergătoare, prin umblările tale ai devenit părtașul și ajutorul lor asiduu, considerînd a fi un lucru neînsemnat să aduci primejdie asupra patriei noastre nobile cu acel popor român și astfel ți-ai manifestat infidelitatea față de maiestatea sa regele nostru, față de patria noastră nobilă și legile sale și față de sfînta supunere”⁴⁸. Participarea la răscoala lui Horea a iobagului Iosif Kádár din Turia dovedește că întreaga masă de iobagi români și secui nu numai din comitatul Tîrnava, ci din toate celelalte scaune secuiești, simpatizau cu răscoala românilor din munții Apuseni și că în sînul populației din partea centrală și răsăriteană a Transilvaniei exista un spirit revoluționar foarte avansat.

În timpul răscoalei, o parte a nobilimii din împrejurimi s-a refugiat în orașul Tîrgu-Mureș spre a scăpa de mînia răsculaților, iar o altă parte, în număr mai redus, s-a constituit, după exemplul nobilimii din comitatul Cluj, în cete înarmate pentru a opune rezistență răsculaților și „pentru apărarea scumpei lor patrii și a stării nobiliare” punîndu-se sub conducerea comisiei pentru combaterea răscoalei lui Horea, instituită la Tîrgu-Mureș. Magistratul orașului Tîrgu-Mureș a avut multe neplăceri cu nobilii refugiați aici, care nu voiau să contribuie cu nimic la ușurarea sarcinilor grele ale orașului, nu se supuneau jurisdicției acestuia, ci, dimpotrivă, în frunte cu comitele lor își arătau cu orice ocazie aroganța și disprețul față de judele primar și față de orașeni. Plîngerea din 15 decembrie 1784 pe care magistratul orașului a înaintat-o guvernului de la Sibiu ne dezvăluie frămîntările existente în sînul comunității orașenești. Orașenii se plîng că „întrucît orașul Tîrgu-Mureș se bucură de dreptul orașelor libere regești și este cu totul independent de jurisdicția comitatului, legile lui să-i fie respectate. La sarcinile care s-au impus cetățenilor orașului să ia parte și comitatul. Aici se enumeră : cazarea nobililor, întreținerea și cazarea soldaților și ofițerilor din regimentul I secuiesc și din regimentul Sabaudian ce se aflau în oraș. Lemnele de foc, caii și lumînările care au fost furnizate autorităților să fie plătite de oraș numai în parte, iar cealaltă parte să o suporte comitatul. Cuvintele injurioase rostite de nobili la adresa funcționarilor și a întregii populații a orașului să fie retrase”. Se mai arăta în plîngere că judele primar și economul orașului, pentru că nu i-a lăsat pe nobili să-și aducă vinurile proprii în oraș — aceasta fiind împotriva privilegiilor orașului — și pentru că nu le-a dat la timp furaje pentru cai, au fost înfrunțați de aceștia prin cuvintele : „tăbăcari blestemați”, fiind amenințați totodată că vor fi destituiți și spînzurați⁴⁹. Orașul Tîrgu-

⁴⁸ Ibidem, f. Sc. Mureș, Protocolul de ședințe pe anul 1785 al Tablei continue a comitatului Tîrnava . . . , p. 509—510. Potrivit documentului din același fond nr. N. D. 1405, sentința de condamnare la moarte a lui Iosif Kádár dată de Tabla continuă a comitatului Tîrnava unit cu scaunul Mureș, n-a fost executată întrucît guvernul Transilvaniei, ca urmare a îndrumărilor Curții din Viena, n-a aprobat-o, ci la 22 martie 1785 a preschimbato în trei ani de închisoare și 100 de lovituri de biță.

⁴⁹ Ibidem, fond. Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, doc. nr. 3116/1784.

Mureș a luat o serie de măsuri pentru a preîntîmpina atacul detașamentelor de răsculați; cu toate acestea, la îndemnul nobilimii înspăimîntate pe care a adăpostit-o, la 30 noiembrie 1784 a cerut guvernului să ia orașul sub protecția sa venindu-i în ajutor ⁵⁰.

Cetele nobilimii înarmate din comitatul Tîrnava și-au stabilit tabăra la Gănești. De aici erau trimise pichete de pază în locurile mai expuse, de unde apoi patrulau prin satele apropiate, pe care le țineau sub teroare așa cum au procedat și în alte comitate ⁵¹. Nobilii s-au substituit organelor de justiție ale comitatului și chiar ale principatului și la cea mai mică bănuială țărani erau prinși și bătuți, iar în cazuri mai grave erau trimiși pentru anchetă și detențiune la Tîrgu-Mureș. Protocolul taberei nobililor de la Gănești cuprinde multe cazuri de asemenea acte arbitrare. Cu toate că cei încarcăruți în acest loc nu erau mulți și cu greu ar fi putut face față unui eventual atac, totuși erau destul de cutezători pentru a ține sub teroare populația pașnică a comitatului. Chiar oameni nevinovați care erau prinși circulînd fără acte de călătorie, ca Gheorghe Popa din Bun, Vasilică Dejan din Cipăieni, au fost pedeșiți cu cîte șase lovituri de bită ⁵². Documentele atestă numeroase cazuri de rezistență a țăranilor față de incursiunile nobililor, ca a celor din Cerghid și din alte sate, care refuzau executarea dispozițiilor cetelor nobiliare fără ordinul comitatului. Comandantul grupului de nobili din Cerghid își exprima teama că dacă se va trimite acolo o patrulă formată numai din doi—trei nobili ar putea fi atacată de țărani. Comandamentul taberei nobililor de la Gănești, în fața amploarei pe care a luat-o răscoala, informat fiind de curierii pe care-i trimitea spre zonele cuprinse de răscoală, cere comisiei din Tîrgu-Mureș pentru combaterea răscoalei, să-i trimită întăriri. Totodată propune ca nobilii care se vor sustrage obligației de a se înrola în cete insurecționale, pe lângă pedeapsa marchială să nu mai fie primiți în viitor în slujbe ⁵³. Nobilii nu erau dispuși să contribuie din averea lor la întreținerea insurgenților, de aceea această sarcină cădea aproape în întregime pe spinarea țăranilor. Conte Bethlen Pál din Luduș ar fi trebuit să contribuie la întreținerea insurgenților cu cîteva vite de tăiat, dar după cum ne arată un raport din 1 decembrie 1784 n-a predat nimic. Nici nobilul Horváth Ferenc care trebuia să furnizeze trei care de fin n-a făcut-o ⁵⁴.

Pentru apărarea liniei Mureșului, în ajutorul celor din Gănești și Iernut a sosit din comitatul Turda un grup de nobili înarmați. Aceștia, după cum relatează un raport de la 26 noiembrie 1784, au luat alimente cu sila de la țăranii din Iernut. Pentru a nu se mai ivi plîngeri împotriva abuzurilor de acest fel se cerea comisiei din Tîrgu-Mureș să dispună ca alimentele să poată fi procurate pe bani pentru evitarea incidentelor ⁵⁵.

Nobilimea comitatului Tîrnava, prin intermediul comisiei pentru combaterea răscoalei, întreținea legături prin corespondență cu comitatele vecine informîndu-se reciproc asupra mersului răscoalei și solicitînd sau oferind ajutor în caz de nevoie împotriva iobăgimii agitate. Comitatul

⁵⁰ Ibidem, aceeași fasc.

⁵¹ D. Prodan, *op. cit.*, 81, 85.

⁵² Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureș, Col. Horea, doc. nr. 110. Ibidem, Protocolul. . . , p. 14.

⁵³ Ibidem, Protocolul. . . , p. 1.

⁵⁴ Ibidem, Col. Horea, doc. nr. 40.

⁵⁵ Ibidem, doc. nr. 56.

Odorhei solicita la 13 noiembrie 1784 Tablei continue din Tîrgu-Mureş să-i trimită veşti despre răscoală, să-i comunice unde se găsesc ţăranii răsculaţi, ce forţe au, pînă unde au ajuns, dacăucid pe nobili şi provoacă incendii, dacă există forţe suficiente pentru înfrîngerea lor şi dacă au nevoie să le vină în ajutor ⁵⁶. Comisia din Tîrgu-Mureş le răspunde şi propune totodată să cheme sub arme nobilimea, să lase oamenii necesari în sate, iar ceilalţi să se îndrepte spre marginea comitatului ⁵⁷. Într-o altă scrisoare a Tablei continue din Tîrgu-Mureş adresată comitatului Odorhei se arată că iobagii români răsculaţi vreau să nimicească pe toţi domnii şi nobilii şi intrucît la Dumitreani, pe atunci aparţinînd comitatului Odorhei, erau mulţi români se cerea trimiterea acolo a unui grup de nobili înarmaţi, care să asigure liniştea şi legătura cu tabăra nobililor înarmaţi din comitatul Tîrnava instalată la Găneşti ⁵⁸. Tabla continuă a comitatului Odorhei informa la 29 noiembrie 1784 Comisia din Tîrgu-Mureş că a mobilizat o mie de nobili, pe care i-a organizat în companii lîngă Homorod, de unde vor pleca spre Paloş, Mohu şi Vînători la marginea comitatului, pînă la Dumitreani. Dintre aceştia vor pune la dispoziţia comitatului Tîrnava 120 de nobili în frunte cu un căpitan, a doua parte din ei va rămîne la Secuieni, iar a treia parte va staţiona la Dumitreani pentru pază, la Odorhei reţinîndu-se o companie de nobili ⁵⁹. Acelaşi lucru l-au adus la cunoştinţă la 2 decembrie 1784 şi taberei nobililor adunaţi la Găneşti, cerîndu-le să ţină legătura prin corespondenţă cu grupul nobililor staţionaţi la Dumitreani şi cu căpitanul lor Simény András ⁶⁰.

Nobilimea comitatului Alba de Jos adunată la Aiud informa la rîndul ei la 18 noiembrie 1784 pe comandantul taberei nobililor din comitatul Tîrnava despre acţiunile detaşamentelor de răsculaţi şi arăta că aceştia se găseau între Ponor şi Rîmeţ şi că satele din apropiere erau de partea răsculaţilor. Dacă locuitorii din aceste sate ar fi observat că nobilii pleacă la casele lor, ar fi năvălit, desigur, îndată peste ei. Acelaşi comitat cerea în ajutor 100 de nobili înarmaţi care urmau să fie puşi sub comanda vicecomitelui Szentpáli Elek rămas la Aiud pentru apărarea oraşului. În continuare se arăta că şi contele Csaki din comitatul Cluj le-a venit în ajutor şi că au întărit trecătorile de peste Mureş între Sîncrai şi Cisteiul de Mureş ⁶¹. Veşti de la Aiud referitoare la răscoala lui Horea a trimis taberei nobililor din Găneşti şi locotenentul Vajda în scrisoarea sa din 8 decembrie 1784, arătînd că răsculaţii se ţin cu dirzenie pe coasta muntelui Mogoş şi că au baricadat drumurile cu copaci, iar de pe munte rostogolesc bolovani peste soldaţii care încearcă să se apropie de poalele muntelui. Cu bolovani au pricinuit foarte multe pierderi. Mai adăuga că la 6 decembrie 1784 vicecolonelul Schultz şi locotenentul major Adorjáni s-au unit între Ponor şi Rîmeţ cu trei escadroane din regimentul Toscana. Din aceeaşi scrisoare rezultă că cei trei comandanţi de escadroane,

⁵⁶ Ibidem, doc. nr. 11.

⁵⁷ Arh. Stat. Cluj, fond. Scaun Odorhei, doc. nr. 101/1784.

⁵⁸ Ibidem, doc. nr. 102/1784.

⁵⁹ Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureş, Col. Horea, doc. nr. 65.

⁶⁰ Ibidem, f. Sc. Mureş, Col. Horea, doc. nr. 110; Protocolul . . . , p. 22—23.

⁶¹ Ibidem, f. Sc. Mureş, Col. Horea, doc. nr. 19. Este vorba de Csáki János, „Dux turmae nobilium” care a organizat cetele de nobili din comitatul Cluj, preconizînd ridicarea (insurecţia armată) a întregii nobilimi din Tîrnava şi din comitatul Alba de Jos împotriva românilor răsculaţi.

Meltz, Br. Szentkereszti și Ūrményi, au promis răsculaților că, dacă se predau, „țara” îi iartă cu condiția însă să predea pe conducătorii lor împreună cu Horea. Despre Horea scria că a plecat dintre ei și că i-a îndemnat „să se țină tare fiindcă merge după oameni, iar cînd se va întoarce nu se știe”⁶². Conte Bethlen Ádám, trimis la Aiud după informații de tabăra nobililor de la Gănești, raporta la 8 decembrie 1784 aceleași lucruri și că răsculații care se găsesc între Rîmeț, Ponor și satele învecinate țin pi-chete; cînd observă ceva se adună în cete, iar pe cei care se apropie de munți îi alungă cu pietre și îi împușcă din tufișuri, astfel încît companiile de soldați călări nu pot ajunge la ei⁶³.

Cele două forțe care se întreceau în exploatarea țărănimii, feudali și Curtea imperială, au întrebuițat mijloace diferite pentru pacificarea satelor răscolate. Pe cînd nobilimea feudală cerea răzbunare și pedepse cît mai cumplite pentru participanții și sprijinatorii răscoalei, puterea de stat austriacă a recurs la mijloace pașnice de liniștire, cel puțin în faza de început, încercînd prin aceasta a cîștiga timp și a crea impresia că este protectoarea țaranilor împotriva puterii feudale⁶⁴. În memoriul înaintat la 24 noiembrie 1784 guberniului de la Sibiu, nobilimea din Tîrgu-Mureș reprezentată prin Tabla continuă a comitatului Tîrnava își exprima profunda dezamăgire față de măsurile prea indulgente cuprinse în ordinul gubernial nr. 10 615 din 15 noiembrie 1784, prin care se dispunea comitatelor Hunedoara și Alba să elibereze imediat pe țararii răsculați, chiar și pe aceia care au fost prinși asupra faptei. Memoriul exprima în încheiere regretul nobilimii că ordinul nu cuprinde nici un cuvînt despre răzbunarea atrocităților, „deoarece ar fi un trist prejudiciu pentru viitor, dacă atrocitățile comise ar rămîne nerăzbunate”⁶⁵. Aceeași nobilime mai cerea guberniului la 17 noiembrie 1784 ca pe unii din răsculații arestați de comitatul Hunedoara să-i trimită aici spre a-i decapita în mod exemplar, arătînd că acesta ar fi cel mai bun argument pentru potolirea țărănimii răscolate.⁶⁶ Într-o altă scrisoare se motiva această propunere arătîndu-se că este mai eficace dacă executarea răsculaților prinși în alte comitate ar înfricoșa pe țararii de aici, decît dacă s-ar aștepta exemplificarea cu răsculați locali⁶⁷. Vicecomitele Balló László înainta la 21 noiembrie 1784 o altă propunere, și anume ca pentru înfrinarea țaranilor în satele în care au fost atacate curțile nobiliare să fie trași în țeapă primarii și cîte șase locuitori din fiecare sat⁶⁸. S-au ridicat la marginea satelor furci și spînzurători pentru înspăimîntarea țaranilor. Pretorul din Hoghilag raporta la 7 decembrie 1784 că a poruncit să facă spînzurători pentru a inspira frică țaranilor⁶⁹. De asemenea, pretorul din Gura Arieșului relata într-un raport despre furcile și spînzurătorile ridicate la marginea satelor din plasa sa, „in terrorem plebis”⁷⁰. Ca reminiscență tristă a acelor vremuri, în multe localități din Transilvania s-au păstrat

⁶² Ibidem, doc. nr. 104.

⁶³ Ibidem, f. Sc. Mureș, Col. Horea, doc. nr. 110; Protocolul..., p. 26.

⁶⁴ D. Prodan, *op. cit.*, p. 46.

⁶⁵ Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureș, col. Horea, doc. nr. 48.

⁶⁶ Ibidem, doc. nr. 110; Protocolul..., p. 4.

⁶⁷ Ibidem, f. Sc. Mureș, Col. Horea, doc. nr. 29.

⁶⁸ Ibidem, doc. nr. 32.

⁶⁹ Ibidem, doc. nr. 99.

⁷⁰ Ibidem, doc. nr. 108. www.dacoromanica.ro

pînă azi denumirile „la furci” pentru locurile de la marginea satelor unde au fost instalate atunci furci sau spinzurători (Ațintiș, Crăiești, Deaj, Iclânzel, Sălcud, Seleuș, Șona, Veseuș ș. a.)⁷¹.

Guberniul Transilvaniei n-a aprobat deschis insurecția nobiliară, nici soluția de a-și face singuri dreptate și a oprit în consecință execuțiile capitale propuse de ei. Excese numeroase în această privință s-au făcut totuși, mai ales în perioada dintre 21—31 noiembrie 1784, cînd în Transilvania s-a pus în aplicare dreptul statarial, pe baza căruia după o procedură sumară sentința era executată pe loc.

Pentru pacificarea principatului, Guberniul Transilvaniei, în așteptarea instrucțiunilor Curții, a publicat patentele de liniștire din 11, 18, 22 și 23 noiembrie 1784, tipărite în cele patru limbi : română, latină, germană, și maghiară. În aceste patente, după ce guberniul „dorește tuturor și fieștecăror răzvrătitori și celorlalți care se cuvine, pace și grijnică întoarcere”, arăta că „a înțeles cu mare neplăcere că unii n-ar vrea a împlini voia și porunca tisturilor și domnilor săi precum sînt datori, nici nu ar vrea a împlini slujbele hotărîte prin lege și porunci împărătești”, îi dojenea și le poruncea „să nu se însoțească cu acei învrăjbitori, să fie mai departe cu toată ascultarea față de tisturi și domnii locurilor, precum și prin lege s-a hotărît de nu li voia să cadă sub grea pedeapsă”. Patenta din 23 noiembrie 1784 cuprindea instituirea premiului de 300 florini aur pentru cei care îl vor prinde pe Horea și pe ceilalți conducători ai răscoalei⁷².

Publicarea patentelor guberniale s-a făcut în fiecare sat prin adunarea de către pretori a poporului de rînd și a preoților, care erau puși să le citească pe limba lor și împreună cu cei ce știau carte trebuiau să le semneze, iar cei care nu știau scrie trebuiau să confirme luarea la cunoștință a patentelor prin aplicarea degetului. Despre citirea și explicarea acestor ordine guberniale tipărite, pretorii aveau obligația a face rapoarte detaliate Tablei continue a comitatului, după care patentele erau afișate în locurile obișnuite, de obicei pe stîlpi în mijlocul satelor. Între documentele cercetate se pot vedea rapoartele pretorilor despre publicarea patentelor, avînd pe verso scrise cu litere chirilice adnotările și semnăturile preoților români, după cum urmează : „Și eu văzînd porunca cinstiturilor tisturi și ale cinstitei Table așa am scris, popa Nicolaie din Căpîlna de Sus. Și eu popa Ion Dipărășanul din Coroiu văzînd porunca cinstitului guberniu am publicăluit înaintea satului după poruncă. Și eu popa Sava din Vaidacuta văzînd înălțata poruncă a crăiescului Guberniu o am publicăluit înaintea satului după porunca cinstiților tisturi a varmeghieii, 1784 noiembrie 17 zile”⁷³. Vicejudele plășii Tirimia raporta comitatului la 23 decembrie 1784 din Deaj că „patentele sosite le-a publicat și explicat poporului de rînd, cele de afișat le-a afișat și că a încercat pe toate căile să liniștească pe țărani români și să le îmblînzească inima, iar cei care s-au prezentat în fața lui au declarat că vor rămîne în supunere și pe viitor. A auzit însă vorbindu-se pe furiș că iobagii nu vor să mai facă transporturile, pentru că vitele lor au slăbit și sînt nemulțumiți, deoarece nu-și pot scoate vitele din sat fără

⁷¹ Ibidem, Colecția listelor de toponimie locală.

⁷² Ibidem, f. Primăria munic. Tg. Mureș, doc. nr. 3116/1784.

⁷³ Ibidem, f. Sc. Mureș, Col. Horea, doc. nr. 86.

permise scrise⁷⁴. În numeroase sate din comitatul Tîrnava patentele guberniale de liniștire n-au fost însă bine primite, ci au fost considerate ca scorneli ale domnilor, care s-au dat fără știrea împăratului. Astfel la Odrihei, cînd s-au citit patentele la 21 noiembrie 1784, preotul Gheorghe Popa din Șoimuș a spus în auzul gornicului și ale altor oameni că „acele patente sînt minciuna domnilor și a nemeșilor, să nu le dea crezare”, fapt pentru care împreună cu alții a fost arestat⁷⁵. Preotul din Odrihei fiind adus ca martor în această chestiune în fața comisiei nobililor de la Gănești, n-a vrut să răspundă la întrebările puse, spunînd că nu declară nimic fără ordin special de anchetă. Amindoi preoții au fost trimiși cu o puternică escortă la Tîrgu-Mureș⁷⁶. Un alt raport din Gănești, de la 28 noiembrie 1784, relatează că preotul român din Micăsasa cînd a primit patentele pentru publicare, le-a călcat în picioare în fața satului adunat. Pretorul a voit să-l aresteze, dar el a fugit la Sibiu⁷⁷. Locuitorii din Andreieni și Vidacut n-au venit să semneze patentele spunînd că ei au jurat credință împăratului, deci și de acum încolo vor ține cu el, nu cu nobilii; trei dintre conducătorii lor au fost arestați și trimiși la Tîrgu-Mureș⁷⁸. A mai fost arestat Constantin Tașcă din Lodroman pentru motivul că la citirea patentelor a declarat că „astfel de scrisori nu-i scapă pe ei de iobăgie, dar știe el ce se publică dincolo de Mureș”⁷⁹. Fiul preotului din Lechința a fost de asemenea arestat, deoarece la citirea patentelor emise de guvernii a spus rîzînd față de poporul adunat că „am mai auzit noi asemenea prostii, dar știm noi ce facem”⁸⁰. Ilie Radu și Petru Barabaș din Săcel au îndemnat pe consătenii lor să nu semneze și să nu restituie patentele guberniale. Pretorul Kálnoki Sándor, care le-a adus, era cît pe aici să fie omorît de țărani din acel sat⁸¹. Un raport din Tîrgu-Mureș datat de la 30 noiembrie 1784 ne relatează de asemenea că românii din Ernei a refuzat să se prezinte spre a citi și a semna patentele, fapt pentru care li s-au sechestrat vitele⁸².

Deosebirile naționale dintre clasa exploatatoare formată în marea majoritate din nobilimea maghiară și dintre cea exploatată formată în special din țărănimea română au avut ca rezultat consolidarea conștiinței naționale românești. Răscoala de la 1784, pornită în perioada începuturilor orînduirii capitaliste, pe lîngă caracterul său social a îmbrăcat și un caracter național. Acest caracter s-a răsfrînt și în partea centrală și de răsărit a Transilvaniei, unde asupra națională și deosebirile de tratament erau mai evidente și unde nobilimea și biserica romano-catolică și reformată exercitau presiuni sistematice de deznaționalizare a românilor mai ales în satele cu populație mixtă româno-maghiară. În asemenea condiții afirmarea conștiinței naționale a poporului român a avut un caracter mai ferm. Astfel, într-un raport al pretorului din Cioe

⁷⁴ Ibidem, doc. nr. 127.

⁷⁵ Ibidem, doc. nr. 61.

⁷⁶ Ibidem, f. Sc. Mureș, col. Horea, doc. nr. 110; Protocolul..., p. 25.

⁷⁷ Ibidem, f. Sc. Mureș, col. Horea, doc. nr. 60.

⁷⁸ Ibidem, doc. nr. 110; Protocolul..., p. 14.

⁷⁹ Ibidem, Protocolul..., p. 18.

⁸⁰ Ibidem, Col. Horea, doc. nr. 116.

⁸¹ Ibidem, Protocolul proceselor pe anul 1784, p. 553—555.

⁸² Ibidem, Col. Horea, doc. nr. 73.

adresat Tablei continue a comitatului Tîrnava se menționează că țăranul Ioan Olah din acel sat a declarat deschis la 18 ianuarie 1785, cu ocazia unor audieri de martori, că „nu peste mult țara aceasta va deveni țară românească”⁸³. Dintr-un alt raport din Ernea (înglobat în orașul Dumbrăveni) rezultă că țărani români din acel sat erau în așteptarea răsculaților pentru a li se atașa, spunînd că: „acum odată a răsărit și steaua românilor”⁸⁴. Benkő Károly, cronicarul orașului Tîrgu-Mureș, se face transmitătorul caracterului național al răscoalei lui Horea, cînd, în anul 1862, adică după 78 de ani de la acest eveniment, scria în istoria sa că: „românii din Zarand au plănuit să stîrpească pe toți nobilii și să unească Transilvania cu Țara Românească”⁸⁵. Tot în favoarea afirmării unei puternice naționalități a poporului român din aceste părți a Transilvaniei pledează și ardoarea cu care satele românești și cu populație mixtă se manifestau, după cum arată multe rapoarte oficiale, așteptînd să sosească mai grabnic cetele răsculaților lui Horea.

Răscoala țăranilor de la 1784 n-a ajuns însă să cuprindă regiunile de răsărit ale Transilvaniei, ci a fost înecată în sînge de forțele înarmate ale regimului. Exploatînd credulitatea țăranilor răsculați, conducătorii armatelor imperiale au încheiat cu ei trei armistiții chiar în momentul culminant al acțiunilor, cînd loviturile aplicate de răsculați trupelor surprinse și nepregătite puteau duce la generalizarea răscoalei în toată Transilvania. La adăpostul armistițiilor, armatele imperiale au avut însă timp să se concentreze, să înconjoare munții, iar apoi să risipească cetele de țărani, grăbind astfel sfîrșitul răscoalei. Trupele de represivitate mai erau avantajate și de faptul că luptau cu un armament superior, care nici nu se putea compara cu cel al răsculaților. La stingerea înainte de vreme a flăcărilor răscoalei a contribuit și dispersarea detașamentelor răsculaților în direcții diferite, fără un comandament unic.

Ecoul răscoalei nu s-a stins odată cu prinderea și executarea conducătorilor ei, amintirea ei stăruind multă vreme în conștiința clasei nobiliare pînă la 1848. Pentru nobili a rămas mereu actuală constatarea exprimată de magnații adunați în Tîrgu-Mureș, în memoriul înaintat Curții vieneze, că „în Ardeal, cîte sate, atîția Horea sînt”⁸⁶. Plana pretutindeni teama generală că la sosirea primăverii răscoala va reîncepe. Nobilimea din comitatul Tîrnava informa la 24 februarie 1785 comitatul Turda că pădurea Săcădat de lîngă Gurghiu este plină de răsculați bine înarmați care la primăvară vor ataca pe nobili și cerea să se ia măsuri de comun acord pentru prinderea lor⁸⁷. Într-o scrisoare mai tîrzie, din 7 martie 1788, comitatul Odorhei informa Tabla continuă din Tîrgu-Mureș că a primit informații despre o nouă răscoală împotriva domnilor feudali, care ar fi produs mari stricăciuni într-o parte a comitatului Turda, adăugînd că răsculații vor să se îndrepte și spre Tîrgu-

⁸³ Ibidem, doc. nr. 135.

⁸⁴ Ibidem, doc. nr. 110; Protocolul. . . , p. 27.

⁸⁵ Ibidem, Prim. M. Tg. Mureș, mss. nr. 3281, (reg.), p. 146—147. Cf. I. Ranca, *Aspecte ale afirmării conștiinței naționale a poporului român în timpul răscoalei lui Horea*, mss.

⁸⁶ Biblioteca documentară de stat Teleki-Bolyai, Tg.-Mureș, mss. 136.

⁸⁷ Arh. Stat. Tg. M., f. Sc. Mureș, Col. Horea, doc. nr. 140.

Mureș, cerîndu-se luarea unor măsuri de siguranță⁸⁸. Cazuri de răzvrătiri și refuzul îndeplinirii obligațiilor iobăgești sînt multe și în comitatul Tîrnava, unde de asemenea în urma publicării patentei de desființarea servitutiilor țărani au înțeles că prin această patentă s-a desființat iobăgia însăși, că nu vor mai face slujbe la domni și că trebuie să primească pămînt. Un raport din 29 mai 1786 al pretorului din Iernut relatează că la Sălcud, în timp ce nobilii au voit să silească la muncă pe țărani, un soldat înarmat s-a apropiat de ei îndemnîndu-i să se înroleze în armată, prin aceasta devenind îndată liberi, iar împăratul le va da pămînt pe vecie și nu vor mai sluji la domni. În urma acestor îndemnuri oamenii au dat mîna cu soldatul, au băut cu el pînă în zori, cînd au mers la pretor și i-au cerut să le dea salv-conduct pentru a pleca la recrutare la Cluj. Cînd pretorul i-a întrebat dacă pleacă de bunăvoie la recrutare, oamenii au răspuns afirmativ, spunîndu-i că li s-a promis că pămîntul pe care-l lucrează va fi al lor. Se cerea luarea de măsuri întrucît de pe acum oamenii refuză prestarea serviciilor iobăgești⁸⁹. Și alte rapoarte atestă existența în diferite localități a unei stări de continuă efervescentă în sînul iobăgimii, ca urmare a amintirii răscoalei lui Horea, stare care însă n-a putut fi niciodată pe de-a întregul potolită.

După cum rezultă din cele expuse, țărănimea din centrul și răsăritul Transilvaniei se găsea la sfîrșitul anului 1784 într-o stare generală de răzvrătire contra asupririi feudale și naționale. În ciuda pregătirilor maselor de iobagi de aici și a atașamentului lor față de răscoală, acțiunile lor n-au putut depăși stadiul de răzvrătire din cauza depărtării prea mari de munții Apuseni, epicentrul răscoalei, unde acțiunile erau conduse direct de Horea.

⁸⁸ Ibidem, doc. nr. 152.

⁸⁹ Ibidem, doc. nr. 149.

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI COMPROMISUL DUALIST (1865—1869)*

DE

KEITH HITCHINS

(RICE UNIVERSITY, HOUSTON, TEXAS, S.U.A.)

Cei doi ani care au precedat și cei doi care au urmat compromisului austro-ungar din 1867 formează una din perioadele cele mai decisive din istoria românilor din Transilvania. Criza constituțională din acești ani, care a zguduit instituțiile vechii monarhii și a dus la fatala întovărășire germano-maghiară, a provocat pe conducătorii români să reaprecieze atașamentul lor față de Austria și să dezvolte noi modalități de comportare politică. Surpriza lor inițială și neîncrederea în privința modificărilor proiectate în raporturile juridice dintre Transilvania și Ungaria și propriul lor statut în Marea Ungarie care rezulta au provocat curînd indignare și proteste. În cursul desfășurării, ei nu s-au întors numai împotriva birocrăției germane, pe care o acuzau de dezamăgire și trădare, ci și unii contra altora. În căutarea cauzelor calamității care îi lovea, ei s-au angajat în ceea ce un contemporan numea *bellum omnium contra omnes*¹, care a distrus cadrul tradițional în care ei urmăriseră scopurile lor politice de peste un secol.

I

Cauzele fundamentale ale decepției românilor pot fi urmărite începînd cu revoluția din 1848. Între 15—17 mai 1848, două luni după răsturnarea lui Metternich la Viena și răscoala tineretului liberal din Budapesta, conducătorii români și un număr de țărani, apreciat la 30 000—40 000, s-au adunat într-o livadă în împrejurimile micului oraș Blaj, spre a întocmi un program național destinat să devină o piatră fundamentală a activității lor politice pînă la începutul secolului actual. În termeni simpli, dar puternici, ei au proclamat completa egalitate a propriei lor națiuni și a celor două biserici — ortodoxă și unită — cu maghiarii, secuii și sașii și cu bisericile catolică și protestantă, precum și dreptul lor la autodeterminare națională în cadrul monarhiei habsburgice².

* Comunicare prezentată la Congresul internațional de la Bratislava privind compromisul austro-ungar din 1867 (28 august — 1 septembrie 1967).

¹ Ioan, cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întîmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 117.

² Nicolae Popea, *Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Andreiu Baron de Saguna sau liptele naționale-politice ale românilor, 1846—1873*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 59—62.

În special punctul al 16-lea și ultimul din programul lor s-a dovedit o piatră de hotar în relațiile româno-maghiare. Refuzînd să accepte unirea Transilvaniei cu Ungaria, atît de arzător dorită de liberalii cît și de conservatorii maghiari, pînă cînd națiunea lor nu va fi recunoscută ca avînd drepturi egale cu vecinii săi și nu va avea ocazia să se sfătuiască asupra acestei probleme vitale, ei au stabilit un principiu pe care conducătorii lor îl vor urma în tot restul secolului.

Deși mulți dintre ei simpatizau cu principiile pe care liberalii maghiarii le-au proclamat la Budapesta și Cluj în martie și aprilie, ei nu voiau să le practice numai în calitate de cetățeni izolați ai Marii Ungarii. Românii cereau garantarea dreptului de liberă dezvoltare ca o entitate politică și culturală distinctă și acceptau lozinca lui Simion Bărnuțiu, principalul teoretician al naționalismului român în deceniul 1840, că libertatea avea un sens numai dacă era națională și corporativă³. Ei erau convinși că în calitate de indivizi, ori cît ar fi fost de strict respectate drepturile lor civile și politice, nu puteau spera să-și păstreze limba, obiceiurile și religia — pe scurt, identitatea etnică —, ci vor fi absorbiți de popoarele înconjurătoare, slavi și maghiari.

Nici noul minister ungar, prezidat de contele Lajos Batthyány, format în martie 1848, nici dieta transilvăneană, adunată la Cluj la finele lui mai, conform prevederii electorale feudale tradiționale, care nu prevedea participarea românilor la lucrări, n-au luat serios în seamă problema autodeterminării românilor. Interesul lor principal era să încorporeze cît mai repede cu putință Transilvania în Ungaria, spre a asigura continuarea stăpînirii maghiare într-o regiune unde românii formau majoritatea absolută a populației.

Conducătorii români insistau cu o voință de fier pentru menținerea autonomiei Transilvaniei ca mijlocul cel mai bun pentru apărarea existenței naționale. Ei au apelat, ca adesea în trecut, la sprijinul împăratului din Viena. Apelul lor era oportun, deoarece Curtea și slujitorii săi, confrunțați din toate părțile cu revoluția și simțind o nevoie disperată de aliați, chiar dacă aceștia ar fi fost nepotriviți în zile mai bune, au răspuns repede cu jumătăți de promisiuni pentru un viitor drept și mai fericit, în schimbul unui ajutor contra mișcării de independență maghiară. Speranța ca în decursul timpului să fie satisfăcute aspirațiile lor naționale s-a dovedit irezistibilă și explică pentru ce ei, naționaliștii liberali, s-au aliat cu forțele conservatoare și reacționare.

Din toamna lui 1848 pînă în vara lui 1849 armatele de țărani români au luptat vitejește pentru apărarea dinastiei și împreună cu populația civilă au avut 40 000 de morți și 300 sate complet sau parțial distruse⁴. Dar n-au fost recompensați. Absolutismul și centralizarea de la 1850 asigurau ordinea, dar descurajau manifestarea sentimentelor naționale, chiar în domeniul cultural⁵.

³ Simeon Bărnuțiu, *Românii și ungerii. Discurs rostit în catedrala Blajului, 2 (14) mai 1848*, editat de G. Bogdan Duică, Cluj, 1924, p. 31.

⁴ Ion Nistor, *Documentarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi*, „Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a III-a, vol. IX (1930), p. 281, 283.

⁵ Keith Hitchins, *Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania during the Decade of Absolutism, 1849—1859*, „Südost-Forschungen”, vol. XXV (1966), p. 120—149.

Înfringerea militară din 1859 din Italia și nevoia urgentă de a restabili prestigiul internațional al monarhiei și de a convinge diferitele popoare care o compuneau despre nemișorata sa vitalitate au silit pe Francisc Iosif să inaugureze o nouă eră de experiențe constituționale. Diploma imperială din 20 octombrie 1860 și Patenta imperială din 26 februarie 1861 prevedeau organe centrale legislative și executive echilibrate de o oarecare autonomie provincială. După părerea lui Anton Von Schmerling, noul prim-ministru, era esențială pentru succesul întregii întreprinderi o participare activă a naționalităților negermane în toate procedurile constituționale, de la adunările locale ale comitatelor pînă la parlamentul central (*Reichsrat*).

Nici o naționalitate n-a fost solicitată cu mai mult zel decît românii din Transilvania. Ca un preliminar al convocării dietei transilvane, care trebuia neapărat să precedă inaugurarea *Reichsrat*-ului, deoarece o parte din membrii acestuia consta din delegații alese de dietele provinciale, românilor li s-a permis să se organizeze politicește și să-și spună părerea despre amendamentul propus la venerabila constituție a Transilvaniei. În zilele de 13—16 ianuarie 1861, ei au ținut o conferință națională la Sibiu, și apoi la 11—12 februarie au fost invitați la o întîlnire a reprezentanților tuturor naționalităților din Transilvania, la Alba-Iulia, spre a vedea ce modificări erau acceptabile în structura politică a țării lor. Aceste discuții n-au dus la nici un rezultat. Maghiarii susțineau că unirea Transilvaniei cu Ungaria avusese loc încă din 1848, conform unei proceduri strict constituționale, și că singura sarcină a conferinței era să redacteze o adresă către împărat, cerînd ca Transilvania să fie reprezentată în dieta ungară din Pesta, aceasta fiind unicul organ avînd jurisdicție legală asupra afacerilor sale. Românii, avînd ca principali vorbitori pe arhiepiscopul Alexandru Sterca Șuluțiu al Bisericii Unite și pe episcopul Andrei Șaguna al Bisericii Ortodoxe, respingeau categoric un asemenea procedeu, argumentînd că unirea de la 1848 era ilegală, românii nefiînd consultați, și era contrară principiului egalității naționale, deoarece aplicarea sa ar întîrzia inevitabil dezvoltarea poporului român⁶.

Majoritatea maghiarilor au refuzat să participe la reorganizarea administrației locale sau la lucrările dietei, care în cele din urmă s-a întrunit la Sibiu, la 15 iulie 1863. În prima sesiune, cu asistența a puțini unguri și cu aprobarea sașilor, deputații români au votat o serie de legi care garantau egalitatea constituțională a națiunii și a bisericilor lor cu celelalte națiuni și biserici din Transilvania și permiteau folosirea limbii române în administrație pe bază de egalitate cu cea maghiară și cea germană. Sancționarea lor de împărat a fost apogeul a aproape un secol și jumătate de luptă pentru recunoașterea românilor ca una din națiunile constitutive ale Transilvaniei. Încorporarea Diplomei din octombrie și a Patentei din februarie în dreptul provinciei, precum și celelalte lucrări ale deputaților români și sași în cursul celei de-a doua sesiuni a dietei, de la 23 mai la 29 octombrie 1864, organizînd administrația, justiția și economia, păreau a fi asigurat autonomia Transilvaniei pentru

⁶ Keit Hitchins, *The Rumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy, 1860—1865*, „Balkan Studies”, vol. V (1964), p. 96 — 97.

viitorul previzibil⁷. Dar conducătorii români, chiar în momentul triumfului lor, au putut simți că nu era totul bine. Presimțirile lor erau complet justificate, deoarece Curtea se gîdea deja la o apropiere de unguri, ceea ce trebuia să aibă ca rezultat abandonarea autonomiei Transilvaniei și a intereselor vitale românești.

Din cauza opoziției croaților și cehilor și mai ales a intransigenței maghiarilor, sistemul inaugurat de Diploma din octombrie și completat prin Patenta din februarie n-a dus nici la stabilitate internă, nici n-a întărit poziția monarhiei în afacerile internaționale. Francisc Iosif s-a hotărît deci să caute un aranjament cu maghiarii, pe care îi considera ca cea mai avansată dintre naționalitățile ne-germane ale imperiului și cu a cărei aristocrație a avut totdeauna afinități.

În iulie 1865 el l-a demis pe Schmerling și a început negocieri directe cu diferiți conducători maghiari. De o importanță crucială pentru viitorul românilor a fost conferința întrunită în august la Viena, la care au asistat noii miniștri austriaci și reprezentanți ai aristocrației maghiare din Transilvania, din care făceau parte Ferenc Kemény, cancelarul Transilvaniei în 1861 și Imre Mikó, guvernator provizoriu în același an, ambii oponenți înverșunați ai reorganizării lui Schmerling. Ca o concesie față de unguri, care insistau asupra recunoașterii autonomiei și integrității teritoriale a Ungariei istorice, mai înainte de a începe negocieri serioase în privința relațiilor viitoare dintre Ungaria și imperiu, Francisc Iosif a consimțit în principiu la unirea Transilvaniei cu Ungaria⁸.

Deși această hotărîre era o inversare majoră a politicii, nici un reprezentant român n-a fost consultat în privința dorințelor națiunii sale. În schimb, la finele lui august, după ce lucrările fuseseră hotărîte, mitropolitul⁹ Șaguna a fost chemat la Viena, unde într-o audiență particulară Francisc Iosif l-a informat că bunul mers al monarhiei cerea un nou aranjament cu ungurii și concesiile substanțiale făcute lor. El a asigurat pe Șaguna de dorința sa de a continua să satisfacă aspirațiile naționale ale românilor în cadrul constituției ungare, dacă la rîndul lor ei se vor „acomoda” cu noua situație¹⁰. Rezultatul „acomodării” a constituit forța motrice a vieții politice românești în următorii 4 ani.

II

La 1 septembrie 1865, Francisc Iosif a dizolvat dieta prorogată de la Sibiu și a ordonat alegeri pentru o nouă dietă, care se va întruni la Cluj, la 19 noiembrie. Pentru a avea dreptul de vot, era nevoie de plata unui impozit direct anual de cel puțin 8 florini¹¹. Aceasta însemna că vor fi mai puțini alegători români decît în 1863, cînd oricine plătea 8 florini

⁷ Lucrările Dietei de la Sibiu sînt discutate cu competență de Valeriu Moldovan, *Dieta Ardealului din 1863—1864*, Cluj, 1932 și Mester Miklós, *Az autonom Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64-évi nagyszabeni országgyűlés* (Transilvania autonomă și cerințele națiunii române în Dieta de la Sibiu din 1863—1864), Budapesta, 1936.

⁸ Josef Redlich, *Das österreichische Staats-und Reichsproblem*, vol. II, Leipzig, 1926, p. 409—420; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 65, 18/30 august 1865, p. 258.

⁹ Mitropolia ortodoxă fusese reînființată printr-un „Billet de main” al Împăratului din 24 decembrie 1864.

¹⁰ Pușcariu, *Notițe*, p. 85.

¹¹ *Aemtlliche Actenstücke betreffend die Verhandlungen über die Union Siebenbürgens mit dem Königreiche Ungarn*, Hermannstadt, 1865, p. 15—153.

pe an ca impozite în general era alegător. Curtea a restrins condițiile de votare spre a reduce participarea românilor la viitoarea dietă și a asigura maghiarilor o majoritate, aceștia avînd în general o situație economică mai bună decît românii. Singura chestiune prezentată dietei era „revizuirea” articolului 1 al legii din 1848, prin care o dietă anterioară proclamase unirea Transilvaniei cu Ungaria¹².

Intelectualii români, laici și clerici, au fost revoltați de modul lipsit de scrupule prin care se desființase dieta de la Sibiu și lucrările sale. Ion Rațiu, avocat din Turda, scria prietenului său George Barițiu, unul dintre conducătorii cei mai influenți ai românilor : „Am citit azi decretul (din 1 septembrie), care îți face greață !! Ce crimă a comis dieta din Sibiu pentru a fi distrusă în felul acesta ?”¹³. Împreună cu majoritatea colegilor săi, el era de asemenea iritat de chipul cum împăratul disprețuise întreaga națiune română, comunicînd amănuntele noii politici unei singure persoane, Șaguna, în locul reprezentanților aleși ai națiunii¹⁴. Întreaga chestiune a devenit și mai neplăcută prin știrile — întrucitva deformate — că Șaguna promisese împăratului că va uza considerabil de influența sa pentru a convinge poporul să-și canalizeze activitatea politică în cadrul noilor instituții.

Problema imediată care se punea românilor era dacă să ia parte sau nu la alegerile pentru dieta din Cluj, care erau hotărîte pentru începutul lui noiembrie. Există o mare diferență de păreri între aceia care preconizau boicotarea alegerilor și a dietei și acei care insistau pentru o participare cît mai deplină la amîndouă. Această spărtură în rîndurile intelectualilor, între „pasiviști”, cum au fost numiți primii și oponenții lor, așa-numiții „activiști”, s-a accentuat în curînd și a durat pînă la începutul secolului nostru. De la început pasiviștii au avut ca principalii purtători de cuvînt pe George Barițiu și Ioan Rațiu, pe cînd activiștii erau conduși de Andrei Șaguna.

Barițiu și în special Rațiu erau reprezentanții tipici ai noii generații de conducători politici. Ei, împreună cu colegii lor — avocați, funcționari, profesori secundari și alți intelectuali, precum și cîțiva oameni de afaceri și negustori — voiau să întemeieze o mișcare națională, bazată pe ceea ce credeau ei că va fi fondul cel mai solid. În primul rînd ei cereau să se ia conducerea din mîinile clericilor ortodocși și uniți, pe care de multă vreme Curtea îi recunoscuse ca reprezentanți ai poporului lor. În sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cînd românii nu posedau altă instituție națională decît biserica, nimic nu era mai firesc decît ca principalii prelați să aibă conducerea politică și spirituală a națiunii lor. În general, înainte de 1848 și ținînd seamă de slabele mijloace materiale de care dispuneau și de șicanele continue ale autorităților civile, ei au servit-o bine. Cînd Șaguna a devenit episcop al Bisericii Ortodoxe, în primăvara lui

¹² *Ibidem*, „Fortsetzung“, Hermanstadt, 1866, p. 192 — 194; Actul Imperial din 6 octombrie 1865 către dieta Transilvaniei la Redlich, *op. cit.*, vol. II, p. 416 — 418.

¹³ Arhiva istorică a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Fondul Blaj, Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu, Rațiu către Barițiu, 15 septembrie 1865. Acest material va fi citat de acum înainte : *Corespondența Rațiu*. Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu a fost editată de Liviu Maior de la Institutul de istorie al Academiei din Cluj și de autor.

¹⁴ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 18 august 1865.

1848, mișcarea națională a dobândit o conducere mai viguroasă și mai hotărâtă decît înainte. La începutul deceniului 1860 el devenise desigur figura dominantă politică a românilor transilvani. Tocmai acest ascendent și faptul că majoritatea afacerilor Curtea din Viena și guvernatorul de la Cluj le tratau cu el și în mai mică măsură cu Șuluțiu, ignorînd pe reprezentanții aleși, iritau noua generație de intelectuali. Cîtă vreme aceste metode au avut rezultate binefăcătoare — de ex. legislația dietei de la Sibiu — ei n-au putut decît să consimtă. Dar de la schimbarea sistemului în 1865, ei au devenit tot mai persistenți în critica lor despre ceea ce socoteau o prea mare docilitate din partea arhiepiscopilor de a urma conducerea austriacă și a amîna crearea unor instrumente politice proprii, cum ar fi un partid național. Ei blamau în special pe Șaguna pentru că lega prea strîns mișcarea națională de politica Curții și erau convinși că devotamentul său față de ea era destul de puternic pentru a-l descalifica de la conducere ¹⁵.

Ca prim pas pentru așezarea mișcării naționale pe baze noi, Rațiu, Barițiu și partizanii lor au propus convocarea unui congres național. Potrivit vederilor lor, scopul acestuia era dublu : să descopere care era voința generală a națiunii și să formuleze un plan comun de acțiune, care — după speranțele lor — va cuprinde și boicotarea viitoarei diete din Cluj. Congresul putea servi totodată drept un for pentru a-și comunica în public părerile asupra marilor probleme la ordinea zilei și a le da mijloacele să stăvilească o rînduială care ignora interesele lor vitale. Mulți sperau că un congres larg reprezentativ va împiedeca în viitor dominația cîtorva indivizi în afacerile naționale, obligînd Curtea să trateze cu ei. În calitate de laici, deci lipsiți de limitarea libertății de acțiune care apăsa asupra lui Șaguna și Șuluțiu din cauza intereselor bisericești, erau convinși că numai ei singuri ar putea urmări cu succes interesele naționale ¹⁶.

Dar Congresul n-a avut loc, în parte din cauza neînțelegerilor dintre conducătorii românilor, și în parte din cauza hotărîrii noilor miniștri de la Viena de a efectua apropierea cu maghiarii cu cît mai puțin amestec al unei terțe părți.

La 21 septembrie, Șuluțiu, care era adînc jignit de faptul că atît împăratul, cît și intelectualii laici îl ignorau ¹⁷, a ținut la Blaj o adunare de profesori și canonici, în care au hotărît să convoace la 28 octombrie o conferință a intelectualilor cu sau fără aprobarea guvernului transilvan, invitînd pe Șaguna ca sprijinitor alături de el. La aceste sugestii Șaguna a răspuns brusc că el nu va participa la nici o „intrigă” care ar compromite onoarea națiunii și dreptatea cauzei sale. Date fiind împrejurările el credea că chiar cu consimțămîntul guvernului, din cauza dezgustului și deziluziei produse de recente evenimente, puțini intelectuali ar lua parte la un congres ținut sub auspicii oficiale ¹⁸. Deși dorea să restabilească unitatea națională cît mai curînd, el dorea totodată să descurajeze

¹⁵ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 18 august și 27 septembrie 1865; Pușcariu, *Notițe*, p. 86.

¹⁶ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 15, 27 septembrie și 10 noiembrie 1865.

¹⁷ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 27 septembrie 1865.

¹⁸ Arhiva istorică a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Corespondența Ioan Pamfilie, Simion _____ ? către Pamfilie, 24 septembrie 1865; Andrei baron de Șaguna, *Scrisori apologetice*, Sibiu, 1867, p. 2 : Șaguna către Șuluțiu, 11/23 septembrie 1865.

ceea ce socotea un apel nesăbuit la sentimentalism. Dacă intelectualii ignorau sau încercau să împiedice noul regim, ei și-ar fi distrus mai curînd puțința de tratative pe care o mai aveau, deoarece Șaguna era convins că era hotărîtă Curtea să se înțeleagă cu ungurii și nu ar tolera nici o opunere. De fapt citeva zile mai tîrziu, contele Francisc Haller, cancelarul Transilvaniei, interzicea în mod public, sub grea pedeapsă pentru nesupunere, orice întrunire sau demonstrație politică¹⁹.

Mustrările lui Șaguna au fost nesocotite, căci curentul pasivist cîștiga continuu teren. La sfîrșitul lui septembrie și în cursul lunii octombrie conducătorii pasiviști au ținut nenumărate întruniri în orașele principale, străduindu-se să realizeze un oarecare grad de unitate națională, înainte de alegerile pentru dietă. Ei simțeau adînc lipsa unor instituții politice proprii, care le-ar fi dat mijloacele de a coordona o mișcare oarecum amorfă. Pentru a umple golul, Rațiu a propus să se întreprindă o viguroasă campanie de presă, ca mijlocul cel mai eficient de a educa opinia publică în privința marilor probleme ale zilei și a găsi sprijin pentru pasivitate. El era însă nemulțumit de atitudinea neutră a lui Iacob Mureșanu, redactorul „Gazetei Transilvaniei” din Brașov, unul din cele două ziare românești publicate pe atunci în Transilvania. Mureșanu publicase într-adevăr diferitele manifeste ale pasiviștilor și dări de seamă ale întrunirilor lor, dar nu dăduse un sprijin redacțional complet cauzei lor. Rațiu a ajuns la concluzia că le trebuia un ziar propriu, cu Barițiu ca redactor șef, sau cel puțin ca inspirator, și a propus formarea unei societăți pe acțiuni, ca fiind cel mai bun mijloc de a finanța cumpărarea unei clădiri și a unei tipografii²⁰. Fără aceste mijloace de publicitate el nu credea în succes²¹.

Piatra fundamentală a doctrinei pasiviste era păstrarea autonomiei Transilvaniei, care singură putea asigura progresul națiunii române. Ei socoteau că participarea la alegerile pentru dieta din Cluj ar reprezenta recunoașterea noii ordini de lucru, inclusiv a unirii Transilvaniei cu Ungaria. Deci orice sprijin dat noului regim ar însemna abandonarea tuturor principiilor pentru care au luptat și s-au sacrificat în trecut²². Chiar dacă aceasta nu ar fi un scop, participarea la alegeri le-ar aduce prea puțin în domeniul politicii practice. În primul rînd, aceasta va fi condusă de unioniști, care va lăsa partizanilor autonomiei puține șanse de a fi aleși. Marea întindere a districtelor electorale, neputința românilor de a se înțelege asupra unui program comun și legea electorală nedreaptă vor produce, după părerea lor, un dezastru la urne²³.

Rigiditatea părerilor lor asupra unirii explică refuzul de a negocia cu conducătorii unguri din Transilvania în privința unor concesiile posibile pentru sentimentul lor național. Cel puțin la nivelul local, aristocrației maghiari păreau înclinați să facă românilor unele concesiile în schimbul recunoașterii unirii²⁴. E posibil ca românii să fi putut obține mai mult

¹⁹ „Gazeta Transilvaniei” nr. 78, 2/14 octombrie, 1865, p. 315.

²⁰ *Correspondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 1 noiembrie 1865.

²¹ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 13 noiembrie 1865.

²² *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 15 septembrie 1865.

²³ Arhiva istorică a Bibliotecii Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Arhiva Alexandru Sterca Șuluțiu, Barițiu către Șuluțiu (?), 14 octombrie 1865. La sfîrșitul scrisorii se găsește o listă scrisă de altă mînă intitulată : „pricinile unei abțineri generale de la alegerile din 1865”.

²⁴ *Correspondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 11 octombrie și 10 noiembrie 1865.

în acel moment decît au dobîndit prin legea naționalităților din 1868, deoarece unirea și celelalte deziderate ale ungarilor nu le fuseseră încă acordate formal de Francisc Iosif. Dar tocmai din acest motiv ei n-au luat nici o inițiativă în această privință. Speranța lor deșartă era că negocierile între împărat și unguri vor fi rupte și că el va trebui să caute din nou sprijinul românilor, cum făcuse cîțiva ani mai înainte. Ei credeau în mod naiv că o campanie de rezistență pasivă ar îndatora atunci pe împărat²⁵.

Pasiviștii nu concepeau rolul lor ca o asistență inactivă. Din contră, în afară de propagandă și activitatea de organizare, ei aveau intenția să prezinte părerile lor direct în fața tronului, nu în forma unei umile petiții ca în trecut, ci într-un memorandum înfățișînd lămurit poziția lor în privința viitorului Transilvaniei. Ei sperau să influențeze în modul acesta politica oficială fără a recunoaște mecanismul creat pentru a o executa. Avea să treacă mai mult de un an pînă la redactarea finală a memorandumului și la predarea lui.

Boicotarea alegerilor din partea românilor a fost departe de a fi completă: Șaguna și partizanii săi au militat cu insistență în vederea mergerii la vot; mulți alegători care simpatizau cu raționamentul pasiviștilor nu s-au putut hotărî să stea acasă în ziua alegerilor și să permită maghiarilor și românilor „renegați” să fie aleși în districtele cu majorități mari românești²⁶; de asemenea mulți funcționari români se temeau să nu-și compromită cariera dacă lipseau de la vot. Funcționarii unguri locali, din care mulți fuseseră unioniști în 1848—1860 și fuseseră retrimiși de curînd în posturile lor, au folosit toate mijloacele posibile să forțeze pe alegătorii români să voteze pentru candidații unioniști. Ei le-au făcut de asemenea promisiuni pentru o reducere a impozitelor dacă votează cum se cuvine, și i-au amenințat cu amenzi dacă s-ar abține. În Turda românii care veneau din satele vecine spre a vota erau întîmpinați de jandarmi care îi escortau la localurile de vot spre a-i împiedica să ia contact cu intelectualii români din oraș care erau cunoscuți ca pasiviști²⁷.

În ciuda tuturor acestora, au fost aleși 14 români. Ei, împreună cu 34 de regaliști, oameni de vază în viața publică numiți de împărat, au format delegația română la dietă. Numai 30 dintre ei au fost realmente prezenți la deschiderea festivă, la 19 noiembrie, și n-au putut face mare lucru față de covârșitoarea majoritate de 195 maghiari și secui care au cerut recunoașterea imediată a unirii.

Poziția ungarilor era neschimbată față de cea de la 1848. Ei negau competența actualei diete de a revizui legea unirii și de a lua orice alte măsuri privind Transilvania, pe motiv că uniunea a fost bine sancționată în 1848 și că dieta ungară din Pesta era singurul organ competent să se ocupe cu afacerile acestea.

Deputații români — printre care se găseau apărători îndrîjiți ai pasivității ca Ioan Rațiu care fusese ales în districtul Hațeg — au avut lungi și furtunoase discuții mai înainte de a putea să se pună de acord asupra strategiei de urmat în dietă. Ei au hotărît să prezinte un memorandum

²⁵ Arhiva Alexandru Sterca Șuluțiu, Barițiu către Șuluțiu, 14 octombrie 1865: „Principile...”.

²⁶ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 27 și 30 septembrie, 1 noiembrie 1865.

²⁷ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 10 și 16 noiembrie 1865.

către președintele dietei pentru a fi transmis imediat împăratului și în care se declara că prezentul corp este nelegal și îi cerea să convoace unul nou pe baza legii electorale liberale votate de dieta din Sibiu în 1864. Rațiu a fost însărcinat să redacteze memorandumul și Șaguna să conducă lupta în dietă²⁸. În ciuda tuturor eforturilor activiștii și pasiviștii n-au putut cădea de acord asupra unui punct fundamental. Șaguna și cu partizanii săi au respins propunerea lui Rațiu, ca odată cu prezentarea memorandumului să părăsească adunarea, cu excepția regaliștilor a căror datorie către împărat îi obliga să rămână prezenți și care insistau ca să rămână cu toții pînă la închiderea dietei pentru a apăra cauza românească²⁹.

În dezbaterile generale la adresa tronului, din 2 decembrie, Șaguna a denunțat dieta ca fiind neconstituțională și produsul unei epoci perimate, ce recunoștea numai trei națiuni politice din Transilvania, maghiarii, secuii și sașii, și care excludea poporul cel mai numeros, românii, de la exercițiul drepturilor politice. Memorandumul pe care-l supunea președintelui dietei, a declarat el în mijlocul tăcerii generale a adunării, are ca scop principal convocarea unei diete legale, constituționale³⁰.

Vorbind în sprijinul moțiunii lui Șaguna, Rațiu a observat că într-un stat constituțional legile aprobate de dietă trebuie să exprime dorințele majorității cetățenilor. Aceasta nu se putea spune despre art. 1 din 1848, deoarece românii ca națiune nu fuseseră reprezentați în corpul care l-au votat³¹.

Elocvența lor n-a avut efect. Dieta a acceptat memorandumul numai ca un raport al „minorității”, care urma să fie inserat în procesul verbal al ședințelor, iar nu ca o declarație de principii a națiunii române. Ea a aprobat apoi cu o majoritate covârșitoare adresa către tron propusă de unguri³².

Francisc Iosif a răspuns într-un timp record la 25 decembrie. El a declarat că problema unirii va trebui rezolvată în mod satisfăcător în ambele țări direct interesate și în conformitate cu interesele generale ale imperiului. Deci, unirea trebuia să fie precedată de un aranjament constituțional între diferitele țări ale coroanei ungare și după aceea între ele și imperiu. Referindu-se în special la Transilvania, el a condiționat unirea de recunoașterea legală a drepturilor românilor și sașilor și a bisericilor lor. El a indicat dieta din Pesta a fi locul cel mai potrivit pentru a rezolva aceste chestiuni și a invitat Transilvania să-și trimită acolo reprezentanți fără întârziere³³. Deoarece dieta ungară se deschisese deja la 14 decembrie, el a ordonat autorităților civile din Transilvania să țină alegeri cât mai curînd posibil. La 9 ianuarie 1866 împăratul a prorogat dieta Transilvaniei sine die. Deoarece ea n-a fost niciodată reconvocată, actul acesta înseamnă sfîrșitul existenței Transilvaniei ca un principat autonom.

²⁸ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 21 noiembrie 1865.

²⁹ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 26 noiembrie 1865.

³⁰ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, 1906, p. 790—792.

³¹ *Ibidem*, p. 793.

³² *Ibidem*, p. 789; *Corespondența Rațiului*, Rațiu către Barițiu, 7 decembrie 1865. Textul memorandumului român către împărat, datat 9 decembrie 1865, poate fi găsit în *Aemtlliche Actenstücke Fortsetzung* p. 214—219.

³³ *Aemtlliche Actenstücke Fortsetzung*, p. 240—242; George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. III, Sibiu, 1892, p. 347—348.

III

Armonia relativă care domnise printre conducătorii români la dieta de la Cluj a dispărut din nou când s-a pus problema participării la dieta ungară. Împărțirea națiunii în pasiviști și activiști s-a lărgit. Primii continuau să ceară convocarea unei diete transilvane pe baza unui electorat liberal, ca fiind singura metodă legală de a hotărî soarta principatului. Unii, ca alegătorii din Săliște, au declarat fățiș intenția lor de a boicota alegerile în semn de protest contra unirii și a legii electorale „feudale” din 1848, care — după spusa lor — făceau o batjocură din principiul egalității naționale ³⁴. Alții, ca alegătorii români din Brașov, au anunțat intenția lor de a lua parte la alegeri, însă numai din lealitate față de împărat, care i-a invitat să asiste la încoronarea sa la Budapesta. Ei recunoșteau validitatea actualei legi electorale numai pentru același motiv și declarau categoric că participarea lor la alegeri nu constituia recunoașterea uniunii sau a legislației de la 1848 ³⁵.

Aceeași poziție a fost luată în cursul alegerilor de reprezentanți a numeroase comunități din Munții Apuseni și din Năsăud ³⁶. Alții însă, ca Ioan Rațiu, care ajutase la redactarea programului activist extremist ³⁷, au hotărît să candideze la locuri în dieta ungară numai în scopul de a evita alegerea unui ungar într-un district în mare măsură românesc și apoi, odată ales, să refuze să se ducă la Pesta ³⁸.

Activiștii, care pentru o scurtă perioadă au controlat cele două principale organe românești de publicitate „Gazeta Transilvaniei” și „Telegraful român”, arătau că un boicot nu ar putea da rezultatele dorite. Alegerile vor avea loc și dieta ungară va decide soarta Transilvaniei, chiar dacă românii ar reuși o abținere de 100%. Ei susțineau că poporul lor nu poate rămâne izolat într-un moment când imperiul suferea o transformare atât de acută ³⁹ și făceau apel la înțelegere și unire, încît voturile lor prețioase să nu fie irosite. Activiștii îndemnau preoții de sat ale ambelor biserici să strângă pe țărani și să le explice cum să se înscrie și de ce un vot în favoarea candidatului român va ajuta la ușurarea grelelor lor nevoi. Ei preveneau pe nemeșii (boierași) români să nu se lase ademeniți de promisiunile ungarilor, deoarece drepturile de care se vor bucura în viitor vor depinde de naționalitate, iar nu de clasa socială a deputatului pe care l-au ales ⁴⁰. Campania electorală animată a luat sfârșit pe la finele lui februarie. Românii n-au putut alege decît 14 deputați, dintre care unul, Ioan Rațiu, a hotărît să nu participe la dietă pe motiv că o Transilvanie autonomă nu avea ce căuta în dieta unei țări străine.

Puținii români care au mers la Pesta au apărut cu ardoare cauza autonomiei Transilvaniei și drepturile naționalităților nemaghiare. Deși ei colaborau cu colegii lor din Ungaria și Banat, spre a forma un club

³⁴ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 6–7.

³⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 5.

³⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 17, 2/11 martie 1866, p. 66–67; nr. 18, 5/17 martie 1866, p. 70–72.

³⁷ *Ibidem*, nr. 7, 22 ianuarie / 3 februarie 1866, p. 25; G. Barițiu, *Părți alese*, vol. III, p. 352.

³⁸ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 9.

³⁹ „Gazeta Transilvaniei” nr. 10, 5/17 februarie 1866, p. 37.

⁴⁰ „Ibidem”, nr. 4, 12/24 ianuarie 1866, p. 15–16.

parlamentar român, au preferat să urmărească obiectivele lor speciale și au întocmit un program politic separat. Ei păreau că au acceptat anexarea ca inevitabilă, dar se străduiau să păstreze pentru Transilvania un oarecare simbul de autonomie și să asigure pentru ei înșiși o preponderență în treburile locale, ce credeau că li se datorează. Încurajați de sprijinul entuziast al partizanilor de acasă⁴¹, deputații români au cerut mereu ca afacerile pur locale să fie tratate de o dietă și administrație provincială. Pentru alegerea personalului acestora au insistat ca legea electorală ungară liberală să fie extinsă la Transilvania și ca districtele electorale să fie reorganizate potrivit unei proceduri uniforme, toate acestea — după credința lor — trebuind să le permită să folosească cât mai bine superioritatea lor numerică⁴². Deputații cereau recunoașterea formală a egalității națiunii române cu celelalte națiuni din Transilvania și autonomia administrativă completă pentru bisericile ortodoxă și unită și pentru școlile și fundațiile lor. Ei considerau că aceste scopuri pot fi atinse cel mai bine dacă limitele administrative ale comitatelor, municipalităților și comunelor vor fi mai conforme cu „grupurile naționale omogene”. Activitatea deputaților români nu a fost limitată numai la scopuri politice. Ei erau în permanență preocupați de bunăstarea și progresul țărănimii române și au cerut dietei să înființeze o bancă de credit transilvană de la care țărani să poată împrumuta în condiții ușoare, o cameră de comerț agricolă, o universitate provincială cu secții speciale pentru comerț și agricultură, și comisii speciale itinerante care să cerceteze la fața locului neînțelegerile ivite între țărani și proprietari⁴³. Perspectiva ca o dietă controlată de unguri să examineze serios un asemenea program a fost considerată chiar de deputații români ca destul de improbabilă în urma dezbaterilor aprinse din aprilie asupra metodei de a alege membrii unei comisii pentru întocmirea unui proiect al legii naționalităților. Oratorii români din Ungaria ca și din Transilvania au insistat ca membrii comisiei să fie repartizați în proporție cu populația diferitelor naționalități. Ferenc Deák, principalul autor al dualismului, s-a opus cu vigoare acestei propuneri. El spunea că această comisie trebuie să reprezinte „țara” întreagă, iar nu naționalitățile separate, deoarece constituția nu garanta un drept de reprezentare a naționalităților, ci numai cetățenilor, toți aceștia fiind membri a unei singure „națiuni” politice. După o discuție îndelungată, dieta a respins moțiunea românească și a instituit o comisie conform cererilor lui Deák⁴⁴. În această perioadă nu s-a realizat un mare progres în rezolvarea problemei naționalităților, deoarece dieta s-a amânat la 26 iunie din cauza izbucnirii războiului cu Prusia.

În cursul scurtului conflict, românii din Transilvania și-au dovedit lealitatea față de tron în diferite moduri, în speranța că vor câștiga recunoștință. Una din cele mai generoase oferte de sprijin a venit din partea intelectualilor români de la Năsăud, care au propus să dea 5% din salariu pentru cheltuielile militare și să ceară fonduri suplimentare de la întreg

⁴¹ Vezi adresele de sprijinire trimise lui Iosif Hodoș, deputat român din Ungaria, care a apărut cu însușețire autonomia Transilvaniei în Dieta ungară de la 23 februarie 1866, în Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944, p. 91—98.

⁴² T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 15—16.

⁴³ *Ibidem*, vol. IV, p. 17—18.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 82—95.

districtul⁴⁵. George Barițiu și Ioan Rațiu au făcut planul îndrăzneț de a recruta mai multe batalioane de voluntari români, în aparență pentru a-i folosi la combaterea demonstrațiilor antiaustriace din partea ungarilor localnici. Ei au prezentat o propunere formală în acest sens guvernului transilvan la 18 iulie, cu rugămintea de a fi înaintată împăratului. La 6 august guvernul a răspuns lăudând pe Barițiu și Rațiu pentru sentimentele lor patriotice, dar nemanifestând nici un interes pentru proiectul lor⁴⁶. Aceste eforturi, precum și sacrificiile soldaților români pe câmpul de luptă⁴⁷ nu au avut nici cel mai mic efect asupra hotărârii Curții de a ajunge la înțelegere cu Ungaria. În urma înfringerii suferite, poziția sa față de maghiari a devenit și mai puțin favorabilă decât în 1865.

Este interesant că, dintre români, pasiviștii au fost aceia care au făcut cele mai mari eforturi pentru a trage oarecare beneficii din înfrângerea militară a Austriei. Convinși că de acum Curtea va reexamina cu grijă apropierea propusă cu ungarilor, Barițiu și Rațiu, împreună cu Șuluțiu și majoritatea profesorilor și canonicilor din Blaj au hotărât să pregătească în iunie sau iulie 1866 o declarație completă a părerilor lor asupra poziției viitoare a românilor în cadrul monarhiei și s-o predea personal în mâinile împăratului. Pentru un efect maxim, ei doreau să obțină aprobarea lui Șaguna și a activiștilor. Întrunirea anuală a Asociației transilvane pentru literatură română și cultura poporului român, cunoscută sub numele de ASTRA, a oferit activiștilor și pasiviștilor o ocazie finală pentru a se înțelege. Hotărâtă pentru 28 și 29 august la Alba Iulia, întrunirea promitea să atragă o participare importantă.

După ședința generală de deschidere a ASTREI, cei mai importanți conducători naționali s-au retras pentru a dezbate viitorul politic al poporului lor. Discuția, care uneori a devenit zgomotoasă și pasionantă, s-a concentrat în jurul proiectului lui Rațiu și Barițiu pentru ca o delegație să ducă un memorandum la Viena. Șaguna conducea opoziția. El era convins că împăratul nu va primi o delegație reprezentând națiunea română, deoarece nu vedea nici o schimbare în dorința Curții de a face concesii ungarilor. Era straniu, spunea el, ca pasiviștii să-l invite a conduce o delegație, după ce îl calomniaseră în presă și declaraseră lipsa lor de încredere în conducerea lui. Lucrurile s-au liniștit când Vasile Ladislau Pop, președintele Curții supreme a Transilvaniei din 1865, a făcut apel la ambii episcopi să accepte conducerea delegației. Șaguna a consimțit în cele din urmă, dar numai cu condiția ca memorandumul să fie acceptabil pentru el⁴⁸.

Ceea ce a urmat apoi este un fapt controversat. Rațiu pretindea că întrunirea s-a întrerupt într-o neînțelegere completă în privința problemei memorandumului și a delegației, care a rămas nestabilită⁴⁹. Pe de altă parte Șaguna arăta că adunarea s-a terminat cu acordul unanim a celor prezenți asupra următoarei tactici: compunerea unui memorandum cuprinzând programul deputaților și al regaliștilor români din dieta de la Cluj, aprobarea lui Șuluțiu și Șaguna și remiterea către împărat din partea

⁴⁵ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 54, 13/25 iulie 1866, p. 214; nr. 55, 16/28 iulie 1866, p. 217.

⁴⁶ Arhiva istorică a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Corespondența George Barițiu, Președintele guvernului transilvan către Barițiu, 14 august 1866.

⁴⁷ G. Barițiu, *Părți alese*, vol. III, p. 383–388.

⁴⁸ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 31 august 1866.

⁴⁹ *Ibidem*.

acestui din urmă⁵⁰. Nu poate fi îndoială asupra faptului că activiștii și pasiviștii s-au înțeles asupra necesității de a prezenta situația lor direct împăratului. Este de asemenea evident că Rațiu și alții, care împărtășeau nerăbdarea sa față de conducerea tradițională, nu se putea împăca cu continuarea șefiei lui Șaguna. După părerea lor el era prea mult angajat față de Curte spre a urma o politică națională independentă. Confruntarea lor de la Alba Iulia le întărise convingerea că el se va abate de la strictul constituționalism pe care îl anunțase în anul precedent⁵¹ și au hotărât să procedeze fără el. De la începutul lui septembrie pînă la mijlocul lui decembrie Rațiu și Barițiu au organizat o nouă mișcare de protest contra unei reglementări a viitorului Transilvaniei numai de austriaci și maghiari. Planul lor era să redacteze un memorandum conținând obiecțiile lor la uniunea Transilvaniei cu Ungaria și protestele împotriva nedreptăților și abuzurilor suferite pînă atunci de poporul lor sub administrația dominată de maghiari⁵² și să-l prezinte împăratului. În cursul lunii septembrie, ei au călătorit mult spre a se sfătui cu pasiviștii din Sibiu, Tg. Mureș și Blaj. Pretutindeni au primit un sprijin inimos⁵³. Uneori acest sprijin venea dintr-un loc neașteptat. Guvernatorul Ludwig Folliot de Crenneville, partizan al unei „Gesamtmonarchie”, încuraja speranțele lor în rezolvarea favorabilă a petiției într-o audiență la împărat, asigurându-i că problema uniunii era departe de a fi rezolvată și că există o posibilitate de reconvocare a dietei Transilvaniei. Directorul poliției sale susținea părerea că contele Haller, cancelarul Transilvaniei, care era favorabil unei apropieri cu maghiarii, nu va face altfel decît să aprobe cererea lor de audiență dacă un milion de români s-ar afla ferm îndărătul lor⁵⁴.

Pentru a dovedi că inițiativa lor se bucura de cel mai mare sprijin și reprezenta voința generală a națiunii românești, ei au decis să ceară plenipotențe de la compatrioții lor. În acestea se declara că semnatarii au dat lui cutare dreptul de a reprezenta națiunea română și de a prezenta în fața împăratului plîngerile lor. Dacă plenipotențele ar fi conținut indicații politice mai speciale, mulți funcționari români de vază ar fi refuzat probabil să le iscălească⁵⁵.

Nefiind în măsură să suporte cheltuielile unei călătorii la Viena și probabil a unei șederi mai îndelungate acolo, ei au stabilit la Blaj un comitet de profesori și canonici care să solicite donații de bani împreună cu plenipotențele. Întreaga ierarhie unită a fost implicată în această muncă. Șuluțiu și-a dat consimțămîntul cu dragă inimă și a însărcinat cu chestiunile financiare pe Ioan Vancea, episcop de Gherla⁵⁶. În lipsa unei organizații naționale, protopopii și parohii au îndeplinit eficient funcția de a colecta contribuții și plenipotențe⁵⁷.

⁵⁰ A. Șaguna, *Scrisori apologetice*, Șaguna către Șuluțiu 20 octombrie 1 noiembrie 1866, 1 și 6 februarie 1867, p. 45–46; Teodor Scorobet, *Mitropolitul Ioan Meșianu*, „Revista teologică”, vol. XXXI (1941), nr. 3–4, p. 184–185, Șaguna către Barițiu, 28 octombrie 1866.

⁵¹ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 2 septembrie 1866.

⁵² *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 9 septembrie 1866.

⁵³ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 7 octombrie 1866; Arhiva Alexandru Sterca Suluțiu, Barițiu către Suluțiu, 16 octombrie 1866.

⁵⁴ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 13 octombrie 1866.

⁵⁵ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 18 septembrie 1866.

⁵⁶ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 25 octombrie 1866.

⁵⁷ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 7 octombrie 1866.

Pînă la mijlocul lui octombrie, Rațiu și Barițiu au ignorat pe Șaguna în speranța că succesul lor va distruge influența lui politică. Încrederea lor însă a început să dispară cînd plenipotențele și mai ales banii au început să vină încet ⁵⁸ și cînd puțini protopopi ortodocși dădeau ajutor, deoarece ascultau de injocțiunile lui Șaguna ⁵⁹. Recunoscînd că influența lui Șaguna la Curte și priceperea sa în negocieri devenise esențială pentru succesul misiunii lor, petiționarii încearcă să stabilească contactul cu el, prin intermediul lui Șuluțiu.

La 23 octombrie Șuluțiu a scris lui Șaguna, îndemnîndu-l să înlătore neînțelegerile dintre ei și să se alătore lui pentru a conduce delegația la Viena. El declara că aceasta era dorința expresă a lui Rațiu și Barițiu și a unui număr crescînd de intelectuali din toată Transilvania. Totuși, dacă el, Șaguna, nu era capabil să meargă, atunci să trimită plenipotența sa lui Rațiu și Barițiu, în numele partizanilor săi și a bisericii sale, și să facă o colectă pentru a acoperi cheltuielile lor de călătorie la Viena ⁶⁰.

Drept răspuns, Șaguna a denunțat misiunea Rațiu-Barițiu ca o întreprindere particulară impusă națiunii prin mijloace arbitrare și ilegale. El se plîngea că alte națiuni par a-și conduce mai bine afacerile naționale decît românii; reprezentanții lor își fac proiectele la lumina zilei și respectă toate formele legale, iar după ce au terminat discuțiile, încredințează execuția programului conducătorilor recunoscuți ai națiunii, evitînd astfel conflicte și încurcături. Deși românii posedau și ei asemenea mecanism, comitetul național înființat în 1861 și 1863, ei au ales calea improvizării și au distrus astfel poziția constituțională la care lucraseră atît de greu. Deci Șaguna refuza să se asocieze în orice chip la misiunea Rațiu-Barițiu ⁶¹.

Pasiviștii erau furioși pe Șaguna și-l acuzau de trădare a cauzei naționale, dar încercările lor de a distruge influența sa asupra unui larg sector al colectivității intelectuale, prin „reamintirea tuturor păcatelor comise contra națiunii de la 1848 pînă azi”, după cum spunea Rațiu ⁶², n-au reușit și au fost obligați să meargă mai departe fără el și partizanii săi.

La 23 decembrie Rațiu adunase 37 de plenipotențe, purtînd 1493 de semnături și suficienți bani pentru lunga călătorie la Viena ⁶³. Barițiu fiind bolnav, nu l-a putut însoți. Rațiu a sosit la Viena la 28 decembrie și a început o serie de vizite oficiale pentru a aranja o audiență privată la împărat. În ciuda opoziției cancelarului Haller, el a fost primit de Francisc Iosif ca un cetățean privat, „ale cărui păreri ar avea o valoare pentru stat”. La 30 decembrie, la cererea directorului cancelariei personale a împăratului, a enumerat subiectele pe care își propunea să le aducă în discuție: „Recunoștința românilor pentru interesul arătat de împărat în chestiunea voluntarilor și părerile și dorințele a numeroși români din Transilvania privind uniunea și dieta transilvană”. El a predat de ase-

⁵⁸ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 21 și 25 octombrie 1866.

⁵⁹ Șaguna, *Scrisori apologetice*, Șaguna către Șuluțiu, 1 februarie 1867, p. 51—52; T. Scorobet, *Mitropolitul Ioan Meșianu*, p. 183, Șaguna către Meșianu, 11 octombrie 1866.

⁶⁰ Arhiva Alexandru Sterca Șuluțiu, Șuluțiu către Șaguna, 11/23 octombrie 1866.

⁶¹ A. Șaguna, *Scrisori apologetice*, Șaguna către Șuluțiu 20 octombrie/1 noiembrie 1866, p. 6—10.

⁶² *Correspondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 9 decembrie, 1866.

⁶³ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 23 decembrie 1866.

menea memorandumul pe baza asigurării că va fi examinat la fel ca și cum ar fi predat personal împăratului. În dimineața de 31 decembrie Rațiu s-a prezentat pentru a doua oară la directorul cancelariei imperiale fără să știe dacă i s-a acordat sau nu audiență, dar după o scurtă așteptare a fost introdus în camera de audiență. Francisc Iosif a fost „prietenos” și „în bună dispoziție”. Întrevederea a fost scurtă și Rațiu nu a avut decât câteva clipe pentru a explica dorințele românilor. Francisc Iosif, la rîndul său, n-a dat lui Rațiu nimic mai mult decât asigurarea că va „examina” cererile care i-au fost prezentate⁶⁴. În zilele următoare audienței, speranța lui Rațiu pentru un efect favorabil al memorandumului s-a micșorat treptat. În timpul unei scurte vizite la cancelaria imperială, el și-a dat seama de agitația pe care a produs-o într-un moment cînd noua experiență constituțională cu ungurii era pe punctul de a fi inaugurată. El încredința pe Barițiu că singura speranță rămăsese în senatul imperial, care trebuia să se întrunească în februarie pentru a ratifica acordurile cu ungurii. El credea că dacă senatul le-ar respinge, actualul guvern va cădea și succesorul său va fi silit să revină la sistemul Diplomei din octombrie și al „Patentei” din februarie, iar dacă le-ar aproba românii vor fi din nou victima lealității lor față de tron. El amenința că orice s-ar întîmpla „națiunea română nu se mai poate mulțumi numai cu promisiuni”; „ea este titulara unor anumite drepturi și va folosi toate mijloacele pentru a le obține”⁶⁵.

Între timp el îndemna pe compatrioți să susțină ferm opoziția lor la unire și să dezvolte o intensă propagandă. Ei trebuiau de asemenea să încerce prin intermediul intelectualilor ortodocși să repare spărtura cu Șaguna și să obțină aprobarea sa pentru memorandum. Mai era încă o realitate a politicii, se plîngea el, faptul că poporul nu știa cum să se conducă fără fără episcopii săi⁶⁶.

Rațiu s-a întors acasă mai înainte de mijlocul lui ianuarie. Memorandumul a fost reținut în cancelaria personală a împăratului aproximativ o lună și apoi trimis cancelariei transilvane și de acolo guvernului din Cluj. Nicăieri nu s-a întreprins vreo acțiune pe baza lui⁶⁷.

IV

În timpul primei jumătăți din 1867 românii au asistat neputincioși la apropierea austro-maghiară, care trebuia să culmineze prin încoronarea lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei. Ei n-au putut împiedica progresul acesteia nici în dieta ungară, nici în diferitele adunări de comitate și municipii, deoarece opoziția lor era în mare parte neeficace din cauza dezorganizării și a lipsei cronice, totale de resurse materiale, precum și a spărturii din ce în ce mai largi dintre partizanii lui Șaguna și pasiviști.

Singura rezistență a luat forma protestelor scrise. Circulau petiții în toate regiunile principatului și printre studenții români din Viena,

⁶⁴ *Correspondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 31 decembrie 1866.

⁶⁵ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 2 ianuarie 1867.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ T.V, Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 135.

Graz, Praga, Pesta și Zürich ⁶⁸. Tema lor era invariabil aceeași : o plingere a distrugerii autonomiei Transilvaniei, pe care ei ajunseseră s-o prețuiască ca principala garanție a naționalității lor. Unul din cele mai înduioșătoare dintre aceste documente era semnat de 49 preoți și proprietari de la Silva de Cîmpie, lângă Turda, la data de 15 mai 1867 — a 19-a aniversare a primei adunări naționale române de la Blaj. Într-un scurt preambul ei declarau că ideea națională a fost ridicată la nivelul unui „cult sacru”, a cărei dogmă principală era dreptul fiecărui popor de a-și dezvolta cum crede moștenirea culturală și politică specifică ⁶⁹. Asemenea acte au provocat numai mustrări din partea autorităților.

La 17 februarie 1867 s-a anunțat oficial restabilirea constituției ungare și numirea miniștrilor responsabili. La 27 februarie Francisc Iosif a informat pe contele Haller că una din sarcinile noului minister ungar va fi să fuzioneze administrația Transilvaniei cu aceea a altor țări ale coroanei Ungare și că prin urmare cancelaria Transilvaniei va înceta în curînd să existe. Cîteva luni mai tîrziu, la începutul lui mai, contele Imre Péchy, numit comisar regal pentru Transilvania, a înlocuit pe guvernatorul Folliot de Crenneville, ca șef al puterii executive.

Curînd după sosirea la Cluj, Péchy a anunțat că sarcina sa principală va fi să creeze un nou spirit de înțelegere între români și maghiari și în acest scop a făcut o călătorie lungă pentru a studia starea de spirit a țării. Românii au fost cei mai interesați ca să-l lămurească. La Turda i s-a cerut lui Péchy reconvoacarea imediată a dietei Transilvaniei pe baza legislației din 1863—1864, deoarece poporul român nu va primi niciodată uniunea decît ca un act de violență și se va opune ei cu toată forța morală ⁷⁰. Răspunzînd la o primire asemănătoare în Sibiu, Péchy a exprimat surpriza și îngrijorarea sa pentru o asemenea atitudine. El a declarat că uniunea era un pas îndeplinit și constituia voința expresă a împăratului și că atitudinea cea mai cuminte ar fi ca românii să se împace cu ea. El îi prevenea că dacă vor rezista, el va folosi toată puterea pentru a-i sili la supunere ⁷¹. În același mod a respins cererea lui Șuluțiu ca să se respecte legislația dietei din Sibiu. Într-un interviu în Cluj, pe la mijlocul lui mai, el a prevenit pe bătrînul prelat că sprijinirea regimului oferea românilor singura speranță pentru drepturile politice și prosperitatea economică. Cînd Șuluțiu a insistat pentru o conferință generală care să ofere lui și colegilor săi ocazia de a-și defini poziția față de noul regim, Péchy a refuzat, reamintind că ei nu aveau decît o singură alegere, să se supună ⁷².

În dieta ungară care s-a reintrunit la 19 noiembrie 1867 deputații români erau prea puțini pentru a obține măcar o luare în seamă de formă a propunerilor lor. Organizați într-un club politic propriu sub președinția lui Ilie Măcelariu, avocat din Miercurea, lângă Sibiu, ei s-au silit să salveze ceva din autonomia transilvană. La 7 martie 1867, Măcelariu a încercat

⁶⁸ Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Corespondența George Barițiu; tinerimea română din Pesta către Barițiu, 1 martie 1867; tinerimea română din Viena etc. către Barițiu, 31 martie 1867; ibidem, Arhiva Ioan Micu Moldovan, Grigore Silași către Moldovan, 7 martie 1867.

⁶⁹ *Ibidem*, Corespondența Barițiu.

⁷⁰ *Corespondența Rațiu*, telegrama „intelighenției române” din Turda către Barițiu, 22 mai 1867.

⁷¹ G. Barițiu, *Părți alese*, vol. III, p. 408.

⁷² *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 18 mai 1867.

să vorbească despre acest subiect în românește, dar a fost împiedicat de președintele camerei, care i-a reamintit că legea prevedea limba maghiară pentru dezbateri ⁷³.

Desperând de orice succes în dietă și în comisiile sale însărcinate cu examinarea problemei naționalităților și în același timp stingheriți de neînțelegerile între ei ⁷⁴ deputații au hotărât în cele din urmă să supună problema autonomiei Transilvaniei lui Deák. La 3 iunie ei au avut o întrunire prietenească în apartamentul acestuia. Deák a declarat că era prea târziu ca el să poată întreprinde ceva în privința uniunii, dar s-a silit să-i asigure că viitoarea lege a naționalităților va garanta deplinele drepturi politice tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate și religie, și folosirea limbii lor în toate zonele de administrație locală ⁷⁵. Interlocutorii săi știau că aceste asigurări nu vor satisface aspirațiile naționale ale românilor, mai mult decât în 1848, deoarece atât pasiviștii cât și activiștii insistau asupra unei existențe politice separate ca singura condiție de dezvoltare a națiunii. În aceste împrejurări ei nu puteau să speră că proiectele lui Deák se vor îndeplini și au hotărât să nu se opună adoptării de către dietă a diplomei pe care Francisc Josif trebuia s-o publice înaintea încoronării, chiar dacă n-ar fi făcut vreo referință la autonomia Transilvaniei.

Încoronarea lui Francisc Iosif a avut loc la 8 iunie. La 12 iunie el a sancționat o serie de legi fundamentale, inclusiv art. 12 din pactul dualist, deși chestiunea uniunii Transilvaniei cu Ungaria nu fusese încă rezolvată. În același timp el a dizolvat dietele prorogate de la Sibiu și Cluj și a declarat că legislația celei dintâi era nulă și neavenită.

Intelectualii români s-au adunat la Cluj la sfârșitul lui august, sub impresia acestor dezastre, pentru întrunirea anuală a ASTREI. A predominat o atmosferă de deznădejde. Pasiviștii erau hotărâți să pedepsească pe Șaguna pentru refuzul său de a sprijini misiunea lui Rațiu la Viena, excluzându-l de la președinția asociației pe care o deținea de la întemeierea ei. Rațiu și partizanii săi erau nerăbdători ca ASTRA să joace un rol mai activ în afacerile politice și căutau un președinte care să aibă experiența guvernării și să împărtășească filozofia lor politică. De aceea ei au respins candidatura lui Timotei Cipariu ⁷⁶. Candidatul lor era Vasile Ladislau Pop care câștigase stima prietenilor și adversarilor prin integritatea sa de judecător. El rămăsese scrupulos, leal tronului în timpul ultimilor doi ani tulburi, dar în același timp a susținut acțiunea politică independentă a românilor. Alegându-l președintele ASTREI, pasiviștii doreau să dovedească sprijinul lor pentru misiunea Rațiu-Barițiu și opoziția lor față de noua ordine ⁷⁷.

La banchetul care a urmat după alegerea lui Pop s-au pronunțat multe toasturi, dar retragerea lui Șaguna, care nu venise la întrunire, și marile sale servicii către asociație au fost trecute sub tăcere ⁷⁸. Șaguna

⁷³ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 140–141.

⁷⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, București, Ms. rom., vol. 993, f. 254–259 : Iacob Bologa către George Barițiu, 19 martie 1867.

⁷⁵ Pușcariu, *Notițe*, p. 111–113.

⁷⁶ *Correspondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, august 1867.

⁷⁷ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 22 decembrie 1867.

⁷⁸ *Protocolul Adunării Generale a Asociației Transilvane... în Clusiu la 26–28 august 1867*, „Transilvania”, vol. I (1868), p. 1–2.

era adînc jignit de faptul că fusese înlăturat de la conducere, dar nu s-a retras din viața politică. Deși în anul următor Șaguna și-a consacrat cea mai mare parte a activității spre a obține aprobarea formală a guvernului ungar pentru instaurarea mitropoliei ortodoxe române din Transilvania și Ungaria, el a rămas totuși bine informat despre mersul politicii interne și după cum vom vedea a fost gata în 1869 să-și reia rolul de conducător național.

Spre sfîrșitul lui 1867 și în cursul anului următor, majoritatea intelectualilor români au urmat ferm tactica stabilită la recenta întrunire a ASTREI. Obiectivul lor principal a fost restabilirea autonomiei Transilvaniei, iar arma lor cea mai puternică—pasivitatea. Mulți sperau că, cu timpul, dualismul, ca și alte experiențe constituționale din ultimul sfert de veac, s-ar putea dovedi nesatisfăcător. Între timp erau hotărîți să nu facă nimic pentru a ajuta consolidarea regimului ⁷⁹. Micul grup de deputați români din parlamentul ungar a rămas o excepție față de curentul dominant al pasivismului. Conduși tot de Măcelariu, românii au stăruit în credința că protestările lor vor schimba mersul evenimentelor și combăteau cu vigoare înfăptuirea uniunii ⁸⁰.

Pasiviștii desfășurau o acțiune considerabilă pe numeroase fronturi. Ei au recunoscut nevoia unui congres național sau cel puțin a unei conferințe mai limitate de intelectuali, ca un început pentru restabilirea unității naționale și crearea unei organizații politice permanente. Atunci cînd guvernul ungar a refuzat să examineze cererile lor ⁸¹, ei au organizat mitinguri de protest, dintre care cel mai cunoscut a fost ținut la Blaj la 15 mai 1868 ⁸². Ioan Rațiu pare a fi fost inițiatorul a ceea ce a devenit o lungă serie de „causes célèbres” asupra problemei naționalităților în Ungaria. La începutul lunii mai, el a vizitat Blajul și a convins pe intelectuali de acolo să facă o demonstrație, promițîndu-le că el și Barițiu îi vor încunoștința de conținutul oricărei declarații ce vor avea intenția să o facă ⁸³. În consecință la această a XX-a aniversare a proclamării națiunii române, unii profesori și canonici au redactat un manifest intitulat „Pronunciament” în care cereau reconvocarea dietei Transilvaniei ca singurul for competent de a hotărî viitorul locuitorilor, recunoașterea autonomiei Transilvaniei pe baza Diplomei leopoldine a împăratului Leopold I și Sancțiunea pragmatică a lui Carol al VI-lea și reactivarea legilor votate de dieta de la Sibiu. Ei explicau că au recurs la un manifest politic din cauză că era singurul mijloc pentru a face cunoscute guvernului plîngerile lor ⁸⁴. „Pronunciamentul” a fost publicat în întregime de Iacob Mureșanu în „Gazeta Transilvaniei”.

Deși autorii declaraseră că au intenția de a respecta legile țării și de a rămîne fermi în lealitatea lor față de împărat, guvernul a răspuns repede și brutal la ceea ce considera ca o sfidare a autorității sale. Mure-

⁷⁹ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 29 ianuarie 1868.

⁸⁰ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 463—464, 799—801 : cuvîntările lui Măcelariu în dietă d în 24 noiembrie și 1 decembrie 1868.

⁸¹ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 4 mai 1868.

⁸² Pentru informare generală vezi : S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, vol. IX (1966), p. 127—142.

⁸³ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 7 mai 1868.

⁸⁴ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, p. 354—359.

șanu și autorii documentului ofensator au fost citați înaintea Curții superioare din Tg. Mureș sub învinuirea de agitație contra unității și securității statului, iar birourile gazetei au fost percheziționate amănunțit pentru a descoperi dovezi de incriminare. La 17 iulie, în parlament, Măcelariu a făcut serioase obiecții la ceea ce el a numit totalul dispreț al guvernului pentru drepturile fundamentale ale cetățenilor. El a arătat că în nici o parte din „Pronunciament” autorii nu preconizaseră altceva decât mijloacele legale pentru a-și îndeplini scopurile și că criticarea unui „act pripit și arbitrar”, cum era uniunea ce a ignorat interesele vitale ale unui popor de două milioane, nu putea fi privită ca o crimă⁸⁵. În replică, ministrul de Interne Boldizsár Hortváth, care întreprinsese acțiunea legală împotriva autorilor pronunțamentului, a respins aceste proteste cu observația că uniunea era inviolabilă și irevocabilă și că guvernul va considera ca dușmani pe toți aceia care o vor ataca⁸⁶.

În cursul verii și la începutul toamnei ancheta guvernamentală a continuat. Rațiu și-a luat sarcina de șef al apărării, cu intenția de a duce cazul pînă la capăt. Clienții săi erau mai puțini entuziaști și doreau să ajungă la un aranjament în afara tribunalului, spre a evita închisoarea. Aceasta a dezgustat pe Rațiu, care considera că succesul cauzei lor nu era asigurat „decît dacă ei voiau să-l ducă pînă la porțile pușcării”. Dacă procesul ar fi fost pierdut, atunci ei și cei 500—600 intelectuali, care recunoscuseră pronunțamentul ca al lor, aveau să însoțească pe tovarășii lor la închisoare. El declara că scopul real era să se dea o publicitate cauzei naționale și să expună abuzurile de putere la care guvernul ungar îi supunea acum cînd uniunea era un fapt îndeplinit. El era bucuros că mai multe ziare străine le luase apărarea și spera că ar putea eventual cîștiga sprijinul lui Napoleon al III-lea, pe care el și colegii săi par a-l fi privit ca șeful naționalităților subjugate⁸⁷.

Cauza lor a primit un sprijin moral puternic din partea României. La 30 octombrie 1868 peste 150 români din „România liberă” au adresat o telegramă redactorului „Gazetei Transilvaniei” din Brașov, exprimînd solidaritatea lor cu autorii și semnatarii pronunțamentului: „Noi îi felicităm pentru curajul pe care l-au dovedit în apărarea cauzei naționale”; „Suferințele lor se vor termina și vor fi încununate cu triumful unei cauze drepte. Trăiască Transilvania liberă și independentă de Ungaria!”; „Glorie eternă celor care suferă pentru independența ei!”⁸⁸.

Către sfîrșitul lui octombrie, guvernul își completase ancheta, dar înainte de a putea trimite pe acuzați în judecată, împăratul a ordonat închiderea procesului la 16 decembrie. Românii îl țineră la curent cu desfășurarea evenimentelor prin intermediul lui Grigore Silași, vicerector al seminarului central greco-catolic din Viena. La o audiență particulară la începutul lui noiembrie, el prezentase împăratului 14 petiții din Blaj expunînd poziția românilor în privința „Pronunțamentului” și a noului regim în general⁸⁹. Se pare însă că motivul principal al hotărîrii lui Francisc Iosif și al consimțămîntului guvernului ungar a fost agitația pe care pro-

⁸⁵ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, p. 341.

⁸⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 348.

⁸⁷ *Correspondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 11 și 20 și iulie și 4 noiembrie 1868.

⁸⁸ Arhiva Ioan Micu Moldovan, manuscrise, p. 118.

⁸⁹ *Ibidem*, *Correspondență*, Grigore Silași către Moldovan, 13 noiembrie 1868.

cesul o provocase în Transilvania și reacția nefavorabilă din alte părți ale monarhiei.

Opoziția pe care intelectualii români au organizat-o contra regimului a fost foarte variată. Nevoind să se mărginească numai la acțiunea politică, ei au mobilizat și resursele culturale și economice. Ei se preocupau mai ales de organizarea bisericii unite și de rolul său în mișcarea națională. Atât clericii cât și laicii o considerau ca un bastion al naționalității române, dar erau speriați de dovezile de decădere internă, precum și de indicații că ierarhia catolică ungară intenționa să întărească legăturile de unire între cele două biserici ca un preludiviu posibil pentru maghiarizare. Ei erau convinși că dacă biserica lor avea să continue să joace un rol important în treburile naționale, trebuia restabilit în plină putere sinodul general — pe care episcopul Ioan Bob (1782—1830) îl lăsase să cadă în părăsire — ca principalul organ al bisericii, iar laicii trebuia special încurajați să participe la lucrările sale⁹⁰.

Aceste probleme au ajuns la un punct critic prin moartea episcopului Șuluțiu la începutul lui septembrie 1867 și căutarea unui succesor. Pasi-viștii politici susțineau cu putere candidatura lui Grigore Silași, deoarece acesta avea simț politic și învățătură teologică și nu s-ar sfii să sprijine programul lor. Ei au și făcut o propunere lui Silași, care a acceptat-o repede⁹¹. Unii preoți și laici au preconizat chiar un plan și mai fantastic pentru a implica biserica în afacerile politice naționale. Ei preconizau alegerea lui Lucien Bonaparte, un văr a lui Napoleon al III-lea și cardinal la Roma, ca arhiepiscop al bisericii unite spre a obține sprijinul Franței. Rațiu era entuziast și chiar dorea să riște o reducere a autonomiei bisericii pe care ar fi implicat-o alegerea unui cardinal romano-catolic, dacă aceasta ar fi putut duce la restabilirea autonomiei Transilvaniei, la drepturi politice complete pentru români și la garanții ale puterilor occidentale pentru amândouă. La Pesta el a vorbit despre acest proiect cu Mihail Kogălniceanu, care s-a arătat foarte surprins dar a consimțit să sondeze opinia la Paris⁹². Întreaga afacere nu pare să fi mers mai departe. Când a aflat despre ea, Barițiu a prevenit că alegerea unui străin ar crea multe complicații politice și a preconizat sprijinirea unui candidat național⁹³. Sinodul electoral de la 11 august 1868 a ales pe Ioan Vancea, episcop de Gherla.

V

În cursul deceniului 1860 intelectualii s-au preocupat din ce în ce mai mult de problemele țăranilor români — împărțirea necorespunzătoare a pământului, suprapopulație, metode agricole primitive și un număr de abuzuri care supraviețuiseră desființării servajului în 1848. După uniunea Transilvaniei cu Ungaria, problema țăărănească a devenit mai urgentă, deoarece ei credeau că apărînd pe țărani și inviolabilitatea posesiilor lor, vor conserva patrimoniul național⁹⁴. Intelectualii se temeau

⁹⁰ Ibidem, Demetrie Dosanie (?) către Moldovan, 11 aprilie 1869; Arhiva istorică a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Corespondența Timotei Cipariu, nr. 11, 229: Alexandru Roman către Cipariu, 29 octombrie 1867.

⁹¹ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 20 iulie și 1 august 1868.

⁹² *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 14 iunie 1868.

⁹³ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 20 iulie 1868.

⁹⁴ *Ibidem*, Rațiu către Barițiu, 3 septembrie 1881.

că dacă românii ar fi izgoniți de pe pământul lor și dacă, cum se întâmpla adesea, averea lor ar fi cumpărată de un proprietar maghiar, ei ar deveni niște rătăcitori în propria lor țară.

Ei și-au condus stăruitor lupta în fața tribunalelor, dar cu puțin succes, fapt pe care îl atribuiau monopolizării justiției de aristocrația maghiară. Ei priveau aceasta și excluderea românilor din funcțiile judecătorești ca una din cele mai mari nenorociri ale uniunii Transilvaniei cu Ungaria⁹⁵. Amploarea sarcinei ce apărea în fața micului număr de avocați români era impunătoare. După propria lor mărturisire, oameni ca Matei Nicola din Abrud, una din regiunile cele mai sărace ale țării, și Ioan Rațiu munceau „zi și noapte” spre a apăra pe țărani din comitatele lor de abuzurile administrative ale funcționarilor și de exploatarea economică a proprietarilor⁹⁶. În ciuda eforturilor sale, Rațiu se plîngea că servajul încă mai există și că în unele regiuni condițiile erau mai rele decît în secolul precedent⁹⁷.

Alt mijloc principal folosit de intelectuali pentru ajutorarea țărănimii era ASTRA, care sub președinția lui Vasile Pop începuse să-și extindă activitățile la nivelul local. La 25 mai 1868 comitetul executiv a aprobat un plan al lui Iacob Bologa de a crea subcomitete în centrele mai mari și a numi un agent al ASTREI în fiecare comună românească pură sau amestecată⁹⁸. Munca de organizare a început în 1869 și 1870. Pe lângă sarcina culturală obișnuită, una din principalele funcții ale noii rețele de comitate și agenții a fost să instruiască pe țărani cum să-și folosească mai bine pământul prin introducerea de unelte și tehnici agricole mai bune. De asemenea, în scopul de a remedia suprapopulația, ei au încurajat pe țărani să întreprindă negoțuri și să dobîndească meșteșuguri spre a-și putea câștiga existența în oraș. Rezultatul final urmărit era formarea unei țărănii independente și prospere care să asigure continuarea existenței naționalității române și să procure un sprijin de masă pentru partidul politic național.

VI

În ultima parte a anului 1868 o adîncă descurajare domnea în viața politică românească. Petițiile și protestele contra noului regim, precum și, pe de altă parte, asigurările de lealitate către dinastie nu avuseseră nici o influență asupra evenimentelor. Mișcarea națională era lipsită de coordonare și resursele materiale erau împărțite prin sciziunea continuă dintre activiști și pasiviști. Ioan Rațiu, ale cărui sentimente erau tipice pentru toți intelectualii români, era necăjit și umilit. „Stăpînii”, spunea el, posedau toate armele materiale și politice spre a-și îndeplini programul în perfectă libertate, pe cînd românii nu aveau destui bani în casierie pentru a trimite o scrisoare recomandată, iar cînd voiau să folosească pentru cauza lor aceleași metode ca adversarii, ei erau calificați de agitatori și puși în închisoare. Ei nu primeau nici un ajutor de la funcționarii români care erau „timizi și servili” și nu ezitau să îndeplinească ordine în dauna

⁹⁵ Arhiva istorică a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Arhiva D. Moldovan, Georgiu Romanu către Moldovan, 20 aprilie 1866.

⁹⁶ Ibidem, Matei Nicola către Moldovan, 13 ianuarie 1866.

⁹⁷ *Correspondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 1 februarie 1868.

⁹⁸ Arhivele Statului Sibiu, Fondul ASTRA, pachet 245.

cauzei-naționale, dacă aceasta era singurul mijloc pentru a-și păstra slujbele. Mișcarea avea nevoie de disciplină, de consimțire la sacrificiu și mai ales de organizație politică proprie. El se plîngea că pînă acum un regim după altul îi folosise pentru propriul său avantaj și cînd termina îi dădea pur și simplu la o parte. El cita, de exemplu, dieta din Sibiu și evenimentele imediat ulterioare, pe care le caracteriza drept „o comedie jucată întreagei națiuni române”⁹⁹.

În mijlocul acestei dezorientări, intelectualii români s-au găsit din nou în fața problemei dacă să participe sau nu la noile alegeri pentru parlamentul ungar, anunțate pentru sfîrșitul lui martie 1869. Opoziția la participare era mai hotărîtă și mai răspîdită chiar decît înainte, însă pînă în ianuarie 1869 — cînd a fost pentru prima oară publicată declarația de boicotare — ea era încă neorganizată. Totuși, pe la sfîrșitul toamnei 1868, un mic grup lucrînd în secret și compus din George Barițiu, Visarion Roman, un ziarist care cîtva timp redactase „Telegraful român” al lui Șaguna, Iacob Bologa și poate alți cîtiva, au început să facă planul pentru convocarea unei adunări generale a alegătorilor români. Scopul principal al acestei întruniri trebuia să fie în prima lor concepție solidarizarea în privința continuării pasivității și stabilirea tacticii pentru a o aduce la îndeplinire. Deoarece ei cîștigaseră sprijinul a tot mai multora dintre colegii lor, a devenit evident că opinia publică era în favoarea unei conferințe care să se ocupe amănunțit de problemele organizației politice și ale unei politici pe termen lung. Mulți insistau ca această conferință să fie într-adevăr reprezentativă și nu aranjată de cei doi ierarhi ca în 1861 și 1863¹⁰⁰.

Inițiatorul conferinței și forța conducătoare era Barițiu. El era însă prudent și refuza să-și asume răspunderea organizării ei. El se afla sub supravegherea permanentă a autorităților și se temea că o strînsă asociere a sa cu proiectul ar provoca guvernul să intervină înainte de a se fi realizat ceva mai de seamă. El a găsit în Visarion Roman omul potrivit pentru a transforma ideile sale în acțiune. Roman era o personalitate necunoscută de autoritățile din Budapesta și se bucura de încrederea semenilor săi, încît putea opera într-o libertate relativă. El reprezenta mult mai mult decît Barițiu noul curent utilitar în politica românească și era hotărît de la început să folosească proiectul conferinței ca un mijloc de a distruge dominația ierarhiilor ortodoxă și unită asupra mișcării naționale și s-o organizeze pe aceasta după principii cu totul noi. El dorea o conferință avînd aceleași scopuri ca acel congres național pe care pasiviștii și activiștii încercau să-l țină de peste trei ani și care trebuia să examineze nu numai problema imediată a tacticii față de alegerile viitoare, ci și toate problemele de interes general, printre care prima era crearea unei organizații politice permanente, adică a unui partid național român al Transilvaniei¹⁰¹.

De la cartierul său general din Sibiu, Roman a întreprins sarcina de a organiza întruniri locale ale alegătorilor români cu speranța de a

⁹⁹ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 17 și 21 ianuarie 1869; T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. V, p. 12: excerptate dintr-un articol al lui Rațiu care a apărut la începutul lunii ianuarie 1869 în „Federațiunea”, ziar de limbă română publicat la Pesta.

¹⁰⁰ *Corespondența Rațiu*, Rațiu către Barițiu, 24 ianuarie 1869.

¹⁰¹ Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman*, Sibiu, 1942, Roman către Barițiu, 25 februarie 1869 și 2 martie 1869, p. 17.

asigura o majoritate pasivistă la conferința generală. Împreună cu Barițiu și colaboratorii cei mai intimi, ei au ținut acțiunea lor secretă și față de guvern și față de Șaguna, pe care-l credeau că va face totul pentru a împiedica o declarație națională în favoarea pasivității. Ei au acordat o atenție specială Sibiului și, la 9 ianuarie 1869, la o întrunire a Comitetului electoral au dobândit primul succes politic. Majoritatea românilor prezenți au declarat că intenționează să boicoteze alegerile ¹⁰².

Activiștii, sub conducerea dr. Ioan Borcea, unul din cei mai apropiați asociați ai lui Șaguna, au convocat o întrunire a electorilor români numai pentru a-i convinge să-și schimbe pasivitatea și să accepte pe Ioan cavaler de Pușcariu, un alt partizan al lui Șaguna, drept candidat pentru Parlamentul ungar. El n-a reușit deoarece majoritatea strânsă de Roman din satele înconjurătoare a respins orice încercare de a modifica declarația originară ¹⁰³.

Mișcarea de pasivitate a ajuns la o considerabilă dezvoltare în cursul lunii ianuarie. La adunările comitale de la Solnoc la 11 și 12, de la Hunedoara la 14, și de la Făgăraș la 21, reprezentanții români au reafirmat cu putere opoziția lor la uniune și la toate consecințele ei și au protestat împotriva menținerii legii electorale „feudale” și refuzului guvernului de a aplica una mai liberală în vigoare în Ungaria. Ei conchideau că în aceste împrejurări singura acțiune pe care o puteau întreprinde era totala abținere de la alegeri ¹⁰⁴.

În februarie și la începutul lui martie, alegătorii români, întruniți la Dej, Cluj, Gherla, Făgăraș și Abrud, au ajuns la aceeași hotărâre ¹⁰⁵. Declarațiile tuturor erau remarcabil de asemănătoare și erau probabil inspirate de Roman și Barițiu. Acesta activa mai ales în regiunea Brașov-Făgăraș. În asociație cu el, bunul său prieten Ioan Mețianu, protopopul ortodox de la Zărnești, lângă Brașov, a întreprins organizarea intelectualilor din sudul Transilvaniei. Deși partizan al unei absolute pasivități, Mețianu a îndemnat pe alegătorii români din districtele în majoritate românești să neutralizeze voturile „străinilor”, adică ale maghiarilor și sașilor, spre a-i împiedica să fie aleși prin votul unei minorități. El a lucrat strâns cu Ioan Antonelli, vicar episcopal al bisericii unite din Făgăraș, pentru a îndeplini proiectul lui Barițiu de organizare a unei conferințe a intelectualilor în această parte a Transilvaniei. Colaborarea este unul din exemplele cele mai izbitoare ale solidarității ortodoxe și unite în problema națională ¹⁰⁶.

La mijlocul lui februarie cei mai mulți dintre intelectuali, activiști ca și pasiviști, nu se îndoiau că un fel de congres național era imperios necesar, căci altfel confuzia și dezagregarea ar fi dus la completa lor ruină. Mai rămânea o problemă : cine să facă convocarea oficială ? Capii tradiționali ai națiunii, episcopii ortodocși și uniți, se descalificară în ochii majorității intelectualilor, prin prea strânsa lor asociere cu politica oficială, iar

¹⁰² T. V. Păcățian, *Cartea de aur* vol. V, p. 6—7.

¹⁰³ V. Netea, *Noi contribuții*, Roman către Barițiu, 17 februarie 1869.

¹⁰⁴ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. V, p. 8—11.

¹⁰⁵ *Ibidem*, vol. V, p. 16—25.

¹⁰⁶ Arhiva istorică a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Corespondența Ioan Antonelli, Ioan Mețianu către Antonelli, 4/16 februarie și 15/27 februarie 1869.

Barițiu, care era alesul lor aproape în unanimitate, refuza să ia inițiativa pentru motivele deja arătate. Omul pe care Barițiu, Roman și Bologa l-au ales, în sfârșit, a fost Ilie Măcelariu. Fiind un prieten al lui Șaguna și membru al dietei ungare era greu să fie considerat ca un pasivist militant. Ei credeau că guvernul ungar, doritor să obțină un cât mai mare număr de voturi românești spre a dovedi popularitatea noului regim, nu va interveni în privința conferinței dacă s-ar declara în favoarea activității. După multă stăruință, Măcelariu — care era devotat cauzei naționale, însă era și prudent — a primit în sfârșit a scrisorile de convocare să fie trimise sub semnătura sa ^{106b18}. La 21 februarie, la Sibiu, Roman, Măcelariu, Bologa și Ioan Hannia, protopop ortodox din Sibiu, au hotărât să publice un apel redactat cu grijă către toți intelectualii de a se întruni la 7 martie la Miercurea, în scopul de a stabili o politică comună în ce privește viitoarele alegeri.

La 25 februarie Măcelariu a informat pe comisarul Péchy despre hotărârea lor, dar a redactat scrisoarea așa de ambiguu încît acesta a crezut că a fost convocată conferința pentru a aproba participarea la alegeri ¹⁰⁷. El a admis aproape imediat planul, dar în același timp a depus multă insistență față de Măcelariu și Bologa ca nu cumva conferința să ia o hotărâre contrară politicii guvernului.

În discursul său de bun sosît, adresat celor 291 de delegați ¹⁰⁸, adunați în sala Primăriei din Miercurea în dimineața zilei de 7 martie — avocați, preoți, profesori și cîțiva fruntași din satele și comunele din împrejurimi — Măcelariu a reamintit scopul important pentru care fuseseră convocați, anume de a pune capăt confuziei și încurcăturilor care au adus cauza lor pe marginea prăpastiei ¹⁰⁹. După alegerea lui Măcelariu ca președinte și al lui Roman și Aron Densușianu ca secretari, conferința a proclamat realitatea față de dinastia habsburgică și supunerea la toate legile sancționate pînă atunci, dar s-a angajat în același timp să caute prin toate mijloacele legale să se abroghe acele legi care au lăsat poporul român fără drepturi în propria sa țară ¹¹⁰. Această declarație oglindea desigur dorința generală a conducătorilor români de a urmări țelurile lor mai curînd prin mijloace constituționale și pașnice, decît prin violență, dar preocuparea lor imediată pare a fi fost împiedicarea dizolvării conferinței de către guvern. Această teamă va explica de asemenea de ce ei au adus problema participării la alegeri, care la început era ca punctul 2 al agendei, la punctul 1.

Deși discuțiile relative la pasivitate și activitate n-au adus decît puține lucruri în afara celor cunoscute, ele au precizat mai lămurit atitudinea majorității intelectualilor români față de Austria și directa lor scoborîre din programul generației de la 1848. Visarion Roman a fost primul orator și a îndemnat să se adopte o acțiune care să pună pe primul plan interesele românești. Pentru a asigura succesul acțiunilor a tot ce ar întreprinde, intelectualii simt nevoia unui instrument care să corespundă nevoilor și dorințelor lor, cu alte cuvinte a unui partid politic național ce ar da mișcă-

^{106b18} V. Netea, *Noi contribuții...*, Roman către Barițiu, 20 februarie 1869, p. 11 — 13.

¹⁰⁷ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. V, p. 74 — 75.

¹⁰⁸ Bujor Surdu, *Conferința națională de la Miercurea* (1869), „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, vol. VIII (1965), p. 196.

¹⁰⁹ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. V, p. 77.

¹¹⁰ „Telegraful român”, nr. 17, 17 februarie/11 martie 1869, p. 65.

rii lor direcția și disciplina de care au trebuință într-un mod atît de arzător. Criticilor care susțineau că era nevoie de un program înainte de a crea un partid, el le răspundea că există unul, anume cele 16 puncte adoptate la 1848 pe Cîmpia Libertății de la Blaj. Citatul extras din cuvîntarea lui Simion Bărnuțiu la 14 mai 1848 în ajunul Adunării naționale de pe Cîmpia Libertății a provocat aplauze entuziaste: „Noi nu avem nevoie de legi care distrug personalitatea noastră națională. Adevărata libertate a unui popor nu poate fi decît națională”¹¹¹.

Iosif Hossu, avocat din Cluj, care fusese deputat în dieta Transilvaniei la 1865, și Ioan cavaler de Pușcariu au răspuns, arătînd pericolele serioase ale pasivității. Hossu privea o asemenea politică drept o abdicare a intelectualilor de la răspunderile lor față de popor. El era convins că țărani lipsiți de conducători vor cădea ușor victima mașinațiilor adversarilor. Nu va exista nimeni în parlament să apere drepturile lor și să obțină o ușurare a poverilor pe care le-au purtat atîta timp. El conchidea că activitatea ar permite intelectualilor să folosească parlamentul ca un for de unde s-ar atrage atenția Europei asupra cauzei lor¹¹².

La rîndul său Pușcariu admitea că deputații români în dietele de la Cluj și Pesta n-au făcut mare lucru, dar afirma că aceasta se datora în mare măsură lipsei de sprijin moral de acasă. El era sigur că pasivitatea va fi și mai puțin productivă, deoarece colegii săi păreau să uite că românii nu erau singurii locuitori ai Transilvaniei. Dacă alegătorii ar fi fost într-o majoritate zdrobitoare, ca de exemplu croații din Croația, unde aristocrația, clasa mijlocie, țărănimea și majoritatea miliției erau croați, atunci pasivitatea avea efect. Dar în ce privește pe români, ea nu va izbuti deoarece celelalte națiuni vor alege deputați în parlamentul maghiar iar Transilvania va fi reprezentată fie că îi place sau nu ¹¹³.

Acestea erau argumente care apelau la rațiune și nu puteau avea mare efect într-o adunare dominată de sentiment. Ioan Rațiu, în combaterea lui Hossu și Pușcariu, a oglindit clar sentimentul său de deziluzie față de experiențele constituționale succesive ale Austriei din ultimii douăzeci de ani. Ca răsplată a serviciilor aduse în revoluția de la 1848—1849, drepturile și aspirațiile românilor au fost complet nesocotite și închisorile pline cu români. În urma recente perioade de colaborare între ei și Austria, care a culminat cu dieta de la Sibiu, interesele lor vitale au fost din nou sacrificate în favoarea oportunistului. Incluziunea silită a Transilvaniei în Ungaria a distrus tot ceea ce formase obiectul unei lupte seculare. El a conchis că onoarea națiunii cerea abținerea de la alegeri pentru parlamentul maghiar, care simboliza tot ceea ce era contrar naționalismului ¹¹⁴. Pasiviștii, care erau în majoritate, au reușit să triumfe cu o opoziție surprinzător de mică, căci numai 4 voturi s-au opus mișcării de a adopta pasivitatea drept politică națională. Ei au ales de asemenea un comitet național alcătuit dintr-un președinte și 24 de membri spre a pune bazele înființării unui partid politic național. În fine, au adoptat memoran-

¹¹¹ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. V., p. 83—85.

¹¹² *Ibidem*, vol. V, p. 87.

¹¹³ *Ibidem*, vol. V, p. 91.

¹¹⁴ *Ibidem*, vol. V, p. 93—94.

dumul redactat de Barițiu și Rațiu și prezentat de acesta din urmă împăratului la 13 decembrie 1866, ca exprimind voința generală a conferinței.

Rezultatul imediat al conferinței de la Miercurea a fost o largă boicotare a alegerilor pentru parlamentul maghiar¹¹⁵. Numai câțiva români au fost aleși, iar doi dintre ei — Ilie Măcelariu la Hațeg și Ion Antonelli la Făgăraș — au hotărât mai dinainte să nu-și ocupe locurile¹¹⁶. O consecință a acestei atitudini a fost înlăturarea treptată din funcție a numeroși funcționari pe care guvernul îi considera că simpatizează cu boicotarea. La 23 martie comisarul Péchy a informat pe membrii comitetului național că ministrul de interne le ordonă să înceteze orice activitate. Ca rezultat, întrunirea proiectată pentru 8 aprilie spre a realiza hotărârile de la Miercurea a fost amînată fără termen¹¹⁷.

Unul din obiectivele principale ale conferinței, solidaritatea națională, a părut ca realizat pentru scurt timp. Cîteva zile după încheierea conferinței, Șaguna a primit pe Măcelariu și și-a exprimat satisfacția în privința hotărîrilor majorității¹¹⁸. El însuși căutase să restabilească unitatea națională după discuțiile sumare din toamna lui 1866 și a susținut în repetate rînduri că ținerea unei conferințe generale ar fi cel mai bun mijloc. El vedea de asemenea în declarația de pasivitate un mijloc de a exercita presiuni asupra guvernului ca să recunoască autonomia bisericii ortodoxe, pe care o considera mai mult ca oricînd ca singurul refugiu sigur pentru națiunea română. El credea că odată ce va fi asigurată această poziție vitală, lupta pentru emanciparea politică va putea fi reluată¹¹⁹. Aceste considerații pot explica de ce partizanii lui Șaguna, în ciuda numărului lor considerabil, nu au opus o rezistență mai serioasă față de pasiviști la Miercurea.

După acest interval scurt de armonie, lupta între activiști și pasiviști a reînceput și a dus la o paralizie generală a vieții politice în timpul deceniului 1870. O reînviere s-a produs în 1881 prin întemeierea Partidului Național Român, o organizație politică unitară pentru românii din Transilvania, Ungaria propriu-zisă și Banat. Deși politica sa oficială era pasivismul față de parlamentul maghiar, el a întreprins o muncă de organizare intensă pentru a întări legăturile cu masele. El a reușit de asemenea să atragă atenția Europei asupra cauzei românești printr-o serie de demonstrații politice, din care cea mai importantă a fost procesul Memorandumului de la începutul deceniului 1890. În 1905 partidul a renunțat, în sfîrșit, la pasivism și a făcut din parlamentul maghiar unul din focarele lupte naționale.

VII

Între deschiderea dietei de la Cluj din toamna anului 1865 și încheierea conferinței de la Miercurea în primăvara lui 1869, mișcarea română din Transilvania a suferit modificări importante în organizarea și direcția

¹¹⁵ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. V, p. 68—83.

¹¹⁶ B. Surdu, *Conferința națională de la Miercurea* . . . , p. 199.

¹¹⁷ Arhiva Istorică a Bibliotecii Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, Corespondența Ioan Antonelli, Ioan Mețianu către Antonelli, 24 și 28 martie 1869.

¹¹⁸ V. Netea, *Noi contribuții* . . . , Roman către Barițiu, fără dată, p. 24.

¹¹⁹ B. Surdu, *Conferința națională de la Miercurea* . . . , p. 198—199.

sa generală. Poate că evenimentul cel mai important dintre toate a fost venirea la putere a intelectualilor laici, deveniți principalii răspunzători ai modificării politicii tradiționale românești. Deși au continuat și ei să-și afirme lealitatea față de dinastie, ca o chestiune de înțelepciune politică, au recunoscut acum că viitorul mișcării lor și a națiunii întregi va depinde în cele din urmă de puterea propriilor lor resurse. Spre a le asigura și a avea posibilitatea să urmărească interesul național, ei au înlăturat de la conducere pe aceia pe care îi considerau prea austrofili și au pus temelia unui partid politic modern. Acestea, ca și alte realizări, erau semne că în acești ani se produsese un ferment de o importanță chiar și mai mare : maturitatea mișcării naționale din Transilvania.

CONSECINȚELE CONVENȚIILOR VAMALE DINTRE AUSTRO-UNGARIA ȘI ROMÂNIA ASUPRA VIETII ECONOMICE A TRANSILVANIEI (1875-1891)¹

DE

CAROL GÖLLNER

Convenția vamală din 1875 dintre Austro-Ungaria și România, încheiată din îndemnul cercurilor industriale și bancare austriace, deși favoriza desfacerea produselor industriale din Austria², stingherea interesele latifundiarilor maghiari, crescători de vite și exportatori de grâne. Aceștia, profitând de apariția epizootiei la granița Transilvaniei cu România, se folosiseră de prilejul ivit pentru a cere aplicarea unor măsuri sanitare prohibitive³, mergând pînă la închiderea completă a graniței pentru importul vitelor⁴. La încordarea raporturilor comerciale între Austro-Ungaria și România au contribuit de asemenea și fabricanții de spirt din Transilvania, întrucît și interesele lor erau prejudiciate de prevederile convenției. Creșterea vitelor era o ocupație complimentară a fabricanților de spirt, ei acoperindu-și deseori deficitul produselor industriale prin vînzarea vitelor pe piața internă și externă. După încheierea convenției cu România, ei resimt concurența vitelor românești și fac front

¹ La redactarea studiului de față am folosit pe lingă presa vremii documentele inedite din Arhivele Statului din Brașov (Arhiva Camerei de comerț din Brașov) și din Arhivele Statului din Sibiu (Arhiva Societății de comerț). Această documentație a fost completată cu rapoartele (Berichte) tipărite ale Camerei de comerț din Brașov, precum și cu lucrări ce tratează diferite aspecte ale războiului vamal (C. I. Băicoianu, O. F. Jickeli, N. G. V. Gologan, I. Moga).

² C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul organic și pînă în prezent*, I, București, 1904, p. 124-136; idem, *O pagină din istoria relațiilor noastre vamale cu Austro-Ungaria*, București, 1898; Al. Matlekovits, *Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie von 1850 bis zur Gegenwart*, Budapeșt, 1877, p. 157-178. Precum remarcă Matlekovits, subsecretar de stat în ministerul ungar de comerț, agrarienii maghiari s-au opus deja cu această ocazie încheierii convenției vamale. *Din Istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. II, București, 1963, p. 216-218.

³ „Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt” (în continuare prescurtat : „S. D. Tageblatt”) 7 IV 1885.

⁴ N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p. 89-90.

comun cu latifundiarii maghiari, revendicînd în anul 1877 sistarea importului de vite din România ⁵.

Latifundiarii maghiari și fabricanții de spirt obținură în cele din urmă cîștig de cauză. S-au luat măsuri ce au sistat aproape total importul animalelor — în contradicție cu prevederile convențiilor. Importul liber al boilor a scăzut într-un an (1877—1878) de la 9294 la 2 capete, iar cel al vacilor și al junincilor de la 2866 la 26 ⁶.

Scăderea importului produselor animale prejudicia activitatea unor ramuri ale industriei transilvane, cum erau mai ales cele ale prelucrării lînii și a pielăriei. Deși epizootia în România se stinsese de mult — după cum recunoaște raportul Camerei de comerț din Brașov pe anul 1884 ⁷ — lîna importată din România era încă supusă pazei organelor sanitare, care supraveghea și prelucrarea ei. Urmarea a fost că unele spălătorii de lînă brașovene rămîneau ani de-a rîndul închise sau lucrau numai temporar, pe cînd lîna românească, oprită la vămile Transilvaniei, își găsi drumul liber, fără restricții, spre fabricile textile din Moravia și Boemia. Starea precară a industriei textile în anii 1872—1881 este ilustrată de datele statistice ale importului de lînă din România în Transilvania :

anii	kilograme	anii	kilograme
1872	5 354 671	1877	3 378 648
1873	4 591 402	1878	3 129 313
1874	5 277 100	1879	2 022 619
1875	4 689 100	1880	2 000 840
1876	2 974 959	1881	1 863 808 ⁸

De aceleași măsuri prohibitive a suferit importul pieilor brute din România, care furniza materie primă pentru fabricile de piele din raza Camerei de comerț din Brașov, încît la Brașov numai în 10 ani (1775—1884) numărul pielărilor a scăzut de la 38 la 8 ⁹.

Toate aceste șicane și opreliști ale organelor vamale austro-ungare sînt concretizate de un economist competent „drept un război economic de

⁵ *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Kronstadt . . . für die Jahre 1878 und 1879*, Brașov, 1882, p. 30, 142—143 (în continuare prescurtat: *Bericht*) ; O. Fr. Jickeli, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, Sibiu, 1913, N. F., vol. XXXIX, p. 136—138 ; președintele asociației meseriașilor din Brașov, J. Dück, dezvăluie motivele acestor măsuri : „Pretextînd epizootia, s-a încercat să se sisteze prin orice mijloace importul vitelor române în Ungaria pentru a stimula astfel creșterea vitelor practică de latifundiarii maghiari, neluîndu-se în seamă că meseriile din Transilvania se ruinează prin această politică economică” („Kronstädter Zeitung”, 24 IV 1886).

⁶ *Bericht, 1878—1879*, p. 142—143 ; *A Kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése . . . 1883, 1884, 1885* (Raportul camerei de industrie și comerț din Cluj), p. 7 ; vezi și I. Moga, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, București, 1936, p. 7—11 ; G. Morariu, *Exportul nostru de animale odinioară și astăzi*, în „L'industrie roumaine”, București, 1906, nr. 75, p. 1125—1126.

⁷ Camera de comerț din Brașov dirija activitatea economică a următoarelor comitate : Brașov, Trei Scaune, Ciuc, Odorhei, Făgăraș, Tîrnava Mare și Sibiu.

⁸ *Bericht, 1880—1884*, p. 23 ; „S.D. Tageblatt”, 7 IV 1885.

⁹ *Bericht, 1880—1884*, p. 22—24.

guerilă (Kleinkrieg) împotriva României, fără rezilierea încă a convenției vamale din anul 1875¹⁰.

Diamandi Manole, președintele Camerei de comerț din Brașov, semnând ministerelor de resort din Budapesta urmările nefaste pentru Transilvania ale sistării parțiale a unor importuri, scria: „Pentru meseriile și comerțul transilvan nu se poate închipui o calamitate mai mare. Nu există o dorință mai generală și mai adânc simțită, decât aceea de a se restabili comunicații libere cu țara vecină, de care este legată atât de strâns, adânc și hotărâtor bunăstarea noastră¹¹. Camera de comerț din Brașov nu s-a mărginit deci numai la îndeplinirea formală a îndatoririlor sale, ci a căutat să înlesnească, să susțină cu tărie și să dezvolte legăturile seculare între Transilvania și vechea Românie.

În acest sens milita și ziarul „Tribuna” din Sibiu, deși i s-a intentat un proces de presă. Cu toate acestea ziarul continuă să insiste nu numai asupra consecințelor economice, ci și asupra celor sociale, a abuzurilor săvârșite de vameșii austro-ungari. „Toate acele violări în loc de a face vreo stricăciune simțită comerțului României” — argumentează „Tribuna” — „în cele mai multe cazuri au ruinat comerțul provinciilor limitrofe cu România, au dus la sapă de lemn o mulțime de profesioniști, iar pe alții i-au silit a emigra cu familiile lor pînă la un număr ca acela, încît azi poți auzi vorbindu-se limbile maghiară și săsească nu numai în orașele României, ci și în ale Bulgariei, ca Rusciuc, Șiștov, Silistra. Așadar pierdere nu numai de capitaluri, ci și de locuitori, de brațe muncitoare”.

Au cîștigat deci industria mare, fabricile care lucrează cu milioane și au cîștigat proprietarii cei mari în Ungaria, din vite cornute, cai, oi și rîmători de pe domeniile cele vaste de zeci și sute de mii de jugăre¹².

Schimbul de mărfuri între Transilvania și România a fost însă între anii 1875—1881 încă satisfăcător. Exportul din raza Camerei de comerț Brașov a crescut din anul 1875, valoric și cantitativ, de la 50 731 chintale la 235 738 chintale în anul 1881. Nu putem trece firește cu vederea creșterea continuă a exportului minereului de fier în România :

1875	927	q
1876	1 178	”
1880	45 177	”
1881	124 019	”

Scăzînd însă și cantitatea minereurilor transportate — ce trăgeau greu la cîntar —, exportul din raza Camerei de comerț Brașov arată o tendință ascendentă. Media exportului în anii 1872—1876 a fost de 52 666 q, iar în anii 1877—1881 de 102 496 q¹³. Din România au fost importate în anii 1872—1879 în medie 241 536 chintale grîne¹⁴.

¹⁰ O. Fr. Jickeli, *op. cit.*, p. 136.

¹¹ *Bericht*, 1878—1879, p. 34: „Für das siebenbürgische Gewerbe und Handel kann ein Druck von größerer Schwere nicht gedacht werden, als diese Verbote sind. Einen allgemeinen und tiefer gefühlten Wunsch gibt es bei uns nicht, als daß der freie Verkehr mit dem Nachbarlande wiederkehre, mit dem unser wirtschaftliches Wohl in so enger eigentümlich tief eingreifender Verbindung steht”.

¹² „Tribuna”, 15/27 VI 1886.

¹³ „S.D. Tageblatt”, 5.XII.1885.

¹⁴ *Bericht*, 1878—1879, p. 1—73.

Dezvoltarea intensă a relațiilor comerciale cu România după construirea căii ferate Brașov — Ploiești (1880) a fost însă și în acest timp frînata de tariful excesiv de ridicat al căilor ferate din Transilvania. Camerele de comerț din Cluj și Brașov, alarmate de această situație, înaintează de aceea în anul 1880 ministerului de comerț maghiar un memoriu, subliniind faptul că transportul mărfurilor îndreptate de la Budapesta spre Orșova, deși pe o distanță mai lungă, era mai ieftin decât cel pe o distanță scurtă, din Transilvania spre Predeal. Deosebit de aceasta, piața budapestană se bucura și de condițiile mult mai favorabile ale transporturilor pe Dunăre. În consecință, memoriul revendică măsuri urgente, ca aprobarea unui tarif scăzut de transport, pentru a putea face față concurenței mari a statelor apusene, care exportau mărfurile lor în România prin porturile Galați și Brăila.¹⁵

Convenția vamală devine astfel pentru România tot mai greu de aplicat, deoarece Austro-Ungaria își rezerva dreptul de a urca tariful vamal din convențiile comerciale cu celelalte țări, modificând astfel și taxele asupra importului românesc, refuzând aceasta însă României. Convenția comercială cu Austro-Ungaria dăduse o puternică lovitură industriei românești, încât în anii după războiul pentru independență se produsese un puternic curent de opinie, mai ales în rîndurile burgheziei, în favoarea unei politici protecționiste. Reprezentanții activi ai acestei mișcări aparțineau majorității burgheze a partidului liberal (Ion C. Brătianu).

Nu putem trece firește cu vederea și importanța politică a convenției vamale și comerciale cu Austro-Ungaria pentru statul român din acei ani cînd poporul nostru nu izbutise încă să scuture jugul otoman. Problema trebuie deci privită și din perspectiva necesității luptei pentru cîștigarea independenței de stat.

*

„Convenția comercială încheiată de România cu Austro-Ungaria în anul 1875 nu corespundea” — după cum se exprimă I. Ghica — „nici-uneia din necesitățile acestei țări, ea nesatisfăcînd nici trebuințele comerciale, nici pe cele industriale”¹⁶.

Parlamentul sesiză valul crescînd al nemulțumirii și votă legea pentru încurajarea industriei zahărului (1882), concesionarea fabricării hîrtiei (1881), legile pentru încurajarea fabricilor textile și de tăbăcărie (1884—1885). Interzicerea comerțului ambulant în anul 1884 limita de asemenea desfacerea produselor transilvane în România. Aceste produse sînt acum supuse unei taxări sporite, conform legii „patentelor” din anul 1863,¹⁷ iar mărfurile inferioare importate din Transilvania erau impuse unor taxe sporite. Un singur exemplu demonstrează aceasta. Un metru de postav fabricat la Brașov în valoare de trei florini și cîntărind 830 g, era impus cu o taxă vamală aproape triplă în comparație cu 1 metru de

¹⁵ *A Kolozsvári kereskedelmi és iparkamara 1880, évi 23 ian. hó tartott XXIV rendes gyűlésének jegyzőkönyve* (Protocolul ședinței XXIV din 23 ian. 1880 a adunării ordinare a Camerei de industrie și de comerț din Cluj), p. 9—11; I. M o g a, *op. cit.*, 12—13.

¹⁶ „Transilvania, Foia Asociațiunii transilvănene pentru literatură română și cultura poporului român”, an. XV, Sibiu, 1884, p. 107—110.

¹⁷ *Bericht*, 1880—1884, p. 12—13, 18—19, *S.D. Tageblatt*, 31 III și 1 IV 1885.

postav din Boemia, de o valoare mult mai ridicată de 8 florini, dar mai ușoară la cântar (300 g).¹⁸

Sînt însă și alte cauze care îngreunează desfacerea mărfurilor. Impozitul în România al articolelor de pielărie din Transilvania scade din cauza creșterii producției industriei românești, pe cînd industria textilă transilvană întîmpină o tot mai accentuată concurență engleză. Fabricile de hîrtie din Brașov, Prejmer și Zărnești încep a fi concurate de fabrica de hîrtie din Bacău. Sticlăria își pierde de asemenea debușul în România, unde fabricile de sticlă nou înființate acoperă tot mai mult nevoile pieței.

Pierderile unor ramuri ale industriei și comerțului din Transilvania în anii 1882—1885 ies în evidență din tabloul ce urmează :

Valori în florini austrieci

Mărfuri	1882	1883	1884	1885
Bere	109 592	62 125	47 436	46 159
Spirt	474 481	141 131	32 281	11 885
Fire și fabricate de bun- bac	196 542	721 300	123 651	46 671
Hîrtie	194 159	323 885	129 168	95 513
Talpă	104 754	163 924	72 833	71 592
Pielă și fabricate de pie- lărie	490 571	344 129	129 502	188 288
Fier și fabricate de fier	743 280	647 499	392 114	384 587 ¹⁹

Cei care erau împotriva convenției vamale încercau să minimalizeze cu aceste date statistice schimbul de mărfuri cu România, deși Austro-Ungaria realizase în anul 1883 la export suma de 153,9 milioane florini față de 37 milioane de florini în anul 1871. Importul din România a crescut în același interval de la 49,6 milioane la 71,4 milioane de florini.²⁰

Contactul strîns dintre cele două versante ale Carpaților, osmoza permanentă a teritoriilor românești nu este oglindită, firește, numai de cîteva cifre statistice din domeniul schimburilor comerciale. Într-un singur an, 1885, mocanii au dus cirezi de 800 000 oi și 40 000 vite la iernat în cîmpia Dunării.²¹ Mii de muncitori sezonieri români, secui și sași treceau granițele pentru a asigura prin banii agonisiți în România existența familiilor lor din Țara Birsei, secuime sau Țara Oitului.

Numai din scaunul Criș au emigrat în trei luni ale anului 1885 în România 277 persoane, dintre care 200 români, 59 sași și 18 maghiari. Un țaran de 70 ani a motivat emigrarea „din cauza sărăciei la care era condamnat tot timpul vieții”.²² În același an, 188 000 de păstori din Transilvania — din care 32 000 din districtul Brașov, 30 000 din districtul

¹⁸ „Kronstädter Zeitung”, 19 V 1886; vezi și Arhivele Statului din Sibiu, Fond Societatea de comerț, Mapa VII, nr. 111/1883.

¹⁹ I. M o g a, *op. cit.*, p. 15—16.

²⁰ „Kronstädter Zeitung”, 10 V 1885.

²¹ „S.D. Tageblatt”, 19 VII 1885.

²² *Ibidem*, 9 XII 1885.

Făgăraș, 34 000 din districtul Sibiu—trec Carpații, mulți din ei stabilindu-se în România²³.

Autoritățile austro-ungare, fără a analiza cauzele acestui exod, au recurs la măsuri restrictive, ca refuzul de eliberare a autorizațiilor de trecere a frontierei și chiar oprirea la punctele vamale a celor cu forme în regulă. „Aceste opreliști” — remarcă raportul Camerei de comerț din Brașov — „nu se întâlnesc azi în nici un alt stat din Europa și la nici o altă frontieră a Austriei și Ungariei decât la cea dintre Transilvania spre România”.²⁴ Dar schimbul de populație între cele două versante ale Carpaților n-a putut fi oprit prin șicanele vameșilor. Cu cât s-a redus numărul persoanelor care treceau punctele de frontieră în mod legal, atât a crescut numărul celor care le treceau în mod clandestin, numărul acestora evaluându-se în perioada 1880—1884 la circa 6 000 de persoane.²⁵

În aceste condiții se impunea abolirea măsurilor restrictive de la granițele Transilvaniei și înnoirea convenției comerciale cu România, ce expira la 10 iunie 1886.

Încă înainte de începerea tratativelor în vederea înnoirii convenției vamale, „Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt” atrage atenția forurilor competente asupra unui fapt bine cunoscut: „România a fost și este de bușeu firesc al industriei noastre . . . Avertizăm pe cei în drept să nu sacrifice cu ușurință interesele industriei și ale meseriilor”. Ziarul german din Sibiu previne ministerul din Budapesta și de consecințele nefaste ale urcării prețului plinii pentru populația nevoiașă.²⁶ La Brașov se expune în conferințe publice necesitatea vitală a schimbului comercial cu România.²⁷

Aceste argumentări din partea unor particulari despre necesitatea înnoirii convenției comerciale cu România fac loc unei anchete oficiale inițiate de ministerul de comerț din Budapesta.²⁸ Ca urmare a acestor demersuri, Camera de comerț din Brașov analizează amănunțit convenția vamală din anul 1875. Cu toate dificultățile întâmpinate la aplicarea ei, memoriul Camerei de comerț din Brașov pledează pentru înnoirea ei, dar cere o mai justă clasificare a mărfurilor, scăderea taxelor de export pentru produse din Transilvania și suprimarea taxelor vamale asupra cerealelor de proveniență română. Pentru a sprijini argumentele din acest memoriu, Camera de comerț și Uniunea meseriașilor din Brașov trimit o delegație la Budapesta unde se insistă asupra importanței schimbului economic între Transilvania și România.

Propaganda și influența preponderentă a marilor proprietari de pământ zădărnicesc însă succesul tratativelor.²⁹ Ei forțează, sprijiniți de

²³ J. H i n t z, *Das wandernde Siebenbürgen*, Brașov, 1876, p. 52—53.

²⁴ *Bericht*, 1880—1884, p. 25.

²⁵ *Ibidem*, p. 26.

²⁶ „S.D. Tageblatt”, 12 XII 1885.

²⁷ „Kronstädter Zeitung”, 24.IV. 1886; „Die Einfuhr unserer Industrieartikel nach Rumänien war die Hauptstütze unseres Gewerbes. Sobald sie aufgehört, sind unsere Gewerbe zu Grunde gerichtet.”

²⁸ „Tribuna”, 1—13 VI 1885.

²⁹ Arhivele Statului din Brașov. Fond Camera de comerț (în continuare prescurtat : A.St.Brașov — C. Comerț), 1886/7, nr. 1589.

„Asociația națională agrariană”, rezilierea convenției vamale. Punctul lor de vedere este sprijinit și de Camerele de comerț din Budapesta și Pécs. Memoriul Camerei de comerț din Budapesta încearcă să minimalizeze importanța comerțului Austro-Ungariei cu România, fără a releva cauzele scăderii importurilor și exporturilor, provocate tocmai de ea.³⁰

Concomitent, deputații transilvani nu sînt consultați asupra oportunității convențiilor comerciale cu România.³¹ Împotriva acestor tendințe de a lua hotărîri fără consultarea celor direct interesați protestează solidar deputații români, sași și maghiari din Transilvania în parlamentul din Budapesta.³²

Din sistarea completă a importului de cereale și vite, de la sud de Carpați, latifundiarii maghiari așteptară o urcare substanțială a prețurilor și astfel beneficii sporite. „Cei de la Pesta — remarcă „Gazeta Transilvaniei” — nu se sfiesc a declara că la urma urmelor pe ei nu-i supără ruperea tratatelor, deoarece pagubele ce vor avea cîțiva industriași unguri sînt mici în comparație cu foloasele ce va trage agricultura maghiară, cînd granițele cu România vor fi cu desăvîrșire închise”.³³ Pentru a ascunde aceste motive egoiste ei invocă argumente naționaliste, și anume pretenziunile sentimente dușmănoase ale populației române față de Ungaria³⁴, manevră dezaprobată de presa Vienei.³⁵

De fapt pretenziunile exagerate cuprinse în proiectul austro-ungar al convenției au fost și cauza eșuării negocierilor. Monarhia austro-ungară încerca să-și asigure toate avantajele prin convenția cu România, nesocotind interesele economice ale României, ceea ce firește acest stat nu putea accepta.

Astfel delegații austriece au refuzat să scutească de taxe vamale importul vitelor și al grînelor, cerînd să fie ulterior reglementate de acte adiționale, iar acordarea „dreptului națiunii celei mai favorizate”, nu numai la produsele austriece și la cele de tranzit, ar fi însemnat desființarea industriei naționale.³⁶ „Austro—Ungaria a cerut prea mult și a oferit prea puțin” remarcă ziarul „Tribuna”.³⁷

Dacă la încheierea primei convenții comerciale cu Austro-Ungaria, România, fiind sub suzeranitatea turcească, nu-și putea apăra cu toată tăria interesele naționale, cu prilejul convenției ce urma să se încheie în această vreme, nu mai putea nesocoti postulatele majore. „S-ar putea obiecta” — relevă delegația română — „că cererile noastre fiind prea mari, Austro-Ungaria n-ar putea încheia o convenție cu noi. Noi nu propunem a se cere condițiuni imposibile de acordat, însă iarăși nu putem admite

³⁰ „Tribuna”, 26 VI — 8 VII 1885.

³¹ „S. D. Tageblatt”, 24. III. 1886.

³² „Kronstädter Zeitung”, 29. IV. 1886.

³³ „Gazeta Transilvaniei”, 15 27 V 1886.

³⁴ „S. D. Tageblatt”, 7 VII 1885.

³⁵ „Vaterland”, Viena, V, 1886, citat după „Tribuna”, 20 V/1 VI 1886 : „Nu a putut lipsi ca românii din Ungaria, asupra cărora sînt, să nu se creadă ținuți în prinoare amară și să nu cheme în ajutor frații lor independenți din regatul vecin al României”.

³⁶ *Cartea verde*, editată la București în anul 1886, publică documente oficiale ale tratatelor; vezi și comentariile din „Gazeta Transilvaniei”, 4/16, 14/26 V 1886.

³⁷ „Tribuna”, 8 20 VI 1886; vezi și : „România n-a vrut să-și lege mîinile, acordînd fiecărui stat chiar de la început același tratament și aceleași favoruri, pe care le-a acordat națiunii celei mai favorizate”; P. A u r e l i a n, *Politica noastră comercială față de convențiunile de comerț*, București, 1885, publicat și în „Transilvania”, an. XVII, 1886, p. 66—71, 84—85.

ca noul tratat să fie o ediție revăzută și sporită în defavoarea noastră a actualei convenții. Vom face toate concesiunile ce ne vor permite interesele noastre de țară agricolă și doritoare de a avea o industrie națională. Dacă însă monarhia vecină ar stăruî în pretențiune de a ne ține veșnic în stare agricolă, de a împiedica înființarea oricărei industrii, atunci trebuie să ne resemnăm și să preferim tariful autonom.”³⁸

Delegația română a refuzat de aceea și „acordarea de privilegii supușilor austro-ungari” conform articolului 44 al tratatului de la Berlin. Incluziunea acestei revendicări în convenția comercială ar fi adus prejudicii grave suveranității naționale.³⁹ Ei susțineau și principiul de apărare a comerțului și industriei naționale⁴⁰.

Campaniei de intimidare din Budapesta, asemănătoare cu cea a presei prusace în timpul afacerii Strousberg, „Revista economică națională” îi replică cu demnitate : „Nu ne lăsăm intimidați”. Și ziarul „Românul” din București este de părere că „monarhia n-are mijloace de a impune României acceptarea condițiilor sale”. Făcându-se ecou al opiniei publice ziarul „Telegraful” din București scrie : „Austro-Ungaria trebuie să înceteze să ne privească ca o moșie de exploatat”⁴¹.

Se angajează acum primele „lupte de avangardă”, termen folosit de ziarul „Tribuna”. Tarifele căilor ferate spre frontiera română sînt majorate în luna mai 1886 și unele puncte de graniță pentru importul de vite închise.⁴²

În timpul acestor „lupte de avangardă”, meseriașii și industriașii transilvani, presimțind eşuarea tratativelor, s-au grăbit ca înainte de închiderea granițelor să-și procure materiile prime din România și să-și pla seze aici în cantități cît mai mari produsele lor. Mai ales la punctul de frontieră Predeal circulația mărfurilor era în lunile din primăvara anului 1886 așa de mare, încît vameșii abia puteau să facă față acestui aflux.⁴³ Alți meseriași își închid atelierile și își mută activitatea în România. Ei înțeleg că silnicele încercări de a îndrepta comerțul transilvan spre apus nu vor avea decît efecte efemere, deoarece dezvoltarea industriei și a meseriilor în sud-estul Transilvaniei a fost determinată în primul rînd de nevoile de consum al României. Toate demersurile pentru a găsi noi debușuri în Bulgaria, în locul pieței românești, rămîn de aceea fără rezultat.⁴⁴

Apelurile patriotarde „rămîneți în țară” răsunaau fără ecou ! La 12 mai negocierile au eşuat : preocupările austriace de a găsi încă o soluție de compromis au fost sabotate de latifundiarul maghiari și poloni, care cereau

³⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 11/23 V 1886.

³⁹ „Telegraful Român”, 29 IV/11 V 1886; „Tribuna”, 27 IV/9 V 1886; „Gazeta Transilvaniei”, 13/25, 15/27 V 1886.

⁴⁰ „Transilvania”, an. XV, p. 107–110.

⁴¹ Citat după „Tribuna”, 11/23 V 1886; „Telegraful”, 4 X 1886.

⁴² Ibidem, 28 V/9 VI 1885.

⁴³ Raportul Camerei de comerț din Brașov din 13 XII 1886, A. St. Brașov – C. Comerț, 1886/3.

⁴⁴ Ibidem, 1886/7, nr. 1209; „Kronstädter Zeitung”, 23 IV 1886, 27 V 1886; vezi și „S.D. Tageblatt” și „Ellenzék” din luna mai 1886.

trecerea de la regimul liberului schimb la cel al protecționismului și se declarau foarte mulțumiți de acest eșec.⁴⁵

La început presa germană și maghia a susținea versiunea oficială a culpabilității României pentru reazilierea rconvenției comerciale. Dar în curînd această poziție greșită face loc unei analize mai aprofundate a tratativelor de la Viena și Budapesta. Ziarul muncitoresc „Wiener Vorstadt Zeitung” demască uneltirile marilor latifundiari ca adevărați vinovați ai scumpetei ce așteaptă masele populare. Ar fi nepotrivit de a face România culpabilă de eșecul suferit de diplomația austriacă.⁴⁶ Același punct de vedere susține și cunoscutul ziar vienez „Neue Freie Presse”, relevînd consecințele grave pentru populație ale rupturii nesocotite a legăturilor comerciale cu România: „Se vorbește numai de porumb, de berbeci, de lînă și textile, dar de aceste lucruri depinde viața, hrana populației, al cărei izvor de ciștig se vatămă, ale cărei rădăcini economice se distrug. Lupta se poartă de oameni împotriva oamenilor și are ca urmare sărăcirea, stagnarea și regresul producției. Țările își vor închide ermetic granițele lor. România va fi de acum atît de departe de statul nostru, precum ar zace în Oceanul depărtat”.⁴⁷

Cu toate aceste avertismente, guvernul austro-ungar puse în aplicare ordonanțe, prin care toate articolele de proveniență din România, afară de cele prevăzute în tariful general, fură supuse unei suprataxe de 30%. De asemenea, menținu și restricțiile din anii 1881—1882 pentru importul animalelor.⁴⁸

Între timp în România se votă la 31 martie 1887 legea pentru încurajarea industriei naționale, stimulînd înființarea noilor fabrici. La unele produse taxele vamale de import sînt foarte ridicate. La 100 kg de pantofi, de exemplu, importate din Austro-Ungaria, vama se ridică de la 90 franci la 600 franci, la 100 kg țesături de bumbac de la 25 la 125 franci, iar la articole de confecții de la 250 franci la 2000 franci.⁴⁹

După trecerea a trei săptămîni de la expirarea convenției, termen în care importul se făcea încă conform vechiului regim vamal, circulația de mărfuri stagnează aproape cu totul. Sporul exportului în luna mai 1886, ultima lună înainte de expirarea convenției, după registrele vamale din raza Camerei de comerț Brașov, este de 25 217 190 kg, față de 9 454 641 din luna mai a anului 1885.⁵⁰

Încă înainte de aplicarea noilor taxe vamale prohibitive, Adolf Zay, deputat al orașului Brașov, interpelează la 18 mai în Camera deputaților din Budapesta pe ministrul comerțului Széchenyi asupra eșuării negocierii-

⁴⁵ „Tribuna”, 25 IV/7 V 1886; „Kronstädter Zeitung” din 21 V 1886 publică un pasagiu foarte semnificativ apărut în „Deutsche Zeitung”: „Wir wissen sehr wohl, daß die Gestaltung der Dinge von großen und einflußreichen Interessenskreisen mit unverhohlener Befriedigung aufgenommen werden wird. Nicht nur der ungarische Grundbesitz und die galizische Schlachta freuen sich der Aussicht die Getreide- und Vieheinfuhr aus Rumänien für eine Reihe von Jahren hinaus aus dem Felde geschlagen zu sehen.”

⁴⁶ „Wiener Vorstadtzeitung”, 15 V 1886, citat după „Tribuna” 11/23 V 1886.

⁴⁷ „Neue Freie Presse”, 18 V 1886.

⁴⁸ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 259—275.

⁴⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 14/26 V 1886; „Kronstädter Zeitung”, 20 VI 1886.

⁵⁰ N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 93.

lor comerciale din București. Rechizitoriul său este necruțător : „Noi știm că am suferit la București o înfrângere dureroasă. A fost o înfrângere totală, economică și politică. În aceste tratative interesele vitale ale Transilvaniei au fost sacrificate celor ale Ungariei”. El condamnă pe urmă afirmația deputatului Enyedi despre perspectivele pretinse înfloritoare ale economiei. Insistă și acum încă pentru găsirea unui compromis, șansele de câștig într-un război economic fiind dubioase. Dar dacă statul ungar cu toate acestea vrea să ducă un război vamal, atunci este și obligat să despăgubească pe cei păgubiți, muncitorii și meseriașii din Transilvania. Răspunsul ministrului Széchényi la această filipică este puțin satisfăcător. El promite unele ajutoare vagi și consolează pe interpelator și pe cei păgubiți cu afirmația că România va suferi mai mult decât Ungaria de pe urma acestui război vamal⁵¹.

„Gazeta Transilvaniei” se indoiește de veridicitatea acestei afirmații : „Pagubele războiului vamal le vor plăti ardelenii”⁵². Dar ce clasă socială va fi mai ales păgubită : clasa muncitoare — constată „Kronstädter Zeitung” — : „Greșelile oamenilor de stat le suportă din nefericire totdeauna misera contribuens plebs”⁵³.

„Războiul vamal îl va putea suporta economia Ungariei, dar nu va putea rezista industria și comerțul din Transilvania”, conchide ziarul din Cluj „Ellenzék”⁵⁴. Și „Neue Freie Presse” din Viena prezintă războiul vamal în culori sumbre. „Soldații nu se cheamă sub arme, tunurile nu trec zuruind pe străzi, lipsește pericolul unei bătălii, dar scopul este același : distrugerea inamicului”⁵⁵.

De aceea economistul maghiar Thoroczky Lajos infirmă tezele demagogice despre utilitatea războiului vamal și pledează în ziarul „Magyar Polgár” pentru restabilirea schimburilor comerciale între Transilvania și România⁵⁶. Această clarviziune lipsește din nefericire unor ziare din Cluj, revendicând chiar represalii față de România, ca blocarea porturilor Trieste și Fiume pentru vasele românești⁵⁷. Asemenea propuneri nu sînt acceptate la Viena. Societatea de navigație pe Dunăre „Lloyd” refuză să aplice urcarea tarifelor de transport propuse de guvernul maghiar pentru a gitui exportul și importul român fluvial pînă la Passau în Germania⁵⁸. Dar exportul român nu folosea numai marea arteră fluvială ce lega România cu centrul Europei, remarcîndu-se o activitate crescîndă în lunile iunie și iulie 1886 în porturile maritime. Importul german și francez se intensifică, vapoarele încărcate cu grîne române brăzdează marea în drum spre Londra, Hamburg și Amsterdam⁵⁹.

Pronosticul subsecretarului de stat maghiar Matlekovits, că România va capitula în cel puțin 6 luni, s-a dovedit deci ca nerealist⁶⁰. De

⁵¹ „Tribuna”, 6./18.V.1886; „Gazeta Transilvaniei”, 11/23.V 1886; „Kronstädter Zeitung”, 19. — 22.V.1886; „Ellenzék”, 13 VII 1886.

⁵² „Gazeta Transilvaniei”, 11/23 V 1886.

⁵³ „Kronstädter Zeitung”, 19 VI 1886.

⁵⁴ „Ellenzék”, 15 V 1886; 27 V 1886.

⁵⁵ „Neue Freie Presse”, 18 V 1886, după traducerea în limba română din „Gazeta Transilvaniei”, 9/21 V 1886.

⁵⁶ „Magyar Polgár”, 3 V 1886.

⁵⁷ „Ellenzék”, 14 V 1886; „Magyar Polgár”, 7 VII 1886.

⁵⁸ „Tribuna”, 19/31 VII 1886.

⁵⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 10/22 VII 1886.

⁶⁰ „Kronstädter Zeitung”, 20.V.1886.

aceea pentru prevenirea dezastrului ce amenința mai ales meseriile și industria din sud-estul Transilvaniei, ministrul agriculturii, industriei și comerțului invită Camera de comerț din Brașov să trimită reprezentanți în ziua de 22 mai la o conferință la Budapesta. Ca urmare îngrijorărilor exprimate cu această ocazie, ministrul Széchényi îndrumă Camerele de comerț din Transilvania „să observe cu toată luarea aminte starea industriilor de la graniță, înștiințându-mă neîntârziat ... despre ... toate cazurile, care necesită ajutorul guvernului pentru apărarea și sprijinirea după putință a intereselor industriei indigene”⁶¹. În acest sens și perfecții (fișpanii) comitatelor au primit instrucțiuni din Transilvania⁶².

Concomitent, Camera de comerț din Cluj, pentru a face cunoscute produsele industriei care au suferit grav în urma războiului vamal, organizează în zilele de 26 august—6 septembrie 1886 o expoziție, la care au participat peste 100 firme, printre care 38 din Brașov, 17 din Sibiu, 16 din Sighișoara, 9 din Bistrița, 6 din Satu-Lung și 3 din Sf. Gheorghe.

Între timp a avut loc o conferință economică la Cluj. Aici se remarcă două sfere de influențe bine distincte : Camera de comerț din Cluj reprezenta interesele industriale și comerciale bazate pe produse agricole, pe când Camera de comerț din Brașov cuprindea județele de la sud de Mureș, care dispuneau de aproape întreaga industrie și meseriile ce lucrau până acum pentru exportul lovit de taxele prohibitive. Camera de comerț din Cluj, deși condamnă în principiu războiul vamal, constată cu satisfacție ridicarea prețurilor porumbului, de care profită în mai mică măsură comitatele din sud-estul Transilvaniei, unde această urcare are urmări nefaste pentru diferite ramuri industriale⁶³. Reprezentanții Camerei de comerț din Brașov semnaleză la Cluj, pe lângă pierderea debușului natural din sudul Carpaților, și lipsa acută a materiilor prime⁶⁴.

O atmosferă mai agitată caracterizează întrunirea sodalilor români din Sibiu. Rezoluția întrunirii relevă : „Ruperea legăturilor comerciale cu România duce locuitorii Transilvaniei la sapă de lemn”⁶⁵.

Așa a și fost ! Toate promisiunile făcute, cu reduceri tarifare a căilor ferate și angajamentul Ministerului Armatei de a plasa comenzile sale cu precădere în Transilvania, se dovediseră insuficiente pentru a suplini măcar în parte pagubele mari suferite de economia Transilvaniei de pe urma pierderii pieții românești⁶⁶.

⁶¹ N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 92.

⁶² „Magyar Polgár”, 24 VII 1886.

⁶³ „Kronstädter Zeitung”, 5 VIII 1886 ; I. M o g a, *op. cit.*, p. 18—19.

⁶⁴ A. St. Brașov — C. comerț, 1886/3.

⁶⁵ „Tribuna”, 6/18 VIII 1886 ; ce iluzii își făceau unele cercuri comerciale din Budapesta asupra repercusiunilor războiului vamal relevă ironic ziarul „Telegraful” din București („Gazeta Transilvaniei”, 19/31 VII 1886) : „Austro-ungurii pretindeau că noi vom fi ruinați, încât în scut timp vom ajunge la cel din urmă grad de disperare, ne vom duce desculți și goi la Pesta și Viena, vom sta în genunchi și vom cere iertare pentru îndrăzneala noastră” ; vezi și „Telegraful”, București, 27/IV 9 V 1886 : „Se poate zice că toată industria acestei țări își găsește la noi debușul ; legătura e așa de intimă între producția Transilvaniei și consumația românească, încât în momentul când frontiera noastră s-ar închide, ar trebui să se ștergă cu condeiul peste toată industria din Ardeal.”

⁶⁶ „Tribuna”, 18/30 VI 1886 ; analizând consecințele războiului vamal, și cauzele, economistul O. Fr. Jickel (*op. cit.*, p. 140) constată : „Dacă urmărești tratativele, trebuie să împărtășești punctul de vedere român, care susține că Austro-Ungaria i-a impus României războiul vamal, România hotărându-se numai cu greu să aplice la rindul său represalii”. Vezi și „Budapester Tageblatt”, 11 VII 1886 : „Die Aktion der Regierung zur Abwendung der schlimmsten Conse-

Camera de comerț din Brașov — analizând într-un raport înaintat la 13 decembrie Ministerului, importul și exportul în lunile iunie—octombrie 1886 prin punctele de frontieră ale circumscripției Camerei — constată o slăbire alarmantă a activității comerciale: importul din România a scăzut față de lunile iunie—octombrie 1885 de la 31 304 chintale la 8 109 chintale, iar exportul în România de la 67 799 chintale la 17 949 chintale. Valoarea mărfurilor importate și exportate în acest timp este, după calculele aproximative pe anul 1885, de 3,5 mil. florini import și de 3,5 mil. fl. export, iar în anul 1886 de 0,5 mil. fl. import și de 0,7 mil. fl. export. Importul se reduce deci în 5 luni ale anului 1886 cu circa 15%, iar exportul cu 20% față de cel realizat în anul 1885.

Concretizat pe diferitele mărfuri, exportul din raza Camerei de comerț Brașov se prezintă după cum urmează:⁶⁷

Pentru a combate argumentele latifundiarilor maghiari și poloni — din cauza cărora izbucnise războiul vamal — raportul cercetează prețul unui hl. de grâu pe piața din Brașov. În lunile iunie și iulie prețurile scad, sau se urcă foarte puțin, dar în luna august ele înregistrează o continuă scădere, așa că în noiembrie 1886 un hl de grâu costă la Brașov numai 5,32 fl., față de 6,20 fl. în anul 1885. Similară este situația prețurilor la Sibiu⁶⁸.

Nu aceleași constatări se pot face în ceea ce privește carnea și porumbul. Prețul cărnii s-a urcat foarte mult, avînd ca urmare o scădere a standardului de viață mai ales pentru populația nevoiașă⁶⁹. Și porumbul se oferă pe piața Brașovului cu un preț ridicat. Diferența cea mai mare a prețurilor o arată luna septembrie cu 3,40 fl., față de 4,47 fl. în anul 1886. Această urcare a prețurilor are o influență deosebit de păgubitoare asupra circumscripției Camerei din Brașov, folosindu-se porumbul în județele de graniță atît pentru hrana populației, cît și ca materie primă pentru fabricarea spirtului. Producția indigenă neacoperind decît în mică măsură necesitățile locale, cea mai mare parte a porumbului se importa din România. Prin noile taxe vamale asupra porumbului traiul populației se scumpește, iar fabricile de spirt, care pînă la războiul vamal impor-

Fejul mărfurilor	interval iunie-oct. 1885	interval iunie-oct. 1886
Pinză	353	4
Produse de in	43	3
Fringhii	1639	334
Pălării	37	21
Confecții (îmbră- căminte)	145	22
Talpă	251	39
Pielărie	312	95
Pantofi	109	10
Mobile	1272	289
Produse de olărie	1321	88
Produse chimice	154	4
Luminări	36	—
Chibrituri	99	—
Cărute	799 buc.	48 buc.

quenzen der besonders in Siebenbürgen eingetretenen Revolution in den Export- und Importverhältnissen hat sich bis jetzt weit mehr in guten Vorsätzen, schönen Worten und glänzender Reklame, als in greifbaren Tatsachen kundgegeben". „Pester Lloyd", 1 VIII 1886: „Der Abbruch der Handelsbeziehungen zu Rumänien bedeutete für die siebenbürgischen Gewerbe eine der härtesten Heimsuchungen, welche die Wirtschaft eines Landes treffen kann."

⁶⁷ R. D a v i d, *Zwei Vorträge*, Brașov, 1936, p. 36—37.

⁶⁸ Raportul Camerei de comerț Brașov din 13 XII 1886, publicat de N. G. V. G o l o g a n, *op. cit.*, p. 94—95.

⁶⁹ A. St. Brașov — C. comerț, 1886/7.

tau cantități importante de porumb, sînt silite să sisteze fabricarea și o dată cu aceasta și îngreșarea vitelor.

Trecînd la efectele războiului vamal asupra diferitelor industrii, raportul semnaleză următoarele ramuri de producție industrială amenințate să-și înceteze activitatea. Este în primul rînd industria morăritului din Brașov și Sibiu, căreia i se taie prin războiul vamal sursele. Din cauza taxelor vamale ridicare de import asupra grîului românesc, morile nu mai sînt în stare să fabrice făină pentru export. Situația morilor din Brașov și Sibiu era cu atît mai critică cu cît aceste întreprinderi situate departe de regiunile bogate în cereale nu puteau înfrunța concurența întreprinderilor similare din Ungaria.

Prin scumpirea porumbului, ca urmare a urcării tarifului vamal, exportul spiritului în România încetează cu totul. 6 distilerii de spirt și-au încetat între timp activitatea. Marea industrie de salam din Brașov și Sibiu suferea de asemenea din cauza stagnării exportului în România.

Povara taxelor vamale prejudicia mai ales industria forestieră din județele Brașov, Trei Scaune, Făgăraș și Sibiu, ale căror produse lemnoase se exportau în cantități însemnate în România. Plutașii din Tulgheș, împiedicați de a mai transporta lemnele pe Bistrița pînă la Dunăre, ceruseră și ei de la Ministerul de Industrie și Comerț înlăturarea acestei măsuri. În schimbul lemnăriei exportate în România, plutașii se înapoiau acasă cu căruțele încărcate cu porumb. Cît de mult suferea industria forestieră din cauza războiului vamal ne-o dovedesc prețurile scăzute cu care se vindea lemnul în anul 1886 comparativ cu 1885. Un metru cub de cherestea costa în anul 1885 între 13—28 fl., iar în toamna anului 1886 între 7—16 fl.

O serioasă pierdere înregistrează prin înăsprirea relațiilor economice cu România și fabricarea mobilei din lemn curbat. Întreprinderi de acest gen din Codlea și Rupea (Cohalm), care exportau lunar în România pînă la 2 000 de scaune, sînt nevoite să-și reducă simțitor producția ⁷⁰. Încercările de a plasa produsele în America, nedînd rezultatele scontate, industriașii Frații Hornung din Rupea emigrează cu 50—60 lucrători în România ⁷¹.

În lunile de vară și de toamnă ale anului 1886 cea mai mare parte a postăvarilor și pielarilor din Brașov, Cisnădie, Porcești, Galeș, Sebeșul de Sus și de Jos, Racovița și din alte comune reduc producția la mai puțin de un sfert ⁷². Deja în luna iulie fabrica Scherg din Brașov are în stoc aproape 70 000 m. postav nevîndut. O situație similară determină pe industriașii Rhein și Scherer să-și demonteze mașinile și să le mute la Azuga, ducînd cu ei și muncitorii calificați ⁷³.

Urcarea taxelor vamale percepute asupra articolelor de frîngherie favoriza întemeierea unei astfel de industrii în România. Din Sibiu, Brașov și Sighișoara se angajează mai mulți muncitori calificați la două fabrici nou înființate la București și Brăila.

⁷⁰ N. G. V. G o l o g a n, *op. cit.*, p. 95—101.

⁷¹ „Gazeta Transilvaniei”, 2/14 VII 1887.

⁷² N. G. V. G o l o g a n, *op. cit.*, p. 105—106; A. St. Brașov — C. comerț, 1886/7, rezoluția patronilor este datată din 17 VI 86.

⁷³ „Tribuna”, 9/21 VI 1886; A. St. Brașov — C. comerț, 1886 7.

N-a fost cruțată de consecințele nefaste ale războiului vamal nici fabricarea țiglei și a articolelor de ceramică. Întreprinderea pentru industrializarea lutului din Cristian (Brașov) e silită să-și înceteze activitatea în anul 1886.

Circumscripția Camerei de comerț din Brașov realiza pînă la izbucnirea războiului vamal un venit important și din exportul cazanelor pentru fiertul rachiului în România, dar acum noile taxe vamale făceau cu neputință desfacerea produselor unor ateliere care lucrau cu 10—12 calfe. În aceeași situație se găseau și fabricile de mașini agricole și de pompe pentru extracția țigeliului⁷⁴. Cazangeria (Kupferhammer) din Orlat (Sibiu) încetează în vara anului 1886 producția⁷⁵, iar fabrica metalurgică din Cristur (Odorhei) concediază în același interval 500 de muncitori. Majoritatea lor sînt hotărîți să emigreze în România. Încercările industriașului Andreas Rieger din Sibiu de a exporta mașinile agricole în Bulgaria sînt sortite eșecului⁷⁶.

Încă din evul mediu morile de hîrtie — devenite fabrici de hîrtie — din raza Camerei de comerț din Brașov exportau cea mai mare parte a producției dincolo de munți. De la expirarea convenției comerciale, precum și a importului de hîrtie din Germania, exportul în România devine derizoriu.

Și industriei sticlei i se aduc grave prejudicii prin întreruperea legăturilor comerciale cu România. Din cauza stagnării complete a exportului, fabricile de sticlă din Porumbacul de Sus, Avrig și Bicsad concediază majoritatea muncitorilor și reduc producția la mai puțin de jumătate⁷⁷.

Micii meseriași din Brașov și Sibiu și satele marginene privesc disperați consecințele crizei economice ce s-a abătut asupra lor⁷⁸, le lipsește posibilitatea de a vinde vreodată stivele de mărfuri ce se înălțau în atelierele lor. Miile de ploști și de căruțe nevîndute zăceau în magazinele comisionarilor din Brașov.

Situația era grea și pentru rotarii, faurii, coșarii și vopsitorii din Sf. Gheorghe și Covasna, precum și pentru industriile casnice din Săcele, Rășinari și Săliște, cointeresate la producția diferitelor tipuri de căruțe. Numai vopsitorii (lustruitorii) de căruțe și trăsuri din Sibiu produceau anual peste 2 000 căruțe.

Exportul placajelor și a parchetelor, o producție meșteșugărească, încetează cu desăvîrșire, încît numai în Tg. Secuș 34 meseriași, 56 calfe și 58 ucenici din această branșă rămîn fără lucru. Greu sînt încercați tîmplarii, care făceau lăzi de zestre, ale căror produse cunoscute ca „lăzi de Brașov” se exportau în mari cantități în România. La 3 săptămîni după începerea războiului vamal calfele acestor tîmplari sînt concediate, iar meșterii își închid atelierele.

Dar nici o meserie n-a resimțit poate în aceeași măsură efectele războiului vamal ca pielăria. Nu numai la Brașov, Sibiu, Sebeș, Tg. Mureș și Făgăraș, centrele principale ale pielăriei, ci și în centre de mai mică

⁷⁴ N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 107—108.

⁷⁵ „S. D. Tageblatt”, 9 XI 1886.

⁷⁶ „Tribuna”. 9 21 VI 1886; A. St. Brașov — C. comerț, 1886/7.

⁷⁷ N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 108—109.

⁷⁸ „Hermannstädter Zeitung”, 18 X 1886.

importanță ca Odorhei, Covasna și Cohalm, activitatea atelierelor meșteșugărești era periclitată. Importul pieilor crude din România a meseriașilor și industriașilor pielari încetînd, le lipsese materia primă incomparabil mai ieftină ca cea indigenă. Fabricarea opincilor și a chimirelor se reduce la un minim, iar mulți meseriași trec pe „calea cucului” dincolo de Carpați.

Alături de pielari, sufereau pantofarii, cizmarii și curelarii. Numeroase familii de meseriași împreună cu calfele și ucenicii lor, pierzînd orice posibilitate de cîștig, emigrează în România⁷⁹. Asupra acestor meseriași ruinați în urma războiului vamal ofertele întreprinderilor de construcție din România—care angajează în condiții avantajoase tîmplari, lemnari, zidari și muncitori necalificați transilvăneni — exercită o deosebită atracție⁸⁰. Asistăm la o emigrare continuă a forțelor de muncă din Transilvania⁸¹.

Procesul acesta puternic de proletarizare a micilor meseriași, din cauza concurenței la care sînt supuse produsele lor din partea mării industrii, a fost firește un proces social-economic obiectiv din ultimele decenii ale sec. al XIX-lea. Acest proces a fost însă în mod evident accelerat și agravat de războiul vamal, ruinînd unele industrii și mai ales pe meseriași tocmai în momentul în care aceștia se găseau deja într-o situație economică precară.

Repercusiunile războiului vamal nu s-au mărginit la teritoriul Transilvaniei⁸². Stagnează de asemenea importul și exportul Ungariei, precum rezultă din datele statistice⁸³ ce urmează :

exportul Ungariei în România (în chintale)		importul Ungariei din România (în chintale)	
Sem. II 1885	298 574	Sem. II 1885	791 925
Sem. I 1886	457 669	Sem. I 1886	395 742
	<u>756 243</u>		<u>1 187 667</u>
Sem. II 1886	145 346	Sem. II 1886	118 715
Sem. I. 1887	131 490	Sem. I. 1887	144 735
	<u>276 836</u>		<u>263 450</u>

Agonia meseriilor și a industriei transilvane cauzează pierderi însemnate și căilor ferate, realizînd în această provincie în lunile iunie, iulie și august 1886 abia 10—20% din încasările perioadei respective a anului 1885⁸⁴.

1885 (1 VI — 30 IX)	1886 (1 VI — 30 IX)
rețeaua	
ungară	465 457
căile ferate	59 752
ungare de	
stat	301 966
	61 013

⁷⁹ N. G.V. Gologan, *op. cit.*, p. 101—105.

⁸⁰ A. St. Brașov — C. comerț, 1886/7.

⁸¹ „Gazeta Transilvaniei”, 4/16 VII 1886; „Tribuna”, 3/15 VII 1886;

„Kronstädter Zeitung” 10 VIII 1886; „S.D. Tageblatt”, 9 XI 1886.

⁸² „Telegraful”, București, 11/23 V 1886.

⁸³ „S.D. Tageblatt”, 6 XII 1887.

⁸⁴ „Tribuna”, 29 XI/11 XII 1886.

Toate aceste repercusiuni nefaste ale războiului vamal sînt semnalate de deputatul J. Horváth în ședința din 11 februarie 1887 a Parlamentului din Budapesta : „Dacă folosim mereu fraza că nici un interes nu ne leagă de România, atunci n-avem decît să ne gîndim ce mare importanță acordă Germania și Anglia pieții române. Statul nu trebuie să-și dirijeze politica comercială după teorii, ci trebuie să țină seamă de legăturile existente”. Acesta este punctul de vedere și al deputatului brașovean Zay ⁸⁵, dar nu și al ministrului Széchényi, care se declară împotriva oportunității unei convenții comerciale cu România; „Nu putem pune în joc viața și existența materială” afirmă el cu tărie ⁸⁶.

O reacție vie provoacă la Brașov și știrea unui import de lină din România în Bucovina, în timp ce la punctele de frontieră transilvane orice import era interzis ⁸⁷. Se înțelege, Camera de comerț stăruie — dar fără efect — pentru accesul linii din România ⁸⁸. Același refuz îl primesc și tăbăcarii brașoveni, care au solicitat scutiri de taxe vamale la importul pieilor crude din România ⁸⁹, iar promisiunile unor comenzi pentru unitățile armatei nu sînt totdeauna respectate. O comandă de 7 1/2 milioane fl., rezervată industriei textile brașovene, este repartizată în anul 1887 firmei Löw din Brno ⁹⁰.

Deputatul român Zotta relevă în comisia bugetară a Consiliului de Stat din Viena (Reichsrat) repercusiunile grave ale războiului vamal pentru Bucovina și Transilvania : „Numeroși lucrători români rămîn fără pîine” ⁹¹.

În aceste împrejurări tragice pentru economia Transilvaniei s-au angajat tratative în vederea încheierii unei convenții comerciale cu România, ce au avut loc în ianuarie 1887 cu ocazia vizitei ministrului D. A. Sturdza la Viena ⁹². „Din convorbirile avute reiese” — relatează corespondentul „Gazetei Transilvaniei” — „că România dorește să încheie tratatul, dar vrea totodată să-i asigure și condițiile, ce le crede ea de lipsă, pentru a-și putea crea o industrie națională” ⁹³. Asemenea condiții n-au fost însă asigurate României și delegația română părăsește Viena fără a încheia acordul mult dorit de toți locuitorii din Transilvania ⁹⁴. După eșuarea tratativilor se întrunesc la Budapesta la 10 mai reprezentanții tuturor societăților agrariene din Ungaria, blocînd printr-o moțiune tratativele viitoare. Războiul vamal continuă ! ⁹⁵

⁸⁵ „Kronstädter Zeitung”, 16 II 1887.

⁸⁶ „Gazeta Transilvaniei”, 4/16 II 1887.

⁸⁷ A. St. Brașov, C. comerț 1887/8.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ „Tribuna”, 5/17 II 1887; „Gazeta Transilvaniei”, 7/19 II 1887.

⁹² „Kronstädter Zeitung”, 7/I 1887.

⁹³ „Tribuna”, 4/16 I 1887; „Gazeta Transilvaniei”, 28 III 9/IV 1887.

⁹⁴ „Tribuna”, 29 III/10 IV 1887.

⁹⁵ Ibidem, 10/22 V, 21 V/2 VI 1887; „Kronstädter Zeitung”, 1 X 1887.

De aceste „poveri”, ce apasă viața economică a Transilvaniei, nu vrea să ia cunoștință, cel mai indicat în cauză, subsecretarul de stat Matlekovits⁹⁶. „Este de fapt ilariant să auzi și să citești asemenea afirmații” comentează presa sibiană afirmația subsecretarului de stat maghiar⁹⁷.

Afirmații de acest gen nu sînt de bun augur pentru ministrul de externe Kalnoki, care încearcă să restabilească în anul 1888 relații comerciale între Transilvania și România. Pe de o parte latifundiarii maghiari rămîn intransigenți, iar pe de altă parte Camera de comerț din București se pronunță în interesul industriei naționale pentru menținerea tarifelor vamale prohibitive⁹⁸.

Nu putem trece cu vederea un alt factor ce contribuie la înăsprirea relațiilor dintre România și Austro-Ungaria, și anume oprimarea românilor din Transilvania relatată de ziarul „Tribuna”: „Suferim din pricina stăpînirii nedrepte, care pentru noi numai poveri are”⁹⁹.

„Între românii din Transilvania și frații lor din regatul învecinat există legături intense directe seculare“ — remarcă și ziarul „S. D. Tageblatt“ — „încît aceste două unități etnice, separate prin frontieră, se simt ca o entitate strîns legată. Ceea ce folosește sau prejudiciază unei părți, o bucură sau o întristează, aceasta o simte și cealaltă în egală măsură. Trebuie deci privit ca o realitate faptul că în Ungaria, în ceea ce privește problema națională, trebuie să se țină seama nu numai de cele 3 milioane și jumătate de români indigeni, ci de toți românii de dincolo și dincoace de Carpați, de aproape 8 milioane suflete”¹⁰⁰.

Anii trec și criza economică din Transilvania se agravează tot mai mult: „Războiul vamal care durează de patru ani” — afirmă raportul Camerei de comerț din Cluj — „a cauzat ambelor țări mii de răni și, dacă am consulta pe exponenții vieții economice din România și Austro-Ungaria, ei ar afirma fără îndoială că acest război nefiresc pe care-l poartă acele două state vecine trebuie să ia sfîrșit. Între ele de secole s-au încheat legături economice atît de strînse, ce nu pot fi și nici nu e consult să fie sacrificate politiceii naționaliste, fiindcă atît cel învingător cît și cel învins vor ieși pîgubiți”¹⁰¹.

Mai explicit este raportul din același an al Camerei de comerț din Brașov. El relevă nu numai criza ce s-a abătut din cauza războiului vamal asupra industriei din Transilvania, ci și faptul că cu toate taxele vamale exagerate ea este nevoită să-și procure totuși materiile prime din România. Este cunoscut faptul că în anii 1887—1889 a fost importată încă o cantitate de 2 186 q lînă din România, deoarece — cu toată reducerea tarifară acordată fabricilor de postav pentru a importa această materie primă din Rusia și Bulgaria — lîna țigaie românească era totuși mai convenabilă pentru fabricație¹⁰².

⁹⁶ „S.D. Tageblatt”, 10.II.1888.

⁹⁷ Ibidem, 11 II 1888.

⁹⁸ „Tribuna”, 25 V/10 VI, 12/24 VI 1888; „Gazeta Transilvaniei”, 3/15 VIII 1888.

⁹⁹ „Tribuna”, 13/25 VI 1888.

¹⁰⁰ „S.D. Tageblatt”, 27 X 1889.

¹⁰¹ I. Moga, *op. cit.*, p. 19—20.

¹⁰² *Bericht* 1889, p. 1—21, p. 43, 83, 86, 90.

Industria casnică mai ales și micii meseriași primiră lovitura mortală prin taxele vamale prohibitive la frontierele cu România. Timplarii, pielarii, fringhierii, croitorii ș. a. își văd desfacerea produselor pe piața română în continuă descreștere ¹⁰³ :

Anii	Căruțe	pieiărte	fringhii și produse de fringhii	confecții îmbrăcăminte	pantofi
	bucăți	c h i n t a l e			
1885	1 077	861	3 054	192	288
1886	396	558	2 455	155	129
1887	124	84	2 667	53	66
1888	211	62	1 719	115	153
1889	221	35	1 109	72	18

Sutele de meseriași, rămași mult în urma tehnicii moderne și lipsiți de credite, nu erau în stare să-și procure mașini și forța motrice necesară unei creșteri a producției. Articolele lucrate de ei, concurate tot mai mult de produsele fabricilor din apusul monarhiei, găseau desfacere numai în bilciurile sătești locale și mai cu seamă în cele din România. Un alt factor care contribuie la desfacerea redusă a produselor meșteșugărești este pauperizarea populației și forța ei de cumpărare scăzută.

Emigrarea semnalată de raportul Camerei de comerț din Brașov drept consecință a războiului vamal luase proporțiile unui adevărat exod în anii 1888—1890. Numai în județele Ciuc, Trei Scaune și Odorhei s-au eliberat în acest interval 29 465 pașapoarte. Un fenomen similar se petrece în județele din sudul Transilvaniei, în rîndul mocanilor și mărginenilor a căror principală îndeletnicire fusese oieritul transhumant legat de secole de munții Carpați și imensele terenuri din cîmpia Dunării.

Mărturiile sigure despre emigrarea din Transilvania, mai ales în România și în America, oferă recensămîntul din anul 1880. Pe baza datelor oficiale, revista „Nemzetgazdasági Szemle” stabilește în intervalul de la 1880—1890 un spor de 15% al populației din comitatele Transilvaniei. În unele comitate, ca de pildă Cluj și Solnoc-Dobîca, creșterea populației depășea această medie, pe cînd în comitatele din raza Camerei de comerț Brașov, afectate grav de repercusiunile războiului vamal, nu atinge media de 15%. Procentele creșterii populației în aceste comitate sînt următoarele: comitatul Ciuc 2,66%, Tîrnava Mare 2,47%, Brașov 3,12%, Trei Scaune 3,58%, Odorhei 4,02%, Făgăraș 4,11%, Sibiu 4,85% ¹⁰⁴.

În cele șapte sate românești din jurul Brașovului populația a scăzut între 1880—1890 cu 4,67% (21 783—20 766), același fenomen se constată și în Tîrgu-Secuiesc unde populația a scăzut cu 9,53% (5 183 — 4 689) și în scaunul Săliște unde descreșterea populației a fost de 4,62% (16 519 — 15 756) ¹⁰⁵. Pentru locuitorii comitatelor din raza

¹⁰³ O. Fr. Jickeli, *op. cit.*, p. 179.

¹⁰⁴ *Bericht 1890*, p. 16.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 16—17.

Camerei de comerț Brașov anul 1889 se încheie cu acest sumbru bilanț economic și demografic.

Perspectivile noului an nu sînt mai luminoase. Guvernul maghiar, ocupat cu probleme mai urgente, amîină angajarea tratativilor economice cu România¹⁰⁶. Pentru amînarea tratativilor economice „ad calendas graecas” pledează în luna aprilie deputatul G. Beksics, pe lângă conții Deseffy și Zichy¹⁰⁷. Secuii înfometăți emigrați în Moldova n-au putut firește replica deputatului, această sarcină revenind ziarului „S. D. Tageblatt”. Din documentația amplă publicată de acest ziar reiese lipsa de informare a lui Beksics asupra realizărilor economice din Transilvania și chiar din Ungaria. Importul Ungariei din România a scăzut din anul 1885 de la 2 218 q pînă în anul 1890 la 1 237 q, iar în anul 1890 exportul de la 560 075 q la 313 357 q. „Să înceteze deci agrarienii maghiari de a trata populația Transilvaniei ca pe copii vitregi”¹⁰⁸. Prin asemenea intervenții ale unor conți și mari bogătași războiul vamal primește un tot mai pronunțat caracter social și național.

Meseriașii dezorientați din Transilvania nu pot folosi firește viclesugul fabricanților, care transportau în anul 1890 produsele lor în Olanda și Germania, de unde au fost „naturalizate” și importate în România prin complicitatea unor firme drept mărfuri ale unor firme olandeze și germane¹⁰⁹. Iată mărturia unui contemporan despre situația economică în Transilvania la sfîrșitul anului 1890: „Nu numai cela, care a trăit împreună cu noi, în cei 15—20 ani din urmă, dar chiar și cel ce din întîmplare a trecut prin aceste ținuturi nu mai de mult decît acum 10 ani și acum a venit iarăși, trebuie să rămînă uimit de schimbarea cea mare și neașteptată a lucrurilor. Pe cînd acum zece, douăzeci de ani, belșugul, veselia și voia bună te întîlneau și te însoțeau la fiecare pas, pe cînd cîntecetele vesele ale lucrătorilor te deșteptau și te adormeau, cînd mergeau și se întorceau de la lucrurile lor zilnice, azi o tăcere de moarte a cuprins ținuturile noastre și pe fețele tuturor se vede strălucind acea rază de speranță binefăcătoare de îndreptare. Din nici o parte nu se văd semne că în curînd se va pune capăt acestei stări de nesuferit, căci celor care decid de soarta popoarelor de la masa verde puțin le pasă de mizeria celor atinși de crudele urmări ale ideilor lor nefericite. Puțin îi pasă bogatului așezat în fruntea mesei îmbelșugate, în casă caldă și luminată ca ziua, de lacrămile săracei mame, care nu are cu ce alina foamea copiilor ei, zgribuliți de foame și de frig, înaintea cuptorului rece ca gheața... Și pe cînd acum 10—20 de ani Brașovul se putea numi încă picior de raiu, azi a devenit aproape fără deosebire un ținut de chinuit și amărit trai”¹¹⁰.

Între timp tratativele economice între Germania și Austro-Ungaria deschiseseră marilor latifundiari perspectivele unui nou debușeu favorabil pentru produsele agrare, consimțindu-se în schimb să nu mai blocheze tratativele cercurilor comerciale și industriale austriace în vederea

¹⁰⁶ „Tribuna”, 11/23 III 1890.

¹⁰⁷ „S.D. Tageblatt”, 15 IV 1890.

¹⁰⁸ Ibidem, 17 VII 1890.

¹⁰⁹ „S. D. Tageblatt”, 18 X, 18 XII 1890.

¹¹⁰ N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 113—114.

facilitării exportului în România¹¹¹. La 1 iulie 1891 intrase în vigoare noul tarif vamal românesc și puse capăt războiului vamal. Taxele vamale prohibitive au fost desființate, dar comerțul transilvan nu și-a putut recupera pozițiile pierdute pe piața română.

Din războiul vamal purtat de Austro-Ungaria cu România se desprind repercusiunile nefaste ale unor încercări nehibzuite de a rupe unitatea economică a teritoriului românesc. Cât timp a existat această unitate firească seculară, nestingherită de frontiere convenționale, viața economică a Transilvaniei a fost înfloritoare, pulsînd un comerț intens prin trecătorile carpatine, adevărate artere ale vieții românești. Din momentul cînd viața economică a Transilvaniei a fost în mod silnic îndreptată numai spre apus, tăindu-i-se resursele și debușeurile din România, meseriile, industria și comerțul sînt ruinate.

¹¹¹ „S.D. Tageblatt”, 9 I 1891 ; „Tribuna”, 14/26 III 1891.

CREAREA LIGII POPORULUI ȘI ACTIVITATEA EI PÎNĂ ÎN MARTIE 1920

DE

EUFROSINA POPESCU

Intrarea României în primul război mondial a avut drept consecință agravarea contradicțiilor economice, social-politice.

În anul 1917, ca urmare a înfrîngerilor suferite în război și a greutăților economice ce se adînceau cu fiecare zi, s-au manifestat 'profunde nemulțumiri în rîndurile maselor populare din Moldova și teritoriul ocupat.

În aceste împrejurări guvernăntii, împreună cu regele, se găseau în fața unor grele încercări, deoarece însuși regimul burghezo-moșieresc își vedea periclitată existența. Teama de ridicare generală la luptă a maselor populare l-a făcut pe regele Ferdinand ca în martie 1917 să meargă pe front în mijlocul armatei a II-a al cărui comandant era generalul Alexandru Averescu pentru a promite pămînt țăranilor, precum și o „largă participare la treburile statului”¹. Însuși generalul Al. Averescu, în timpul campaniei, prin ordinele de zi adresate armatei, nu uita să le amintească faptul că una din grijile sale este și aceea ca după război „jertfele lor să fie răsplătite așa după cum s-a făgăduit”².

La scurt timp după această promisiune, parlamentul din Iași a votat la 20 iulie 1917 modificarea art. 19 din Constituție, în temeiul căruia urma a se expropria 2 milioane ha teren arabil.

În toamna anului 1917 printre soldații de pe front, din spitale și din spatele frontului, datorită greutăților îndurate de ei și de familiile lor, ca urmare a activității socialiștilor și a unor intelectuali democrați³ ce se găseau în tranșee alături de ei, se crease un puternic curent de protest împotriva abuzurilor și greșelilor comise de guvernănti în cursul războiului. Majoritatea soldaților fiind țărani îmbrăcați în haine militare luptînd pentru libertate, independență și unitate națională, luptau totodată

¹ *Cuîntări de Ferdinand I regele României 1889—1922*, Fundațiile Culturale Principele Carol, București, 1922, p. 215.

² Generalul Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război, 1916—1918*, Ed. Cultura Națională, ediția III-a, București, p. 288.

³ „Chemarea”, I, (1918), nr. 60, din 24 noiembrie, p. 1, col. 1—3.

pentru pământ și o viață mai bună. Ei își exprimau tot mai hotărît dorința ca după război situația din țară să se schimbe radical ⁴ și că odată întorși acasă le revenea datoria de a lupta pentru cîștigarea drepturilor promise. Acest curent s-a amplificat după ce pe frontul din Rusia s-a semnat armistițiul, cu care prilej și soldații români au cerut să se pună capăt războiului ⁵.

La nemulțumirea maselor muncitoare și a soldaților, care sufereau în primul rînd de pe urma războiului, se alătura și nemulțumirea altor categorii sociale care apreciau că în bună parte aceste greutăți se datorau incapacității guvernului care nu luase măsuri corespunzătoare, sub toate raporturile, în vederea intrării în război și a evitării dezastrului militar și a celorlalte consecințe. Pe lîngă aceste nemulțumiri se mai adăugau altele, izvorîte din sistemul guvernării în condițiile unor măsuri excepționale de renunțare la regimul vieții constituționale. Ignorînd legile, guvernul a exercitat o cruntă teroare împotriva elementelor revoluționare și democratice, așa încît n-a mai existat garanția drepturilor și a libertății ⁶.

Acest sistem de guvernare, în afara prevederilor constituționale, a făcut ca forțe sociale tot mai numeroase să se considere mobilizate la viața politică. Ele exprimau dezideratul aplicării constituției care, după război, să fie chiar modificată în vederea lărgirii drepturilor cetățenești. Mulți intelectuali considerau că se putea ajunge la îndreptarea situației din țară prin punerea bazelor unor partide politice noi, cu oameni noi ⁷.

În acest complex de împrejurări, în primăvara anului 1918, în țară se crease un puternic curent de nemulțumire cuprinzînd păturiile cele mai largi ⁸ ce-și manifestau dorința pentru îndreptarea situației existente, precum și tragerea la răspundere a tuturor celor ce guvernau și în același timp a tuturor partidelor politice care fuseseră pînă atunci la putere. Referindu-se la această situație, Al. Averescu mărturisește că atunci „s-a născut . . . dorința neînfriată de a se rupe cu trecutul și de a porni pe o cale nouă în viața politică. Această dorință a fost generală, căci s-a manifestat deodată în toate păturile națiunii, atît în teritoriul ocupat cît și în cel stăpînit de trupele noastre” ⁹.

Regele Ferdinand, care era la curent cu mișcările social-politice din țară, notează la 8/21 martie 1918 că era necesar să se ia unele măsuri pentru reprimarea lor, arătînd că „nu trebuie să mai așteptăm căci răul progresează și fiecare zi pierdută ne apropie de tulburări grave”. Frămîntările revoluționare din țară și activitatea reprezentanților grupării de stînga din mișcarea socialistă în rîndurile maselor îl determină pe Ferdinand să noteze în continuare că „propagandiștii lucrează din răsputeri, ceea ce, prevăd cu mare temere, este o grevă generală și răscoale țărănești” ¹⁰.

⁴ Arhiva Marii Adunări Naționale, dosar 1810/1916—1917, f. 68.

⁵ „Socialismul”, XVI, (1922), nr. 109, din 18 februarie, p. 1, col. 1; vezi și M. Văgăuneasa, *Viața în război, Insemnări zilnice de pe front 1916—1918*, Edit. Casa Școalelor, București, 1925, p. 308.

⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Edit. politică, București, 1966, p. 90.

⁷ „Tribuna”, I (1918), nr. 6, din 6 martie, p. 1, col. 3.

⁸ M. Hotineanu, *Un partid și un om*, Scrisul românesc, Craiova, f. a., p. 8.

⁹ M. Vlădescu, *Gen. Averescu, Semănătorul de ofensive*, Adevărul, București, 1923, p. 184.

¹⁰ Arhiva Istorică Centrală, fond. Casa Regală, dos. 20/1918, f. 1.

Teama de o ridicare generală la luptă a maselor populare, ce punea în primejdie regimul din țară, i-a făcut pe unii oameni politici să se preocupe de găsirea mijloacelor prin care să poată ieși după război la suprafața vieții politice și care să poată fi folosite totodată pentru a canaliza nemulțumirile maselor populare pe căi legale. În acest scop, considerau necesar crearea de partide politice noi, în care masele populare și îndeosebi țărănimea să-și pună toată încrederea. Înființarea unor partide noi era impusă totodată și de situația dificilă prin care treceau vechile partide.

Conservatorii, prin politica lor opoziționistă în problema reformelor, precum și colaborarea unora dintre ei cu Germania în timpul războiului se compromiseseră, iar puterea liberalilor slăbise, încît nici unii nici ceilalți nu mai erau capabili să frîneze nemulțumirile maselor. Pe de altă parte, mase tot mai largi de țărani și soldați manifestau un interes deosebit de a participa la viața politică a țării, însă în cadrul unor formații politice noi, în ale căror programe și-ar fi văzut posibilitatea rezolvării propriilor interese. Un alt factor ce concura pe atunci la ideea creării unor noi partide l-a constituit totala decădere a moravurilor politice, ale vechilor partide care în mai multe rînduri folosiseră teroarea, falsurile electorale, despotismul oligarhic, ceea ce trezise cu mult înainte în conștiința maselor o nemulțumire generală care s-a intensificat în condițiile războiului.

Cunoscînd îndeaproape situația politică existentă în țară, caracterizată printr-o nemulțumire generală a poporului față de partidele existente, P. P. Negulescu nutrea ideea necesității creării unui partid nou.

Astfel în aprilie 1917, pe cînd se afla la Odesa, și-a expus punctul de vedere cu prilejul unei adunări a parlamentarilor întruniți pentru a face un schimb de păreri în vederea sesiunii corpurilor legiuitoare ce urma să se deschidă la Iași. În acest scop la 24 aprilie 1917 P. P. Negulescu trimite prin C. Argetoianu o scrisoare prof. D. Gusti, în care îi vorbește despre preocupările celor ce erau refugiați împreună cu el și care încă din iarna 1916—1917 se gîndiseră că îndreptarea situației politice din țară nu putea fi realizată decît de „un partid nou care să rupă în toate cu trecutul și mai ales cu tirania șefilor care falsifică tot mecanismul organizării noastre constituționale”¹¹. Fără îndoială nici acest partid nou nu presupunea că avea să se îndepărteze prea mult de principiile proprii unui partid burghez.

În scopul creării noului partid, în scrisoarea lui P. P. Negulescu se arată că inițiativa propagandei printre conservatori a luat-o C. Argetoianu, C. Angelescu, fost ministru, pentru liberali, iar prof. D. Gusti îi revenea sarcina desfășurării „propagandei printre tinerii neînregimentați încă în partidele politice”¹². Pregătind organizarea unui partid nou, în vara anului 1917 P. P. Negulescu a întocmit un apel către populație în care erau indicate liniile generale ale programului acestuia. Odată redactate, aceste documente au fost aduse la cunoștința unui cerc mai larg de

¹¹ C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine, din vremea celor de azi*, Anexa P.V. 1917—1918, fond 101, dos. 8588, f. 4—5, în Arhiva C.C. al P.C.R.

¹² *Ibidem*, p. 3.

* Referitor la această scrisoare C. Argetoianu mărturisește că din oportunitate politică n-a ajuns niciodată la prof. D. Gusti.

prieteni și cunoscuți printre care se aflau O. Goga, I. Atanasiu, Ioan Grădișteanu etc.¹³.

Acest nou organism politic își propunea să lupte „împotriva relexor regimului politic, avînd ca principal obiectiv constituționalizarea vieții politice”. Pentru aceasta el consideră că lupta trebuie începută împotriva „despotismului șefilor de partid” și a sistemului „șefiei pe viață și cu drept de moștenire”. După părerea sa ascuțișul principal al luptei trebuia îndreptat împotriva sistemului de guvernare practicat de Partidul Național-Liberal. Noul partid își propunea să se sprijine pe masele populare, cu ajutorul cărora după război să se ajungă la o reînnoire totală a vieții politice a țării. În funcție de realizarea acestor deziderate cea mai indicată denumire a noii organizații politice ar fi fost aceea de „Partidul Renașterii Naționale”¹⁴.

Apelul caută să arate în același timp și cauza care impunea apariția imediată a acestui organ politic, prin precizarea că „o nemulțumire adîncă domnește în toate păturile poporului” ... „O ... izbucnire violentă a nemulțumirii obștești ar putea să devină vătămătoare în momente ca acestea, cînd avem nevoie mai mult ca întotdeauna de liniște, de reculegere, ca să putem așeza în condițiuni bune temeliile României Mari”. Teama de revolta maselor determină pe autor să exprime ideea necesității de a se rezolva nemulțumirile oamenilor muncii de sus în jos, considerînd că „minia dreaptă a celor ce s-au văzut înșelați în așteptările lor cele mai curate ... setea de răzbunare ... trebuiesc înfrîinate cu energie și îndrumate cu grije pe căi legale”¹⁵.

Inițiativa aceasta n-a putut fi tradusă în fapt în anul 1917 ci numai în primăvara anului 1918, prin crearea Ligii Poporului în condițiile adîncirii crescînde a nemulțumirilor generale.

Explicînd împrejurările grele în care avea să ia naștere Liga Poporului, P. P. Negulescu arată cum în acea primăvară „cîțiva oameni politici mai clarvăzători”, pentru a ocoli primejdia ce amenința regimul politic de atunci, s-au gîndit să înființeze un partid nou spre a dispersa nemulțumirile maselor populare și a le da „putința să-și caute satisfacție pe căi legale, în cadrul organizării politice și sociale în ființă. ...”. Masele populare, după război, trebuiau să-și pună toată nădejdea în acest partid, „de la care să poată aștepta în liniște îndreptarea”¹⁶.

În același timp, ziarul „Opinia” scria că în rîndul maselor largi populare își făcea loc tot mai mult ideea că pentru salvarea poporului era nevoie de oameni noi, „neînfeudați politici de pînă acum” și că cel mai nimerit ar fi o persoană care se remarcase pe front¹⁷.

În aceste condiții omul cel mai potrivit pentru a pune bazele acestui partid, menit să asigure menținerea regimului burghezo-moșieresc amenințat de lupta maselor populare, a fost considerat generalul Al. Averescu. Acestuia i se crease o largă popularitate în timpul războiului și îndeosebi după puternica ofensivă de la Oituz-Mărăști, unde Armata a II-a de

¹³ „Îndreptarea” an. IV, (1923), nr. 94, 26 aprilie, p. 2, col. 3.

¹⁴ C. Argetoianu, *loc. cit.*, p. 98; v. și P.P. Negulescu, *Partidele politice*, Cultura Națională, București, 1926, p. 233—234.

¹⁵ C. Argetoianu, *loc. cit.*, p. 100—102.

¹⁶ P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 233.

¹⁷ „Opinia”, XIV, (1918), nr. 3277, 17 februarie, p. 1, col. 2.

sub comanda sa a adus o remarcabilă contribuție la obținerea victoriei¹⁸. Reputația militară¹⁹ a contribuit la crearea unei atmosfere favorabile generalului Averescu, aceasta cu atât mai mult cu cât imediat după începerea războiului el se declarase împotriva strategiei militare adoptată de Marele Stat Major, pe care a apreciat-o ca fiind „nerealizabilă”²⁰ *. Punctul de vedere susținut de Al. Averescu a fost confirmat curînd după începerea operațiilor militare, ceea ce, desigur, a avut răsunset în cercurile ofițerești care îi împărtășiseră părerea.

Popularitatea lui a crescut și ca urmare a poziției adoptate în problema încheierii păcii separate din 1918. Împotrivindu-se proiectului susținut de unii guvernanți conservatori privind retragerea totală în Rusia, unde urma a se organiza rezistența, generalul Averescu a propus semnarea păcii și „a cerut ca nici un om să nu mai fie sacrificat”, pentru ca armata să poată fi menținută și refăcută în vederea unor noi operațiuni militare cerute de eventualitatea schimbării cursului războiului²¹. Poziția adoptată de generalul Al. Averescu, care considera că în acel moment erau zadarnice noi jertfe omenesti, coincidea cu dorința de pace a soldaților istoviți în campania din 1913, urmată de doi ani de mobilizare și apoi din nou pe front, ceea ce a contribuit pe de o parte la întărirea curentului de pace, iar pe de altă parte la formarea popularității sale printre soldați.

Înțelegerea popularității de care se bucura Al. Averescu în rîndurile țărănimii, care formase masa ostașilor ce luptaseră pe front, și prin poziția pe care acesta o manifestase în problema păcii, rezultă și din aprecierile făcute de N. Iorga, care, explicînd popularitatea generalului mai ales ca pe o legendă creată de popor, spune că ea se datorește și încheierii păcii de acesta în 1918, care „ferise de la moarte și ultimele elemente ale unei armate așa de mult încercate”²².

De asemenea, prof. P. Constantinescu-Iași arată că „oricine și în orice condiții ar fi pus capăt războiului trebuia să primească recompensa sufletească din partea demobilizaților, pe care cu greu i-am mai fi ținut la un front destrămat”²³.

Popularitatea lui Averescu trebuie înțeleasă mai ales prin psihologia maselor, care a fost alimentată de legenda creată de politicienii grupați în jurul său. În dorința lor arzătoare de a-și vedea realizate năzuințele după război, masele populare au preluat și extins legenda făurită în jurul lui Al. Averescu, pe care îl vedeau a fi alături de ele. Această legendă își poate găsi explicația și în cunoașterea faptului că el se ridicase dintr-o familie modestă, înrolîndu-se la vîrsta de 18 ani neimpliniți ca

¹⁸ Al. Averescu, *op. cit.*, p. 240.

¹⁹ N. Iorga, *Sub trei regi...*, București, 1932, p. 319; v. și D. Drăghicescu, *Partidele politice și clasele sociale*, București, 1922, p. 24.

²⁰ Al. Averescu, *op. cit.*, p. 28; v. și M. Șt. Cioroiu, *O viață de prestigiu, Alex. Averescu, mareșal al României*, Tipografia Universul, București, 1938, p. 195—197.

* Vezi „Memoriul” din 28 august 1916 al Comandantului Armatei a III-a, de unde reiese că Marele Stat Major preconiza ca operațiunile militare să se desfășoare în mod ofensiv pe frontul de nord și sud. Gen. Averescu arăta că trebuia adoptată tactica defensivă pe frontul de nord și o acțiune ofensivă viguroasă pe frontul de sud (Alex. Averescu *op. cit.*, p. 28—31).

²¹ *Politica și partidele politice în România*, Londra, 1936, p. 36.

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 318.

²³ „Socialismul”, XVI, (1922), nr. 109, 18 februarie, p. 1, col. 1.

voluntor în războiul de la 1877²⁴. Se mai știa că își începuse cariera militară pornind de la simplul soldat, ceea ce îi dăduse posibilitatea să cunoască toate greutățile ostașilor. Pe front, în timpul primului război mondial, în calitate de comandant al Armatei a II-a, Al. Averescu a făgăduit ostașilor că, după încetarea războiului, va insista pe lângă rege să respecte promisiunile pe care le făcuse în tranșee cu privire la reforma agrară și cea electorală. Toate acestea au făcut ca soldații să-l aprecieze în chip deosebit, socotindu-l chiar ca pe un adevărat „părinte”²⁵.

Al. Averescu, dîndu-și seama de popularitatea de care se bucura, adresează din Iași la 7 martie 1918 o scrisoare unor oameni politici ca C. Argetoianu și Matei Cantacuzino, în care le propunea ca în împrejurările cunoscute să se folosească de pătura sănătoasă a poporului pentru a pune bazele unei ligi al cărei scop era revenirea la viața constituțională, fixarea răspunderilor celor vinovați de dezastrul țării și înlăptuirea reformelor agrară, electorală și administrativă, pentru a se putea asigura „ordinea socială în stat”²⁶. În cursul lunii martie 1918 se vorbea tot mai mult că generalul Averescu împreună cu M. Cantacuzino și C. Argetoianu inițiau organizarea unui nou partid politic²⁷. Drept dovadă a acestei acțiuni, la 2 aprilie 1918 Averescu lansează din Iași un apel „Către toți românii”, publicat apoi la 14 aprilie 1918 în primul număr al ziarului „Îndreptarea”. În acest apel se argumentează necesitatea înființării noii organizații politice. După ce se analizează modul defectuos în care fusese guvernată țara pînă atunci, este subliniat faptul că viața politică în ultimul timp a fost redusă la frămîntări și lupte înverșunate, cu unicul scop de a se lua puterea de către un partid sau altul, fiecare dintre ele străduindu-se să se mențină cît mai mult la conducerea țării. Totodată, apelul arată că neajunsurile guvernării liberale au făcut ca „din toate păturile sociale și mai cu seamă din sînul masei poporului” să se manifeste „sub diferite forme și în diferite moduri dorința spre o îndrumare mai bună”. Menirea Ligii Poporului ar fi fost, așadar, „îndreptarea dorită și cerută de toți”, dar care, în conformitate cu vederile exprimate de Al. Averescu, trebuia să se facă „fără zguduire, fără zbuciumări, pe căile consimțite de puterea legilor”²⁸. În mod demagogic, apelul lansat arăta că odată realizat acest scop, avea să se treacă la acțiunea de îndreptare a situației existente, ce trebuia începută prin constituționalizarea vieții politice, urmată de înlăptuirea unor măsuri cu caracter economic, social și cultural. Toate acestea ar fi trebuit să ducă la îmbunătățirea soartei poporului, întrucît aceasta ar fi constituit preocuparea de căpetenie a Ligii²⁹.

Considerată ca o „necesitate” imperioasă a momentului, ideea creării Ligii Poporului a fost adoptată de mai mulți ofițeri superiori, de unii foști conservatori și reprezentanți ai altor partide care vedeau în aceasta o nouă posibilitate de afirmare politică, fapt pentru care au procedat la constituirea ei. Astfel, la 3 aprilie 1918, la o întrunire ținută în casa din Iași a prof. univ. Matei Cantacuzino, s-a întocmit actul de

²⁴ M.C. Vlădescu, *op. cit.*, p. 13.

²⁵ *Ibidem*, p. 173.

²⁶ „Opinia”, XIV, (1918), nr. 3297, din 14 martie, p. 1, col. 5–6.

²⁷ „Opinia”, XIV, (1918), nr. 3296, din 11 martie, p. 2, col. 1.

²⁸ „Îndreptarea”, I (1918), nr. 1, din 14 aprilie, p. 1, col. 1.

²⁹ *Ibidem*.

constituire a Ligii Poporului, avînd la bază proiectul redactat de C. Argetoianu ³⁰.

Semnatarii acestui act : C. Argetoianu, Matei Cantacuzino, Duiuiu Zamfirescu, gen. Crăiniceanu, Grigore Filipescu și A. C. Cuza, arată că avînd în vedere situația din țară, care necesita „o nouă îndrumare a națiunii”, se declară constituiți într-o organizație de acțiune cu numele de Liga Poporului. În unanimitate a fost ales ca președinte generalul Al. Averescu. Cu acest prilej s-a constituit și un comitet provizoriu de inițiativă pentru a continua lucrările în vederea organizării Ligii. S-a hotărît ca aceasta să ia ființă în ziua de 8 aprilie 1918, cînd urma să aibă loc prima întrunire sub președinția generalului Al. Averescu, cu care prilej trebuia să se aleagă și comitetul executiv care să elaboreze programul Ligii. Totodată, s-a hotărît ca organul de presă al noii organizații, în funcție de scopul urmărit, să poarte denumirea de „Îndreptarea” ³¹.

Prin actul de constituire, această organizație își propunea să realizeze trei principale deziderate : transformarea regimului constituțional într-o realitate ; stabilirea răspunderilor și îndeplinirea reformelor agrare, electorală și administrativă. În vederea realizării acestor obiective se arată că semnatarii nu înțeleg „a mărgini libertatea de acțiune a grupurilor politice care o alcătuiesc” ³². Așadar, Liga la început reprezenta doar o uniune de persoane și grupuri politice independente cu intenția de a acționa în vederea îndreptării situației existente și, mai precis, „împotriva tradițiilor nărvite ale trecutului și pentru salvarea viitorului” ³³.

Spre deosebire de vechile partide politice, Liga trebuia să fie o organizație de acțiune cu caracter temporar pentru îndrumarea vieții politice, în conformitate cu interesele țării și în care puteau să intre persoane „indiferent de clasă socială și apartenență politică” ³⁴. Ceva mai târziu, Al. Averescu a declarat că Liga, de altfel, „nu s-a născut din ideea de a se adăuga altor partide politice, fapt pentru care nu i-a dat numele de partid” ³⁵. Deși declarativ Liga nu se constituise ca un partid, totuși aproape de la început a acționat ca un adevărat partid de sine stătător ³⁶. Pe baza actului constitutiv al Ligii au mai aderat P. P. Negulescu, precum și unii membri ai Partidului Muncii ³⁷.

Din actul constitutiv al Ligii rezultă că aceasta a fost înființată de unii politicieni desprinși din partidul conservator, ca moșierii C. Argetoianu, Matei Cantacuzino, Gr. Filipescu, Alex. Oteteleşeanu, la care s-a raliat un grup de generali ca G. Văleanu, Gr. Crăiniceanu, C. Coandă, D. Cocărăscu, Al. Cămărășescu, precum și politicieni din alte formațiuni politice ce se arătau ostili politicii liberale. Deși adevăratul regizor politic al Ligii era C. Argetoianu, președinția a fost încredințată generalului Al. Averescu, fiind considerat ca omul cel mai potrivit, prin populari-

³⁰ C. Argetoianu, *loc. cit.*, f. 392—397.

³¹ *Ibidem*, f. 414—415.

³² *Ibidem*, f. 406—408.

³³ M. Hotineanu, *Un om și un partid*, Scrisul rom., Craiova, f. a., p. 8.

³⁴ „Îndreptarea”, I (1918), nr. 2, 15 aprilie, p. 1, col. 1—2.

³⁵ „Îndreptarea”, II (1919), nr. 275, din 27 octombrie, p. col. 1—2.

³⁶ V. Liveanu, *Situația politică internă a României în momentul creării P.C.R. Sistemul partidelor politice*, „Studii”, XIX, 1966, nr. 3, p. 462.

³⁷ C. Argetoianu, *loc. cit.*, f. 410.

tatea sa, să atragă masele celor nemulțumiți în jurul acestei organizații și a le abate de la calea luptei revoluționare. Referitor la aceasta, generalul Al. Averescu a relatat mai târziu că era convins că ar fi fost una din cele mai mari primejdii dacă ar fi lăsat la voia întâmplării „acea mișcare . . . foarte serioasă” care era „gata să se rostogolească cu aceeași ușurință pe direcțiuni sănătoase ca și pe cele dăunătoare țării”³⁸. Aceeași primejdie l-a făcut pe C. Argetoianu să mărturisească deschis că acceptase „colaborarea cu Averescu, sacrificându-și convingerile și legăturile conservatoare”, pe care însă nu le-a părăsit niciodată, pentru că : „curentele de stînga erau atît de puternice încît nu puteau fi combătute decît dinlăuntrul formațiunilor democratice”³⁹. Iată, așadar, sensul adevărat pe care unii din fondatorii Ligii urmăreau să-l dea acțiunii pentru care s-a constituit această organizație.

Pe lângă acești politicieni, reprezentanți ai unor cercuri ale burgheziei și moșierimii care urmăreau prin crearea noului partid menținerea ordinii sociale, precum și posibilitatea ca în noile condiții de după război să se afirme în viața politică pentru a putea ajunge la guvern, au mai aderat la Ligă tineri ofițeri în rezervă și reprezentanți ai intelectualilor cinstiți, dornici de reforme sociale, care vedeau în Averescu omul cel mai indicat pentru înfăptuirea lor. Printre aceștia se aflau V. Kogălniceanu, P. P. Negulescu, D. Zamfirescu, I. Petrovici, la care mai târziu și-au dat adeziunea dr. P. Groza, M. Sadoveanu⁴⁰, V. Babeș etc.

Ocupîndu-se de împrăjurările formării Ligii Poporului și a componenței sale, Mircea Djuvara, membru marcant al Partidului Național-Liberal, arată că în această organizație „s-au întîmplat apropieri ciudate . . . alături de elementele cele mai reacționare am aflat persoane cu concepții în adevăr înaintate”⁴¹.

Teama că în noua organizație politică ar putea să intre persoane sau politicieni care urmăreau să-și creeze o situație și să continue vechile practici ale partidelor burghezo-moșierești a făcut pe unele dintre aceste elemente cu vederi înaintate să ceară o verificare serioasă a acelor care vor să intre în această Ligă⁴². Cu toate acestea, cîțiva ani mai târziu, un fruntaș liberal va arăta că în această organizație se aflau numeroși „transfugi strînși din toate formațiunile politice, dar mai ales cu o legiune de ariviști . . . plecați din partidul liberal”⁴³.

Pe de altă parte, ridicîndu-se împotriva conservatorilor care intraseră în noua organizație politică, ziarul „Steagul” arată că prin componența sa și aceasta va suferi de practicile „vechiului politicianism”⁴⁴. Viitorul apropiat va arăta că prevederile „Steagului” vor deveni realitate. Trebuie remarcat că această nouă organizație prin componența sa avea un caracter eterogen fapt ce a constituit de la început una din cauzele slăbiciunii sale.

Folosind o agitație demagogică, desfășurată de organele de presă „Îndreptarea”, „Gazeta poporului” și „Muncitorul”, Liga Poporului a

³⁸ General Al. Averescu, *Uzурparea de la 4 iunie 1927*, Arte grafice, Îndreptarea, p. 136.

³⁹ C. Argetoianu, *loc. cit.*, P. VI, nr. 1/1, 1919—1927, Fond. 104, dos. 8589, f. 195.

⁴⁰ M. Hotineanu, *op. cit.*, p. 11.

⁴¹ „Viitorul”, XIV, (1922), nr. 4357, 21 septembrie, p. 1, col. 1.

⁴² „Îndreptarea”, I, (1918), nr. 16, 2 mai, p. 2, col. 2.

⁴³ D. Drăghicescu, *Partidele politice și clasele sociale*, București, 1922, p. 24.

⁴⁴ „Steagul”, IV, (1918), nr. 60, 7 iulie, p. 1, col. 1.

reușit să atragă în jurul său mase largi populare și în special țărănimea. La realizarea acestui scop conducerea Ligii s-a folosit îndeosebi de popularitatea generalului Al. Averescu, continuînd a fi prezentat drept cel mai activ luptător pentru înfăptuirea grabnică a reformei agrare și electorale. La acțiunea de atragere a maselor a contribuit, totodată, vehementa campanie de protest desfășurată în anii 1918—1919 de Liga Poporului împotriva liberalilor. Această campanie a fost deschisă de generalul Al. Averescu prin publicarea cunoscutului manifest „Răspunderile”. Aici erau date la iveală neajunsurile guvernării acestora în timpul războiului, ca urmare a incapacității și a încălcării condamnabile a constituției. Pe temeiul acestor fapte, Averescu făgăduia că toți cei ce s-au făcut vinovați vor fi trași la răspundere, iar în țară trebuia să se instaleze un regim de „cinste și dreptate”⁴⁵.

În privința liniei politice, Liga Poporului nu s-a condus de la începutul activității sale după un program, care i-a lipsit un timp și pentru care fapt i s-a făcut adeseori obiecții de către celelalte partide. Răspunzînd acestor învinuiri, generalul Al. Averescu arată că Liga Poporului, cunoscînd dezacordul dintre programele celorlalte partide și felul cum au fost puse în practică, consideră că în sensul adevărat al cuvîntului Liga nu avea un program. Cu toate acestea, face cunoscut că pentru orientarea politică generală, în perioada de început a activității sale, îi era suficient „crezul” cunoscut prin deviza „muncă, cinste, libertate”, ce constituia de fapt axa programului. Mai arată că alte probleme cu caracter programatic au fost, de altfel, precis enunțate prin declarațiile făcute în Parlament, precum și prin materialele publicate în „Îndreptarea” și mai ales în acelea intitulate „Punctul nostru de vedere”⁴⁶. Deși nu aveau un program bine conturat, dar făcînd o largă propagandă profesiunii de credință, Liga Poporului a reușit ca pînă la luarea puterii în martie 1920 să cuprindă o jumătate milion de aderenți⁴⁷.

Ca urmare a încrederii pe care masele și-o puneau în Ligă, cu prilejul alegerilor efectuate de guvernul condus de Al. Marghiloman, în mai 1918, generalul Al. Averescu a fost ales în toate județele din Moldova, precum și în județul Mehedinți ce se afla sub ocupația germană, deși aici el nu-și pusese candidatura⁴⁸.

În timpul guvernului Marghiloman, Liga Poporului, adeptă declarată a respectării principiilor constituționale, prin Averescu a protestat față de hotărîrea conservatorilor prin care noul Parlament trebuia să voteze ratificarea păcii și revizuirea Constituției fără a se mai menționa modificările făcute în vara anului 1917, ceea ce vădea intenția de a nu mai respecta prevederile incluse atunci. Cu acest prilej, Al. Averescu a făcut o declarație în ședința Camerei din 12 iulie 1918, la discuția adresei de răspuns la mesaj, în care arăta că Parlamentul actual, în privința hotărîrilor ce va lua, trebuie să aibă caracterul Parlamentului precedent, adică de a continua lucrările pentru care avusese mandat în baza art. 128 din Constituție.

⁴⁵ „Îndreptarea”, I, (1918), nr. 17, 4 mai, p. 3, col. 3.

⁴⁶ „Îndreptarea”, I, (1918), nr. 133, 26 septembrie, p. 1.

⁴⁷ „Neamul românesc”, XVII, (1922), nr. 2, 3 ianuarie.

⁴⁸ *Politica și partidele politice în România*, Londra, 1936, p.66.

Nesocotirea modificărilor făcute constituției, conform declarației sale, nu însemna „mai puțin decât o lovitură de stat”. De aceea cere ca alegerile viitoare să se facă în temeiul art. 57 și 67 din constituția modificată. În privința reformei agrare arăta că „guvernul poate să ceară o nouă modificare a Constituției, dar aceasta numai în scopul de a o lărgi, iar nicicum de a restrânge ceea ce s-a acordat deja”⁴⁹.

În timp ce țărănimea aștepta împărțirea pământurilor, așa cum se înscrisese în Constituția din 1917, guvernul Marghiloman i-a dat în schimb legea muncii obligatorii.

Cu toate că Al. Averescu vorbea de necesitatea înfăptuirii reformelor, și îndeosebi a celei agrare, totuși încă de pe acum unii conducători ai Ligii, foști conservatori ca C. Argetoianu și Gr. Filipescu, manifestau rezerve față de aceasta⁵⁰. Astfel C. Argetoianu, deși în principiu acceptase ideea înfăptuirii reformei agrare, căuta să demonstreze de pe pozițiile clasei pe care o reprezenta că exproprierea „dacă este acceptabilă din punct de vedere teoretic”, ea este „absurdă în practică”⁵¹. Aceasta ar necesita să se pună la dispoziția micului cultivator utilaje, credite, mașini-unelte specializate.

C. Argetoianu, mare proprietar, cunoscând avantajele și dezavantajele culturilor pe suprafețe mari și mici, deși ridică problema de importanță a obținerii producției agricole sporite, o face însă de pe pozițiile clasei pe care o reprezenta, în scopul menținerii marii proprietăți, deoarece propunerile sale privind ridicarea micii proprietăți nu erau realizabile în condițiile de atunci. Susținând acestea, C. Argetoianu nu urmărea altceva decât tergiversarea înfăptuirii reformei agrare.

În momentul în care guvernul condus de Al. Marghiloman intenționa să cheme în judecată pe liberali, propunându-i și lui Averescu să se alăture acestei acțiuni, acesta din urmă a refuzat propunerea pentru motivul că liberalii erau acuzați de faptul că acceptaseră intrarea României în război alături de Antantă. Cu acest prilej, Liga Poporului și Partidul Naționalist Democrat au făcut o declarație comună în Parlament în care se arată că acțiunea de participare a României în război alături de Antantă nu o pot condamna „fără a ne condamna pe noi înșine și aspirațiile noastre naționale cele mai legitime”⁵².

Aceste aspirații seculare aveau să se înfăptuiască în curînd ca rezultat a luptei de eliberare națională a poporului nostru pentru încheierea procesului de formare a statului național unitar român.

După cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, „Înfăptuirea unității statului român — operă a maselor largi din întreaga țară, a întregului nostru popor — a realizat cadrul național și social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție; înmănuncherea laolaltă a energiilor și capacităților creatoare ale poporului nostru a

⁴⁹ Arh. istorică Centrală, Fond. Parlament, dos. 1813/1917—18, f. 93, vezi și „Îndreptarea”, I (1918), nr. 59, 22 iunie, p. 3, col. 3.

⁵⁰ „Îndreptarea” I, (1918), nr. 53, 15 iunie, p. 1, col. 1.

⁵¹ Ibidem, II, (1919), nr. 27, 31 ianuarie, p. 1, col. 3.

⁵² Arh. istorică Centrală, Fond. Parlament, dos. 1834/918, f. 274—276 vezi și „Îndreptarea” I, (1918), nr. 69, 6 iulie, p. 1, col. 1.

creat condiții favorabile activității forțelor progresiste ale societății, mișcării muncitorești revoluționare”⁵³.

Cea mai importantă măsură ce se impunea noilor cerințe privind dezvoltarea și consolidarea statului național, acum mărit, era modificarea și adoptarea Constituției, în care scop trebuiau efectuate alegerile pentru Constituanta.

De teama frământărilor revoluționare, ce culminaseră cu evenimentele din 13 decembrie 1918, guvernul liberal, care anunțase inițial alegerile pentru 24 ianuarie 1919, le-a amânat pentru luna martie 1919 și apoi pentru toamna aceluiași an⁵⁴. În timpul propagandei electorale Liga a publicat în decembrie 1918 o platformă, ce reprezenta de fapt un program provizoriu, în care promitea realizarea reformei agrare, prevăzută în Constituția din 1917, prin care fiecare familie de țărani urma să primească câte un lot de cel puțin 5 ha. În același timp însă, averescanii nu și-au ascuns intenția ca în viitor exproprierea să se aplice proprietăților cu peste 500 ha, ceea ce arată politica de menținere a marii proprietăți. Pe lângă reforma agrară, acest program provizoriu prevedea o reformă constituțională, administrativă, fiscală, de stabilire a dărilor progresive pe venit, o reformă industrială cu preocuparea dirijării de către stat a industriei naționale, crearea unui minister al muncii, precum și unele măsuri de dezvoltare a învățământului profesional, agricol, industrial și comercial, ca și acordarea unor drepturi civile pentru femei⁵⁵. Prezentarea acestui program al Ligii a constituit un nou prilej de atragere a unor însemnate pături ale țărănimii, micii burghezii și a altor categorii sociale.

Datorită promisiunilor demagogice, influența Ligii și popularitatea lui Averescu s-au lărgit în cursul anului 1919. Pentru a demonstra preocuparea lui Averescu față de interesele țărănimii, în 1919 s-a înființat la sediul organizațiilor județene ale ligii câte un birou de informații, unde țărăanii puteau să primească lămuriri privind sistemul de împroprietărire preconizat de liberali, și anume acela al obștiilor, sistem ce nu convenea țăranilor, care doreau să aibă pământul în proprietate strict individuală. Problemele ce nu puteau fi rezolvate de organizațiile județene urmau a fi înaintate Biroului central de informații ce se afla la sediul Ligii din București⁵⁶. În lămuririle date țăranilor privind intrarea lor în obștii nu se neglija să li se arate că atît cei ce vor intra, cît și cei ce nu vor intra în ele trebuiau să fie încredințați că urmau a fi împroprietăriți, deoarece „Liga poporului veghează” asupra intereselor lor⁵⁷.

Problema alegerilor, mereu amânate, nu mai putea fi întirziată, datorită presiunii exercitate de opinia publică, precum și din cauză că noul Parlament, ce trebuia să reprezinte voința întregii țări, avea menirea să ratifice unirea cu România a noilor teritorii și, astfel, țara consolidată urma să-și trimită reprezentanții la Conferința păcii și apoi să treacă la revizuirea Constituției.

⁵³ N. Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 21.

⁵⁴ „Viitorul”, XI, (1919), nr. 3264, 15/28 decembrie, p. 1, col. 2—3.

⁵⁵ „Îndreptarea”, I, (1918), nr. 203, 23 decembrie.

⁵⁶ „Îndreptarea”, II, (1919), nr. 70, 14 martie, p. 1, col. 1.

⁵⁷ Ibidem, II, (1919), nr. 70, 14 martie, p. 1, col. 1.

În acest timp, Liga Poporului, organizație de acțiune, n-a luat totuși atitudine hotărâtă împotriva repetatelor amânări a alegerilor parlamentare. Lui Alex. Averescu și C. Argetoianu, conducători ai Ligii, le convenea această situație, fiecăruia din motive diferite. Explicînd aceasta, C. Argetoianu consemnează în memoriile sale că „singurul scop pe care-l urmărea Al. Averescu era să ajungă primministru, să stea la putere cît mai mult și să se întoarcă cît de des”. Pentru a reuși însă să înfrîngă ostilitatea lui I. I. C. Brătianu și să-l determine pe rege să-l cheme la guvern, Al. Averescu a înțeles că trebuia să se folosească de puterea maselor ca „singura pîrghie în stare să-l impună”. Pentru atingerea acestui scop, avea nevoie de timp în vederea extinderii popularității și în restul țării în afară de Moldova, și abia după aceea să participe la lupta electorală cu șanse sigure de reușită⁵⁸.

În ceea ce-l privea, C. Argetoianu mărturisea că în 1919 nu-l preocupa alegerile, pentru că nu urmărea chemarea la guvern și nici succesele electorale, ci prin colaborarea sa cu Averescu scontă ca prin prestigiul și popularitatea acestuia să impună un „regim de dictatură”... ca „singura cale practică pentru atingerea țelurilor” urmărite⁵⁹. La aceste explicații C. Argetoianu mai adaugă și pe aceea că alegerile generale nu puteau să aibă loc pînă ce unirea cu România a teritoriilor eliberate nu era încă recunoscută prin semnarea tratatelor de pace, ceea ce ar fi putut provoca unele conflicte chiar cu aliații⁶⁰. Pe de altă parte, prin unele articole și conferințe, C. Argetoianu a susținut guvernul în amînarea alegerilor, deoarece a fost „multă vreme singurul” care în 1919 era de părere că — în condițiile creării unei Români mari — Parlamentul constituant nu trebuia să recurgă la revizuirea Constituției, ci la întocmirea unei noi Constituții⁶¹.

De aceea, pentru conducătorii Ligii Poporului, anul 1919 a pus pe de o parte problema întăririi organizațiilor de club, a extinderii lor în celelalte provincii ale țării, a întocmirii programului și a regulamentului de funcționare, iar pe de altă parte pregătirea terenului pentru a ajunge la putere.

În scopul obținerii puterii, începînd din 1919, conducătorii Ligii au căutat să-i dea tot mai mult un caracter de partid, deși titulatura a rămas aceea de Ligă⁶².

Pentru realizarea acestui scop, de problemele organizatorice se ocupa C. Argetoianu, care urmărea să se impună la putere prin forțele noi ce trebuiau organizate. Al. Averescu urmărea, la rîndul său, puterea cu orice preț, pe care considera că ar putea s-o obțină datorită popularității sale și mai ales pe calea înțelegerii „cu epavele trecutului, cu conducătorii formațiunilor politice rivale”⁶³. Astfel, în cursul anului 1919, Averescu încearcă să fuzioneze cu Partidul Național din Ardeal și cu cel Conservator-Democrat. După mai multe consultări ce au avut loc la începutul anului 1919 între Al. Averescu și Mișu Cantacuzino, ce deți-

⁵⁸ C. Argetoianu, *loc. cit.*, P. VI. nr. 1/1, (1919—1927), f. 7—9.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 9—11.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 2.

⁶¹ *Ibidem*, f. 5.

⁶² Al. Averescu, *Uzurparea de la 4 iunie 1927*, Arte grafice — Îndreptarea, p. 170.

⁶³ C. Argetoianu, *loc. cit.*, P. VI. 1/1, 1919—1927, f. 14—15.

nea conducerea Partidului Conservator-Democrat în lipsa lui Take Ionescu plecat la Paris, nu s-a putut ajunge la o înțelegere asupra fuziunii, ci doar în privința formării unui cartel electoral și a creării „opozității unite” de luptă împotriva liberalilor. Prin fuziunea Ligii cu Partidul Conservator-Democrat, Al. Averescu urmărea pe de o parte crearea unei posibilități mai mari de a fi numit primministru, prin eliminarea unui concurent ca Take Ionescu, iar pe de altă parte, o dată făcut aliat, Take Ionescu îl putea ajuta pentru a obține încrederea puterilor Antantei⁶⁴. La rîndul său, Take Ionescu, care nu acceptase fuziunea, ci doar o colaborare cu Liga, urmărea ca în acest fel să-și consolideze puterea partidului său în vederea alegerilor.

Întrucît se anunțaseră alegerile și cum de rezultatul lor depindea și procesul de reorganizare al statului, se punea problema ca acestea să se țină în condițiile unei depline posibilități de exprimare a voinței naționale. În numele „opozității unite”, Al. Averescu și Mișu Cantacuzino, dorind să prezinte partidele lor drept organizații democratice, au publicat la 23 februarie 1919 o declarație în care cereau ca în vederea alegerilor să se ridice starea de asediu și cenzura, să se elibereze cărțile de alegători și să se interzică amestecul autorităților administrative în propaganda electorală⁶⁵. Tot în vederea asigurării libertății alegerilor, generalul Averescu — obținînd o audiență la rege — a expus moțiunea adoptată de reprezentanții Ligii Poporului la 22 iunie 1919 prin care îi cereau să dispună reintrarea în viața constituțională, deci renunțarea la guvernarea prin decrete, la starea de asediu și cenzură⁶⁶.

Fără asigurarea unor alegeri libere, „fără garanția unui adevărat guvern național”, după părerea lui Nicolae Titulescu, expusă într-o scrisoare din 18 august 1919 către Take Ionescu, însemna „a legitima pentru totdeauna în țară și mai ales în afară monopolul politic al d-lui I. I. C. Brătianu în România... , a întăririi unui regim pe care sincer îl cred rău”. „Și mai absurd”, după aprecierea sa, era a înrădăcina în conștiința publică ideea că nu era posibil și un alt regim serios. Conchidea că singura armă de luptă împotriva adversarului mai rămînea protestul⁶⁷.

În cadrul acțiunii de protest, la începutul lunii septembrie, Al. Averescu, cu prilejul unei noi audiențe la rege, a obținut promisiunea acestuia că va asigura libertatea alegerilor⁶⁸.

Dar, contrar promisiunilor obținute, alegerile fixate pentru noiembrie 1919 aveau să se țină în condițiile unui guvern de generali condus de A. Văitoianu. Fiind cunoscută influența pe care o exercitau liberalii asupra acestui guvern, ziarul „Îndreptarea” îl caracterizează ca fiind o ediție militară a acestora⁶⁹. Într-adevăr, acest guvern, care era exponentul direct al intereselor liberalilor, explică sprijinul dat campaniei electorale a acestora și greutățile întâmpinate de partidele din opoziție în condițiile menținerii stării de asediu și a cenzurii. Prin presiunile elec-

⁶⁴ *Ibidem*, p. 50.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 116, 118; v. și „Îndreptarea”, II, (1919), nr. 50, 23 februarie, p. 1, col. 1.

⁶⁶ „Îndreptarea”, II, (1919), nr. 159, 4 iulie, p. 1, col. 1.

⁶⁷ Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat, fond St. Georges, dos. CXXV/4, f. 18–20.

⁶⁸ C. Argetoianu, *loc. cit.*, p. 199.

⁶⁹ „Îndreptarea”, II, (1919), nr. 262, 16 octombrie, p. 1, col. 4.

torale exercitate de guvern, reprezentanții Ligii Poporului, văzînd pri-mejdia de a nu obține victoria în alegeri, au protestat și au hotărît abținerea de a candida. Această hotărîre a fost luată în urma mai multor consfătuiri, cu care prilej s-au manifestat poziții diferite. La consfătuirea din 2 octombrie 1919 din București, Al. Averescu a făcut o declarație în care arăta că fiind credincios primului obiectiv al actului constitutiv al Ligii privind respectarea Constituției, în temeiul căreia trebuia asigurat libertatea alegerilor — principiu de fapt încălcat —, protestează prin abținerea de la alegeri. El nu impune această hotărîre celorlalți membri ai Ligii, căora le lasă deplină libertate de a hotărî singuri asupra poziției ce urmează s-o ia ⁷⁰.

C. Argetoianu, dimpotrivă, a încercat să demonstreze cît de greșită și ce consecințe grave decurg pentru Ligă din această hotărîre, deoarece dacă se „putea conta pe toate voturile țărănimii”, nu tot așa se putea conta pe „anularea lor”, deoarece era greu ca țărani să fie convinși într-un timp scurt să nu voteze, atîta timp cît ei manifestau această dorință ca urmare a popularității lui Al. Averescu. În consecință, țărani, mergînd la vot și negăsind semnul electoral al Ligii — spune el —, „vor pune pecetea oriunde” și mai ales pe semnul electoral al țărăniștilor ⁷¹. Cei mai mulți participanți la această discuție — printre care și Duiliu Zamfirescu — au fost împotriva tacticii adoptate de Al. Averescu, dar considerînd că nu se putea concepe o luptă electorală fără acesta, a cărui popularitate era cunoscută, în cele din urmă au votat pentru abținerea de la alegeri ⁷². În consecință conducerea Ligii, prin P. P. Negulescu, a redactat moțiunea în care arăta că Liga Poporului, „în semn de protestare, nu va lua parte la alegerile viitoare” ⁷³. Acestei hotărîri a Ligii i s-au alăturat Take Ionescu și unii reprezentanți a altor partide, ca I. Flondor și Th. Mihaly. Aceștia doi din urmă mai pledaseră pentru efectuarea alegerilor în condițiile unui guvern în care să fie reprezentate toate forțele politice.

Între timp C. Argetoianu, în speranța de a-l determina pe Al. Averescu să participe totuși la alegeri, a intervenit pe lîngă A. Văitoianu cu intenția de a obține de la acesta hotărîrea de a da un aspect legal alegerilor. Pentru aceasta i-a explicat necesitatea prezenței lui Averescu în alegeri „pentru a stăpîni curentul rural care «rătăcit» pe căi nelegale” nu mai putea fi stăvilit. La acest argument, A. Văitoianu a declarat că starea de asediu și cenzura erau îndreptate „împotriva curentelor subversive de stînga, ce începeau să devină amenințătoare și față de care nu exista decît o politică de mîină tare” ⁷⁴. Astfel, intervenția lui C. Argetoianu a rămas fără rezultat, deoarece A. Văitoianu nu putea să iasă din cadrul instrucțiunilor primite de la liberali și să compromită alegerea unei majorități a acestora.

Justificarea politicii de „mîină forte” a guvernului, îndreptată împotriva mișcării socialiste de sub influența curentului de stînga, era de fapt o recunoaștere a avîntului pe care o luase aceasta în țară.

⁷⁰ C. Argetoianu, *loc. cit.*, P. VI, nr. 1/1, 1919—1927, f. 201.

⁷¹ *Ibidem*, f. 191.

⁷² *Ibidem*, f. 209.

⁷³ *Ibidem*, f. 217.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 239, 242.

Influența crescândă a mișcării socialiste l-a făcut pe Al. Averescu să se apropie de conducătorii acesteia în vederea unei fuziuni, sau numai pentru o colaborare electorală. Încercarea lui Al. Averescu de a colabora cu Partidul Socialist rezulta din calculul făcut asupra succeselor pe care putea sconta acest partid și care trebuiau evitate, deoarece—după cum constată chiar „Îndreptarea” — nu se putea „să nu recunoști că socialismul în țara noastră începe să devină un partid de care va trebui să se țină seama”⁷⁵.

Tratatativele purtate între C. Argetoianu, Al. Averescu și I. Moscovici, I. Flueraș și I. Jumanca în problema fuzionării și a colaborării electorale nu au ajuns la nici un rezultat⁷⁶. Reprezentanții Partidului Socialist înțelegeau să participe la alegeri numai cu condiția ridicării stării de asediu și a cenzurii, a demobilizării contingentelor vechi și păstrarea numai a 2—3 contingente de completare sau dreptului de vot pe front, întrucât altfel alegerile pentru Constituanta erau lipsite de masa mare a alegătorilor între 21 și 45 ani⁷⁷. Socialiștii considerau că fără ridicarea acestor opreliști nu se putea desfășura o luptă electorală cu forțe egale. Cum însă guvernul nu avea să aplice nici una din aceste măsuri preconizate, reprezentanții partidelor socialiste din România Veche, Bucovina, Ardeal și Banat, indignați de teroarea guvernului cu prilejul campaniei electorale, la Congresul extraordinar ce s-a ținut între 13—14 octombrie 1919 în sala Dacia au hotărât în unanimitate abținerea de la alegeri, pentru că, în condițiile în care se împiedica posibilitatea de exprimare liberă a voinței naționale, nu înțelegeau să fie solidari la „falsificarea prevederilor constituționale”⁷⁸.

În vederea zădărnirii alegerilor din 1919, Al. Averescu a luat legătura și cu Partidul Național din Ardeal, pentru a-l determina să se abțină de la vot. Neparticiparea acestuia ar fi însemnat punerea guvernului într-o situație critică, deoarece Partidul Național reprezenta o provincie ce se unise cu România, fapt ce ar fi prejudiciat interesele noastre naționale pe plan extern. Lui Iuliu Maniu, șeful acestui partid și președinte al Consiliului Dirigent, ținerea alegerilor în condițiile restrîngerii libertăților și a prevederilor legii electorale locale, potrivit căreia alegerile în această provincie erau un simulacru⁷⁹, îi conveneau, pentru că de rezultatul acestora depindea trimiterea reprezentanților în Cameră, avînd posibilitatea apărării intereselor burgheziei ardelen. Conducătorii Ligii, nereușind să zădărnicească alegerile, au continuat să protesteze împotriva ținerii lor, în care scop au convocat între 24—26 octombrie 1919 un congres. Cu acest prilej s-a arătat în mod demagogic că semnificația congresului era „începutul luptei pentru emanciparea politică a României”. S-a protestat împotriva măsurilor guvernului menite să împiedice membrii Ligii să vină la congres sub pretextul că în Capitală s-au declarat cîteva cazuri de holeră, din care cauză s-au închis barierele cu cordoane militare, iar stațiile de cale ferată au primit instrucțiuni de a nu elibera țăranilor bilete⁸⁰.

⁷⁵ „Îndreptarea”, II, (1919), nr. 265, 19 octombrie, p. 1, col. 1.

⁷⁶ C. Argetoianu, *loc. cit.*, P. VI, 1/1, 1919—1927, f. 60—71.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 248.

⁷⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 258.

⁷⁹ C. Argetoianu, *loc. cit.*, P. VI, 1/1, 1919—1927, p. 245.

⁸⁰ „Îndreptarea”, II, (1919), nr. 272 și 273, din 24 și 25 octombrie.

În vederea definitivării procesului de organizare a Ligii, congresul a votat statutul, precum și un program provizoriu — rămas nedefinitivat pînă în 1921⁸¹. Rezoluția adoptată de Congres considera alegerile ce se vor face în condițiile cunoscute ca necostituționale și hotăra să se ducă lupta pînă la completa restabilire a rînduieiilor constituționale⁸².

Cu toate declarațiile de a continua lupta, Liga totuși s-a abținut de la manifestații politice puternice, întrucît conducătorii acesteia se temeau de valul revoluționar ce luase avînt, pentru că, așa cum va declara Al. Averescu mai tîrziu, atmosfera anului 1919 era „atît de încărcată încît cea mai mică scînteie putea cu siguranță să provoace o explozie”⁸³.

Rezultatul primelor alegeri care au avut loc în România după război — efectuate după sisteme electorale diferite și în condițiile guvernului militar, care n-a dat posibilitate de manifestare liberă — a fost acela că prin neparticipare sau anularea voturilor nici unul dintre partide, nici chiar cel liberal, care a avut sprijinul aparatului de Stat, n-a putut obține majoritatea parlamentară. Noul Parlament n-a fost așadar o expresie a adevăratei voințe naționale. De remarcat este faptul că deși Partidul Socialist nu a participat la alegeri, a obținut 7 locuri în Cameră. De asemenea, în aceste alegeri, Partidul Țărănesc a reușit să atragă o parte însemnată a maselor țărănești; în acest fel, abținerea Ligii de la alegeri a dat prilej de afirmare Partidului Țărănesc, fapt ce reiese și din părerile exprimate de mai mulți politicieni, care arătau că urmarea practică imediată a acestei practici a fost canalizarea simpatiei unei părți a țărănimii spre acest nou partid, care și-a consolidat pozițiile⁸⁴. C. Argetoianu aprecia că prin participarea Ligii la alegeri, aceasta ar fi obținut, fără îndoială, imensa majoritate a voturilor, așa cum s-a dovedit în alegerile parțiale de la începutul anului 1920⁸⁵, ceea ce i-ar fi dat atunci posibilitatea reală de a prelua puterea.

Spre deosebire de acesta, Al. Averescu — prin politica sa de neparticipare la alegeri — a scontat pe o accentuare a greutăților interne de unde ar fi decurs necesitatea de a se apela la el. C. Argetoianu îi reproșează lui Averescu că neînțelegînd că prin abținerea sa de la alegeri, din vrăjmășie față de liberali, a contribuit la întărirea acestora și „tocmai prin acest gest i-a pus în măsură să-l trateze cum l-au tratat la aducerea ca și la izgonirea lui de la putere”. Urmarea tacticii adoptate cu prilejul alegerilor de către generalul Al. Averescu a fost aceea că foarte curînd — pentru a reuși să obțină încredințarea alcătuirii unui cabinet condus de el — a trebuit să cîștige bunăvoința acestora „și să se mulțumească cu rolul de dublură a lui Brătianu și a partidului liberal”⁸⁶.

În consecință, rezultatul alegerilor din noiembrie 1919 a dus la constituirea blocului parlamentar alcătuit din Partidul Național din Transilvania, Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat, organizația Clopotul, care au sprijinit formarea guvernului de coaliție condus de Al. Vaida Voievod.

⁸¹ Ibidem, II, (1919), nr. 275, 27 octombrie, p. 2, col. 4—5.

⁸² Ibidem, II, (1919), nr. 276, 28 octombrie, p. 2, col. 4.

⁸³ Al. Averescu, *Uzurparea de la 4 iunie 1927*, Arte grafice — Îndreptarea, p. 66.

⁸⁴ „Îndreptarea”, III, (1920), nr. 78, 7 august, p. 4, col. 1—2.

⁸⁵ C. Argetoianu, *loc. cit.*, P. VI, 1/1, 1919—1927, f. 265—266.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 270—271.

În guvernul Vaida Voievod, pe lângă reprezentanții Partidului Național, a fost introdus și generalul Averescu, ca ministru de Interne. Colaborarea cu generalul era considerată deosebit de utilă în condițiile în care în țară se manifestau încă puternice frământări sociale. O. Goga declarase deschis că Al. Averescu, prin popularitatea sa, era „o garanție pentru menținerea ordinii interne”⁸⁷. Generalul Al. Averescu a intrat în guvernul Vaida Voievod cu promisiunea organizării în termen scurt a unor noi alegeri, pentru a-și putea introduce și partizanii săi în Parlament, precum și în speranța că se va ajunge la o fuziune a Ligii cu Partidul Național⁸⁸. La consfătuirea reprezentanților Ligii Poporului, din 13 decembrie 1919, Averescu a declarat că „unele din cele mai mari probleme ce se puneau la ordinea zilei era chestiunea contopirii cu partidele politice democratice de peste munți”⁸⁹.

În acest timp Averescu a negociat pentru fuziune și cu reprezentanții Partidului Țărănesc, în vederea realizării unui partid puternic care să poată fi luat în considerare. Cum din cauza contradicțiilor dintre aceste grupări nu s-a putut ajunge la nici o înțelegere în vederea unei fuziuni, precum și din cauza unui pretins conflict între N. Iorga, președintele Camerii, și Al. Averescu, acesta din urmă, la 17 decembrie 1919, a demisionat. Demisia lui Averescu a fost însoțită și de aceea a lui O. Goga, viitor membru al Ligii. Acesta a justificat ieșirea din guvern ca o consecință a credinței pe care o avea „despre compunerea unui guvern tare” în împrejurările actuale⁹⁰.

În continuare, deși Liga a hotărât să păstreze o atitudine neutră față de guvernul Vaida⁹¹, totuși la 25 ianuarie 1920, la Iași, Liga a organizat o mare întrunire împotriva guvernului care era acuzat de incapacitatea de a rezolva serioasele probleme de politică internă și externă, precum și împotriva faptului că nu i se încredința generalului Al. Averescu formarea unui nou guvern⁹². În același scop au avut loc manifestații ale Ligii și în alte localități ca Pitești, Birlad etc.⁹³.

Totodată nemulțumirile maselor muncitoare au continuat cu o astfel de intensitate încât au făcut pe unii oameni politici să se întrebe dacă țara nu se găsea „la doi pași de revoluție”⁹⁴. Într-adevăr, această situație a constituit cauza principală care a determinat pe liderii liberali și rege să se orienteze spre Al. Averescu, care să formeze un guvern de mână forte în martie 1920. „Pentru a judeca starea de îngrijorare a oamenilor din acel moment — spune C. Argetoianu — e destul să reamintesc că Brătianu, care de obicei își lua toate răspunderile de guvernare, a recurs la Averescu ca singurul în stare, prin popularitatea lui și prin autoritatea sa în armată, să facă față pericolului”⁹⁵. Astfel conducătorii Ligii și-au văzut satisfăcută ambiția de a forma noul guvern.

⁸⁷ „Îndreptarea”, II, (1919), nr. 327, 19 decembrie, p. 3, col. 2—3.

⁸⁸ Ibidem, nr. 329, 21 decembrie, p. 3, col. 1.

⁸⁹ Ibidem, nr. 320, 14 decembrie, p. 1, col. 1—2.

⁹⁰ Ibidem, nr. 327, 19 decembrie, p. 3, col. 2—3.

⁹¹ Ibidem, III (1920), nr. 15, 23 ianuarie.

⁹² Ibidem, nr. 20, 30 ianuarie, p. 1, col. 2.

⁹³ Ibidem, nr. 35, 17 februarie, p. 1, col. 7.

⁹⁴ Ibidem, II, (1919), nr. 329, 21 decembrie, p. 3, col. 3.

⁹⁵ C. Argetoianu, *loc. cit.*, P. VI, nr. 2/1, 1919—1927, Fond. 104, dos. 8591, p. 198.

Curînd după ce au ajuns la putere, la congresul Ligii din 17 aprilie 1920 de la „Arenale romane” s-a hotărît oficial transformarea ei în Partidul Poporului.

O dată ajuns la putere, Partidul Poporului avea să păşească pe urmele vechilor partide burghezo-moşiereşti, uitînd cele mai multe din făgăduielile făcute în opoziţie cu privire la instaurarea unui regim „de muncă, cinste şi dreptate socială”. Practica guvernării sale avea să pună în adevărata lumină scopul şi caracterul acestui partid, care, ca şi celelalte, urmărea luarea puterii şi deţinerea ei cît mai mult timp în interesul conducătorilor săi, precum şi pentru apărarea regimului social-politic existent, ameninţat de lupta revoluţionară a maselor muncitoare.

Unele elemente cinstite dezamăgite — în dorinţa lor de a se înfăptui reformele promise — vor părăsi acest partid, care după guvernare îşi va pierde în mare măsură popularitatea.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

DISCUȚII DESPRE NOI METODELE ALE ȘTIINȚELOR SOCIALE ÎN ISTORIE

În rândurile istoricilor este tot mai frecventă în ultimul timp căutarea unor noi metode care să permită sporirea *exactității* cunoștințelor istoriei; de asemenea, se manifestă un interes crescând pentru problema *generalizării* în cercetarea istorică. Dezvoltarea impetuoasă a disciplinelor de contact, caracteristică revoluției științifice contemporane, a contribuit la îndreptarea atenției istoricilor spre disciplinele înrudite, spre metodele celorlalte științe sociale. Dezvoltarea metodelor cantitative în științe ca economia, sociologia, demografia, psihologia socială, dezvoltarea ciberneticii, a teoriei informațiilor, a aparatului matematic, dezvoltarea mașinilor electronice de calcul au stimulat și dezvoltarea unor cercetări istorice *cantitative*.

Pentru istoricii marxiști istoria este o știință socială, o știință socială cu specific propriu, dar o știință în deplinul înțeles al cuvântului. Ei consideră că relațiile între istorie și celelalte ramuri ale cercetărilor sociale sînt relații firești între științe cu obiecte apropiate.

În rândurile istoricilor nemarxiști se întîlnește adeseori o distincție între științele sociale (economia, sociologia, psihologia socială etc.) și istorie, care nu ar fi o știință. Totuși istoricii nemarxiști, care tind să obțină pentru disciplina lor statutul unei științe, se adresează științelor sociale în înțelesul de mai sus, căutînd în metodele acestora calea pentru a apropia disciplina lor de imperiul științei.

Interesul general față de problemele amintite mai sus se reflectă în faptul că pentru prima dată a viitorului congres mondial al istoricilor s-a stabilit ca obiect al discuțiilor problema „Istoricul și științele sociale” și s-a decis prezentarea unor rapoarte despre „Numărul ca element de informare a istoricului”. Această direcție a dezvoltării actuale a istoriografiei mondiale a fost just apreciată de Institutul de istorie contemporană și de Biblioteca Wiener din Londra¹, care între 25- 28 octombrie au organizat în capitala Angliei o conferință internațională cu tema „Noile metode de cercetare în științele sociale și domeniul lor de aplicare în studiul istoriei contemporane”. La conferință au participat circa 100 de istorici și de specialiști în alte ramuri ale cercetării sociale (sociologie, psihologie socială, științe politice, antropologie, econo-

¹ Biblioteca Wiener, înființată în 1933 la Amsterdam, de Alfred Wiener, refugiat din Germania nazistă, s-a mutat la Londra în vara anului 1939. Biblioteca s-a specializat în strîngerea materialului documentar privitor la fiecare aspect al istoriei nazismului și a fascismului în general, fiind una din cele mai bogate din lume în acest domeniu. Pe lângă bibliotecă a luat ființă Institutul de istorie contemporană care editează „Journal of Contemporary History” și cercetează istoria de la primul război mondial încoace, cu specială privire asupra istoriei fascismului și mișcării antifasciste.

mie ș.a.) din Anglia, S. U. A., Franța, Italia, R. F. a Germaniei, Elveția, Norvegia, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria. Din România a participat o delegație formată din prof. univ. Miron Constantinescu, șeful catedrei de sociologie de la Universitatea din București și al secției de istorie modernă și contemporană de la Institutul de istorie „N. Iorga”, dr. V. Liveanu, șeful sectorului de istorie contemporană a Institutului de istorie „N. Iorga”, conf. univ. V. Nichita, șeful Direcției predării științelor sociale din Ministerul Învățământului.

Lucrările conferinței s-au desfășurat în ședințe plenare în cadrul cărora au fost expuse un număr de rapoarte principale și în trei grupuri de discuții: politică națională, politică internațională, istorie economică și socială. Au fost prezentate de istorici, ca și de specialiști în alte ramuri decât istoria, unele metode noi aplicate în cercetarea socială și în discuții s-au examinat posibilitatea și perspectivele aplicării lor în istorie. Nu este posibil să prezentăm în această dare de seamă toate discuțiile desfășurate la conferință. Deși fiecare intervenție — cum este firesc la astfel de conferințe — a avut o durată limitată la 4—5 minute* dezbaterile au fost bogate. Ne vom mărgini însă doar la prezentarea unora din problemele atinse în rapoarte și în intervențiile delegației române.

Dezbaterile conferinței au început cu un scurt cuvânt de deschidere al profesorului Walter Laqueur, directorul Institutului de Istorie Contemporană și a Bibliotecii Wiener care a arătat că principalele manuale de metodologie istorică recunosc importanța concepțiilor filozofice și a științelor sociale pentru cercetarea istorică. Prima zi a conferinței a fost consacrată problemelor: construirea de modele, jocuri, cuantificare și teoria comunicației.

Comunicarea lui C. Vann Woodward, profesor la Facultatea de istorie a Universității Yale (S. U. A.), *Răspunsuri noi sau întrebări diferite*, reflectă lupta de idei care se desfășoară în sful istoriei nemarxiste în legătură cu aplicarea metodelor cantitative și ale metodelor științelor sociale în istorie. Din raport am rămas cu impresia că discuțiile în problema amintită, pe lângă importanța lor teoretică, au și o însemnătate practică organizatorică: s-a amintit că partizanii aplicării metodelor științelor sociale în istorie au sprijinitori puternici în conducerea fundațiilor americane, care acordă fonduri cercetărilor istorice, că istoricul care promite folosirea mașinilor electronice de calcul primește o bursă de studii de cîteva ori mai mare decât cele obișnuite. A reieșit că o parte a istoricilor, mai ales tineri, consideră că istoria se zbate într-o criză din care nu va putea ieși decât prin aplicarea metodelor cantitative și a altor metode ale științelor sociale. Ca exemple ale realizărilor pe această linie s-a amintit înființarea Consorțiului Interuniversitar de Cercetări Politice, cuprinzînd 60 universități din S. U. A., Canada, Anglia și alte țări europene; s-au strîns date înregistrate pe benzi magnetice gata pentru a fi utilizate de computeri privind alegerile locale și naționale, începînd din secolul trecut (în S. U. A. din 1824) pînă în prezent, date statistice privind votarea legilor în parlament, datele recensămintelor etc. S-a vorbit de tendința înființării unor așa-numite „bănci” de date, care colecționează și pun la dispoziție cercetătorilor date statistice privind dezvoltarea socială din diferite țări. Se organizează sesiuni de vară, cu participare plătită pentru „reutilizarea” istoricilor cu noi metode de cercetare. Pentru raportor — și pentru alți istorici citați în raport — noile metode și tehnici au puțină însemnătate. După părerea raportorului este prea tîrziu ca istoricii din vechile generații să se „reutilizeze” cu noile metode, iar pentru mulți din istoricii tineri nu este necesar să stăpînească noile metode, ci numai să le cunoască posibilitățile. Ar fi suficient ca un mic număr de istorici tineri să folosească noile metode. În general raportorul a recunoscut existența unor posibilități de aplicare a metodelor cantitative și a altor metode ale științelor sociale în istorie. Ascușul comunicării a fost îndreptat însă împotriva celor care exagerează rolul cuantificării în istorie. După părerea raportorului, rolul științelor sociale nu este numai de a da răspunsuri noi istoriei, ci și de a o întreba, cum au făcut maeștri științelor sociale din secolul al XIX-lea (printre care a fost amintit și Marx).

* Tocmai din acest motiv unele păreri exprimate în această dare de seamă n-au putut fi expuse la conferință.

Profesorul Jean Marzewski din Paris — cunoscut pentru studiile sale de istorie economică cantitativă, care au declanșat interesante discuții în revistele de specialitate de limbă franceză — a prezentat raportul *Istoria cantitativă*. J. Marzewski a deosebit trei concepții cu privire la aplicarea metodelor cantitative la istoria economică. Într-o primă concepție, istoria cantitativă constă în ilustrarea expunerii istorice prin date statistice. Această concepție, observă pe drept cuvânt J. Marzewski, aneliorează cunoașterea istorică dar nu elimină decît în mică măsură caracterul subiectiv al alegerii datelor menționate. O altă orientare, „istoria econometrică” sau „cliometria” — de origine americană, răspîdită mai ales în S. U. A. odată cu introducerea și extinderea mașinilor electronice de calcul —, pune accentul pe importanța măsurii și a legăturilor între masură și teorie. Modul de lucru al „cliometricienilor” ar putea fi caracterizat astfel: 1. se aplică fenomenelor cercetate o *teorie economică* cu ajutorul căreia se formulează o *ipoteză explicativă*; 2. se identifică *variabilele* pe care teoria le pune în cauză; 3. se construiește un model al relațiilor dintre aceste variabile; 4. se compară valoarea teoretică a variabilelor cu valoarea reală pe care au avut-o aceste variabile în dezvoltarea istorică și se modifică modelul sau teoria însăși în funcție de rezultatele acestor comparații. „Cliometria” este o aplicare a econometriei la istorie.

După Jean Marzewski „istoria cantitativă” trebuie să explice dezvoltarea fenomenelor macroeconomice (pe scara orașelor, regiunilor, națiunilor, relațiilor internaționale) prin luarea în considerare a împrejurărilor specifice de loc și timp și prin utilizarea unui model alcătuit din mărimi cuantificate și interdependente a căror definiție se bazează pe așa-numita „contabilitate națională”. În această concepție, în explicarea fiecărui fenomen de istorie economică se ține seamă — pe bună dreptate — de *ansamblul* fenomenelor economice; acest ansamblu este însă văzut prin prisma definițiilor, conturilor și agregatelor elaborate de școala contabilității naționale. „Istoria cantitativă” se bazează pe stabilirea unor serii de date *anuale*, pe intervale de decenii și secole. Marzewski a subliniat că în istorie analiza calitativă se îmbină cu analiza cantitativă, cu metodologia istorică tradițională fără a se exclude una pe alta.

Comunicarea profesorului Robert C. North (de la facultatea de științe politice a Universității Stanford din S. U. A.), *Spre o teorie a comportamentului statului național* a prezentat 34 de ipoteze (principii), care, după părerea autorului, pot constitui baza unei teorii asupra comportamentului statului național. Autorul a afirmat că unele ipoteze au fost deja verificate într-un număr limitat de situații, iar altele sînt în curs de verificare. Cele mai multe din ipotezele prezentate sînt generalități de tipul: „Comportamentul unui stat național efectuat prin conducători și agenții lor — poate mări sau frîna potențialul statului și posibilitățile lui de supraviețuire”, sau „Cu cît este mai mare controlul sau influența exercitată de un stat național asupra mediului intern și extern — supus legilor constrîngerii logistice — cu atît este mai mare probabilitatea supraviețuirii lui”. Raportul a precizat că a luat în considerare „patru surse majore ale comportării umane”: 1. resursele naturale, 2. creșterea populației, 3. sentimentele de insatisfacție sau tensiune, 4. capacitatea umană de învățare (în care a inclus *tehnologia*). Conținutul comunicării nu ni s-a părut a aduce principii explicative esențiale pentru problema abordată. Ideea însăși a stabilirii unui număr de principii fundamentale pentru o anumită ramură a cercetării sociale ni se pare însă demnă a fi reținută și urmărită (chiar dacă în lumina altei teorii decît a autorului comunicării).

Comunicarea lui Richard Z. Merrit de la Facultatea de științe politice a Universității din Illinois (SUA) s-a referit la *Abordări recente ale comunicării politice internaționale*. În ultimii zece ani, afirmă autorul, a apărut tendința de a integra cercetarea politicii internaționale, a comerțului internațional, a schimburilor și influențelor culturale într-un studiu unic al comunicării internaționale. Autorul s-a limitat la comunicarea internațională politică, amintind că s-au elaborat diferite modele tinzînd să înlesnească studiul acestei probleme, la început modele liniare, apoi modele bazate pe *feedback*: pe interacțiune. S-au elaborat teorii, propuse pentru a sta la baza studierii comunicării internaționale politice, fie teorii tradiționale descriptive, discursive,

fie teorii behavioriste, cantitative, statistice, care subliniază frecvențele, distribuțiile, covarianțele. Aceste din urmă teorii studiază *mesajele* obiectivate — ziare, cuvântări, adrese prezidențiale etc. Autorul a dat câteva exemple concrete de aplicarea acestor din urmă teorii, prin cercetarea cu ajutorul mașinilor electronice a felului în care se reflectă în presa internațională, în discursurile oamenilor politici, în dezbaterile parlamentare diverse probleme.

M. J. Heale a prezentat *Jocul Universității din Lancaster asupra crizei bosniace din anii 1908—1909*. La această universitate a fost simulată criza sus-amintită. Au fost formate grupuri de persoane, așezate în camere diferite și care comunicau numai prin intermediul centrului de conducere a jocului. Fiecare grup reprezenta unul din guvernele indicate în criza din 1908—1909. Plecând de la situația existentă la un anumit moment, fiecare a „acționat” așa cum a crezut că ar fi fost indicat să acționeze guvernul respectiv în 1908—1909. Astfel de jocuri s-au organizat și în alte locuri.

În legătură cu primul punct al ordinii de zi, secretariatul conferinței a difuzat participanților o comunicare scrisă a profesorului universitar Miron Constantinescu: *Noi metode de cercetare aplicate în științele sociale din România*. S-a amintit că la noi există vechi tradiții, inaugurate de Spiru Haret și Alexandru Periețeanu, pe linia eforturilor de aplicare a analizei matematice în științele sociale. În 1910 Spiru Haret a publicat la Paris *Tratatul de mecanică socială*, iar în 1932 Alexandru Periețeanu a publicat tot la Paris *Tratatul de mecanică economică*. Cu toate limitele lor ideologice și de altă natură, orientarea acestor lucrări spre aplicarea matematicii în științele sociale merită o apreciere pozitivă. Între cele două războaie mondiale, școala sociologică a lui Gusti și școala marxistă au dus înainte aceste tradiții avansate. Fără a ascunde că, la noi mai ales, din cauza unor vederi conservatoare, în domeniul propriu-zis al istoriei, cu excepția istoriei economice, s-a făcut puțin în ce privește aplicarea matematicii, s-a insistat asupra realizărilor însemnate obținute în ultimii ani în România în aplicarea matematicii în alte științe sociale decât istoria (economie, sociologie, lingvistică etc.). S-au prezentat succint cercetările începute în 1958 la Institutul de cercetări economice din București, activitatea desfășurată în domeniul aplicării matematicii în economie de Centrul de calcul economic și cibernetică de pe lângă A.S.E. și de Centrul de calcul a Universității București, Institutul de calcul din Cluj ș.a. S-au înfățișat pe scurt metodele de cercetare *pe teren*, desfășurate de echipe *interdisciplinare* sub conducerea catedrei de sociologie a Universității din București (de pildă în problema urbanizării în raionul Slatina).

Discuțiile s-au referit mai puțin la problemele comunicării internaționale, probabil pentru că rapoartele prezentate, fără îndoială interesante în sine, nu au oferit suficiente puncte de plecare pentru istorici, pentru examinarea posibilităților de introducere a unor noi metode în istoriografie. Dar elaborarea unei teorii a comunicațiilor internaționale, asupra căreia rapoartele au atras atenția, o considerăm ca o sarcină reală ce trebuie luată în considerație și de cercetătorii marxiști. În legătură cu aceasta, în cadrul ședinței plenare, semnatarul acestor rânduri a atras atenția că în problema „comportamentului statelor naționale” și a comunicațiilor internaționale în general trebuie ținut seama de raporturile sociale din țara studiată și de desăvârșirea sau nedesăvârșirea procesului de formare a statului național. Metoda jocurilor de felul celor organizate de Universitatea din Lancaster nu și-a câștigat adeziuni printre istoricii participanți la conferință. S-a amintit imposibilitatea în care se află cercetătorii de azi de a se identifica cu personajele istorice din trecut.

Dezbaterile din prima zi a conferinței s-au concentrat în special în jurul aplicării metodelor cantitative în istorie. Unii au minimalizat însemnătatea metodelor cantitative, alții le-au acordat însemnătatea primordială în cercetarea istorică, iar cei mai mulți, și aceștia credem noi că au dreptate, au subliniat — de acord cu Jean Marczewski — necesitatea îmbinării analizei calitative cu analiza cantitativă, a metodelor tradiționale cu metodele noi. Diferiți cercetători din Anglia, Franța au expus rezultatele pe care le-au obținut în studii bazate pe metode cantitative. R. Bicanić (Iugoslavia) a subliniat că delimitarea perioadelor pentru care

se stabilesc serii cronologice continue de date statistice, ca și delimitarea spațiului, a unității sociale — despre care se string date statistice — ridică probleme metodologice speciale. Am avut impresia că se referea la necesitatea unor principii metodologice teoretice care să stea la baza periodizării istoriei și a delimitării unităților sociale.

V. Nichita a vorbit în ședința grupului de istorie economică și socială despre implicațiile pe care transformările sociale contemporane le au asupra dezvoltării cercetărilor științelor sociale și perfecționării metodelor lor. A subliniat că preocuparea P. C. R. pentru perfecționarea metodelor de conducere a vieții sociale impulsionează și perfecționarea metodelor științelor sociale din țara noastră. În dezbaterile privitoare la reorganizarea învățământului superior în România s-a acordat o mare atenție necesității pregătirii de specialiști capabili să rezolve problemele legate de programare și cuantificare în științele sociale.

V. Liveanu a prezentat o problemă legată de aplicarea metodelor matematice și a mașinilor electronice în cercetarea istoriei României, problemă trecută în planul pe 1968 al Institutului de istorie „N. Iorga” (este vorba de analiza factorilor care determină mărirea dijei, în funcție de 10 variabile, pornind de la datele unei anchete efectuate în 1906 pe un număr de peste 800 de moșii). S-a declarat de acord cu cei care își exprimă optimismul cu privire la perspectivele elaborării unor modele matematice pentru cercetarea istoriei economice, subliniind, totodată, că problemele se pun abia odată cu discutarea modelelor însăși și a principiilor pe baza cărora au fost elaborate.

Ziua a doua a Conferinței a fost consacrată problemei conceptelor sociologice, psihologice și antropologice care își găsesc aplicativitate în științele istorice.

Raportul lui Bruce Mazlish de la Facultatea de umanistică a Institutului tehnologic din Massachusetts (SUA) s-a intitulat *Teorii noi ale psihologiei grupului și comportării grupului și aplicarea lor la problemele istoriei contemporane*. S-a ocupat cu unele lucrări noi în problemele menționate în titlu, de exemplu despre lucrarea lui David Mc. Clelland, potrivit căreia etosul creației este esențial pentru orice societate înfloritoare și poate fi măsurat chiar și în cazul societăților din trecut (autorul amintit a prezentat tabele cifrice și grafice privind măsurarea etosului creator reflectat în vasele grecești antice). Raportorul a amintit lucrări privind „căutarea personalității” de națiunile recent eliberate din Asia, lucrări despre perceperea națiunilor străine ș.a. De asemenea, a amintit încercări de a prezenta prin prisma psihanalizei viața lui Martin Luther, viața lui Mahatma Gandhi. Din raportul lui Bruce Mazlish s-au degajat unele idei, după părerea noastră, juste, ca de pildă ideea că eșecul unor lucrări de psihologie socială referitoare la caracterul național se explică prin faptul că nu au privit caracterul național ca o realitate dinamică, istorică și au ignorat diferitele caractere (regionale, ale personalităților) care sînt în spatele caracterului național sau concură la formarea lui. Concluzia pe care o sugerează raportul ni s-a părut a fi aceea că, pentru a ajuta cercetarea istorică, cercetările de psihologie socială trebuie să țină seama de : 1. mediul social care influențează formarea psihologiei oamenilor ; 2. evoluția mediului social și a psihologiei umane, evitînd punctul de vedere static propriu actualmente multora din lucrările de psihologie socială. Psihologia socială furnizează o parte integrantă, dar numai o parte, a explicației istorice.

Comunicarea lui Roger Holmes de la Universitatea din Londra s-a intitulat *Psihologia socială și studiul istoriei*. Comunicarea a expus un șir de considerații tinzînd la demonstrarea tezei că grupul, spre deosebire de clasă sau națiune, se reduce la relații interpersonale. Psihologia grupului, inclusiv a grupurilor care acționează în istorie, reiese din raport, s-ar reduce la psihologia indivizilor care formează grupul.

Paul Stirling și Nevill Colclough de la Universitatea din Canterbury au prezentat comunicarea *Antropologia politică : conceptele de putere și autoritate*. În introducere se afirmă că istoria este tendențioasă, „biased” (bias este un termen englez care înseamnă înclinare și prejudecată) și are funcția de a justifica o clasă, o națiune, un grup social, că lucrările de istorie reprezintă trepte de eroare. Una din cauzele acestei situații ar consta și în faptul că istoria utilizează

tacit noțiuni și generalități împrumutate de la alte științe sociale, fără a avea asupra lor o concepție clară. Noțiunea „putere politică” ar face parte dintre acestea. Autorii și-au propus să contribuie la lămurirea conceptului de „putere politică” cu ajutorul antropologiei sociale, expunând un șir de teze, ca : 1. puterea politică este legată printru altele de faptul că în societate inegalitatea, conflictul și cooperarea sînt universale și normale ; 2. puterea politică este legată de un sistem de sancțiuni (nu numai în înțeles de pedepse, dar și de recompense) ; 3. puterea politică presupune nu numai superiori și subordonați, cum consideră istoricii, ci și factori tehnico-organizatorici de comunicare și supraveghere, care influențează puterea politică (de ex. mijloacele de comunicare a mesajului) ; 4. puterea politică presupune o delegare ; 5. inferiorii adoptă cultura superiorilor. În ultima parte raportorii au încercat să aplice noțiunile de patron-client din antropologia socială nemarxistă la studiul corupției electorale în țările capitaliste. Rezultatul ni s-a părut a fi o extrapolare forțată nesemnificativă. Raportul nu a ținut seama, după părerea noastră, de specificul fenomenelor istorice, de condiționarea lor socială, *de loc și de timp*. Ideile expuse în legătură cu conceptul de „putere politică” reflectă fără îndoială o anumită realitate, dar sînt prea generale (nu *orice* tip de inegalitate e general) sau absolutizate (nu *totdeauna* și nu *toți* inferiorii adoptă cultura superiorilor) ; ele sînt insuficiente pentru a explica apariția și evoluția puterii politice. Considerăm însă valoroasă una din ideile centrale ale raportului și anume ideea că celelalte științe sociale pot ajuta istoricii să precizeze un șir de noțiuni pe care ei le utilizează fără a avea o imagine suficient de clară asupra lor. După părerea noastră marxismul ajută istoricii, printru altele, tocmai în *această* direcție.

În ședința plenară din a doua zi a conferinței, unii delegați, subliniind interesul și aprecierea pozitivă pentru conferință, și-au exprimat dorința de a se fi insistat în rapoarte asupra aplicării noilor metode în cercetările istorice dintr-un număr mai mare de țări, de a fi putut discuta asupra unor realizări mai palpabile în domeniul istoriografiei. Dintre ideile interesante expuse de participanții la discuții o amintim pe cea dezvoltată de cunoscutul istoric francez profesorul Charles Morazé : căutarea în alt loc și alt timp a unui fenomen istoric opus celui cercetat sugerează totdeauna cercetătorului concluzii utile. În aceeași ședință prof. M. Constantinescu a accentuat importanța trecerii de la discuțiile teoretice asupra necesității colaborării între diferitele științe sociale, la înfăptuirea practică a acestei colaborări. În acest sens, a amintit experiențe ale catedrei de sociologie a Universității din București, care a organizat echipe de cercetare a realității sociale la care participă sociologi, istorici, economiști, psihologi sociali etc., exprimîndu-și părerea că organizarea unor astfel de echipe este un mijloc bun pentru a face schimb de metode între diferitele științe sociale. Intervenția a trezit interes. Unii istorici (de ex. prof. Castellan din Franța) și-au exprimat dorința de a lucra într-o echipă interdisciplinară în România.

Autorul acestor rînduri s-a referit pe scurt la problema adevărului istoric ridicată în raportul lui Stirling și Colclough. Dacă se admite că istoricii se ocupă cu *grade* de eroare de ce nu se admite că ei se ocupă și cu *grade* de adevăr ? Erorile istoricilor nu exclud posibilitatea dezvăluirii unor *grade* de adevăr. Istoriei îi sînt implicite anumite tendințe, dar în anumite împrejurări sociale istoriei îi poate fi proprie tendința spre adevăr. Adevărul istoric relativ și adevărul istoric absolut nu se exclud, adevărul absolut este nucleul constant al adevărilor relative, nucleu aflat în dezvoltare. Coerența surselor istorice servește ca un criteriu obiectiv al adevărului istoric. Istoria nu este perfectă, dar este perfectibilă. Progresul, ascensiunea cunoștințelor istorice sînt o realitate.

Discuțiile în grupuri în cea de a doua zi a conferinței s-au referit mai ales la posibilitățile aplicării psihanalizei în istorie. În cadrul grupului istoriei internaționale, de pildă, s-a discutat foarte mult asupra influenței bolii președintelui Woodrow Willson asupra activității lui în calitate de președinte al S.U.A. și asupra politicii internaționale. Prof. Miron Constantinescu și-a exprimat părerea că astfel de preocupări exagerate pentru problemele

strict intime ale personajelor istorice abat atenția istoricilor de la problemele reale ale disciplinei lor. Președintele ședinței, prof. Hinsley, de la Cambridge, a exprimat un punct de vedere asemănător.

În discuțiile grupului „politica națională”, președintele ședinței, Charles Morazé, a atras atenția asupra rolului libidoului în viața socială, dar și asupra Imprejurării specifice: psihanaliza presupune cunoașterea vieții psihice intime a omului, dar istoria nu dispune decât rareori de astfel de informații. Se știe că în concepția profesorului Charles Morazé, istoria are a se ocupa de structuri, nu de evenimente¹. Bruce Mazlish (S.U.A.) a afirmat că Marx este un geniu, dar teoria luptei de clasă e o teorie a conflictului ce trebuie explicată prin psihanaliză. În intervenția noastră am susținut că există multe teorii ale conflictelor sociale, dar înțelegerea specificului acestor teorii este posibilă doar în lumina relațiilor sociale în care au apărut. Marxismul recunoaște rolul instinctelor, al libidoului, dar modul în care aceste instincte se manifestă și sint satisfăcute depinde de relațiile sociale. R. Vivarelli, de la Facultatea de științe politice a Universității din Siena, a arătat că recomandă studenților să citească mai mult pe Marx decât pe sociologii americani.

Ultima zi a conferinței a fost consacrată problemei: *Impactul primului război mondial asupra societății europene: un exemplu pentru studii?* Rostul acestui punct al ordinii de zi a fost de a verifica dacă studiul impactului primului război mondial oferă un exemplu de aplicare a noilor metode. S-au ținut patru rapoarte de A. Marwick (Anglia), R. Vivarelli (Italia), R. Bicanič (Iugoslavia), L. Holotik (Cehoslovacia). Fiecare raport a constituit de fapt o prezentare cu caracter istoric a lucrărilor privitoare la urmările primului război mondial publicate în țările cărora le aparține raportorul.

L. Holotik, directorul Institutului de istorie din Bratislava, a arătat că în deceniul trecut unele lucrări cehoslovace apreciau negativ faptul că în 1918 Austro-Ungaria nu s-a transformat într-un stat federal bazat pe o uniune liber consimțită de națiuni; el a subliniat că acest punct de vedere a fost abandonat de istoriografia cehoslovacă care pune în lumină rolul progresist al formării statelor naționale. A afirmat că în Cehoslovacia de după primul război mondial au existat nu numai conflicte sociale, ci și conflicte naționale, Slovacia fiind înapoiată din punct de vedere industrial față de Cehia.

R. Bicanič, profesor la Universitatea din Zagreb, dând o apreciere de ansamblu pozitivă formării Iugoslaviei, a afirmat de asemenea că economia Croației a avut de suferit unele consecințe negative de pe urma pierderii pieței Austro-Ungariei, mult mai largă decât piața Iugoslaviei.

La discuții V. Liveanu a amintit că între Transilvania, pe de o parte, Slovacia și Croația pe de altă parte, există o deosebire. În Transilvania marea majoritate a populației este românească, aparține aceleiași națiuni cu cea din România dinaintea primului război mondial. Chiar sub dominația Austro-Ungariei, Camerele de comerț din Transilvania, dominate de comercianți și industriași unguri, cereau stringerea relațiilor de comerț cu România, arătau că aceasta este deosebitul lor natural. Trebuie făcută o distincție între impactul primului război mondial și năzuința seculară spre unitate națională afirmată încă înaintea războiului și care a fost exprimată de populația Transilvaniei la 1 decembrie 1918 la Alba-Iulia, când trupele române nu intraseră decât în câteva localități din colțul sud-estic al Transilvaniei.

Participanții au fost unanimi în a aprecia utilitatea conferinței. Ei și-au exprimat recunoștința față de Institutul de istorie contemporană și Biblioteca Wiener, față de directorul acestor instituții și de colaboratorii lui, care au asigurat organizarea conferinței în cele mai bune condițiuni.

Conferința a reflectat faptul că aplicarea metodelor cantitative și a altor noi metode ale științelor sociale la istorie se află încă într-un stadiu incipient. Conferința a fost, tot-

¹ La problema structură-eveniment ne-am referit în studiul *Istoria și filozofia*, în „Lupta de clasă”, an. XXVI, nr. 10, septembrie, 1966.

odată, expresia căutărilor, eforturilor de a înnoi metodologia cercetărilor istorice, de a spori rigurozitatea științifică a acestor cercetări. A reușit că în diferite țări s-au obținut realizări în aplicarea de noi metode cantitative în cercetarea istoriografică.

Conferința, ale cărei lucrări le-am prezentat pe scurt, este un simptom semnificativ a tendințelor actuale ale dezvoltării istoriografiei mondiale. Aplicarea metodelor cantitative și aplicarea altor metode noi, posibilă, firește, numai într-o armonioasă îmbinare cu metodele „clasice”, tradiționale ale istoriografiei, este abia la începuturile ei și mai are de înfruntat multe obstacole. Dar căutărilor, eforturile de elaborare, îmbunătățire și extindere a acestor metode vor da, mai devreme sau mai târziu, importante rezultate în direcția îmbogățirii și perfecționării istoriografiei contemporane.

V. Liveanu

SIMPOZIONUL ROMÂNNO-CEHOSLOVAC

Între 12—14 decembrie 1967, la Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România s-a desfășurat simpozionul româno-cehoslovac, avînd ca temă istoria relațiilor dintre cele două popoare în perioada modernă și contemporană. Au fost prezentate 14 comunicări, care s-au referit la cele mai importante momente din dezvoltarea relațiilor româno-cehoslovace la sfîrșitul sec. al XIX-lea și prima jumătate a sec. al XX-lea.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de acad. prof. Andrei Oțetea, președintele Secției de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România și directorul Institutului de istorie „N. Iorga”. Salutînd prezența delegației de istorici cehoslovaci, acad. A. Oțetea a subliniat tradiția legăturilor româno-cehoslovace și a făcut o succintă trecere în revistă a lucrărilor elaborate în România, privind legăturile dintre cele două popoare.

Comunicarea prezentată de prof. dr. J. Macůřek, membru corespondent al Academiei de științe a Republicii Socialiste Cehoslovace, profesor la Facultatea de filozofie a universității „J. E. Purkyně” din Brno, a avut ca temă *Cehii și românii în perioada deșteptării naționalităților în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*. Relevînd cîteva succese în studierea raporturilor cehoslovaco-române, autorul arată că în ceea ce privește sec. al XIX-lea, ca și epoca modernă în general, tema n-a fost studiată decît foarte puțin. Nici documentele n-au fost cercetate în suficientă măsură pentru a se putea trage concluzii în această problemă. El remarcă trei perioade importante în dezvoltarea cooperării dintre cele două popoare în sec. al XIX-lea, prima situîndu-se în jurul anilor 1840, a doua privind anii 1860—1865, iar cea de a treia referîndu-se la anii 1867—1872. Subliniînd faptul că în acea epocă cooperarea româno-cehă avea drept bază lupta comună împotriva Imperiului habsburgic și apoi a dualismului austro-ungar, autorul demonstrează, pentru fiecare perioadă, care au fost modalitățile folosite pentru strîngerea legăturilor dintre cele două popoare. Prof. Macůřek consideră că în această epocă s-au pus bazele solidarității actuale dintre cele două țări, remarcînd influența pe care raporturile româno-cehoslovace au avut-o asupra dezvoltării Europei centrale și chiar mai mult decît altl.

Prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, a prezentat *Relațiile româno-slovaco-srbe în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea*. D-sa a arătat că nerezolvarea problemei naționale în monarhia austro-ungară, insuficiența legii din 1868 și totodată nerespectarea prevederilor ei au dus la o mișcare organizată a naționalităților nemaghiare. Inițială îndată după încheierea compromisului din 1867, mișcarea ia forme tot mai organizate în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea. Între aceste forme s-au enumerat: participarea reprezentanților români, slovaci și srbi la acțiunile politice mai înscenate ale uneia sau alteia din cele trei naționalități, pregătirea Congresului naționalităților, întrunit la 10 august 1895 la Budapesta, demascarea caracterului unor serbări programate de oficialitatea austro-ungară, a legii de maghiarizare din 1898. Autorul subliniază contribuția luptei slovacilor, românilor și

și/bilor la subminarea monarhiei dualiste, la eliberarea și realizarea unității naționale a acestor popoare, constituind o tradiție importantă pentru colaborarea româno-ceshoslovaco-iugoslavă în perioada interbelică.

În comunicarea *Tradițiile prieteniei cehoslovaco-române între 1918—1938*, dr. Ć. Amort, cercetător la Institutul de istorie a țărilor socialiste europene al Academiei de științe a Republicii Socialiste Cehoslovace, analizează evenimentele semnificative pentru prietenia dintre poporul român și cel cehoslovac. El remarcă faptul că în 1918 o serie de detașamente formate din soldați români patrioți s-au alăturat luptei poporului cehoslovac pentru crearea statului național independent. În 1924, prietenia dintre cele două popoare s-a manifestat din nou, cînd un număr de luptători progresiști din România, persecutați de autoritățile burghezo-moșierești din țară, s-au refugiat în Cehoslovacia, unde au primit ajutor. De asemenea, în 1933 pe teritoriul Cehoslovaciei s-au format comitete de ajutor pentru feroviarilor români care — după cum se știe — duceau lupte de mare amploare. În continuare dr. Ć. Amort s-a referit și la alte manifestări ale solidarității poporului cehoslovac cu nuntătorii și intelectuali înaintați din România, care luptau împotriva fascismului atât pe plan național cît și pe plan mondial. Domnia sa conchide că solidaritatea în lupta pentru libertate națională și împotriva fascismului a întărit baza de granit a prieteniei româno-ceshoslovace de astăzi.

Comunicarea dr. F. Dagne, șef de sector la Institutul de științe istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., intitulată *Relațiile româno-ceshoslovace în anii 1918—1921*, analizează atât legăturile care au existat între cele două popoare în anii 1918, cît și cele stabilite în perioada imediat postbelică. Autorul menționează în încheiere că în cursul acestor ani s-au manifestat primele acțiuni de solidaritate a mișcărilor socialiste dintre cele două țări. Crearea partidelor comuniste în România și în Cehoslovacia a influențat pozitiv dezvoltarea relațiilor dintre cele două mișcări muncitorești care, cu prilejul diferitelor acțiuni, și-au acordat ajutor reciproc.

Date interesante a cuprins și referatul dr. Bohumil Lehár, cercetător la Institutul de istorie al Academiei de științe a Republicii Socialiste Cehoslovace din Praga, cu privire la *Lupta pentru realizarea statului național cehoslovac*.

Un grup de comunicări s-au referit la politica externă a celor două țări în perioada 1933—1939, cînd legăturile dintre România și Cehoslovacia au fost foarte strînse, cele două state întreprinzînd o serie de acțiuni comune pentru păstrarea suveranității lor naționale, împotriva forțelor revanșarde și războinice. Comunicările: *Titulescu și politica externă a României în anii 1933—1936* de M. Tejchman, cercetător la Institutul de istorie a țărilor socialiste europene al Academiei de științe a Republicii Socialiste Cehoslovace, *Acțiunile lui Titulescu pentru apropierea dintre România și U.R.S.S. și relațiile româno-ceshoslovace (1933—1936)* de prof. univ. Miron Constantinescu, șef de secție la Institutul de istorie „N. Iorga” și dr. V. Liveanu, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga”, *Semnificația pactului de reorganizare a Micii Înțelegeri din februarie 1933* de dr. Eliza Campus, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga” și *Mica Înțelegere și 7 martie 1936* de dr. Deack, cercetător la Institutul de istorie a țărilor socialiste europene al Academiei de științe a Republicii Socialiste Cehoslovace, au prezentat cîteva aspecte foarte importante din activitatea diplomatică a celor două state după instaurarea nazismului în Germania. S-a subliniat rolul defensiv al Micii Înțelegeri și preocuparea țărilor componente — printre care România și Cehoslovacia — de a găsi noi mijloace de apărare și de respingere a acțiunilor din ce în ce mai agresive ale Germaniei hitleriste. S-a vorbit despre acțiunea de reorganizare a Micii Înțelegeri din februarie 1933 și însemnătatea acestui act pentru creșterea capacității ei de rezistență față de intensificarea amenințărilor revanșarde și revizioniste (E. Campus). S-au accentuat eforturile depuse de Mica Înțelegere pentru sancționarea Germaniei cînd Hitler — în martie 1936 —, călcînd în mod brutal tratatele de la Versailles și Locarno, a ocupat zona demilitarizată a Rinului (dr. Deack). S-a scos în evidență personalitatea lui N. Titulescu și aportul acestuia la întărirea prieteniei româno-ceshoslovace. Din aceste comunicări s-a desprins rolul eminent al www.dacoromanica.ro și al acțiunilor externe a țării (M. Tejchman),

precum și activitatea depusă de el pentru întărirea pozițiilor internaționale ale Cehoslovaciei și României prin încheierea unui pact de asistență mutuală între statul român și U.R.S.S. Pactul urma să completeze sistemul creat prin pactele franco-sovietic și cehoslovaco-sovietic semnate în mai 1935 (M. Constantinescu și V. Liveanu).

Referindu-se la problemele importante ale perioadei, pe plan extern, în lumina relațiilor româno-cehoslovace, acest grup de comunicări a reflectat comunitatea de vederi dintre România și Cehoslovacia în privința consolidării tratatelor de pace și a apărării integrității lor teritoriale.

Nu mai puțin interesante au fost comunicările : *Solidaritatea României cu Cehoslovacia în perioada Munchenului* de dr. V. Kral, directorul Institutului de istorie a țărilor socialiste europene și *Acțiuni diplomatice ale României în sprijinul Cehoslovaciei după München (septembrie 1938—martie 1939)* de dr. Viorica Moisuc, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”.

Prezentându-se evenimentele acestei perioade, s-a evidențiat rolul opiniei publice din România ale cărei simpatii au crescut alături de poporul cehoslovac ce trecea printr-o criză profundă privind însăși existența sa națională. Se remarcă faptul că opinia publică a influențat și politica guvernului român, care pe lângă o serie de acțiuni diplomatice inițiate direct pentru susținerea Cehoslovaciei, a sprijinit și acțiunea largă a poporului român de ajutorare a refugiaților cehoslovaci pe teritoriul României (V. Kral). S-a subliniat faptul că după încheierea pactului de la München, deși condițiile istorice erau defavorabile, politica externă a României a continuat să promoveze rezistența împotriva agresivității crescînde a celui de al treilea Reich. România era profund interesată în menținerea viabilității Micii Înțelegeri. Ca atare, ea a desfășurat o amplă activitate diplomatică în apărarea statului cehoslovac, făcînd numeroase demersuri la Londra, Paris, Berlin, Roma, Budapesta, Varșovia și Belgrad, pentru a susține interesele aliatei sale Cehoslovacia. Este remarcată poziția intransigentă a României care a respins orice propunere de a participa la împărțirea Cehoslovaciei și a protestat contra acțiunilor Ungariei și Poloniei, privind invadarea unor regiuni din Cehoslovacia (V. Moisuc).

Ultimul grup de comunicări s-a referit la relațiile româno-cehoslovace în timpul celui de al doilea război mondial și imediat după aceea. Aceste probleme au fost tratate : de Tr. Udrea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, în *Relațiile oamenilor politici români cu emigrația cehoslovacă în anii celui de al doilea război mondial (1941—1944)*; de dr. K. Kořalková, cercetător la Institutul de politică și economie internațională din Praga, în *Relațiile cehoslovaco-române la sfîrșitul celui de al doilea război mondial și în primii ani după război*; de dr. O. Ianeček, cercetător la Institutul de istorie din Praga, în *Rolul armatei române la eliberarea Cehoslovaciei*, precum și de colonel I. Cupșa, șef de catedră la Academia Militară, în *Participarea armatei române la eliberarea Cehoslovaciei*.

După ce se semnalează faptul că, între anii 1939—1941, la București a activat o centrală cehoslovacă de informații, prin intermediul căreia s-au desfășurat negocieri și convorbiri între președintele Beneș și guvernul U.R.S.S. (O. Ianeček), se arată că, în timpul războiului, relațiile româno-cehoslovace au îmbrăcat un caracter de relații personale, neoficiale, între reprezentanții opoziției antifasciste din România și guvernul cehoslovac aflat în emigrație (Tr. Udrea). Aceste legături au servit atît la începutul războiului, cit mai ales în anii 1943—1944 pentru stabilirea unor contacte între cercurile patriotice românești și puterile aliate, în vederea ieșirii României din coaliția fascistă (Tr. Udrea și K. Kořalková).

A fost pe larg tratată participarea armatei române la eliberarea Cehoslovaciei de sub jugul fascist, subliniindu-se că acest ajutor a fost apreciat nu numai de guvernul cehoslovac, ci și de întregul popor. Începînd din ultima decadă a lunii decembrie 1944 și pînă în mai 1945, pe teritoriul Cehoslovaciei au luptat, alături de armata sovietică, 16 divizii românești, un corp aerian, o divizie antiaeriană și alte unități și formațiuni române. Înscriind pagini glorioase de luptă, trupele române au pătruns în dispozitivul inamic pe o adîncime de 400 km, au forțat patru cursuri mari de apă, au străbătut prin luptă 10 masive muntoase, au eliberat 1722 locali-

lăți, între care 31 de orașe. Trupele române au participat la 259 de lupte mai importante în cursul cărora au provocat forțelor naziste pierderi mari în morți și răniți și au capturat peste 20 000 de prizonieri și o mare cantitate de tehnică de luptă (I. Cupșa).

După terminarea războiului prietenia dintre cele două popoare s-a manifestat din nou cu prilejul Conferinței de pace de la Paris din 1946. Aici delegația cehoslovacă a sprijinit cu căldură interesele de stat ale României în ceea ce privește recunoașterea statutului acesteia ca țară care a luptat alături de aliați, problema forțelor sale armate, a reparațiilor (K. Kořalková), cit și lichidarea dictatului fascist din 30 august 1940 (Tr. Udrea).

Pe baza unor asemenea legături frățești, prietenia dintre poporul român și poporul cehoslovac s-a întărit din ce în ce mai mult, concretizându-se în încheierea unor tratate bilaterale privind legăturile politice, economice, culturale, științifice etc.

Prietenia dintre cele două popoare este cu atât mai trainică cu cât amindouă construiesc socialismul, avînd drept forță conducătoare Partidul Comunist.

Interesantele aspecte privind istoria relațiilor româno-cehoslovace au trezit un viu interes în rîndul participanților la simpozion. În discuțiile și intervențiile făcute, diferiți cercetători în domeniul istoriei au accentuat unele elemente noi și au adus unele completări pe marginea evenimentelor prezentate. La discuții din partea română au participat: L. Boia, Tr. Ionescu-Nișcov, C.C. Giurescu, Eliza Campus, M. Rusenescu, Ecaterina Cimponeriu, Venera Teodorescu, M. Bădescu, Viorica Moisuc.

În încheierea simpozionului au luat cuvîntul acad. Andrei Oțetca și prof. univ. J. Macůrek. S-a subliniat cu acest prilej valoarea simpozionului, care a constituit un prețios schimb de păreri asupra unora din cele mai importante probleme ale istoriei contemporane ce interesează cele două țări. Totodată s-au verificat opiniile istoricilor români și cehoslovaci deoarece, pornindu-se de la surse diferite, s-au ajuns la concluzii comune.

Venera Teodorescu

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ COMEMORATIVĂ

În ziua de 17 decembrie 1967 a avut loc la Brașov sesiunea științifică comemorativă, organizată de Filiala Brașov a Societății de Științe Istorice și Filologice din R. S. R., cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la moartea prof. dr. Valeriu Braniște — ziarist de seamă, profesor, om politic, personalitate marcantă a culturii românești din Transilvania, Banat și Bucovina, militant activ al mișcării de eliberare națională. În sala festivă a liceului de veche tradiție românească din Brașov a luat loc un public deosebit de numeros, format din cercetători științifici din București, Cluj și Brașov, membri ai Societății de științe istorice și filologice, profesori, ofițeri, elevi ș. a., reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, precum și familia prof. V. Braniște. Asistența, reprezentînd un cerc larg de preocupări, împreună cu organizatorii și cei ce au susținut comunicările au adus în acest fel un călduros omagiu celui comemorat.

Declarînd deschise lucrările sesiunii, prof. Andrei Constantin, președintele Filialei Brașov a Societății de științe istorice și filologice, a rostit un cuvînt comemorativ, trecînd în revistă în mod succint principalele etape ale vieții și activității prof. dr. Valeriu Braniște, subliniînd meritele acestuia pe planul cultural și politic al istoriei noastre naționale.

Valeriu Braniște s-a născut la Cîncul-Mare în 1869, fiind fiul lui Moise Braniște, funcționar inferior de stat, om cu vii preocupări intelectuale, participant la frămîn-

tările naționale ale românilor transilvăneni. După cursul primar, frecventat la Cincul-Mare, Sighișoara și Săliște, Valeriu Braniște urmează liceul la Sibiu, apoi Facultatea de Litere și filozofie a Universității din Budapesta, luându-și doctoratul în anul 1891, cu o teză despre Andrei Mureșianu. A fost profesor la liceul românesc din Brașov între anii 1891—1893 și 1896—1897. Redactor al „Tribunei” de la Sibiu, Valeriu Braniște fondează succesiv gazetele „Dreptatea” din Timișoara (1894), „Patria” de la Cernăuți (1897) și mai ales „Drapelul” din Lugoj (1901), principala sa creație. A fost închis la Vaț (1895—1896) și Seghedin (1893 și 1918), pentru activitatea sa politică.

A publicat numeroase lucrări de istorie culturală, istoria Banatului, a fost membru al comitetului Partidului Național Român din Transilvania. După Unirea de la 1 decembrie 1918, Valeriu Braniște a făcut parte din Consiliul Dirigent, deținind resortul Instrucțiunii: în această calitate a înființat Universitatea românească din Cluj. Academia Română l-a ales în 1919 membru de onoare. A participat la Conferința de pace din 1919—1920. Ostracizat din viața politică postbelică, dominată de pasiuni și interese egoiste, Valeriu Braniște se stinge din viață la 1 ianuarie 1928 în Lugoj. O bogată arhivă, de interes major, a rămas de pe urma acestei activități în păstrarea familiei; o parte a ei a intrat deja în circuitul public.

În comunicarea *Valeriu Braniște — memorialist*, prof. univ. Miron Constantinescu și cercetătorul Alexandru Porțeanu au analizat principala lucrare inedită a dr. V. Braniște, aflată în curs de apariție la Editura pentru literatură: este vorba despre memoriile scrise în închisoarea de la Seghedin, însumând circa 700 pagini dactilografiate și intitulate *Din sbuciumul vieții. Insemnări contemporane și autobiografice*. Memoriile lui Valeriu Braniște reprezintă o reflectare originală și semnificativă a epocii de maximă intensitate din istoria luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, aflați sub dominația Imperiului habsburgic, a epocii de pregătire materială și spirituală a desăvârșirii unității naționale a poporului român. Comunicarea prezintă valoarea istorico-documentară de seamă a însemnărilor, în cadrul general al epocii, relevând totodată calitățile literare remarcabile care se degajă din aceste pagini, încercând să aprecieze locul lor în memorialistica românească. Interesul cititorului acestor memorii este reținut atât de faptele și datele mai puțin cunoscute, sau chiar inedite pe care ele le transmit, cât și de opiniile autorului asupra evenimentelor în mijlocul cărora a trăit, înfrurându-le prin scrisul și acțiunile sale. În această ordine de idei, o importanță deosebită o prezintă acele capitole din memorii, în care sînt reînviată momente de seamă din istoria politică a Transilvaniei sub dualism, cum au fost: Memorandul, trecerea la tactica „noului activism”, tratativele P. N. R. cu guvernul maghiar, relațiile multilaterale cu țara liberă și altele. Puterea de evocare a evenimentelor, talentul de portretist, ironia subtilă, umorul popular — sînt trăsături caracteristice ale scrierii memorialistice a prof. dr. V. Braniște.

V. Braniște și Banatul se intitulează comunicarea prezentată de cercetătorul științific I. D. Suciu. Autorul, după ce a aruncat o privire generală asupra situației social-politice și culturale a Banatului la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, s-a ocupat, în ordine cronologică, de principalele etape ale activității lui Braniște legate nemijlocit de Banat. Bazîndu-se pe informații din presa vremii și pe documente inedite, I. D. Suciu a înfățișat laturile acestei activități, din care amintim: întemeierea și conducerea gazetei „Dreptatea”; participarea însuflețită a dr. V. Braniște la numeroase întruniri cu caracter politic și cultural ale românilor bănățeni; poziția sa față de Memorandul din 1892 și participarea energică la procesul din 1894, în apărarea memorandiștilor, a cauzei naționale (aspect ce depășește cu mult interesul legat de activitatea lui Braniște, în Banat, dar care s-a produs în timpul acestei activități); consecința atitudinii politice a lui V. Braniște din această perioadă — incriminarea unui mare număr de articole, proces politic, condamnarea și închiderea sa la Vaț, împreună cu o parte a conducătorilor acțiunii memorandiste; bogata și îndelungata activitate desfășurată la „Drapelul” din Lugoj (1901—1918); susținerea unor mișcări greviste ale muncitorilor bănățeni, a luptei pentru cucerirea votului universal, înțelegerea unor elemente ale socialismului modern;

publicarea unor importante lucrări cu caracter istoric, referitoare la Banat (studii, articole și mai ales documente), precum și tipărirea, pentru prima oară, a numeroase opere ale scriitorilor bănățeni în gazetele pe care le-a condus sau, separat, în broșuri (V. Vlad Delamarina, A. Marienescu ș. a.); o bogată activitate obștească, legată de probleme școlare, culturale, sociale etc. — în folosul maselor largi populare. Toate acestea au făcut ca dr. V. Braniște să se asimileze și să se identifice cu aspirațiile românilor bănățeni, care l-au prețuit în mod deosebit.

Prof. Ion Colan, directorul Muzeului din Șcheii Brașovului, a prezentat apoi comunicarea *V. Braniște și Brașovul*, în care a valorificat unele documente inedite, păstrate în arhiva instituției muzeale din Șchei. Autorul a insistat în special asupra a două episoade caracteristice din activitatea profesorală a lui Valeriu Braniște de la Brașov, care scot în evidență nonconformismul acestuia. Este vorba de publicarea de către Braniște (cu toate presiunile puternice exercitate asupra sa în scopul de a-l determina să renunțe la aceasta) în coloanele „Tribunei” din Sibiu a unui discurs incendiar rostit de profesorul Ghiță Pop, la o festivitate școlară de la Brașov, precum și de plecarea clandestină a reprezentanților elevilor brașoveni la Blaj, în vederea unei manifestări de solidaritate națională a „studentilor” de la toate școlile românești din Transilvania; ambele episoade au generat incidente politice și personale, stîrnind pasiuni, provocînd consecințe de amploare, soldate cu catalogarea profesorului Braniște ca „instigator tribunist”. Adăugăm că un al treilea episod de aceeași natură, care l-a antrenat într-un duel pe V. Braniște, i-a adus acestuia prima condamnare cu închisoarea.

Dezvoltînd comunicarea *V. Braniște ziarist*, profesorul Mircea Băltescu a tratat principiile contribuției ale lui V. Braniște în acest domeniu, concepțiile care l-au călăuzit. Publicistica românească din Transilvania își concentra tot mai mult atenția spre dezbateră problemelor politice majore care frămîntau întregul popor român: alături de vechile organe politice sau culturale editate la Brașov, Sibiu, Blaj, Oradea, Budapesta etc., spre sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea apar altele — „Tribuna”, „Luceafărul”, „Românul” ș.a. — care au adus o contribuție de seamă la mobilizarea conștiinței naționale. Activitatea lui Valeriu Braniște se leagă în bună măsură de dezvoltarea publicisticii românești a acestei epoci, prin crearea unor organe noi („Dreptatea”, „Patria”, „Drapelul”, „Banatul” ș. a.), prin promovarea unui stil publicistic modern, călăuzit de principii progresiste, democratice. Prof. M. Băltescu a citat astfel, în comunicarea sa, atitudinea pe care a luat-o dr. Valeriu Braniște, în paginile „Drapelului”, în favoarea țărănilor răsculați din 1907, precum și înțelegerea pozitivă a raportului dintre lupta de eliberare națională și necesitatea cultivării relațiilor româno-maghiare, în spiritul respectului reciproc. Organele de presă create și conduse de dr. V. Braniște în cele două decenii și jumătate dinaintea unirii Transilvaniei cu România au fost martore fidele și, totodată, participante active în procesul istoric de dezvoltare a luptei maselor populare românești, care a contribuit în măsură însemnată la dezagregarea dualismului austro-ungar.

Comunicările prezentate la sesiunea comemorativă de la Brașov au scos în evidență faptul că întreaga operă și activitate a prof. dr. Valeriu Braniște e străbătută de o caldă dragoste față de poporul său, de principiile democrației și înțelegerii între popoare, de preocupări permanente pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român.

A. P.

A ȘASEA SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ȘTIINȚE PEDAGOGICE

La București au avut loc, în zilele de 21—23 decembrie 1967, lucrările celei de a șasea sesiuni științifice a Institutului de științe pedagogice al Ministerului Învățămîntului. După deschiderea festivă, la care au participat reprezentanți ai organelor centrale de partid și de stat, conducerea ministerului, un mare număr de oameni de știință, membri ai corpului didactic etc.,

s-a trecut la lucrările pe secții de specialitate, numeroase, reflectînd o largă sferă de preocupări, corespunzînd în general structurii institutului, problemelor actuale ale dezvoltării pedagogiei românești. Scopul lucrărilor sesiunii a fost acela de a întreprinde o analiză asupra principalelor aspecte și probleme ale învățămîntului contemporan din țara noastră, de a continua activitatea de valorificare a unor însemnate tradiții progresiste ale gîndirii pedagogice și ale școlii românești; colectivul de cercetare al institutului și largul cerc al celor preocupați de aceste probleme se străduiesc să răspundă, prin rezultatele muncii lor, sarcinilor perfecționării învățămîntului nostru, puse de conducerea de partid și de stat, în vederea satisfacerii cerințelor crescînde, ridicate de opera de desăvîrșire a construcției socialiste.

Mărturisind de la început că atenția noastră s-a concentrat asupra comunicărilor care abordau teme de istorie a școlii, dorim să arătăm aci că am fi preferat ca, în interesul concentrării dezbaterilor, problemele amintite să nu fi fost divizate în două secții (istoria pedagogiei, istoria învățămîntului); ar fi fost de asemenea necesară evitarea unor modificări de ultim moment a programului. Unele comunicări nu precizează în titlu limita cronologică sau perioada în care se situează tema. Examinînd participarea la lucrările sesiunii, relevăm cu satisfacție colaborarea dintre pedagogi, istorici ai învățămîntului și istorici, colaborare ce se cere continuată și dezvoltată. Numeroase comunicări au depășit sfera interesului tematic strict pedagogic, înscriindu-se ca lucrări de istorie a culturii, tratate în strînsă legătură cu problematica socială și politică a epocii la care se referă.

Programul a îmbrățișat o arie tematică largă, începînd cu străvechile tradiții umaniste ale învățămîntului din țara noastră trecînd apoi la unele aspecte ale legăturilor pe linia școlară dintre poporul român și alte popoare — abordate într-un cadru de istorie universală —, la istoricul învățămîntului în diferite provincii istorice românești, la chestiuni profesionale ale corpului didactic, la analizarea contribuției unor figuri de pedagogi și oameni de cultură în dezvoltarea învățămîntului românesc (care a oferit numeroase elemente de inedit și îndreptățită mîndrie patriotică), la probleme documentare și metodologice ale istoriei pedagogiei românești, în sfîrșit, la reactualizarea unei instituții — Muzeul pedagogic românesc, prin valorificarea originalei și bogatei tradiții în acest ultim domeniu. După deschiderea, în ședință plenară, a lucrărilor sesiunii, la secția „Din istoria dezvoltării învățămîntului în România” au fost prezentate comunicările prof. C. C. Giurescu (Ajutorul dat de poporul român școlilor din Peninsula Balcanică și Orientul apropiat, în secolele XVII—XIX), I. Popescu-Teiușan și Gh. Părnuță (Cu privire la importanța editării documentelor școlare și pedagogice pentru istoria pedagogiei românești) și Gh. Cronț (Învățămîntul umanist în Academia domnească din București, în sec. al XVIII-lea). În după amiaza aceleiași zile (21 decembrie) au fost dezvoltate alte interesante lucrări, aparținînd lui: I. Bota (Contribuții la istoria învățămîntului în Maramureș la sfîrșitul sec. al XVIII-lea); N. Talpă, A. Băleanu, N. Perțache (Dezvoltarea învățămîntului pedagogic în Dobrogea); I. Vlad (Începuturi ale organizării profesionale a corpului didactic din România); V. Țircovnicu („Asociația cultivatoare” — prima organizație profesională învățătorescă din Banat) și N. C. Enescu (Ștefan, vel dascăl de la Putna). Ultimele șase comunicări din secția amintită au fost expuse în ziua de 22 decembrie, ele tratînd despre: Contribuția pedagogului V. Gr. Borgovan la dezvoltarea și modernizarea învățămîntului primar și normal din România (de Gh. Neamțu); Problema dezvoltării învățămîntului în concepția lui Anastase Fătu, 1816—1886 (de I. Străchinaru); Ideile pedagogice ale lui Nicolae Barbu Locusteanu (de Radu Tomoiogă); Activitatea didactică și pedagogică a profesorului Iuliu Moisil (de V. Popovici); Cu privire la gazeta „Spre ideal”, editată în anii 1906—1908 de un grup de învățători din județul Vlașca (de I. Doldner); Locul și importanța lui Nicolaus Olahus în pedagogia românească (de Em. Domocoș) și Funcțiile Muzeului pedagogic (de Sergiu Vaida).

Unele dintre aceste comunicări au fost susținute prin înfățișarea în fața auditoriului a unor materiale intuitive (ilustrații, extrase și fragmente din presa timpului, documente inedite, machete, grafice și altele). La discuțiile pe marginea lucrărilor prezentate au luat cuvântul numeroși cercetători, specialiști, profesori, care au adus unele amendamente și completări utile. Concluziile științifice care s-au desprins din dezbaterile secției „Din istoria dezvoltării învățămîntului în România” a sesiunii institutului de științe pedagogice vor contribui, fără îndoială, în primul rînd la elaborarea unor ample lucrări de sinteză (Tratatul de istorie a învățămîntului românesc), precum și la aprofundarea unor aspecte parțiale, la stimularea generală a viitoarelor cercetări din acest domeniu; aplicabilitatea unora din aceste concluzii conferă o valoare sporită, de interes social, însăși studierii celor mai importante probleme ale trecutului școlii românești.

A. P.

CONFERINȚA „REVOLUȚIA DIN OCTOMBRIE ȘI POPOARELE IUGOSLAVIEI”

Institutul de istorie a mișcării muncitorești din Belgrad a organizat în zilele de 24–28 octombrie Conferința cu tema „Revoluția din Octombrie și popoarele Iugoslaviei”. Conferința și-a desfășurat lucrările în localitatea Kotor, de pe țărmul Adriaticii, unde la 1 februarie 1918, sub influența Revoluției din Octombrie, a avut loc o răscoală a marinarilor din flota austro-ungară. La Conferință au participat delegați din Bulgaria, Cehoslovacia, R. D. G., Polonia, România, Ungaria, U. R. S. S. Din Republica Socialistă România a luat parte dr. N. Copoiu, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de lângă C. C. al P.C.R.

Deschiderea Conferinței a avut loc în mod festiv în sala Teatrului Comunal din Kotor, marți 24 octombrie, orele 16,45, prin rostirea Cuvîntului de deschidere de către Pero Damjanović, președintele Comitetului de organizare, al salutului Președintelui Secușeincei locale și al șefului delegației sovietice. La aceeași ședință plenară au fost prezentate trei comunicări: „Locul lui Octombrie în istoria contemporană”, de dr. Oleg Mandici, „Însemnătatea răscoalei marinarilor din Kotor din 1918” de Bernard Stulli și „Principiile Revoluției din Octombrie și mișcarea revoluționară muncitorească din Iugoslavia”, de Serghei Dimitrievici.

Conferința și-a desfășurat apoi lucrările în trei secții: *Secția I*, Mișcarea revoluționară din Iugoslavia în timpul lui Octombrie; *Secția II*, Mișcarea muncitorească internațională și unele aspecte ale relațiilor internaționale în timpul și după Revoluția din Octombrie; *Secția III*, Octombrie și unele probleme ale științelor politice și juridice. La toate secțiile s-au prezentat 106 referate și s-au înregistrat 202 intervenții orale.

În cadrul fiecărei secții, referatele au fost grupate pe „probleme”, fiecare dintre acestea avînd un singur „raportor”. După prezentarea sumară de către „raportor” a referatelor incluse în „problema” respectivă, urmau discuții.

La secția II, referatele au fost grupate în șase probleme: „Răscoala de la Kotor”, „Octombrie și mișcarea muncitorească internațională”, „Partidul”, „Octombrie și mișcarea muncitorească contemporană”, „Octombrie și relațiile internaționale” și „Ideologia și arta”. În cadrul acestei secții delegatul român N. Copoiu a prezentat comunicarea „Marca Revoluției Socialiste din Octombrie și mișcarea revoluționară din România”.

În ziua de 28 octombrie Conferința s-a reunit în ședință plenară de închidere, unde președinții de secții au făcut scurte expuneri asupra problemelor ridicate în timpul discuțiilor. În concluzii s-a arătat că scopul Conferinței a fost de a dezbată problemele ecoului Marii Revo-

Iuții Socialiste din Octombrie în Iugoslavia, precum și probleme ale construirii socialismului în Iugoslavia. Au mai vorbit de asemenea președintele Conferinței Pero Damianovici și reprezentanții autorităților locale. În timpul conferinței delegații au vizitat cimitirul eroilor răscoalei din Kotor și muzeul istoric din localitate.

N. Copoiti

REUNIUNEA COMISIEI INTERNAȚIONALE DE ISTORIA JURNALISMULUI DE LA MÜNCHEN, 20—21 NOIEMBRIE 1967

Comisia internațională de istoria jurnalismului s-a întrunit în cadrul unei reuniuni de două zile într-o clădire din apropierea palatului Nymphenburg de la München. La această întâlnire au participat prof. dr. Vladimir Klimeš de la Universitatea din Praga, președintele comisiei, cu soția, de asemenea specialistă în probleme de jurnalistică, opt specialiști germani în frunte cu prof. dr. Otto Roeggele — directorul Institutului „für Zeitungswissenschaft” de pe lângă Universitatea Ludwig Maximilian din München — și prof. dr. Wilmont Haacke, conducătorul Institutului „für Publizistik” de la Göttingen, dr. Heinz Starkulla, conservatorul Institutului „für Zeitungswissenschaft” de la München și dr. Kurt Koszyk de la Institut für Zeitungsforshung din Dortmund; prof. Jean Mycinski de la Universitatea din Lille și Pierre Albert de la Sorbona (Institut Français de Presse); o delegație iugoslavă condusă de prof. Bogdan Osolnik și Dan Berindei, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București. Oficiile de gazdă au fost îndeplinite de Institutul „für Zeitungswissenschaft”, înaltă instituție de cultură înființată în 1924, posesoare a unei importante biblioteci de specialitate — în cărți și periodice — și ale cărei cursuri sînt urmate anual de circa 500 studenți. Merită a fi menționat că institute de un profil similar, dar axate îndeosebi pe presă și nu pe mijloacele de informare în ansamblu — caracteristică a celui din München —, ființează și în alte centre ale Germaniei, cel mai vechi — întemeiat în 1916 — fiind cel de la Leipzig, în R. D. G.; se mai pot aminti institutele de la Göttingen, Dortmund, Berlin, Münster, Nürnberg, Mainz etc.

În cadrul reuniunii discuțiile s-au desfășurat liber, după ce în prealabil, în dimineața zilei de 20 noiembrie, dr. Kurt Koszyk a prezentat o comunicare despre concernul Huggenberg și presa germană în cursul deceniilor trei și patru din sec. al XX-lea, iar prof. Wilmont Haacke o comunicare despre revista *politică* în Germania: în cursul lucrărilor au fost dezbătute cele două comunicări, problema raportului dintre teorie și practică în domeniul istoriei mijloacelor de informație, cea a conservării izvoarelor acestui domeniu, evoluția profesiei de jurnalist etc. Desfășurarea lucrărilor comisiei a reliefat utilitatea acestor contacte științifice, îndeosebi în ceea ce privește problemele de metodă.

Comunicarea dr. K. Koszyk a provocat o dezbatere animată, fiecare participant prezentînd situația concretă din țara sa privind raporturile dintre concernuri și presă în perioada contemporană; de asemenea și interesanta comunicare a prof. dr. W. Haacke, care a prilejuit delegatului român ocazia de a sugera unele concluzii de ordin general întemeiate în parte pe exemple din istoria presei românești. Problema legăturii dintre teorie și practică a fost viu discutată, unii manifestînd un oarecare scepticism asupra posibilității de a elabora o teorie unitară în domeniul științei jurnalismului, dar majoritatea participanților subliniind posibilitatea și necesitatea elaborării unei teorii, în cadrul căreia să fie prezentate trăsăturile generale, comune jurnalismului în toate țările, dar și cele particulare, specifice fiecărei țări. Delegatul român a participat la această dezbatere printr-o a doua intervenție pronunțîndu-se pentru elaborarea unui sistem teoretic, în care să fie prinse trăsăturile generale ale istoriei jurnalismului, dar și cele care marchează diversitatea; de asemenea, a folosit prilejul pentru a aborda

problema metodei, insistând asupra necesității studierii acestui domeniu prin cunoașterea profundă a istoriei generale a societății din momentul dat și printr-o istorie comparată a jurnalismului.

Reuniunea comisiei internaționale de istoria jurnalismului și-a consacrat o parte din discuție posibilităților de adâncire a cercetărilor în acest domeniu. Participanții la dezbateri au prezentat stadiul cercetărilor în fiecare țară, metodele folosite și perspectivele adâncirii cercetării. Discuțiile — la care a participat și delegatul român — au reliefat faptul că istoria jurnalismului se poate realiza temeinic prin analiza tirajelor, a publicului cititor și a categoriilor și păturilor sociale cărora acesta le aparține, a conținutului tematic și ideologic, a articolelor cenzurate, ca și a comentariilor de presă și în oglindirea în corespondența politică a vremii a faptelor legate de presă.

La sfârșitul reuniunii a fost dezbătută problema conservării izvoarelor în domeniul mijloacelor de informare, discuțiile reliefând faptul că se prezintă în această privință o situație îngrijorătoare, îndeosebi în privința radio-ului și a televiziunii. Comisia a hotărât ca prin intermediul comisiilor naționale UNESCO să fie cerut sprijinul acestei organizații internaționale pentru salvagardarea și conservarea izvoarelor în acest domeniu și pentru găsirea unor metode internaționale de păstrare a lor.

La încheierea lucrărilor comisiei, prof. Vl. Klimeș a subliniat trei rezultate la care au dus dezbaterile ei: recunoașterea necesității adâncirii cercetărilor în domeniul metodologiei și al legăturilor dintre teorie și practică, necesitatea elaborării grabnice a unor lucrări cu caracter bibliografic (îndeosebi bibliografierea tezelor de doctorat referitoare sau tangente istoriei jurnalismului) și hotărârea de a se iniția o anchetă pe scară internațională. Pentru a traduce în viață ultima decizie — adoptată de comisie în urma unei intervenții a delegatului român — a fost desemnată o subcomisie alcătuită din profesorii Vl. Klimeș, O. Roegele și Dan Berindei. Ultimul a elaborat un proiect de circulară către membrii comisiei din toate țările, definitivată sub forma unei anchete-chestionar într-o ședință a subcomisiei de la 22 noiembrie. Prin anchetă s-a cerut alcătuirea unui material informativ în care să fie cuprinse succint relații privind istoria jurnalismului, bibliografia și instrumentele de lucru, ca și conservarea izvoarelor din acest domeniu.

Reuniunea comisiei de istoria jurnalismului de la München-Nymphenburg s-a desfășurat sub semnul dezvoltării legăturilor culturale și științifice dintre diferitele țări, al dezbaterii constructive și al progresului într-un domeniu al științei cu largi perspective de dezvoltare.

Dan Berindei

TEZĂ DE DOCTORAT

În ziua de 15 noiembrie 1967, în fața Consiliului științific al Facultății de istorie din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat a tov. Ilie Puia intitulată *Situația materială a clasei muncitoare din România în perioada 1934—1938*.

Lucrarea cuprinde 3 capitole: cap. I, Condițiile politice și economice interne și internaționale în perioada 1934—1938; cap. II, Situația numerică, componența, evoluția și gradul de concentrare al clasei muncitoare între anii 1934—1938; cap. III, Condițiile de muncă și de trai ale clasei muncitoare; cap. IV, Lupta clasei muncitoare împotriva exploatării capitaliste, pentru apărarea independenței și suveranității naționale.

Referenți științifici au fost: prof. univ. dr. docent L. Banyai, de la Universitatea din București, conf. univ. dr. V. Axenciuc, de la Academia de studii social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R., conf. univ. dr. A. Loghin, de la Universitatea „Al. I. Cuza”

Iași, conf. univ. Aron Petric de la Academia de studii social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C. C. al P. C. R.

Consiliul științific al Facultății de Istorie din București a hotărât să acorde tov. Ilie Puia titlul științific de doctor în istorie.

CRONICA

La începutul lunii noiembrie 1967, în holul bibliotecii centrale „Mihail Eminescu” din Iași s-a deschis o expoziție cu tema: „Tipărituri rare străine”. Interesante sînt cele două incunabule: „Sentințele lui Petru Lombardul” comentate de Thomas de Aquino, tipărit în Köln în 1490, și „Summa Theologica”, tipărit în 1479, care conține comentariile filozofico-teologice ale lui Antonius, arhiepiscop de Florența.

Expoziția prezintă totodată cîteva exemplare rare apărute în secolele XVI—XVII, printre care un „Historicum Libri” al lui Titus Livius, tipărit în anul 1634 de celebrul editor Elsevir, un exemplar al operei lui Virgilius (Veneția, în 1529) o ediție a întregii opere a lui Horatius, tipărită sub îngrijirea lui Richard Bentelius (la Amsterdam, în anul 1713).

Printre cele 4000 de exemplare cîte însumează fondul de rarități al bibliotecii ieșene, în expoziție se găsesc și două exemplare din opera lui Diodorus Siculus și opera lui Sofocle, tipărite în 1559 și respectiv 1568 de către un alt renumit editor al vremii, Henric Stepanus, în Elveția.

La mijlocul lunii noiembrie 1967, colecția numismatică a Muzeului din Bacău s-a îmbogățit cu un tezaur de monede romane din perioada republicii, descoperit la Tătăraști. Cele peste 100 de monede de argint au imprimate pe ele efigii ale unor zeiități și conducători de oști romane. Acest tezaur se adaugă la nenumăratele mărturii descoperite pînă acum, care atestă legăturile populației autohtone cu lumea romană. Cercetările făcute de Muzeul din Bacău în această comună au dat la iveală urmele unor așezări străvechi din epoca neolitică și pînă în sec. III e. n.

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*

Editura pentru literatură, București, 1966, 450 p. + ilustrații + 8 pl. + 5 h.

Prin lucrarea profesorului Constantin C. Giurescu istoriografia Bucureștilor a fost dotată cu o nouă operă în care sînt înfățișate sintetic paginile secularei istorii a orașului de la începuturile îndepărtate ale așezării și pînă la transformările hotărîtoare ale epocii socialismului. Reluînd, completînd și deseori adîncind problematica sintezelor anterioare¹, *Istoria Bucureștilor...* înfățișează într-o largă frescă trecutul și prezentul orașului. Autorul are meritul de a fi realizat o monografie de amplă respirație în care se prezintă cititorului — sub raportul desfășurării în timp — istoria *plină la zi* a capitalei României. Scrisă cursiv, accesibilă prin aceasta unei mase largi de cititori, întemeiată pe o amplă documentare, ilustrată bogat — și în bună măsură cu imagini inedite sau foarte puțin cunoscute —, dotată cu hărți și planuri, monografia reprezintă un succes al istoriografiei noastre. Autorul, abordînd o tematică multilaterală, a reușit totodată să păstreze aproape în tot întinsul lucrării un ton de evocare, care atrage și lărgeste gradul ei de accesibilitate.

¹ În afara lucrărilor mai vechi ale lui G. Ionescu-Gion, C. Moisil, N. Iorga etc., ne referim în primul rînd la sintezele publicate relativ recent de pe poziții materialist-istorice: Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1861)*, București, 1963 și lucrarea colectivă *Istoria orașului București*, vol. I, Muzeul de istorie a orașului București, 1965.

Monografia *Istoria Bucureștilor...* este împărțită în două părți. În cea dintîi autorul expune în mod cronologic etapele de viațuire ale așezării, de la îndepărtatele timpuri ale comunei primitive, cînd apar aci primele semne ale prezenței omului și pînă la „Bucureștii construcției socialiste”. În partea a doua sînt abordate unele aspecte caracteristice, adîncindu-se ceea ce în prima parte nu putuse fi decît amintit. Trebuie subliniat faptul că ultima parte a lucrării, întemeiată pe o documentație deseori inedită, mai mult decît prima parte — care reprezintă în bună măsură pînă la 1862 (respectiv 1918) o reluare a unor expuneri cuprinse în sinteze anterioare relativ recente² — constituie o contribuție nouă, deosebit de interesantă, mai ales în privința unor capitole (de exemplu, cel referitor la întinderea orașului și la satele încorporate, ori cel privind mahalalele, cartierele străzile etc.).

Partea I este precedată de o „Introducere bibliografică”, în care sînt înfățișate aspecte ale istoriografiei bucureștene. O adîncire a acestei priviri istoriografice ar fi fost utilă îndeosebi în privința studiilor și a articolelor; de asemenea, autorul își oprește în general documentarea în anul 1964, deși volumul a apărut în 1966; credem că ar fi fost necesară includerea în prezentare a volumului I din *Istoria orașului București*, apărut în 1965,

² Vezi nota precedentă.

și a volumelor II și III din seria „Materiale de istorie și muzeografie”. „Cadru geografic”, cel de-al doilea capitol al primei părți, este bine venit, el ajutând la înțelegerea expunerii propriu-zis istorice. Aceasta începe o dată cu cel de-al treilea capitol consacrat comunei primitive și primelor așezări omenești de pe teritoriul actual al orașului și continuă cu alte două capitole în care se prezintă de asemenea stadiul cercetărilor privind istoria teritoriului bucureșlean *înaintea* apariției așezării urbane: „În vremea dacilor și dacoromanilor” și „Perioada de trecere la feudalism și feudalismul timpuriu”.

„Începuturile orașului București” este cel dintâi capitol consacrat așezării urbane. Autorul abordează problema tradiției întemeierii, cea a numelui orașului, cea a vetrei și a formării târgului, ca și problema cetății Dimbovița. În capitolul următor este înfățișată istoria așezării timp de un secol, în a doua jumătate a sec. al XV-lea și în prima jumătate a celui de-al XVI-lea, personalitățile lui Vlad Țepeș și Mircea Ciobanul delimitându-l cronologic.

„Un secol zbuciumat din istoria Bucureștilor” prezintă Bucureștii în a doua jumătate a sec. al XVI-lea (inclusiv evocarea istoriei orașului în timpul lui Mihai Viteazul) și în următoarea jumătate de secol pînă cînd — la sfîrșitul deceniului al șaselea al sec. al XVII-lea — Bucureștii au devenit reședință statornică — am prefera termenul categoric de *capitală* — a Țării Românești.

Evenimentele bucureștene din deceniile de sfîrșit ale sec. al XVII-lea și de la începutul sec. al XVIII-lea, și îndeosebi domniile lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, deosebit de importante în istoria orașului, sînt abordate în alt capitol, pentru ca apoi să se urmărească evoluția orașului în perioada fanariotă. Premiselor și istoriei moderne autorul le dă întreaga atenție în capitolele „Bucureștii în timpul mișcării lui Tudor Vladimirescu și a primei domnii pămîntene”, „Înnoiri în epoca Regulamentului Organic, 1848”, „Bucureștii în epoca pregătirii și înfăptuirii Unirii (1849—1861)” și „Bucureștii, capitala României (1861—1918)”. În ceea ce privește repartiția materialului

ar fi însă cazul să se remarce că cel din urmă capitol — ținîndu-se seama de împărțirea perioadei anterioare (1821—1861) — ar fi trebuit tratat în două sau trei capitole.

Epocii contemporane li sînt consacrate capitolele „Între cele două războaie mondiale (1918—1939)”, „București în timpul celui de-al doilea război mondial” și „Bucureștii construcției socialiste”. Această prezentare a istoriei orașului în ultima jumătate de veac pînă în zilele noastre, reprezintă — cum s-a arătat — una din contribuțiile cele mai de seamă ale autorului, avînd în vedere că această perioadă n-a fost studiată în sintezele apărute în ultima jumătate de deceniu.

Partea a II-a a monografiei cuprinde opt capitole în care sînt abordate aspecte caracteristice: întinderea orașului, sate încorporate, planuri ale orașului; populația — evoluția cifrei ei, componența etnică și socială —; meșteșugari, manufacturi și fabrici; negustori, hanuri și hoteluri; vii, livezi, prisăci, pivnițe, circiumi, mustării și berării, cafenele, cofetării și restaurante; administrația orașului — de la județi și pîrgari la primărie și sfatul popular —; mahalale, cartiere, microroioane; „poduri”, ulițe, străzi, bulevarde, magistrale, piețe, oboare, grădini, parcuri etc. Autorul evocă în această parte a monografiei pagini de pitoresc, dar totodată abordează deseori probleme de însemnătate vitală pentru înțelegerea procesului de dezvoltare a orașului (de exemplu, problema satelor încorporate).

Istoria Bucureștilor... conține informații noi și concretizări ale unor puncte de vedere. Astfel, de exemplu, este convingătoare ilustrarea tezei, întru totul justă, a neîntreruperii vieții omenești pe teritoriul actualului oraș. Este, de asemenea, interesantă argumentarea privind identificarea cetății Dimbovița din 1368 și 1396 cu Bucureștii, ca și cea privind nucleul orașului și similitudinea dintre „Cetatea nouă” și București. În această privință, autorul aduce unele argumente noi, întărind teze emise în monografia amintită din 1963. Merită, de asemenea, o specială subliniere atenția permanentă dată în cursul expunerii culturii, lucrarea profesorului Constantin C. Giurescu aducînd neîndoiește un substanțial surplus de informație.

Dacă monografia *Istoria Bucureștilor...* cuprinde informații, puncte de vedere ori interpretări dintre cele mai interesante, ea este susceptibilă de câteva rețușuri, pe care le sugerăm în eventualitatea unei reeditări. Bibliografia mai poate fi îmbogățită și în orice caz ea trebuie adusă la zi, ca și introducerea istoriografică. Se impune, de asemenea, citarea sintezelor anterioare la fiecare din capitolele unde au fost utilizate. O altă observație este aceea că economiei nu i se acordă o suficientă atenție. În partea I, pînă în sec. al XVIII-lea, informațiile de natură economică sînt rare; iar în capitolul consacrat perioadei regulamentare nu întâlnim în această privință decît câteva rînduri și tot astfel în cel referitor la anii 1849—1861. În partea a II-a sînt câteva capitole consacrate unor aspecte economice, dar expunerea părții I se resimte în general de o insuficientă legare a multilateralei evoluții a orașului de dezvoltarea economică.

Sînt și câteva puncte de vedere pe care nu ni le putem însuși, ori care ar necesita unele completări. În primul rînd, ni se pare discutabilă teza referitoare la vechimea tîrgului; aserțiunea „o dată cu sfîrșitul veacului al XIV-lea, însemnătatea orașului credem că a crescut” (p. 48, col. II) nu ar putea fi acceptată atît timp cît nu se poate dovedi istoric și arheologic existența tîrgului și cu atît mai mult a orașului. De asemenea, teza privind existența cetății anterioară lui Țepeș (p. 50) credem că nu poate fi însușită atîta timp cît

o nouă documentație arheologică și istorică n-ar justifica-o, mai ales dacă conexăm documentul din vara anului 1458 cu cel din 1459. Ca și în 1963, ne repetăm opinia că lui Țepeș i se datorează ridicarea primei „cetăți” a Bucureștilor. În legătură cu mutarea reședinței în 1639 la Tîrgoviște ar fi fost necesar să se arate *motivele* care l-au determinat la aceasta pe Matei Basarab — în primul rînd amenințarea otomană. Referitor la mișcarea revoluționară din 1821 ne exprimăm două rezerve: nu credem că Tudor a renunțat la țelurile sociale ale mișcării după dezavuarea țarului (p. 116) și sîntem convinși că Tudor, fără a ataca pe turci, era hotărît să reziste în Oltenia înaintării otomane (p. 117). Recuperarea teritoriului raialelor n-ar trebui calificată drept o *creștere* a teritoriului țării, ci drept o *reintregire* a sa (vezi p. 122). În sfîrșit, în 1857 comisarul Porții — Savfet Efendi — făcea parte efectiv din comisia de informare a puterilor garante și de aceea n-ar fi trebuit separat de aceasta (p. 141—col. II).

Aceste observații minore — cu excepția celor referitoare la bibliografie și la tratarea problemelor economice — nu diminuează valoarea monografiei profesorului Constantin C. Giurescu, care reprezintă în prezent cea mai completă lucrare consacrată istoriei capitalei României. Prin această lucrare autorul a dat o nouă contribuție valoroasă istoriografiei noastre.

Dan Berindei

N. ADANILOAIE, DAN BERINDEI, *Reforma agrară din 1864*

Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 361 p.

Făcînd parte din șirul lucrărilor tematice pentru care, prin cercetări amănunțite, s-a întocmit mai întîi o largă bază documentară, *Reforma agrară din 1864*, datorită autorilor cu bună pregătire de specialitate — N. Adăniloiaie și D. Berindei —, se înscrie ca o realizare

de seamă în literatura noastră istorică din ultimul timp.

Actul de la 1864, care a transformat mai multe sute de mii de clăcași în proprietari de pămînt, a fost totodată un punct de plecare în procesul de dezvoltare social-economică

a României moderne, prinsă în curentul accentuării modului de viață capitalist sub cele mai multe aspecte. Prefacerile care au avut loc, în timp relativ scurt, fără zguduiri și cataclisme sociale, se datoresc pe de o parte concursului de împrejurări care a favorizat desfășurarea luptei pentru o viață mai omenească a clasei celei mai numeroase și mai apăsate, iar pe de altă parte patriotismului și convingerilor nestrămutate ale unora dintre fruntașii vieții publice, care prin talentul, inteligența și pregătirea lor au știut să folosească mijloacele potrivite spre a se ajunge la rezultatele cele mai bune. Unul dintre fruntașii căruia posteritatea i-a recunoscut din plin contribuția la înfăptuirea acestui act — Mihail Kogălniceanu — face, în legătură cu evenimentele, următoarele reflecții la aproape un deceniu după ce au avut loc : „Marea chestiune socială — scria el în 1872 — care pretutindeni a costat sacrificii materiale colosale, ruina de clase întregi și șiroaie de sînge, în România se desleagă fără o picătură de sînge, fără ruina nimănu!”¹. Convins de însemnătatea monumentului, la temelia căruia el a pus cea mai mare piatră, Kogălniceanu sintetiza atunci actul reformei în următoarele cuvinte : „S-a putut susține că Două mai a fost o lovire de stat, un act carele în deafară restatornica România în toate drepturile sale de națiune liberă și autonomă, și în lăuntru sfărma oligarhia și chema un milion de români la viața politică și la proprietatea emancipată de legăturile clăcii și ale driturilor feudale”². Kogălniceanu, după cum se știe, a trebuit să plece din fruntea guvernului la puțin timp după ce reforma a fost investită constituțional și juridic, lăsînd ca cea mai mare parte a aplicării s-o desăvîrșească alții, fapt care a dat loc la greșeli și abuzuri din partea oamenilor mai puțin înzestrați cu calitățile ce li s-ar fi cerut, determinînd în consecință nemulțumiri și acțiuni în rîndurile locuitorilor dezamăgiți. Urmînd cu atenție modul necorespunzător în care s-a aplicat reforma, Kogălniceanu spune că traducerea în fapt a acestui act trebuia să se facă „cu

înțelepciune și cu sinceritate”. Dar, „din nenorocire, continuă el, cei de sus n-au avut îndestulă putere morală spre a evita greșelile și mai ales abuzurile. Ba mai mult, aplicarea lor a fost încredințată unor oameni care nu puteau să le iubească, căci n-au luptat niciodată pentru dobîndirea lor”³. Citatele acestea, cu toate că n-au fost utilizate de autori, sînt confirmate în total de inensul material documentar pe care l-au elaborat, repartizînd apoi, în lucrare, ideile în două părți distincte, identice cu modul cum Kogălniceanu arăta că s-au desfășurat faptele : prima parte cercetează împrejurările și etapele înfăptuirii reformei agrare, iar a doua aplicarea ei, amîndouă precedate fiind de o amplă introducere bibliografică și urmate de o concluzie generală și un indice de nume.

Din analiza critică făcută în introducerea bibliografică unui însemnat număr de lucrări și articole referitoare la problema pe care o tratează (p. 6—33), autorii conchid că, sub raportul atitudinii, se pot delimita două mari grupuri : unul cel al apărătorilor proprietății latifundiare, justificînd vederile lui Barbu Catargiu despre apartenența pămîntului, și altul al partizanilor rezolvării burgheze a problemei agrare, continuatori ai concepției lui Bălcescu și Kogălniceanu, de apărare a drepturilor țărănimii. Totodată ei subliniază că marea majoritate a acestor scrieri, străine concepției marxiste, ignorînd cuprinsul real al documentelor ce le-au stat la dispoziție, privesc țărănimea ca pe un element pasiv, nepregătită pentru emancipare și improprietărire, lăsînd să se înțeleagă că întreaga acțiune a evenimentelor de la 2 mai s-ar datora numai filantropiei lui Alexandru Cuza și Mihail Kogălniceanu. Biruind dificultățile legate de completarea informației documentare inedite, confruntarea izvoarelor contradictorii și altele, autorii, supunînd unui examen critic întreaga masă de material faptic, au căutat ca în paginile cărții să îmbrățișeze toate laturile reformei agrare de la 1861 și să rezolve problemele centrale ale subiectului, pus în discuția diferitelor foruri începînd cu anul 1857.

Ca să se ajungă la acest punct al discuțiilor oficiale, autorii au găsit de cuviință să lăr-

¹ M. Kogălniceanu, *Introducere la Cronicele României*, vol. I, București, 1872, p. XI.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

gească baza de înțelegere a evenimentelor cu unele capitole preliminare, care deși au legătură mai mult tangențială cu problema centrală, sînt dozate și orientate necesar și suficient spre a forma o amplă introducere, încorporată organic în subiectul propriu-zis. Prezentînd pe scurt reformele agrare care au avut loc în Europa centrală și răsăriteană, autorii constată că la mijlocul sec. al XIX-lea dezvoltarea forțelor de producție, desfășurarea accentuată a feudalismului, dezvoltarea neîncetată a capitalismului și lupta maselor țărănești au impus în aceste părți reforma relațiilor agrare. Principatele române au fost cuprinse și ele în această arie, dar reforma agrară la care s-a ajuns în 1864 n-a fost un rezultat al influenței reformelor din imperiile limitrofe, ci în primul rînd al dezvoltării interne, care o dată cu revoluția burghezodemocratică din 1848 pășise în corinduirea capitalistă. Așcutirea la maximum a contradicțiilor sociale a făcut ca înlăturarea vechilor relații agrare să devină o necesitate inexorabilă. Realizarea reformelor din imperiile învecinate și modalitatea lor de înfăptuire — observă autorii — au exercitat însă influențe și, într-o oarecare măsură, au creat condiții pentru evenimentele de la noi, ducînd ca și acolo la o rezolvare pe cale reformistă, nu revoluționară. Legea din 1864 nu este un eveniment izolat de istoria generală, ci se încadrează în lanțul reformelor agrare din Europa centrală, de est și de sud-est, păstrînd totodată situațiile specifice și particularitățile ei.

Cercetînd agricultura înainte de 1864, autorii constată că, în complexul vieții agrare din Țara Românească și Moldova, gospodăria moșierească deținea cea mai mare parte din teritoriu și era totodată principalul producător de mărfuri agricole, alături din rezervă cit și din dijma dată de locuitori. Aceste mărfuri erau produse de țărani clăcași, care lucrau — pe lângă loturile legumite și prisoasele — o bună parte a rezervei moșierului, stăpînii avînd a completa restul cu muncitori salariați, permanenți și nepermanenți, angajați temporar pentru efectuarea lucrărilor în etapele de vîrf ale ciclurilor agricole. După statistica din 1860, numărul

lor se ridica numai în Țara Românească la 54 332 de capi de familie. Stadiul de dezvoltare a agriculturii din Principate impunea o schimbare a regimului agrar. Cu toate că erau frînate de menținerea relațiilor feudale, elementele capitaliste pătrunse în vechiul sistem agrar îl subminau și impuneau înlăturarea lui, astfel că regimul clăcii nu mai corespundea noilor condiții de dezvoltare ale agriculturii din statul unificat.

Cercetînd veniturile realizate de stăpînii moșiilor prin exploatarea țărănilor, autorii constată că la începutul celei de a doua jumătăți a sec. al XIX-lea renta feudală îmbrăca cele trei forme caracteristice — renta în muncă, renta în produse și renta în bani —, adăugînd că „se remarcă dominarea uneia sau alteia din aceste forme, dar totodată și coexistența lor” (p. 60). Pentru clarificare trebuie să spunem că forma cea mai veche, ivită o dată cu relațiile agrare, era zeciuiala din produse — dijma — pe care orice cultivator pe moșia altuia o dădea stăpînului, neschimbată la cereale tot timpul cît au dăinuit raporturile feudale de producție. Cuantumul ei de a zecea parte era uneori modificat prin invoială sau prin abuz din partea stăpînului, dar aceasta n-a format niciodată regula. Celelalte două forme nu erau «renta în muncă și renta în bani», ci renta în muncă sau bani. Aceasta era claca agricolă, denumită lucru de boieresc în Moldova, care se conturează mai bine începînd cu mijlocul veacului al XVIII-lea cu un număr de zile obligatorii prestate pe moșia stăpînului — ce n-au putut, datorită rezistenței țărănilor, fi sporite peste 12 pînă la sfîrșitul secolului —, puînd fi răsкупărate în bani, la început dacă voiau țărani, iar mai tirziu numai dacă primea stăpînul. Ca atare, renta în muncă și renta în bani erau în fond una singură. Chiar din ultima trîime a sec. al XVIII-lea renta în muncă ia un caracter predominant și stăpînii, fie că făceau agricultură sau întrebunțau zilele la cositul finului, încep să nu mai admită răsкупărarea cu bani a clăcii sau, dacă o fac, prețind țărănilor sume mai mari decît prevederile așezămîntelor. Autorii au observat just că boierescul sau claca reprezenta pentru

stăpînii de moșii și arendași unul din elementele principale pe care își întemeiau exploatarea moșiilor și tot așa cînd vorbesc despre caracterul paralizant al acestei forme a rentei feudale, care greva asupra dezvoltării agriculturii. Nu găsim însă că obligarea la clacă a foștilor țărani ajunși funcționari administrativi ori meseriași (p. 62), dacă ei continuau să locuiască pe moșie, se făcea prin abuz, fără temei legal.

În concepția legiuirilor din sec. al XVIII-lea, oricine era așezat cu casa pe moșia unui stăpîn făcea clacă (Muntenia) sau lucru de boieresc (Moldova). Documentele de cancelarie referitoare la perceperea în bani a rentei feudale foloseau termenul de „banii casei” sau „bani pe case”. Autoritatea de stat din s.c. al XIX-lea și-a înșușit acest înțeles, rezolvînd litigiile, care se iveau, în acest context juridic. Iată un exemplu. La 9/21 aprilie 1859 prefectul de Mușcel raporta Ministerului de Interne cazul lui Ion Nicolau, „ajutor de supt administrație”, locuind pe moșia Hirtiești, care timp de 12 ani nu a fost supărat de arendași ce s-au succedat „să dea om de clacă”. Arendașul nou, pe considerația că în contractul lui este prevăzută scutire de clacă numai pentru „dorobanți, grăniceri, morari și pădurari”, îi cere să-și îndeplinească obligațiile. Ministerul de Interne, ținut prin rostul lui să sancționeze abuzurile, răspunde prefectului: „odată ce este în categorie de clăcaș, urmează a se supune legiuirilor, dînd om în locul său, la timpul lucrului pămîntului”⁴. Prezentînd, ca peste tot, cu multă seriozitate faptele discutate, autorii au inclus, la intervale diferite, unele socoteli ale obligației de clacă, după introducerea și în Țara Românească a nartului care, în cazul cînd se efectua întocmai, marea de mai multe ori prevederea legală. În legătură cu aceasta găsim citate trei evaluări: una a lui Bălcescu, dînd 54 de zile în Țara Românească și 94—120 de zile în Moldova (p. 62), alta a lui Ion Ionescu de la Brad, cu 42—56 zile în Țara Românească și 48—84 zile în Moldova (p. 74) și a treia, evaluarea din amendamentul

deputaților țărani în Divanul Ad-hoc al Moldovei, pe trei categorii de săteni cu o socoteală medie de „65 zile pline lucrătoare” (p. 94—95). Autorii le-au adoptat pe toate, fără să-și spună părerea asupra acestor evaluări subiective. Așa auză faptul că, pentru secolul precedent, analiza materialului documentar a dus la concluzia că datorită rezistenței țărănilor, stăpînii de moșii n-au putut impune nicăieri în cuprinsul Moldovei executarea lucrului de boieresc după nart. Cu toate că în veacul următor mijloacele de constrîngere s-au intensificat, sustragerea locuitorilor de la această silnică îndatorire ne este atestată prin numeroasele reclamații ale stăpînilor.

Lupta de clasă, manifestată cu înverșunare atît din partea țărănilor cît și din a stăpînilor de moșii, se intensifică în a doua treime a sec. al XIX-lea. Țărănimea a exprimat limpede, în amîndouă principatele, dorința ei de a fi consultată în privința noului regim social-politic în curs de realizare. Reprezentanții țărănimii din Divanle ad-hoc au arătat clasei conducătoare că o reformă a relațiilor agrare era necesară nu numai pentru a satisface noile condiții ale dezvoltării economiei principatelor, dar și pentru a stăvilii avîntul revoluționar al maselor. Prin neconținuta ei stare de agitație, țărănimea a impus păturilor claselor conducătoare înlăptuirea reformei.

Prevăzînd venirea iminentă a legii rurale, unii dintre proprietari și-au luat din vreme măsuri, căuțînd să îndeparteze o parte din clăcași de pe moșii sau să transforme regîmul clăcii în învoieli speciale, spre a se sustrage cît mai mult de la obligațiile eventuale ale reformei și a-și salva pe căi ocolite o cît mai mare parte din moșii. Acțiunea de îndepartare a clăcașilor de pe moșii practicîndu-se tot mai accelerat „în ajutorul soluțiunii chestiunii rurale” determină ca ministrul de Interne, M. Kogălniceanu, să intervină prin ordin circular către prefecti, la 3/15 iunie 1864, ca locuitorii de pe moșii să nu mai poată fi izgoniți fără aprobarea lui⁵. Au fost însă și

⁴ Arhiva Istorică Centrală, Min. de Int.. T. Rom., Dir. Adm., dos. nr. 2474, f. 627.

⁵ Arh. ist. Centr., Min. Int., Dir. Rur. Com., dos. nr. 1518, f. 34.

cazuri cînd unii stăpîni au sprijinit acțiunea de emancipare a clăcașilor de pe moșiile lor. Gh. Magheru înproprietărește pe foștii săi clăcași de la Cojani printr-un act de donație; Sultana Marsigli renunță la despăgubirea de la țărani de pe 2 moșii ale sale, iar Constantin Aricescu a dat pămîntul cuvenit celor îndreptății la înproprietărire pe moșia soției sale de la Budișteni înainte de decretarea legii⁶. Gesturile au rămas însă izolate, fără ecou în rîndurile mării majorități a moșierilor.

Aspectul teoretic al problemei agrare de la 1864 cuprinde o succesiune de capitole, în care autorii cercetează și prezintă în mod amănunțit discutarea ei în diferite foruri succesive: dezbaterile Adunărilor ad-hoc, comisia de informare a puterilor garante, comisia centrală de la Focșani, proiectul de lege al guvernului M. Kogălniceanu și în fine al Consiliului de Stat, devenit legea rurală. Problema agrară a pătruns în Adunările ad-hoc la 1857 o dată cu reprezentanții țărănilor, prilejuind prima ei dezbateră publică. Acolo însă, deputații țărani s-au găsit în amîndouă adunările într-un număr extrem de restrîns față de reprezentanții celorlalte clase. Firmanul electoral pentru convocarea acestor adunări fixînd o proporție infimă de reprezentare a țărănimii, a împiedicat soluționarea problemei agrare într-un sens echitabil pentru ea. Propunerea deputaților țărani din Adunarea ad-hoc a Moldovei era o critică amplă, violentă și energică a relațiilor agrare existente, cerîndu-se desființarea boierescului și înproprietărirea ponașilor, care însă n-a dus la nici un rezultat.

În adunarea similară în Țara Românească nu s-au luat în dezbateră decît probleme colaterale celor agrare, iar deputații țărani n-au putut pune în discuție chestiunea care îi interesa direct, deși și-au afirmat răspicat poziția prin glasul lui Gheorghe Lupescu și al lui Tănase Constantin.

Comisia de informare a puterilor garante, intrată în activitate în primăvara anului 1857, apreciază în raportul ei problema agrară

„ca una din cele mai grave care a fost agitată de un secol în Principate”. Între propunerile făcute era și „revizuirea legii care stabilește raporturile între proprietarii pămîntului și cultivatori, avîndu-se în vedere veritabilul interes al celor două clase” (p. 111). Autorii ajung la constatarea că deși lucrările Divanurilor ad-hoc, ale comisiei de informare a puterilor garante, precum și discuțiile purtate la Paris între membrii comisiei puterilor garante n-au dat o soluționare concretă problemei agrare din Principate, totuși dezbaterile pe care ele le-au prilejuit au evidențiat pozițiile diferite, constituind o bază pentru desfășurarea mai departe a luptei ce s-a dat în vederea înfăptuirii reformei agrare.

După unire, reforma agrară este reluată în Comisia centrală de la Focșani la 23 iulie—4 august 1860, reunind trei proiecte conservatoare sub numele de *lege rurală*, care nu recunoștea țărănilor dreptul de a fi proprietari, ci doar numai embaticari. Discutat în cameră după contopirea din 1862, proiectul este amendat și votat la 11/23 iunie același an. Prin legea adoptată de majoritatea conservatoare a Adunării se acordau pentru pămîntul comunal între 1 1/2 și 3 pogoane de ficcare familie, în funcție de situația geografică a moșiei. Comunele puteau răsкупăra pe veci pămîntul comunal și drepturile de monopol direct de la proprietarul moșiei. Locuitorii puteau cumpăra pînă la 10 pogoane din moșiile statului. Neacordînd înproprietărirea nici pentru pămîntul comunal noua lege nu soluționa problema agrară. Alexandru Ion Cuza, situîndu-se pe pozițiile cercurilor înaintate, a refuzat să sancționeze și să promulge legea reacționară votată de majoritatea Adunării, lăsînd problema deschisă. La discuția acestei legi autorii lucrării pun în evidență, cu multă claritate, cuprinsul proiectului din Comisia Centrală (p. 125), atitudinea partidelor politice, argumentele cu care era combătut de burghezie (p. 127—128), poziția ostilă a lui Alexandru Ioan Cuza (p. 130), discutarea amendamentelor în Cameră (p. 134—135), poziția lui M. Kogălniceanu (p. 136—138), poziția conservatoare înfățișată de diferiți oratori (p. 139—141)

⁶ V. Mîhordea, *Răscoală grănicerilor de la 1866*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1958, p. 32.

și în special intervențiile lui Barbu Catargiu (p. 143, 148, 157).

Formarea guvernului de către liberal-democratul M. Kogălniceanu la 11/23 octombrie 1863, primită cu vădită neplăcere de conservatori, care îi cunoșteau intențiile, deschide calea soluționării problemei agrare. Proiectul prezentat adunării la 1 aprilie 1864, căruia i s-a dat de către guvern, chiar de la început, o largă publicitate, spre a fi cunoscut de masele populare, se deosebea radical de cel votat în Adunarea din 1862, având ca titlu al primului capitol: *Despre improprietărea țăranilor clăcași*. Proiectul prevedea desființarea clăcii, dijmei, podvezilor și celorlalte corvezi răspunse de țărani, în schimbul unei despăgubiri din partea statului către stăpînii moșiilor. Țăranii clăcași de pe moșiile statului, ale așezămintelor publice sau ale particularilor, deveneau liberi și deplini proprietari pe vatra satului și pământurile ce posedau sau li se cuvenea să posede în puterea legii. Se desființau monopolurile în vetrele satelor și peste tot în locurile trecute în proprietatea țăranilor. Fiecare moșie împărțea locuitorilor clăcași 2/3 din suprafața cultivată. Precizând în restul cuprinsului toate detaliile raporturilor sătenilor cu foștii stăpîni și cu autoritatea de stat, precum și poziția proprietarilor în noul regim agrar care se crea (analizate de autori la p. 173-177), proiectul căuta să rezolve problema agrară potrivit punctului de vedere susținut tot timpul de M. Kogălniceanu, care — cum a arătat el în citatele reproduse la începutul acestei recenzii — urmărea cu tenacitate desființarea relațiilor feudale în agricultură și transformarea țăranilor în mici proprietari. Totodată, proiectul transforma partea de moșie, ce le rămînea stăpînilor, în proprietate absolută, intangibilă în cadrul regimului capitalist. Supus discuției, proiectul este viu criticat de majoritatea conservatoare, care-l amendează cu un contraproiect de pe pozițiile moșierimii (p. 187-189). Cit privește poziția minorității liberalilor radicali, autorii scot în evidență, cu mult interes, părerile lui I. C. Brătianu privitoare la chestiunea agrară, care-l deosebeau de Kogălniceanu, expuse atît în Adunare, cit

și într-o serie de articole publicate în ziarul „Românul” (p. 182-183, 195).

Ca final al dezbaterilor, guvernul primește din partea Adunării vot de blam, dar Cuza nu acceptă demisia guvernului. La 15/27 aprilie mesajul domnesc proroga adunarea pînă la 2/14 mai, cînd urma să se întrunească pentru a discuta proiectul legii electorale. Dizolvînd Adunarea la 2 mai, lovitură de stat era dată, deschizîndu-se drumul spre reforma agrară. În proclamația pe care Cuza o adresa poporului român aducea Adunării învinuirea că dăduse votul de blam guvernului din cauza legii rurale. Se anunța supunerea proiectului de Statut și a legii electorale unui plebiscit. Recunoscut de conferința de la Constantinopol a reprezentanților puterilor garante, actul de la 2 mai consolidează situația României și creează condițiile necesare pentru înfăptuirea reformei agrare. Instituția nou creată, Consiliul de Stat, a fost invitată ca în primele sale ședințe să elaboreze proiectul improprietării țăranilor. Proiectul Consiliului de Stat, după ce a fost discutat și completat, devine *Legea rurală* la 14/26 august 1864. Autorii observă că soluționarea burgheză care s-a dat problemei agrare la 1864, așa de mult așteptată de țăranime, deși nu era cea mai fericită, a fost singura posibilă de realizat în condițiile de atunci. Ea a însemnat totuși un mare pas înainte, căci de la acea dată, atît în agricultură cît și în industrie, capitalismul devine dominant. Această realizare se datorește celor trei factori de seamă: Alexandru Ion Cuza, Mihail Kogălniceanu și masele populare.

Un fapt consemnat de autori la locurile convenite este și acela că la discuția problemei agrare, purtată în mențiunile adunării, vorbitorii care au ținut să facă istoricul chestiunii și-au argumentat tezele pe baza mărturiilor documentare. În ședința Adunării ad-hoc de la 3/15 decembrie 1857, deputatul conservator Rosetti-Tețcanu a căutat să demonstreze că în trecut „cea mai mare parte din țărani au fost vecini”, fapt infirmat de documentele cunoscute în prezent. Invocînd însă un pasaj din *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir, el a susținut că în trecut vecinii lucrau „fără măsură și mîrgenire”

(p. 86), afirmație exactă, dar relatarea lui Cantemir este cronată⁷. În ședința de a doua zi deputatul C. Hurmuzachi știa că pe moșiile răzeștii locuitorii plăteau boierescul în bani. Faptul este adevărat, fiind prevăzut în pontul IX al așezământului dat de Gr. Al. Ghica la 1 ianuarie 1766, dar motivarea adusă de vorbitor că se plătea în bani, „pentru că proprietatea răzășească fiind indiviză n-ar fi știut cui să presteze lucrul” (p. 93), nu-i cea adevărată. La acea dată multe moșii răzășesti erau ieșite din indiviziune. Dispoziția reflectă însă un aspect al luptei de clasă, între boierime și răzeși, înlăturându-i pe aceștia din urmă de la avantajele exploatarea mîinii de lucru dată de țărani fără pămînt în epoca în care începe să se cultive rezerva seniorială. În ședința Comisiei centrale de la 23 iunie 1860, Ion Docan, căutînd să prezinte legiurile cu caracter agrar din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea ca rezultate din bunăvoința stăpînilor față de săteni, își ilustrează afirmația susținînd că actul de la 6 aprilie 1749 pentru dezrobirea vecinilor a fost o măsură luată de stăpîni „cu de la sine voință, neamenințați nici povățuiți de nimeni” (p. 120), ignorînd faptul că chiar în cuprinsul actului se arată măsurile luate de Constantin Mavrocordat împotriva unor practici ale boierilor.

Folosirea mai largă și mai competentă a vechilor hrisoave o face Vasile Mălinescu, adevăratul purtător de cuvînt al acelor membri ai comisiei care aveau orientări înaintate, în ședința de la 26 iulie același an. El analizează amănunțit actul de la 6 aprilie 1749 pentru dezrobirea vecinilor, așezământul lui Gr. Al. Ghica de la 1 ianuarie 1766, acela al lui Grigore Callinachi din 28 mai 1767 (nu 1768) și hrisovul lui Alexandru Moruzzi de la 1805. Mălinescu invoca mărturia acestor hrisoave spre a dovedi dreptul țărănilor la stăpînirea pămîntului pe care-l cultivau, de unde nici în trecut nu erau supărați de nimeni (p. 122).

⁷ A se vedea în această privință V. Mihordea, *Les obligations des „Vecini” envers leurs mattres...*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, III, 1965.

Articolele lui I. C. Brătianu din „Românul”, apărute în aprilie 1864, scroferă la analiza istorică a problemei agrare. Pentru a-și justifica necesitatea improprietăririi țărănilor. Brătianu susținea că proprietatea individuală a apărut în țările române o dată cu agricultura. În analiza pe care o face societății feudale, el deosebește proprietatea rurală a moșnenilor, locurile domnești nelocuite și satele ce plăteau o redevență domnului. În privința servajului, Brătianu aprecia just că el s-a introdus „prin abuz de putere”. Referitor la originea vecinilor, face observația că ei căpătaseră acest nume nu pentru că veniseră dinafara hotarelor, cum susținea conservatorii, ci pentru că erau vecini cu moșnenii (p. 182), teorie pe care a adoptat-o mai tîrziu Gheorghe Panu în lucrarea *Cercetări cu privire la starea țărănilor în veacurile trecute* (1910). Se observă din cazurile menționate că informația documentară și utilizarea ei în cercetarea istoriei relațiilor agrare era atunci stăpînită în măsură convenabilă numai de deputații cu orientări înaintate, care susțineau improprietăriria țărănilor.

Partea a doua a lucrării, redactată aproape în întregime pe bază de material inedit, adunat mai cu seamă din depozitele arhivistice aflate în provincie, se ocupă de aplicarea practică a legii agrare. Autorii cercetează: 1. răspîndirea, explicarea și ecoul legii rurale la sate; 2. începerea lucrărilor pentru aplicarea ei, prin formarea comitetelor de plasă și a comisiilor ad-hoc, care să facă constatarea tablourilor cu cei îndreptățiți a li se da pămînt; 3. delimitarea moșiilor, măsurarea și împărțirea pămînturilor la clăcași; 4. mijloace folosite de moșieri și arendași pentru a eluda legea rurală sau pentru a profita de pe urma ei. Nedreapta aplicare a legii a dat loc la contestații, plîngerii și revolte țărănești, a căror cercetare face obiectul unui capitol aparte. Un ultim capitol cercetează restanța de aplicare a legii din 1864, care s-a efectuat abia în 1878—1879 sub numele de „improprietăriria Insurățelilor” și, în sfîrșit, vinzarea moșiilor statului în loturi la țărani.

Dacă la sate legea rurală a fost întîmpinată cu explozii de satisfacții și mulțumire, în rîndurile stăpînilor de moșii și ale arendașilor

ca a avut un ecou defavorabil. Spre deosebire de țărani, moșierimea, în majoritatea ei, a privit legea rurală cu ostilitate. Cauza care a înlesnit moșierilor să se împotrivescă la aplicarea legii, s-o saboteze ori s-o eludeze cînd era posibil — producînd la aplicare efecte contrare celor așteptate — este atribuită just de către autori impreciziilor unora dintre dispozițiile legale. La delimitarea pămînturilor cuvenite clăcașilor, legiuitorii au plecat de la premisa falsă că atît moșierii cît și țărani sînt de bună credință și deopotrivă interesați, lăsîndu-le libertatea să aleagă și să delimiteze prin bună înțelegere (p. 223). Moșierimea reacționară, învinsă teoretic prin votarea legii rurale, s-a răzbunat în cea mai mare parte, făcînd din aplicarea ei, acolo unde a putut, o ficțiune.

Printr-o muncă stăruitoare, autorii — nemulțumiți cu statisticile date în lucrările lui Leonida Colescu și G. D. Creangă — au reluat, potrivit informațiilor documentare mai bogate pe care le-au avut, calculele, spre a stabili cifra exactă a împroprietărilor. Rezultatul acestor cercetări este că la 406 429 clăcași s-au distribuit 1 654 969 hectare de pămînt din moșiile particulare și ale statului, din suprafața totală prevăzută de lege de 1 770 831 hectare, ceea ce face ca 115 862 hectare să reprezinte suprafețe sustrate de moșieri prin eludarea legii. Înșurăteii, în număr de 48 342, au primit în 1878—1879 suprafața de 228 328 hectare. La un loc, clăcașii, înșurăteii și cei care au primit numai locuri de casă, în număr total de 515 422 țărani capi de familie, au fost împroprietăriți cu 1 894 927 hectare, iar 106 714 săteni au cumpărat pe moșiile statului loturi mici, în suprafață totală de 516 502 hectare.

Evidențiind în paginile cărții aceste realizări ale reformei agrare, autorii ne fac să înțelegem mai bine măreția efortului depus, în condițiile de atunci, pentru înfăptuirea celui mai de seamă act al începuturilor României moderne, rezultat din colaborarea maselor de țărani cu personalitățile conducătoare.

Citeva observații mărunte. Autorii folosesc nepotrivitul termen de *clase posedante* (p. 80, 83, 84, 98, 144, 150), cînd mai corect ar fi clasa stăpînitoare sau categoria stăpînitorilor de moșii. Termenul este folosit la plural: *clase*. Erau în adevăr mai multe clase de moșieri? De aceasta nici autorii nu sînt siguri, pentru că pe aceeași pagină (84), pe lângă pluralul *clase posedante*, întîlnim și expresia „reprezentanți ai clasei posedante”. — Se mai poate folosi pentru anul 1864 expresia „situația Principatelor”? (p. 202). De asemenea, sună urît cuvîntul *arbitrarități* (p. 332). La p. 317 se spune că reforma agrară a desființat „dependența personală”. Dependința personală, care implică starea de șerbie, a fost desființată la mijlocul sec. al XVIII-lea prin reformele lui Mavrocordat. Clăcașii nu erau șerbi. La 1864 exista dependența de moșie — nu de persoana stăpînului —, care se numește dependență reală. De altfel Marx spune că după 1749, în Principatele dunărene dependența reală s-a continuat în fapt, dar nu în drept.

În concluzie, cine citește *Reforma agrară din 1864* constată că autorii, prin munca și pricepera lor, au făcut un pas înainte pe tărîmul științei istorice.

V. Mihordea

* * * *Kurze Quellenkunde des westeuropäischen Mittelalters. Eine typologische, historische und bibliographische Einführung.* Von. R.C. van Caenegem. Unter Mitarbeit von F.L. Ganshof. Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht, 1964, XIV + 356 p.

Lucrarea de față este rezultatul activității profesorilor R. C. van Caenegem și F. L.

Ganshof la Universitatea din Gand. Ea este scrisă și concepută în primul rînd ca un

manual pentru studenți, dar și pentru acela care „are interes pentru evul mediu și vrea să-și completeze lectura prin contact nemijlocit cu izvoarele medievale”. Este deci o introducere în textele scrise care ne-au parvenit din evul mediu și care stau la dispoziția medievistilor. Alte izvoare — ca opere de artă, monumente, obiecte de uz comun ș. a. — nu intră în preocupările autorilor, ca și acele texte care nu reprezintă mărturii directe ale evenimentelor istorice, cum este de exemplu literatura științifică și beletristică.

Lucrarea însă este și din alte puncte de vedere limitată; ca spațiu, ea se refera aproape exclusiv la Europa apuseană, cu referire uneori și asupra spațiului medieval al slavilor de vest, al ungarilor și ceva mai pe larg asupra Bizanțului; ca timp, lucrarea cuprinde perioada 500—1500, dar și aici se pot constata mici excepții, în sensul că nu se respectă peste tot și întotdeauna această schemă clasică.

Lucrarea este împărțită în cinci capitole mari care sînt precedate de o scurtă introducere și urmate de un indice.

În introducere, autorul tratează pe scurt principalele etape ale cristalizării noțiunii de ev-mediu, oprindu-se în final „din motive practice” asupra periodizării clasice de 500—1500; arătînd că există și alte criterii, conchide: „oricare periodizare istorică este în mare măsură subiectivă și nu satisface pe deplin”. Apoi dă o listă foarte utilă și dusă pînă la zi a principalelor lucrări de introducere în studiul evului mediu, cu scurte dar competente observații foarte utile cititorului. I-a fel procedează cu lucrările bibliografice și cu revistele de specialitate selectate.

Primul capitol mai mare al lucrării se intitulază „Tipologia izvoarelor medievale”. După o scurtă introducere privind importanța și necesitatea clasificării și împărțirii izvoarelor, autorul propune o schemă limpede și clară, de o logică ireproșabilă, a tuturor categoriilor de izvoare medievale, încheind cu considerații asupra limbii izvoarelor.

Izvoarele medievale sînt astfel cuprinse în patru categorii mari.

A. Textele narrative propriu-zise, care cuprind genuri ce-și trag originile din antichitatea

creștină sau izvorăsc din practica creștină medievală, ca compendii, cronici (universale sau „naționale”, regionale și locale), istorii bisericești, istorii „naționale” ale triburilor germanice, anale și gesta, și genealogii; genuri ce imită exemple din istoriografia antică, în care se cuprind istorii, biografii, autobiografii și istoriografia umanistă; genuri medievale originale, ca istorisiri de cruciade și pelerinaje, relații de călătorii, jurnale și memorii, și ca ultimul gen izvoarele hagiografice.

B. Scrisori, scrieri cu caracter educativ și polemic și cărți juridice.

C. Documente și acte. În rîndul documentelor autorul include textele legislative în general, textele legislative cu caracter constituțional, sentințele, documentele legate de adunările de stări, încheind cu considerații asupra valorii și veracității lor. Pe baza unei tendințe mai vechi din istoriografia apuseană, mai ales cea germană, autorul stabilește o distincție între acte și documente. El încheie cu modurile de transmitere a acestor două categorii de izvoare: concepte, cartulare, registre de cancelarie, registre judecătorești ș. a.

D. Documentele fiscale și social-economice. Acestea sînt împărțite în documente domaniale (poliptici, registre cenzitare), documente fiscale (inventare pe țări, liste cu veniturile statului, registre de subsidii, registre de impozite), condiți de persoane (rotuli mortuorum, necroloage, registrele cu rasalii unui feudal), condiți de bunuri, registre bisericești, matricolele universităților, socoteli de venituri și cheltuieli, scrisori oficiale, acte comerciale și inventare particulare.

În al doilea mare capitol se tratează bibliotecile și arhivele în care se află manuscrise și incunabile.

Se arată unde se află manuscrisele abațiilor și mănăstirilor medievale, apoi se descrie pe scurt biblioteca Vaticanului, bibliotecile princiare, regale și imperiale și bibliotecile particulare. Urmează o privire generală asupra fondurilor marilor biblioteci și principalelor cataloage de biblioteci din țările europene apusene, conținînd manuscrise sau incunabile. Capitolul se încheie cu un scurt istoric al arhivelor și cu o discuție asupra

principalelor particularități ale arhivelor naționale și a stadiului inventarierii materialului documentar pe țări.

Capitolul III, „Mari colecții și cataloage de izvoare”, începe cu un scurt, dar extrem de reușit istoric al cercetării istoriei medievale din sec. al XVI-lea pînă la zi¹.

Trebuie relevat meritul autorului de a fi stăpînit și aici, ca de altfel pe tot parcursul lucrării, un material imens, de care nu se lasă nici o clipă dominat.

Urmează apoi marile colecții de izvoare. La paragraful textelor de istorie bisericească se dau culegerile de texte hagiografice, patristice, ale conciliilor și ale dreptului canonic. Colecțiile mari de izvoare referitoare la „istoria națională” se dau pe țări. Autorul se abate aici de la principiul de bază al lucrării enumerînd și colecțiile de izvoare din Polonia și Ungaria. În încheiere sînt indicate textele legate de cruciade și de relațiile internaționale.

A doua parte a capitolului III cuprinde cataloage de izvoare medievale, atît cele internaționale cît și cele naționale. Între primele se face o remarcă specială pentru lucrarea lui August Potthast, *Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500*, 2 vol., Berlin, 1896. Se arată că se lucrează. În prezent la o ediție nouă, îmbunătățită și completată. „Noul Potthast”, al cărui prim volum a apărut în 1962², și care va depăși în cazul celorva țări anul 1500 (Ungaria, Cehoslovacia și Iugoslavia pînă în 1526, Litua-

nia pînă la 1569, Rusia pînă la 1648, iar pentru Moldova și Țara Românească pînă la 1601; Transilvania pînă la 1526).

La cataloagele naționale de izvoare se indică de asemenea și cele pentru Ungaria și Polonia.

De asemenea, se dau indicații asupra cataloagelor conținînd autori (care au scris în latina medievală), învățați sau volume omagiale. La cataloage de documente se enumeră regestele de documente papale și de diplomele imperiale sau regale.

Apoi se dau principalele bibliografii retrospective sau curente.

Ultimul paragraf din acest capitol este dedicat Bizanțului. Se dau principalele colecții de izvoare narative și documente, apoi lucrări auxiliare, bibliografie și revistele de specialitate.

Penultimul capitol cuprinde „Instrumente în ajutorul studierii textelor medievale”. Se trec în revistă mai întîi lucrările auxiliare lingvistice, enciclopediile speciale, onomastice, biografice și prosopografice, iar apoi lucrările cu denumiri de locuri, atlasuri și lucrări necesare geografiei istorice. În încheiere se indică lucrările de cronologie și tabelele cronologice, atît pentru apusul Europei medievale, cît și pentru Imperiul bizantin.

Ultimul capitol (al V-lea) dă o orientare bibliografică în domeniul științelor auxiliare ale istoriei (diplomatică, paleografie, epigrafie, numismatică, sigilografie și heraldica și genealogia).

Materialul imens cuprins în cele peste 330 de pagini ale lucrării este așadar expus sub forma unor scurte rezumate bibliografice, a unei schițe de istorie a mediisticii și a unor analize profunde a izvoarelor.

Acest material impresionant presupunea de la început un spirit de discernămint foarte dezvoltat, iar R. C. van Caenegem, stăpînind pe deplin acest material, a reușit tocmai pentru că știe ce și cînd să omită.

Tocmai această cantitate aproape nelimitată a materialului impunea o selectare și cerea deci din partea autorului hotărîri, dar care adesea au un caracter subiectiv. Pe de altă parte însă, aceste hotărîri și soluții — de la care autorul nu pretinde să reprezinte adevăruri fixe și scheme rigide — îl silesc pe

¹ În paginile 172—173 se găsește o apreciere elogioasă a lui August Ludwig Schlözer și activității sale. De remarcat este faptul că acest mare istoric german din sec. al XVIII-lea are merite și în ceea ce privește colectarea de izvoare medievale transilvănene: *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen, 1795—1797. Culegerea, concepută în 3 părți (în total peste 700 de pagini), cuprinde atît documente, cît și comentarii și analize critico-istorice ale acestora. Cf. Friedrich Teutsch, *A. L. Schlözers Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XXVII, 2 (1897), p. 263—330.

² *Repertorium fontium historiae medii aevi*, I, Series collectionum, Roma, 1962 (Institutul storico-italiano).

cititor la meditare, la raționări, ceea ce în ultimă instanță reprezintă tot un merit al lucrării.

Într-adevăr, se pot ridica și unele mici obiecții și nedumeriri în legătură atât cu diferitele tipuri de izvoare, cât și mai ales cu clasificarea unor izvoare într-o anumită categorie. Astfel, unele scrisori sau culegeri de scrisori sau cronici se încadrează poate mai just într-o altă categorie decât cea făcută de autor. Raportul ambasadei lui Liutprand de Cremona la curtea bazeleilor seamănă oarecum, în aspectele ei exterioare, descriptive cu relațiile de călătorii ale unui Marco Polo sau Guillaume de Rubrouck, dar dacă ultimele două sînt cu adevărat narații de călătorii și justifică această clasificare pe deplin, la raportul episcopului italian se ridică unele obiecții, în sensul că acesta putea fi clasificat aparte.

Dar și la celelalte capitole se ridică probleme privind clasificarea lucrărilor; întrucît însă nu există un criteriu absolut privind asemenea clasificări, acestea vor avea mereu un oarecare caracter subiectiv și deci expuse unor obiecțiuni. În aceste condiții nu întotdeauna va fi ușor de găsit o lucrare, întrucît ea se poate afla clasificată în alt loc decât cel așteptat.

Dar acest neajuns neînsemnat este anihilat prin indicile complet de persoane și opere; amplasarea indicilor (35 de pagini) dă la rzeală ea singură imensitatea materialului cuprins și prelucrat.

Lucrarea discutată mai este și din alt punct de vedere valoroasă. Autorul reușește de-a lungul expunerii materialului să redea

evoluția unor aspecte de bază ale evului mediu apusean. Astfel, la lectura actelor și documentelor de istorie fiscală și social-economică, și mai ales la cele de istorie administrativă, și la compararea acestora între ele, provenite din diferitele țări, cititorul face și cunoștință cu probleme de bază ale evoluției statului la germanii sau ale evoluției vieții economice-sociale franceze și engleze.

Însăși enumerarea principalelor colecții de izvoare, bibliografii sau lucrări ajutătoare, abstracție făcînd de excelența istorie succintă a medievalității, redă în mod just diferitele trepte de civilizație și cultură atinsă de fiecare țară din Europa occidentală.

Autorul și-a propus la începutul lucrării „să răspundă în mod practic la cinci întrebări”, anume: — de ce fel sînt textele provenite din evul mediu plin în zilele noastre; — unde se găsește materialul manuscris al acestor izvoare; — ce anume a fost realizat plin în prezent în direcția publicării acestor izvoare; — unde și cum găsește medievalistul izvoarele ce-l interesează; — unde găsește indicații necesare înțelegerii perfecte a textelor.

Or, citind cu atenție lucrarea de față, se poate constata ușor că autorul a reușit pe deplin să răspundă la aceste întrebări.

Această lucrare valoroasă, cu un conținut atât de bogat, îl pune în contact nemijlocit pe începător cu izvoarele și cu bazele metodologice și bibliografice ale medievalității, dar în același timp este deosebit de utilă și pentru specialiști cărora le aduce servicii foarte mari.

A. Armbruster

M. AYMARD, *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVI-e siècle*

Paris, S.E.V.P.E.N., 1966, p. 183.

Tabloul devenit clasic al Mediteranei sec. al XVI-lea schițat de F. Braudel¹

¹ F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, ed. a II-a, 2 vol., Paris, 1966.

lasă loc investigațiilor pe arii mai restrînse, care precizează și nuanțează imaginea realizată de istoricul francez. Lucrarea pe care o recenzăm se adresează tuturor acelor care sînt preocupați de cunoașterea mai aprofun-

dată a lumii mediteraneene. M. Aymard își propune să ne prezinte, și reușește cu succes, o perioadă însemnată din istoria alit de agitată a „Serenissimei republici”, și a „Veneției slave”. Este vorba de a doua jumătate a sec. al XVI-lea când o serie încreștă de crize marchează începutul decăderii rapide a Veneției, proces care se încheie în ansamblu în veacul următor. Situația se înfățișează total schimbată comparativ cu secolele anterioare, când negustorii venețieni, alături de cei genovezi, controlau comerțul de cereale al bazinului mediteranean realizând venituri însemnate. Progresele teritoriale ale Imperiului otoman, cărora li se asociază o politică tot mai activă a sultanilor, diminuarea importanței comerciale a Mării Mediterane — consecință a marilor descoperiri geografice —, epuizantele războaie italiene — pe plan extern —, creșterea populației — pe plan intern —, au silit Veneția să se rezume în principal la asigurarea necesarului de subzistență al locuitorilor săi și al celor aflați sub dependența sa.

Evoluția agriculturii nu este pe măsura realizărilor industriale și în sec. al XVI-lea o colectivitate de 10 000 de oameni este obligată să se gîndească mereu la asigurarea aprovizionării sale. Grînele, care fac parte din rîndul mărfurilor cu volum mare și cu valoare mică, mai prezintă și dezavantajul unei conservări pe o perioadă de timp nu prea îndelungată. Transportul pe uscat este foarte dificil și rar utilizat de unde și importanța comerțului de cereale asigurat cu mijloacele maritime. Astfel autorul lucrării ne informează că, din regiunile înconjurătoare, Ragusa poate obține cereale doar pentru 3—4 luni din an, iar Veneția pentru 6 luni. Republica venețiană, cu o populație de 183 000 locuitori (1563), mai are grija și a locuitorilor din insulele învecinate și a celor din posesiunile de pe uscat, cu 54 815 și respectiv 1 400 000 locuitori în anul 1518. La aceste cifre se mai adaugă și aceea de 400 000, care reprezintă populația din imperiul colonial venețian.

În vremurile obișnuite la Veneția se consumă pline din grîu : se mai fac și biscuiți din „formento grosso”, care se păstrează

mai multă vreme. Bobul și meiul erau destinate garnizoanelor. „legumi e menudi” — legume și cereale de o calitate inferioară se puteau reexporta fără restricții. În afara acestor consumatori mai apar în vremuri de război armatele și flota care absorb o cantitate însemnată de cereale.

Replierea poziției sale comerciale silește Veneția să se îndrepte spre posesiunile de pe uscat unde dominația economică urmează celei politico-militare. Alături de un strict control asupra comerțului de grîne, Scioria manifestă și preocupări privind extinderea și diversificarea culturilor, precum și utilizarea intensivă a solului. De altfel în sec. al XVI-lea, un agronom venețian, prinul din întreg Occidentul, recomandă un asolament fără repaus, cu furaje². În Italia de nord, Veneția are un acces destul de larg, mai ales în jurul orașului Ravenna. Marche și Abruzzi furnizează cantități apreciabile, însă de calitate a doua. Sicilia exportă cereale mai ales în bazinul occidental al Mediteranei, iar în anul 1560 se înregistrează o puternică criză care afectează grav exporturile acestei regiuni. Semnificativă, pentru situația raporturilor comerciale venețiano-siciliene, este poziția inferioară a oamenilor de afaceri venețieni la Palermo și Messina în comparație cu aceea a comercianților florentini, napolitani sau genovezi. Puglia asigură aprovizionarea cu grîne a Neapolului cu ajutorul corăbiilor raguzane. Creșterea populației urbane (în 1520 — 1530, Istanbulul are 400 000 locuitori, iar în 1571—1580 ajunge la 700 000) și necesitățile de război obligă Imperiul otoman să treacă la un control sever al comerțului de cereale, acțiune încununată de succes în Marea Neagră și Marea Marmara. Regiunile de la vest de strîmtori, Grecia, Macedonia, Tesalia, Eubee, scapă parțial acestui control, reușind să procure cereale Occidentului. O serie de insule din Marea Egee — Chios, Mytilene, Patmos — se ocupă cu contrabanda, acoperind în acest mod necesitățile insulelor din imperiul colonial venețian. Albania și cîmpjile Dal-

² Cf. M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, vol. I, Paris, 1949, p. 220.

mației, dependente din punct de vedere politic de Imperiul otoman, dar economicește sub influența Veneției și a Raguzei, furnizează cereale acestor orașe, dar de o calitate inferioară.

M. Aymard apreciază că Raguză, cu o populație neagricolă — apreciată, la mijlocul sec. al XVI-lea, la aproximativ 20 000 de oameni (în această cifră sînt incluși și locuitorii din insulele și teritoriile înconjurătoare) —, este atrasă în mod obiectiv de comerțul maritim care îi asigură în proporție de 75 %, necesitățile de cereale. Flota raguzană, cu vase de un tonaaj mediu, dar în ansamblu foarte puternică (55 000 tone în anul 1570) joacă un rol important în aprovizionarea orașelor mari ale Adriaticii, dar mai ales ale Mediteranei occidentale — Neapole, Genova, Barcelona, Cadix sau Lisabona și ins. Baleare. La Raguză asigurarea nu capătă forma unei activități organizate în acest sens, iar taxele de asigurare depind de durata în timp a călătoriei și mai puțin de lungimea ei în spațiu. Se remarcă totodată o instabilitate a tarifelor de închiriere a corăbiilor pe o perioadă mai scurtă de timp, cum este cazul în anii 1549—1555, foarte favorabili comerțului de cereale, ceea ce justifică evident dublarea sau chiar triplarea acestor tarife, în vreme ce de-a lungul unei jumătăți de veac se semnalează stabilitatea acestor tarife. Firește că există o adevărată ierarhizare a tarifelor în funcție de tonajul corăbiilor.

Autorul constată o creștere a flotei venețiene de mare tonaaj pînă la războiul Ligii, după care urmează declinul acestei flote care se dovedește insuficientă în perioadele de criză, aceste vase mari neputînd efectua, decît rar, mai mult de 1—2 călătorii anual. În acest chip corăbiilor mici le revine o parte importantă a traficului din Marea Adriatică. În vremurile de export record de cereale din Imperiul otoman (1551—1552), reprezentanții Senioriei sau negustorii venețieni închiriază la Constantinopol o serie de corăbii turcești menite a asigura aprovizionarea bazinului Adriaticii. Corăbiile se îndreaptă spre Levant după ce se cunosc rezultatele recoltei în Italia și în Levant, deci primele indicații asupra

tendinței prețurilor și a posibilităților de contractat cumpărături de cereale. În acest fel comerțul cerealelor se desfășoară în mod obișnuit în timpul iernii, fiind semnalate 4—6 luni între plecarea unui vas și întoarcerea din Levant. Acest fapt nu trebuie să ne mire din moment ce-l întîlnim pe negustorii genovezi în Marea Neagră în timpul iernii încă din sec. al XIII-lea.

M. Aymard subliniază că problema asigurării necesarului de trai a populației orașenești a impus crearea unor adevărate instituții preocupate de aprovizionarea cu cereale și de buna distribuție a lor — *Officio delle Biave* la Veneția și *Officiales rei frumentariae* la Raguză. Foarte bine organizat se dovedește a fi *Officio delle Biave*, cînd, după anul 1550, mijloacele sale de acțiune sînt întărite în materie de supraveghere și de justiție. În schimb, oficiul raguzan păstrează o funcție administrativă mai mult decît de direcție. În linii generale aceste oficii caută să subordoneze inițiativa particulară intereselor superioare ale colectivității urbane, aceasta fără a știrbi prea mult principiul libertății comerciale. Astfel importatorii de grîne sînt obligați să păstreze pentru ei doar strictul necesar. O legislație severă limitează cumpărăturile individuale și exercită un control strict al brutarilor. Prețul plinii este fix, ceea ce nu împiedică pe speculanți să-i modifice greutatea. Autoritățile se silesc să asigure surplusuri de cereale prin construirea unor depozite destinate acestui scop. În Veneția, la mijlocul secolului, întîlnim un depozit de 50 000 stia (un stia = 62 kg), iar în anul 1598, trei depozite cu o capacitate totală de 230 000 stia. Inițial aceste rezerve erau destinate flotei și garnizoanelor din fortărețe, dar în practică erau consumate de populație în perioadele de criză. Marele inconvenient rezultă din insuficiența conservării cerealelor pentru o vreme mai îndelungată. Grinare publice sînt semnalate și la Raguză, bineînțeles fără a avea amploarea celor venețiene. În perioadele de penurie autoritățile rechiziționează atît cereale cît și mijloace de transport. Se interzice negustorilor venețieni să transporte grîne pentru alt oraș, iar Raguză ordonă comercianților săi, care aprovizionează orașe din Italia sau Spania, să lase în orașul lor un sfert din încărcătură

(1519). În posesiunile venețiene orice export de cereale este prohibit, iar Raguză, în momente foarte dificile, cum sînt anii 1555—1566, interzice negustorilor săi să mai meargă în alte porturi, solicitîndu-i să aducă la „Veneția slavă” toată încărcătura corăbiilor lor. În vreme ce comuna raguzană caută să asigure cvasi totalitatea aprovizionărilor, Senioria venețiană se străduiește mai mult să încurajeze acest comerț de cereale decît să-l întreprindă ea însăși. Astfel este practică politica prețului minim garantat pentru grînele aduse de negustori la Veneția. Se adaugă și un adevărat sistem de prime menite a stimula importurile de cereale în oraș. Desigur că primele cele mai mari sînt acordate pentru cerealele aduse din zonele cele mai îndepărtate. Aceste prime de import au semnificație destul de redusă la Raguză.

Ansamblul acestor situații și măsuri ne dezvăluie poziția tot mai dificilă a zonelor larg urbanizate, dar și politica autorităților de intervenție pentru a contracara efectele acestei crize.

Existența a numeroase vase mici care asigură transportul de cereale în bazinul Adriaticii ne ajută să înțelegem de ce în numeroase contracte o serie de negustori sînt semnați o dată, cel mult de două ori. Alături de aceștia se întîlnesc veritabili comercianți de grîne — mercadanti di biave —, care tratează deseori direct cu Senioria. Marele comerț, pe care îl vom regăsi după anul 1590, o dată cu sosirea grînelor din Nord, va favoriza concentrația și specula.

Interese de stat sau particulare, legate de necesitățile aproape permanente, au impus crearea unei adevărate rețele de negustori în regiunile furnizoare de grîne. Din acest punct de vedere, în bazinul Mediteranei Centrale, Raguză oferă mai multe exemple decît Veneția. În Levant însă situația este cu totul diferită. Negustori italieni, instalați la Constantinopol, asigură exporturile din Grecia, Tracia, Anatolia etc., iar bailul venețian, întocmai ca un adevărat om de afaceri, înlesnește aprovizionarea cu cereale a Veneției, dar mai ales a insulelor.

Autorul subliniază că activitatea negustorilor venețieni sau raguzani în Levant era

afectată într-o anumită măsură din cauza timpului pierdut de corăbii în porturi și care se prelungește pînă la două luni. vreme în care au loc negocieri interminabile între cumpărătorul grăbit și vinzătorul mai puțin presat de timp. La aceasta se adaugă nelipsitele daruri pentru autorități, precum și faptul că de regulă plățile se execută în numerar. Timpul destul de îndelungat care se scurge între plecarea și întoarcerea unei corăbii este de natură să dezavantajeze, în unele cazuri, pe negustori care sînt puși în imposibilitatea de a-și vinde încărcătura de cereale, deoarece între timp orașul respectiv cu împrejurimile sale a beneficiat de o recoltă bună.

M. Aymard relevă că triplarea prețurilor cerealelor în a doua jumătate a sec. al XVI-lea este o consecință firească a crizelor agricole succesive, fenomen care caracterizează viața economică venețiană în aceste vremuri. Cel mai ridicat preț se înregistrează în anul 1591; cea mai mare cantitate de cereale sosită la Veneția (630 580 staia în anul 1570, și cea mai scăzută — 286 937 staia în 1576) corespund pregătirilor de război și respectiv ciumei. În linii generale curba prețurilor reprezintă fidel volumul cerealelor importate de Veneția, înregistrîndu-se și anomalii explicate de situațiile excepționale create de război sau ciumă, precum și de intervenția artificială a Senioriei, care aruncă pe piață rezervele de cereale. În legătură cu proveniența grînelor importate de Veneția se observă o creștere a volumului de cereale aduse din posesiunile venețiene de pe uscat, paralel cu o diminuare a cantităților cumpărate din alte regiuni. La Raguză curba prețurilor este incomparabil mai lină, datorită mijloacelor maritime îndestulătoare aflate la dispoziția acestui oraș, dar în ansamblu se înregistrează și aici o triplare a prețurilor.

Mijlocul sec. al XVI-lea cunoaște o conjunctură excepțională a exportului de cereale din Levant, moment care coincide cu cele două crize italiene. Se apreciază că în anul 1551—1552 Veneția cumpără din Imperiul otoman între 300 000—400 000 staia de grîne. În anii 1554—1555 se semnalează o criză agricolă serioasă care afectează deopotrivă Italia și Imperiul otoman, constrîns să interzică expor-

lul de cereale. Situația se repetă întocmai în 1560—1561 și finalmente războiul Ligii pune capăt marelui comerț cu cereale din Levant, în vreme ce contrabanda privește numai insulele dominate de venețieni.

Vreme de aproximativ 30 de ani, zona de aprovizionare a Veneției se va limita la Dalmația, Albania și Moreea, al căror aport este însă mediocru, atât calitativ cît și cantitativ. În Sicilia, Veneția intervine numai în situații excepționale. Senioria optează pentru soluția asigurării subzistenței prin dezvoltarea unei producții agricole proprii care s-o facă independentă de importurile de cereale, mereu amenințate să fie întrerupte din cauza războaielor sau a altor situații. În acest context nobilimea și burghezia reconstituie marile proprietăți și, conștiente fiind de veniturile obținute ca urmare a vânzării cerealelor, le ridică randamentul productiv încurajînd ameliorările tehnice. Ca urmare a investițiilor funciare și a agravării exploatării țăranilor are loc o sporire simțitoare a producției, înclt, fapt semnificativ, la sfîrșitul acestei perioade de 30 de ani posesiunile de pe uscat ale venețienilor asigură necesitățile populației în proporție de 80% (1588).

Problemele ridicate de numeroasele crize agricole sînt spinoase, iar soluțiile propuse spre a fi folosite au mai multă sau mai puțină eficiență, sau nu-și arată roadele atît de timpuriu. Din acest punct de vedere anul 1590 este elocvent. El înseamnă o nouă criză catastrofală pentru Italia. În acest moment foarte dificil prima corabie cu grîne nordice își face apariția în portul Livorno, care în continuare efectuează noi comenzi de cereale, devenind în scurtă vreme marel centru de redistribuție al cerealelor nordice. Traficul crește rapid și în 1609—1610 sînt consemnate la Livorno 2454 corăbii³. Comparativ cu Livorno. Veneția marchează o ușoară întîrziere care se ex-

plică prin ridicarea interdicției de export de cereale din Imperiul otoman și prin poziția defavorabilă a Veneției, în raport cu Livorno, față de Marea Baltică. Prima mare flotă nordică sosește la Veneția în anul 1591, cînd se constată sistarea exportului de cereale din Imperiul otoman. Rolul preponderent în comerțul cu grînele nordice, care înregistrează un salt spectaculos, este deținut de negustorii olandezi și hamburghezi. Criza materialelor de construcție joacă un rol important dacă ținem seama de faptul că chiria atinge sau depășește jumătate din prețul inițial. Numeroși oameni de afaceri nordici se instalează în orașele Italiei unde ajung în curînd să ocupe locuri de prim rang, cum este situația lui Pietro Pellicorno la Veneția. Distanța mare și mărimea piețelor (astfel Dantzigul furnizează 2 300 000 chintale de grîne în anul 1618) înlesnește concentrarea comerțului cerealier în mîinile cîtorva negustori.

În acest fel M. Aymard apreciază că a doua jumătate a sec. al XVI-lea ne apare ca o lungă perioadă de criză, care va necesita din partea autorităților urbane o reevaluare a politicii de asigurare a necesarului de subzistență potrivit cu noile condiții istorice.

Ne îngăduim cîteva observații care nu știrbesc valoarea acestei lucrări. Era necesar; după părerea noastră, ca autorul să fi extins cercetările sale și asupra implicațiilor sociale ale acestor repetate crize agricole. Credem că ar fi fost utilă o analiză mai temeinică a situației politice. Lucrarea ar fi cîștigat prin urmărirea mai atentă a evoluției tehnicii schimburilor comerciale, care a influențat unele din fenomenele studiate de autor.

Referitor la curba prețurilor cerealelor în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, luarea în considerație a devalorizării monedei înregistrate ca urmare a importurilor masive de metal prețios (revoluția prețurilor) și a factorilor conjuncturali se impune cu necesitate.

Față de rolul important jucat de cerealele românești în satisfacerea necesităților ali-

³ Cf. F. Braudel et R. Romano, *Navires et, marchandises à l'entrée du porte de Livourno, 1547—1611*, Paris, 1951.

mentare ale Istanbulului, Veneției, Raguzei și Genovei⁴ credem că autorul ar fi trebuit să stăruie asupra centrelor de aprovizionare cu grâne a Imperiului otoman și să delimiteze mai riguros zonele cerealiere din bazinul Mării Negre.

⁴ Vezi, *Istoria României*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1962, p. 844.

Lucrarea cuprinde un număr însemnat de tablouri, grafice și hărți care sînt deosebit de utile pentru înțelegerea problemelor tratate. M. Aymard a întreprins o investigație documentată și profundă, iar lucrarea sa constituie o contribuție meritorie la cunoașterea unui aspect esențial al comerțului mediteranean în sec. al XVI-lea.

M. Grosu

„Annales historiques de la révolution française“

37—38-e années, nr. 179—186, 1965—1966, 632 p. + 628 p.

Preocuparea pentru Revoluția franceză constituie, după cum este și firesc, una din trăsăturile caracteristice ale istoriografiei franceze din secolele XIX—XX. În afara a extrem de numeroase lucrări, această preocupare s-a reflectat și prin înființarea unor societăți avînd drept scop studierea acestui eveniment — Comitetul pentru sărbătorirea centenarului revoluției (1881), transformat apoi în Societatea de istorie a Revoluției franceze (1888), Societatea de studii robespierriste (1908) —, ca și a unor publicații periodice cu caracter special — „La Révolution française” a lui Aulard, „Annales révolutionnaires” transformată mai tîrziu în „Annales historiques de la Révolution française”.

Ajunsă la al 38-lea an de apariție (revista apare din 1923, cu o întrerupere în 1940—1945), organul Societății de studii robespierriste, „Annales historiques de la Révolution française” și-a cucerit o binemeritată reputație în cercurile specialiștilor, constituind un instrument de lucru indispensabil tuturor cercetătorilor Revoluției franceze ca și, în general, ai istoriei moderne universale. Patronată mai întii de Mathiez și apoi de Lefebvre, revista se bucură în continuare de colaborarea celor mai reputați specialiști francezi și străini și cuprinde materiale de o înaltă ținută științifică. Să menționăm, de asemenea, că, mai ales în ultima vreme, revista nu se adresează numai

celor preocupați de istoria Franței la sfîrșitul sec. al XVIII-lea; reflectînd o anumită preocupare a istoriografiei franceze contemporane¹, numeroase materiale se referă la evenimente și fenomene care, chiar dacă sînt legate de Revoluția franceză, depășesc cadrul acesteia atît în timp cit și în spațiu. Să subliniem, în sfîrșit, că aspectele studiate sînt deosebit de variate, ele privind chestiuni economice, sociale, demografice, politice, filozofice, culturale etc. Aprecierile de mai sus sînt valabile și pentru numerele apărute în 1965—1966. În acești ani revista publică materiale privind istoriografia revoluției, premisele și desfășurarea ei, influența asupra altor regiuni, consecințele asupra dezvoltării viitoare a Franței etc.

Dintre materialele privind istoriografia revoluției se impune mai ales numărul special consacrat atitudinii unor fruntași ai gîndiri socialiste — în sensul larg al cuvîntului — față de evenimentele de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea (*La pensée socialiste devant la Révolution française*, nr. 184, 1966); majoritatea articolelor publicate aici prezintă un deosebit interes.

Pe linia unor preocupări mai vechi, J. Dautry semnează studiul *La Révolution nécessaire d'après Saint-Simon* (nr. 184, 1966). Participînd în mod activ și voluntar la evenimentele revoluționare, cunoscutul socialist-utopic va fi puternic frămîntat în perioada Consulatului și Imperiului de importante probleme pe care le ridicaseră acestea. După o evoluție nu întotdeauna rectilinie, prin 1810

¹ Fundamentată mai ales de J. Godechot în *Les Révolutions (1770—1789)*, ed. a II-a, P.U.F., Paris, 1965, 414 p.

el va ajunge la ideea că dezvoltarea istorică este constituită din perioade critice și perioade organice, pentru ca în jurul anului 1818 să proclame în mod clar necesitatea crizei sociale care a fost Revoluția franceză. O dată formulată, ideea avea să devină o constantă a gândirii sale.

Pornind de la constatarea că Fourier este în general considerat ca un adversar al oricărei violențe revoluționare și prezentând literatura contradictorie privind ideile acestuia asupra Revoluției franceze, J. Zilberfalb (Moscova) își propune, în *Charles Fourier et la Révolution française* (nr. 184, 1966), o nouă interpretare a acestui aspect al gândirii socialistului utopic francez. Analiza scrierilor sale dovedește că Fourier a admis necesitatea Revoluției franceze, rezultat al unui îndelungat proces istoric, dar că a criticat limitele acesteia și mai ales faptul că de pe urma ei a profitat doar o minoritate. O asemenea atitudine avea să contribuie în mod substanțial, chiar dacă nu exclusiv, la preconizarea unor măsuri nerevoluționare pentru transformarea societății în sens socialist pe care o preconiza.

Activitatea și ideile privind evenimentele de la sfârșitul sec. al XVIII-lea ale lui Buchez, inițiatorul cunoscutei *Istoriei parlamentare* a Revoluției franceze, sînt analizate în *Buchez et la Révolution française* (nr. 184, 1866) de J. B. Duroselle, astăzi reputat istoric al relațiilor internaționale, dar care și-a început activitatea științifică prin cercetarea catolicismului social în Franța². Familiarizat cu concepțiile lui Buchez, istoricul francez analizează acele elemente (atașamentul față de ideile revoluției, rolul deosebit în înființarea carbonierii franceze, catolicismul său în același timp republican și socialist etc.) care explică inițiativa sa de a redacta monumentală *Histoire parlementaire de la Révolution française* (apărută în 40 de volume în 1834—1838, reeditată într-o ediție prescurtată în 1846) și ideile pe care le expune în prefețele volumelor. Convins că „istoria este cea mai gravă, cea mai importantă dintre problemele

umane” (p. 106), Buchez a întreprins opera sa în intenția de a găsi în trecut o regulă de acțiune pentru prezent.

Cunoscutul istoric al mișcării muncitorești franceze J. Bruhat reia, în *La Révolution française et la formation de la pensée de Marx* (nr. 184, 1966), o problemă care, după cum era și firesc, a preocupat numeroși istorici. Substanțialul său studiu își propune să urmărească mai ales modul în care Marx a cunoscut evenimentele revoluționare din Franța și cum această cunoaștere a influențat asupra gândirii sale. Luînd contact cu descrierea revoluției încă în familie, Marx își va îmbogăți cunoștințele asupra ei în timpul studiilor — lecturile întreprinse acum dovedesc acest lucru — ,ca și în perioada primei șederi la Paris (1843—1845), cînd avea chiar de gînd să scrie o istorie a Convențiunii. Buna cunoaștere a acestui eveniment avea să contribuie la elaborarea concepției materialist-dialectice a istoriei, mai ales în ceea ce privește analiza luptei de clasă, contradicția între forțele și relațiile de producție, rolul ideologiei etc. ; pe de altă parte Revoluția franceză avea să ofere lui Marx elemente pentru elaborarea teoriei și practicii revoluționare. J. Bruhat este chiar de părere că la cele trei izvoare clasice ale marxismului s-ar putea adăuga și influența Revoluției franceze.

Fără a fi consacrat o lucrare specială Revoluției, P. J. Proudhon a manifestat un deosebit interes pentru acest eveniment. În *Proudhon et la Révolution française* (nr. 184, 1966), P. Guiral subliniază că aprecierile autorului *Filozofiei mizeriei* asupra Revoluției sînt pasionate și schimbătoare. El l-a atacat mai ales pe Robespierre, care „a încercat să păstreze elemente ale vechii societăți — religia și rațiunea de stat”. Faptul este explicabil dacă avem în vedere că pentru Proudhon Revoluția franceză nu reprezenta trecerea de la o orînduire la alta, ci doar sfîrșitul vechii „ordini morale”.

În legătură cu istoriografia robespierristă un interesant aspect este precizat de J. Nicolas în nota *Eugène Sue robespierriste* (nr. 179, 1965). Este cunoscut că șeful iacobinilor a fost aspru blamat în perioada posteroară revoluției, fiind condamnat chiar de un isto-

² Căreia i-a consacrat, de altfel, teza sa de doctorat, *Les débuts du catholicisme social en France*, P.U.F., Paris, 1951, XII + 787 p.

ric cu vederi largi ca Michelet. Împotriva acestui curent se ridică în timpul celui de-al doilea Imperiu unii apărători ai săi în frunte cu L. Blanc și E. Hamel. Dintre aceștia face parte și E. Sue, cunoscutul autor al și mai cunoscutelor *Mistères de Paris*. Între manuscrisele sale se păstrează unul, redactat aproape de sfârșitul vieții, care atestă că Sue a fost un înfocat partizan al lui Robespierre. Este interesant faptul că apărindu-l, scriitorul nu a încercat să-l separe de Teroare — așa cum procedase L. Blanc —, erijându-se astfel în apărător al Dictaturii iacobine în ansamblul ei. Ni s-a părut deosebit de semnificativă aprecierea sa că cei care au făcut lovitura de la 9 Thermidor „au fost *membrii cei mai scelerai* ai Convențiunii, iar martirii acestei revoluții [termenul de revoluție este firesc întrebuințat aici în sens impropriu] au fost cetățenii *cei mai puri, cei mai ireproșabili* ai Reprezentanței naționale” (p. 80).

Rolul lui Jaurès în dezvoltarea studiilor privind Revoluția franceză este, în general, cunoscut și el a fost reliefat în mod pregnant de Mathiez în prefața la *Istoria socialistă*, chiar dacă tezele emise de cunoscutul socialist și pacifist francez nu au fost întotdeauna acceptate de cercetătorii de mai târziu. Reluând în discuție problema, M. Rébérioux își propune în *Jaurès historien de la Révolution française* (nr. 184, 1966), să stabilească motivele care l-au determinat să inițieze publicarea *Istoriei socialiste* și principiile care au călăuzit redactarea ei. Merită mai ales reținută legătura pe care autoarea o face între dezvoltarea mișcării socialiste franceze din acel moment și inițiativa lui Jaurès. De asemenea, se reliefează cunoscuta contribuție a lui Jaurès la extinderea sferei cercetărilor asupra Revoluției franceze, mai ales prin atenția acordată factorului economic și social.

Dintre studiile referitoare la situația Franței în preajma revoluției, deosebit de interesant ni s-a părut cel semnat de J. Godechot și S. Moncassin, *Structures et relations sociales à Toulouse en 1749 et en 1785* (nr. 180, 1965). Este adevărat că obiectivele pe care și le propun autorii, așa cum rezultă și din titlu, sînt limitate. Studiul prezintă însă importanță mai ales din punct de vedere metodic. Parti-

cularitatea sa constă în faptul că este întocmit doar pe baza contractelor de căsătorie. Or, prin deosebire sa răspîndire, prin elementele pe care le conține, acest gen de document este de natură să ofere date deosebit de interesante privind structura economică și socială a societății franceze, mai puțin asupra clerului. Faptul a fost remarcat încă la al X-lea Congres internațional de științe istorice (Roma 1955) de E. Labrousse, sub conducerea căruia un grup de specialiști din Paris întreprinde cercetări în acest sens. Cum unele studii redactate pe această bază au fost criticate pentru anumite deficiențe, autorii au considerat necesar să se oprească în prima parte a articolului asupra unor probleme de metodă privind criteriile de folosire a contractelor de căsătorie (numărul actelor păstrate să depășească 75%, să nu fie aleși ani de război sau de criză etc.), utilizarea unor fișe speciale, elaborarea unui sistem logaritmic pentru clasificarea nivelului averilor etc. Pe baza acestor metode se face apoi o amănunțită analiză a situației din Toulouse. Contractele analizate oferă interesante date privind nivelul și repartiția bogățiilor, relațiile existente în cadrul și între diferitele categorii sociale (pe baza analizei compoziției martorilor), a gradului de cultură (pentru aceasta se folosesc semnăturile; utilizarea lor trebuie făcută, credem, cu anumite rezerve). Concluziile pe care le oferă datele analizate sînt, în general, cele așteptate: o foarte mare inegalitate în repartiția averilor ca și în gradul de cultură, o anumită staționare a dezvoltării economice — singura care face excepție fiind marea burghezie —, posibilitatea de ascensiune pe scara socială foarte restrînsă etc. Ele permit însă o mai bună înțelegere a faptului că revoluția avea să fie bine primită la Toulouse.

Un alt aspect al situației social-economice a Franței din această perioadă este studiat de G. Lemarchand în *Les Monastères de Haute-Normandie au XVIII-e siècle. Essai d'un bilan économique* (nr. 179, 1965). Încercînd să găsească o explicație faptului că starea monahală era destul de desconsiderată în preajma revoluției, fapt reflectat în caielele de doleanțe ale stării a treia, autorul

caută răspunsul în situația economică a mănăstirilor. Regiunea studiată nu este prea întinsă; ea cuprindea însă 135 asemenea așezăminte, ceea ce conferă concluziilor un caracter mai general. Observînd o diferențiere între mănăstirile vechi și noi, autorul subliniază că în special primele erau posesoare ale unor mari bogății, că dispuneau de importante privilegii sociale, că diferența între călugări și masele populare se accentuează în sec. al XVIII-lea. Ele erau astfel prea legate de vechiul regim pentru a nu dispărea odată cu el.

Preocupările pentru demografie sînt reprezentate prin articolul lui E. Le Roy Ladurie, *Démographie et „funestes secrets”: le Languedoc (fin XVIII-e—début XIX-e siècle)* (nr. 182, 1966). Propunîndu-și să analizeze pentru această perioadă efectivele globale ale populației, mortalitatea și natalitatea, autorul insistă în mod deosebit asupra acestui din urmă aspect. Căutînd să explice faptul că în vreme ce astăzi natalitatea este mai scăzută în Languedoc decît media pentru întreaga Franță, pe cînd înainte de revoluție o depășea, autorul ajunge la concluzia că aceasta s-ar datora îndeosebi răspîndirii metodelor anticoncepționale, începînd mai ales din timpul revoluției. Faptul trebuie legat în special de acțiunile de descreștinare și ruptura cu biserica catolică. Explicația este interesantă și în mare parte exactă; credem însă că ar fi fost necesar să se insiste mai mult asupra influenței factorilor economici și politici de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea.

Pentru perioada anterioară revoluției merită să fie amintită și publicarea de către M. Duchet a unui memoriu inedit al lui Saint-Lambert (nr. 181) asupra sclavilor negri, datînd din 1769. Poetul *Anotimpurilor* fusese deja plasat în categoria apărătorilor acestora; aprecierea nu se baza însă decît pe cîteva elemente din opera sa. Memoriul publicat de M. Duchet dovedește că preocupările lui Saint-Lambert referitoare la această chestiune sînt mult mai vaste, că el a jucat un rol activ în elaborarea proiectelor de reformă privindu-i pe negrii din San Domingo. Memoriul prezintă interes și pentru ideile filozofilor din sec. al XVIII-lea cu privire la pro-

blema colonială și poate pune într-o nouă lumină raporturile acestora cu administrația coloniilor.

Dintre materialele privind perioada inițială a revoluției reține atenția cel semnat de H. Diné, *Le journal des Etats Généraux de Camusat de Belombre* (nr. 181, 1965). Este adevărat că activitatea Adunării Stărilor Generale și apoi a Adunării Naționale Constituante este bine cunoscută, mai ales prin publicarea a numeroase culegeri de documente. Jurnalul lui Camusat de Belombre, deputat al stării a treia din Troyes, redactat sub forma unor scrisori, oferă totuși date interesante asupra climatului unor ședințe ca și, în general, asupra stării de spirit din Franța anului 1789.

Cîteva materiale sînt consacrate lui Saint-Just. Deosebit de interesant ni s-a părut studiul lui M. Abensour, *La philosophie politique de Saint-Just. Problématiques et cadres sociaux* (nr. 183, 1966; nr. 185, 1966). Cercetarea scrierilor revoluționarului francez îl conduce pe Abensour la concluzia că, din punct de vedere filozofic și exceptînd chestiunea agrară, Saint-Just profesează în mod conștient un anti-rousseauism explicit și implicit. În ciuda îndelungatei tradiții care vede în Saint-Just un discipol al lui Rousseau, afirmația nu trebuie să surprindă; situația revoluționarului care luptă pentru ca din vechiul regim să apară o lume nouă îi interzicea să rămîină fidel autorului *Contractului social*.

O chestiune care a fost multă vreme controversată este cea a cauzelor eșecului expediției contrarevoluționare de la Quiberon (1795), expediție organizată de englezi. Dificultatea pe care nu izbuteau s-o rezolve cercetătorii era aceea a motivelor care au determinat guvernul britanic să numească un dublu comandament, fiecare din cei doi șefi ai expediției — Puisaye și d'Hervilly — primînd instrucțiuni separate. Pornînd de la rezultatele obținute pe baza unei minuțioase cercetări în arhive de un profesor de la universitatea din Leeds, M. Hutt, J. Vidalenc consideră în *Responsabilité britannique dans la dualité de commandement de l'expédition de Quiberon (1795)*, (nr. 179, 1965) că explicațiile date

plină în prezent — neglijențe în redactarea instrucțiunilor, trădări ale copiiiștilor, teama guvernului britanic de a dezlănțui o răscoală regalistă generală care ar fi fost greu de controlat — nu sînt întemeiate. Cabinetul englez a apelat la doi comandanți întruclt unul, Puisaye, se bucura de un anumit prestigiu în vestul Franței, iar celălalt, d'Hervilly, ofițer de carieră, era necesar pentru rezolvarea unor chestiuni militare. Analiza documentelor probează că diferendul intervenit între cei doi constituie de fapt o insubordonare a lui d'Hervilly. El continua astfel o anumită tradiție a ofițerimii vechiului regim, chiar dacă împrejurările erau acum diferite.

Una din problemele asupra căreia colaboratorii revistei s-au oprit în repetate rînduri este mișcarea babeuvistă. Și numerele din 1965—1966 cuprind cîteva materiale asupra acestei chestiuni, dintre ele meritînd a fi menționat studiul lui Antoine Pelletier, *Babeuf feudiste* (nr. 179, 1965). Faptul că viitorul conducător al „Egalilor” a deținut funcția de feudist (specialist în dreptul feudal) timp de zece ani și că acum își formează ideile comuniste pe care le va dezvolta ulterior, conferă acestui articol o importanță deosebită pentru istoria babeuismului. Ceea ce trebuie reținut, mai ales, în afara precizărilor privind activitatea de feudist a lui Babeuf, este ideea unui comunism mai net al acestuia în perioada studiată decît s-a considerat în general, idee care are darul să pună într-o nouă lumină întreaga sa evoluție și care, de altfel, concordă cu concluziile la care a ajuns istoricul sovietic V. M. Dalin.

Date interesante pentru atitudinea altor state față de Revoluția franceză aduce studiul lui M. Defourneaux, *Complot maçonique et complot jésuitique* (nr. 180, 1965). În toamna lui 1791, în momentul în care relațiile între Franța și Spania se înrăutățiseră simțitor, inchiזורul general, Rubin de Cevallos, îi trimitea primului-ministru Floridablanca o notă manuscrisă pe care o primise de la San-Sebastian. Întocmită pe baza unor scrieri apărute în Franța, nota amintită — publicată în extenso în cadrul articolului — face considerații interesante asupra cauzelor Revoluției franceze, atribuite unui complot ma-

sonic (idee care, teoretizată de abatele Bar-ruel, va cunoaște apoi mulți adepți) și iezuit. Cuprinzînd multe elemente eronate, nota este revelatoare totuși pentru interesul cu care au fost urmărite în Spania evenimentele de dincolo de Pirinei. De altfel, în această perioadă se cunosc multe scrieri, înprimite sau manuscrise, referitoare la această chestiune. Îngrijorarea inchiזורului general era astfel legitimă cînd îi scria lui Floridablanca : „Mă tem mult de corpul avocaților noii științe și nu lipsesc chiar judecătorii care spun că ceea ce se petrece în Franța nu este rău”.

Un alt aspect privind Peninsula iberică — de data aceasta în timpul imperiului napoleonian — este tratat de N. Daupias d'Alcochette în *La Terreur blanche à Lisbonne (1808—1810)* (nr. 181, 1965). Studiînd teroarea îndreptată împotriva francezilor și a presupușilor lor simpatizanți după plecarea lui Junot, autorul aduce date interesante asupra poziției prințului regent, a guvernatorilor, a populației, ca și a englezilor față de aceștia, chiar dacă unele aspecte rămîn încă obscure.

Dintre materialele privind consecințele revoluției, deosebit de interesant ni se pare studiul lui P. Massé, *Survivances des droits féodaux dans l'Ouest (1793—1902)*, (nr. 181, 1965). Autorul respinge de la bun început teza că persistența unor rămășițe feudale s-ar datora acțiunii aristocrației care urmărea să-și recîștige pozițiile pierdute. ca și a tentativelor unor clerici, îndreptate în aceeași direcție. După părerea sa, cauza trebuie căutată în însăși legislația revoluționară. Suprimînd privilegiile feudale, ea nu a afectat însă anumite drepturi considerate ca nefăcînd parte din această categorie. Este vorba aici de acele rente feudale care, prin transmiterea lor unor nenobili, erau considerate ca pierzîndu-și caracterul lor inițial, chiar dacă în esență el nu se modificase. Pe de altă parte, unele drepturi feudale fuseseră înscrise în contracte bilaterale; or, în ochii conducătorilor revoluționari, în mare parte oameni ai legii, contractul, îndepărtată moștenire a dreptului roman, avea un caracter sacrosanct. Această atitudine avea să faciliteze păstrarea unor rămășițe feudale pînă în 1902 ;

ea avea să aibă însă și o consecință imediată : o anumită îndepărtare a țărănimii de conducerea revoluției în preajma loviturii de la 9 Thermidor, îndepărtare care va merge paralel cu cea a maselor plebeie de la oraș.

Ne-am oprit aici doar asupra citorva articole. Revista cuprinde și alte materiale care aduc precizări asupra unor personalități și

evenimente revoluționare, incluse în mare parte în rubrica *Glances*. Merită apoi atenție bogatele informații bibliografice prezente în fiecare număr. Împreună cu celelalte materiale, ele fac ca și în anii 1965—1966 „*Annales historiques de la Révolution française*” să fie o revistă deosebit de utilă istoricului.

V. Cristian

„**Historia Mexicana**“. Revista trimestrial publicada por El Colegio de México. Vol. XV (1965/1966), nr. 2—3,4 (58—59,60), p. 155—782.
Veinticinco años de investigación histórica en México, I—II

Publicația de față apare în Ciudad de México și a fost fondată la 8 octombrie 1940 de Daniel Cosío Villegas. Cu ocazia împlinirii a 25 de ani de activitate, revista și-a propus să facă un bilanț cu privire la activitatea istoriografiei mexicane. Aceste două numere de revistă cuprind 20 de articole de istoriografie, în cadrul unei tematici destul de variate. Materialele sînt aproape toate însoțite de ample liste bibliografice, care cuprind titluri de cărți și articole de reviste publicate în Mexic, între anii 1940—1965. Se specifică în introducere că fiecare din bibliografiile prezentate sînt lucrări independente și că autorii lor au avut toată libertatea în ceea ce privește criteriile de selectare și de organizare a materialului.

Ne vom limita prezentarea în special la articolele de istorie economică, socială și politică, restul numai le vom semna. Din cauza numeroaselor titluri prezentate în listele bibliografice anexate după fiecare articol, vom fi nevoiți — de cele mai multe ori — să ne limităm la semnalarea numelor autorilor trecuți în cuprinsul articolelor respective.

Primul articol al tomului 58—59, redactat de Luis Villoro, *Historia de las ideas*, relevă că istoria ideilor în Mexic începe în ultimii 25 de ani și „este rezultat al unei ample mișcări culturale care a început o dată cu Revoluția Mexicană. Mișcarea revoluționară n-a fost numai o zguduire a vechii ordini sociale, ci și a concepției lumii pe care o reflecta” (p. 161). Ideologia naționalistă, care

a însoțit stabilirea puterii noilor grupuri sociale, nu a constituit o ambianță proprie pentru dezvoltarea diferitelor instituții de înaltă cultură. Apariția istoriei ideilor din această epocă nu poate fi ruptă de tendințele culturale generale din care făcea parte. Samuel Ramos a inițiat deja o cercetare care pornește de la examenul caracteristicilor psihologice și culturale ale mexicanului și a propus o nouă formă de umanism pentru a învinge deficiențele sale. Influența lui Ortega y Gasset s-a făcut simțită în făurirea unei filozofii concrete care răspunde propriilor circumstanțe. Într-un sfert de secol institute de cultură superioară au desfășurat o vastă activitate, proiectînd noi lumini asupra semnificației „Descoperirii” și „Cuceririi”, atît asupra gândirii europene, cît și americane. Autorul afirmă că este indispensabil să se lege istoria culturii de istoria socială și economică, stabilînd ideilor dimensiunea reală care le condiționează.

În articolul *Historia de la historia*, Luis González arată că în Mexic istoria istoriei a fost promovată din 1848 și a fost continuată timp de un secol. Începînd de prin anul 1940 a fost stimulată în special prin intermediul institutelor de cercetări, dintre care semnalăm: Instituto Nacional de Antropología e Historia (înființat în 1939)¹ și El Colegio de

¹ Directorul acestui institut este dr. Eusebio Dávalos Hurtado, care ne-a vizitat țara în toamna anului 1967.

Mexico (înființat în 1940). Ambele institute ne trimit cu multă regularitate revistele lor („Boletín I.N.A.H.” și „Historia Mexicana”). Un sprijin neprețuit l-a dat grupul oamenilor de știință spanioli veniți în jurul anului 1940, în frunte cu Ortega, cu ajutorul cărora s-au făcut strălucite studii istoriografice. Cercetările întreprinse de seminariile de istoriografie, care în Colegiul din Mexic sînt conduse de Ramón Iglesia și Silvio Zavala, precum și în alte instituții de cultură, au stimulat cercetările istoriografice în toată America Latină.

Articolul lui Jorge Alberto Manrique, *Historia de las artes plásticas*, prezintă un bogat material publicat în aceeași perioadă, fără a mai socoti textele care au însoțit cataloagele expozițiilor.

Un articol de un caracter deosebit este *Historia de la ciencia*, redactat de German Somolinos d'Ardois. Vechile și noile centre de cercetări științifice au dat naștere în Mexic interesului pentru istoria științei. Deși pînă în anul 1940 cele mai multe cercetări sînt dedicate istoriei medicinei, după această dată s-a acordat un interes sporit cunoașterii istoriei diferitelor discipline tehnice, dintre care multe au apărut sub formă de articole în publicația de față și în alte reviste de specialitate.

În studiul următor datorat autoarei Josefina Zoraida de Knauth, *Historia de la educación*, se subliniază că acțiunea pentru combaterea relelor tradiții și educarea populației a fost legată de politică. După triumful liberalismului în 1867 s-a dat o formă organizată educației publice, mai ales prin aplicarea unor principii ale lui Auguste Comte. Laicizarea învățămîntului a constituit o preocupare a tuturor guvernelor. Mari gînditori ca: Moro, Barreda, Sierra, Vasconcelos și Ramos au studiat procesul istoric al educației în Mexic. Cu toate acestea autoarea afirmă că în ultimii 25 de ani nu a apărut o operă unitară care să trateze istoria propriu-zisă a educației în Mexic.

Autorii Enrique Florescano și Alejandra Moreno Toscano în articolul *Historia económica y social* afirmă că termenii de istoria economică și istoria socială sînt relativ noi în

istoriografia mondială și mai ales în cea mexicană. Prima carte dedicată studiului istoriei economice a Mexicului a fost scrisă la începutul sec. al XIX-lea de Alexandru Humboldt. Au urmat apoi multe altele. Influența ideilor sociale ale Revoluției din 1910, pe de o parte, și ideile marxiste, pe de altă parte, au dat o altă orientare studiilor economice și sociale. Luis Chávez Orozco (1933), Alfonso Teja Zabre (1935), Miguel Othón de Mendiábal (1938) au publicat lucrări în care se încearcă o aplicare a ideilor marxiste la istoria Mexicului. Acestor istorici, care reflectă în lucrările lor curente și ideile Revoluției mexicane și care pe de o parte și-au propus să explice trecutul Mexicului prin concepțiile luptei de clasă și a modurilor de producție, li se datoresc în primul rînd intenția de a da temelor sociale și economice importanța care înainte fusese rezervată politicienilor (p. 312). În ultimul timp s-a dat mai multă atenție și au fost studiate răscoalele populare. Aceste studii, bazate pe abundente izvoare de arhivă, au fost ignorate sau tratate insuficient (p. 320). Autorii afirmă că dacă istoria economică este relativ recentă, în schimb istoria socială are o tradiție respectabilă în Mexic, încă de pe vremea cercetătorilor lui Bernardin de Sahagún și a altor cronicari și istorici din secolele XVI și XVII. Acest fapt s-a datorat evenimentelor și revoluțiilor de tip social din Mexic. În ultimul timp însă problemele sociale au fost studiate la nivelul actual de cercetare. Literatura asupra istoriei economice și sociale apărută între anii 1940 și pînă la 1965 constituie proba cea mai evidentă a rezultatelor obținute în acest domeniu. Cercetătorul nord-american Robert A. Potash a scris un valoros studiu asupra istoriei economice și sociale a Mexicului. El a subliniat importanța studiilor economice și sociale ale celor trei istorici menționați la începutul acestui articol. Mai departe se subliniază de către autori, importanța creării Colegiului din Mexic și a Institutului de Istorie al Universității Naționale Autonome din Mexic, precum și a sprijinului acordat de Fondul de cultură economică pentru activitatea istorică mexicană și în special pentru istoria economică și socială.

Numeroase documente cuprinzind izvoare de istorie socială au fost publicate începând din anul 1947 și pînă în zilele noastre. În fine, mai multe reviste includ în paginile lor probleme cu caracter economic și social. Autorii arată că studiile din ultimii 25 de ani reflectă perspectiva nouă a realităților trecute și prezente din Mexic.

Articolul *Historia religiosa* de José Bravo Ugarte prezintă publicațiile din acest domeniu în ultimii 25 de ani.

Carmen Villatoro și Josefina Zoraida de Knauth, în articolul *Historia política: época colonial*, fac o prezentare a publicațiilor despre această epocă apărute între anii 1940—1965. Autoarele afirmă că apariția mai multor lucrări constituie un substanțial aport la cunoașterea vieții și gândirii politico-coloniale și a influenței ei în epoca Independenței. Cartea lui Zavala, de pildă, conține și o interesantă interpretare a procesului ideologic provocat de conchistă, sau mai precis spus despre ideile aceluiași secol, despre independență și liberalism, ale cărui rădăcini se află în trecutul hispano-american.

Articolul lui Martín Quirarte, intitulat *Historia política: siglo XIX*, examinează opera istoriografică a acestui secol și în special perioada Independenței și a Reformei. Prezintă de asemenea intervenția franceză, imperiul al II-lea și epoca porfiristă. Despre independența Mexicului, Luis Villoro a scris un valoros studiu despre viața politică și socială a epocii. Asupra etapelor următoare au scris monografiile importante istorici ca: Luis Chávez Orozco, José C. Valdés, Jorge Gurria Lacroix² ș. a.

În ultimul articol din acest tom semnat de Stanley R. Ross, *Historia política: La Revolución Mexicana*, în care se relevă că istoriografia Revoluției mexicane — cu dimensiunile și importanța ei — nu s-a limitat numai la lucrări naționale. La elucidarea ei au contribuit și eforturile istoricilor streini. În ultimii 25 de ani s-au publicat numeroase bibliografii, colecții de documente, biografii, memorii și importante monografiile. Un important instrument de cercetare — în trei

volume, cuprinzind peste 24 000 date bibliografice — a fost întocmit de Luis González y González, Guadalupe Monroy, Susana Uribe și Luis Muro. În ceea ce privește cărțile, limita spațiului l-a obligat pe autorul articolului să menționeze doar un număr restrîns de autori printre care: Daniel Cosío Villegas, Agustín Cue Cánovas, Manuel González, Juan Baragan Rodríguez ș. a.

Tomul următor (nr. 60) începe cu articolul scris de Francisco Monterde și Armida De la Vara, intitulat *Historia de la literatura*, în care se comentează studiile de istorie literară și de literatură beletristică apărute în ultimii 25 de ani.

Berta Ulloa Ortiz în studiul său *Historia diplomática* arată că au apărut circa 200 de titluri de cărți și articole în care sînt incluse și colecțiile de documente. Ele ajung la un total de aproximativ 50 000 pagini tipărite. Colegiul din Mexic a acordat un sprijin deosebit pentru publicarea materialelor privind istoria diplomatică.

Historia prehispanica este titlul articolului redactat de Leonardo Manrique și Yólotl Lesur. Abundența materialului documentar publicat în ultimii 25 de ani i-a obligat pe autori să facă o selectare foarte riguroasă. Ei au exclus din articol lucrările arheologice pur tehnice și au inclus numai pe cele care în cuprinsul lor au părți importante de istorie veche. Persoanelor interesate, autorii le recomandă ampla bibliografie a lui Ignacio Bernal, care cuprinde circa 14 000 indicații.

Marfa del Carmen Velásquez, în articolul său *Historia de la Independencia de México*, scrie că aniversările nașterilor lui Miguel Hidalgo y Costilla și a lui José María Morelos y Pavón, ambii luptători pentru liberarea Mexicului, au prilejuit publicarea a numeroase cărți și articole, care aduc elemente noi la cunoașterea vieții și activității lor. Dintre autorii de lucrări mai importante semnalăm: Enrique Cárdenas de la Peña, Luis Castillo Ledón, Víctor Esperón, Rubén Ignacio Hermesdorf, José Mancicidor.

Ernesto De la Torre Villar și Arturo Gómez Camacho au scris studiul despre *La Intervención Francesa*. Această perioadă este socotită de autori — datorită gravelor pro-

² Secretarul revistei „Boletín I.N.A.H.”, care ne-a vizitat țara în toamna anului 1966.

bleme economice și politice, provocate de nekreapta distribuție a bogățiilor — ca una dintre cele mai interesante și dramatice din istoria Mexicului. Conducătorii intervenției și-au dat seama că poporul mexican — cu toate că era divizat — se opunea cu vigoare agresiunii și că el nu va accepta noua dominație. Sprijinul dat cauzei republicane de Statele Unite a fost determinat de rezistența nord-americană la penetrația europeană în zonele sale de expansiune. Bibliografia relativă la intervenția franceză este bogată. Importante documente diplomatice au publicat: Lilia Díaz López, Gloria Grajales Ramos, María del Carmen Velásquez și Luis Weckmann, iar lucrări de seamă despre activitatea președintelui Juarez au scris: Justo Sierra, Ralph Roeder, Héctor Pérez Martínez și alții. Diferite aspecte de politică internă și externă au reținut atenția lui: Antonio Pompa y Pompa, Alejandro Villaseñor y Villaseñor și Agustín Cánovas. Aspectul militar a fost analizat cu multă atenție de Jesús de León Torral. Autorii articolului arată că această problemă a fost studiată concret pe bază de documente aflate în diferite țări.

Articolul *Las síntesis de la historia de México*, redactat de José Matesanz, scoate în evidență faptul că în studiul istoriei Mexicului există perioade care nu au fost încă studiate. Pe lângă o serie de sinteze aparținând unor istorici cu concepții social-politice diferite cum sînt cele ale lui Arturo Armatz y Freg, Mariano Cuevas, Wigberto Jiménez Moreno, José Miranda, María Tereza Fernández și Alonso (Alfonso) Teja Zabre, în ultimul timp au apărut o serie de sinteze scrise de pe poziții marxiste sau ale unor autori aflați sub influența acestei concepții cum sînt cele ale lui Rafael Ramos Pedrueza, Agustín Cué Cánovas și Jesús Silva Herzog.

María del Carmen Velásquez, în articolul *Historia de América y Filipinas*, arată că în ultimii 25 de ani s-au continuat vechile preocupări de a se studia istoria epocii coloniale spaniole din America și Filipine. La această activitate au avut o contribuție remarcabilă intelectualii spanioli republicani, în frunte cu Rafael Altamira, Agustín Millares Carlo

și alți specialiști în interpretarea vechilor texte.

Articolul semnat de Clara E. Lida, *Historia de España*, menționează că după tristul sfârșit al războiului civil din Spania un mare număr de intelectuali au venit în Mexic. Între aceștia nu au lipsit distinși istorici, care au continuat pe pămîntul mexican munca intelectuală dusă mai înainte în propria lor țară. Mulți dintre istoricii veniți în Mexic au scris și publicat despre istoria Spaniei în cadrul Institutului numit Casa Spaniei din Mexic — care a devenit apoi Colegiul din Mexic — sub egida căruia s-au publicat o mare parte din lucrări asupra Spaniei. Dintre aceștia, în afară de marele istoric Rafael de Altamira y Crevea, semnalăm pe: Leonardo Martín Echeverría, Antonio Ramos Oliveira, Pedro Bosch Gimpera, Alberto Jiménez, Vicente Llorens, José Miranda și încă mulți alții. Mai semnalăm și lucrările omagiale dedicate lui Manuel De Cossío și lui Ortega y Gasset.

Margarita M. Helguera, în articolul său *Historia universal*, arată că deși în chip firesc istoricul mexican este înclinat în genere spre studierea istoriei patriei sale, totuși în ultimii 25 de ani au apărut diferite lucrări de istorie universală, cele mai multe destinate tinerilor studenți. Lucrările de istorie universală din această categorie au fost scrise de Alfonso Reyes, Pedro Bosch-Gimpera și Adolfo Salazar, autori de prestigiu internațional. De asemenea, au mai fost scrise manuale de istorie universală și articole apărute în diferite reviste.

Ultimul articol din cel de-al doilea tom este scris de Susana Uribe de Fernández de Córdoba, *Ciencias auxiliares de la historia*, în care autoarea a inclus cele mai importante bibliografii, din care semnalăm cîteva: 1) *Ensayo de una bibliografía de bibliografías mexicanas* (1943) și *Adiciones* (1944), publicate de Agustín Millares Carlo și José Ignacio Mantecón; 2) *Fuentes para la historia contemporánea de México, 1910—1940*, operă compusă din trei volume, editată de Colegiul din Mexic și elaborată de Luis González Guadalupe Monroy, Luis Mura și Susana

Uribe ; 3) *Bibliografia mexicana del siglo XVI* de Joaquin Garcia-Icazbalaceta, adăogită și adnotată de eruditul dr. Agustín Millares Carlo. S-au mai publicat numeroase bibliografii regionale sau cu caracter mai restrins, axate pe o anumită temă sau problemă. Pentru celelalte ramuri ale științelor auxiliare s-au publicat de asemenea lucrări utile, în special studii și ghiduri asupra diferitelor arhive naționale și statale, precum și com-

pilații exhaustive asupra manuscriselor și documentelor care se păstrează în bibliotecile și arhivele europene.

Din articolele de istoriografie prezentate mai sus rezultă că în ultimii 25 de ani istoricii din Mexic au avut o rodnică activitate, cu ajutorul căreia cercetătorii din țara noastră vor avea posibilitatea să se informeze.

Ioan I. Neacșu

ISTORIA ROMÂNIEI

TITU GEORGESCU, *Intelectuali antifasciști în publicistica românească*, Edit. științifică, București, 1967, 430 p.

Lucrările recente de istorie modernă și contemporană relevă tot mai mult interesul față de promovarea cercetării trecutului presei românești, menită a studia și populariza aspectele principale ale dezvoltării publicisticii militante. Pe această linie se înscrie și volumul: *Intelectuali antifasciști în publicistica românească* de Titu Georgescu, apărut în Editura științifică. Cartea este ilustrată cu reproduceri din grafica antifascistă, fiind însoțită de indici de nume, geografic și de publicații.

Volumul cuprinde cinci capitole, intitulat: „Fascismul — o stavilă în calea progresului social”, „Pentru pace, independență și suveranitatea patriei”, „În apărarea valorilor culturale”, „Spre unirea forțelor antifasciste democratice progresiste”, „În sprijinul mișcărilor antifasciste de pretutindeni”.

Într-un amplu și documentat studiu introductiv, istoricul Titu Georgescu relevă: „Pașii noi care se fac de către istoriografia noastră, în domeniul studiului presei ca izvor istoric, ca bibliografie și ca studiu analitic, se înscriu pe coordonatele unei activități prolifiche în România și acută pe tărîm internațional” (p. 6). Congresul mondial al istoricilor de la Viena (august 1965) a situat printre problemele ordinii de zi tema consacrată istoriei presei. Dezbaterile de la con-

gres au scos în evidență preocuparea istoricilor pentru studiul presei, atît ca sursă de certă valoare documentară, cit și pentru analiza influenței sale în rîndurile opiniei publice.

Trecînd în revistă lupta poporului român împotriva fascismului, autorul analizează în profunzime contribuția intelectualității democratice la această bătălie memorabilă. „Împotriva hitlerismului care amenința cuceririle civilizației și progresului omenirii, contra fascismului care proclama falimentul culturii, intelectualii de valoare și în genere intelectualii legați de interesele maselor s-au ridicat în cele mai variate forme” (p. 14). Una din formele folosite de oamenii de știință, artă și cultură, în lupta împotriva fascismului, a fost presa.

Titu Georgescu se ocupă pe larg de contribuția unui însemnat număr de fruntași ai vieții cultural-științifice din România la această luptă, dusă cu condeiel în publicațiile vremii. În prima linie a intelectualității românești angajată în mișcarea antifascistă s-au aflat cu consecvență intelectualii comuniști. În același timp, intelectualii socialiști, social-democrați s-au înîlnit cu comuniștii pe platforme comune, reușind să polarizeze în jurul lor numeroși oameni de litere cu vederi democrat-burghize. Autorul, cunoscut ca un competent cercetător al istoriei presei militante din România, a selectat din seriile intelectualilor activi în publicistica antifascistă o serie de articole, grupate cu grijă în capitolele amintite.

Antologia cuprinde diferite articole apărute într-o serie de publicații centrale și locale, editate de P.C.R., precum și în alte organe de presă cu caracter democratic și antifascist.

Printre semnatarii articolelor incluse în antologie se numără valoroși oameni de știință și cultură, profesori universitari, medici, scriitori, artiști, avocați etc.

Volumul *Intelectualianți fasciști în publicistica românească* se adaugă lucrărilor reușite apărute în ultima vreme în Editura științifică. Această carte va constitui, fără îndoială, un indemn pentru editarea în viitor a unor noi lucrări, menite să înfățișeze pe larg creația publicistică individuală a unor intelectuali democrați de valoare, care s-au afirmat în cultura și viața publică românească dintre cele două războaie mondiale.

I. Babici

Acad. V. MALINSCHI, *Studii economice*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 288 p.

Recenta lucrare a acad. V. Malinschi reprezintă o culegere de studii și comunicări ce suscită un larg interes, îndeosebi printre economiști și istorici. Varietatea problemelor tratate și întinderea temporală vastă pe care se desfășoară analizele și sintezele nu împiedică unitatea volumului, căci peste tot, fie că se tratează despre faptele și ideile prezentului, fie despre cele ale trecutului apropiat sau ale celui mai îndepărtat, spiritul istorist predomină în expunere, făcând interdependente momentele disparate.

Culegerea se deschide cu două studii și anume: *Pe drumul înfloririi multilaterale a economiei românești și Un prim bilanț al cincinalului*, în care autorul prezintă sintetic coordonatele principale ale politicii economice a P.C.R. în etapa actuală, circumscrisă imaginea a ceea ce va deveni și a început să devină o realitate istorică prin materializarea acestei politici susținute și înfăptuite cu entuziasm de către întreaga națiune.

Valoarea mărețelor realizări ale poporului nostru în făurirea vieții noi ca și a perspectivelor sale de dezvoltare, superioritatea orinduirii noastre socialiste sînt puse în lumină și printr-o confruntare cu realitățile economice ale României burghezo-moșierești. Acestui scop îi este destinat studiul *Aspecte ale situației economice a României sub regimul burghezo-moșieresc*, care conține în plus și o caracterizare precisă a dezvoltării economiei românești în ansamblul ei și a diferitelor ei ramuri, așa cum a avut ea loc între cele două războaie mondiale, cu liniile ei de ascensiune lentă, cu liniile ei involutive.

Cu *Contribuții la studiul premiselor social-economice ale Unirii*, analizele istorico-economice ale autorului pătrund și în perioada de ascensiune a burgheziei românești. Marele act care a însemnat începutul făuririi statului național ne apare, prin depistarea premiselor sale social-economice, într-o lumină mai clară, sub raportul factorilor determinanți, iar acțiunile convergente sau divergente realizării sale, mai limpezi.

Ciclu de studii și comunicări menite să aducă o confruntare pe planul realităților economiei naționale se încheie cu *Unele probleme actuale ale istoriei economice*, în care predomină aspectele metodologice, dar și apelul de a dezvolta la noi un domeniu de cercetare care contribuie atât la restabilirea adevărului istoric cît și la lărgirea câmpului generalizărilor economice. „Interesul tot mai mare pentru istoria economiei naționale se explică, înainte de toate — subliniază acad. V. Malinschi — prin dorința tot mai mare, manifestată de popoare, de a cunoaște drumul străbătut de economia lor, de a-și explica pe această bază situația ei prezentă și de a trage pe cît posibil, în lumina experienței istorice proprii, ca și a experienței altor popoare, concluzii care să le ajute în dezvoltarea mai departe” (p. 158). Bineînțeles, istoria economiei naționale poate atinge acest țel numai dacă se sprijină pe o metodologie științifică de studiere și interpretare, dacă este realizată de cadre științifice corespunzătoare.

Al doilea plan de confruntări, în care se integrează studiile și comunicările: *Tradiții*

și realizări în științele economice din România, *Din trecutul învățămîntului economic în România și Ion Ghica în cultura economică română*, se referă la istoria cercetării științifice economice și a învățămîntului economic în țara noastră. Ca și confruntările pe planul realităților economiei naționale, cele din acest ciclu vin să demonstreze că prezentul nu este o abstracție, că atât în ce privește înfăptuirile materiale, cât și în ce privește gîndirea economică, dezvoltarea implică atât un proces revoluționar, cât și un proces cumulativ, care se cer relevate deopotrivă de către cercetarea istorică. Prezentul își află astfel temelii în fapta generațiilor trecute, iar generațiile actuale scutează mai bine posibilitățile ridicării pe trepte superioare dacă iau în considerație continuitatea în istorie și se întemeiază pe concepția marxistă.

Științele economice ca și învățămîntul economic au în România importante realizări și bogate tradiții. Autorul le trece în revistă, urmărindu-le încă din epoca feudalismului și pînă la zi. În această incursiune sînt puse la contribuție lucrări fundamentale de istoriografie axate pe aceste teme, dar și materiale care dezvăluie aspecte mai puțin cunoscute. Tabloul dezvoltării științelor economice și a învățămîntului economic în România alcătuit de autor poate fi susceptibil de întregiri sub raportul amănuntelor, dar nu și în ce privește stabilirea direcțiilor fundamentale. O mențiune aparte se cuvine a fi făcută fixării de către autor a locului lui Ion Ghica în cultura economică română. Nici istoriografia burgheză, și nici unele studii și aprecieri de după 23 August nu ne-au dat o imagine veridică asupra acestui mare economist român din veacul al XIX-lea. Așa cum demonstrează acad. V. Malinschi, Ion Ghica nu trebuie încadrat printre reprezentanții tezei „România, țară eminentă agricolă”, căci poziția economistului pașoptist în problema dezvoltării industriei naționale infirmă o astfel de încadrare. O lămurire de mare importanță se aduce și în ce privește concepția lui I. Ghica în materie de politică economică. Valoarea ei este deosebită căci unii, din incompetență și denaturînd adevărul istoric, au luat liberschimbismul autorului

Convorbirilor economice ca pretext în a-l acuza de activitate antinațională. Or, cum arată acad. V. Malinschi, „liberul schimb pentru Ion Ghica era o politică de oportunitate în anumite condiții specifice ale țării, și nu un standard ideologic sacrosant” (p. 266).

Culegerea de studii și comunicări se încheie cu elaboratul aniversar *Centenarul sistemului monetar național*, în care sînt prezentate aspectele cele mai de seamă din trecutul sistemului nostru bănesc și măsurile inițiate și promovate de partid pentru reorganizarea și punerea lui în slujba construcției socialiste.

Volumul *Studii economice*, publicate de acad. V. Malinschi, se distinge nu numai prin contribuții de analiză a problemelor pe care le au în obiectiv, ci și prin fixarea liniilor esențiale din evoluția economiei, a științelor economice și a învățămîntului economic din România. În plus, el conține o serie de observații, scoase din generalizarea faptelor, care sugerează direcții de cercetare științifică viitoare.

V. Ionescu

EMIL BĂLDESCU, *Din istoria legăturilor revoluționare româno-bulgare*, Edit. științifică, București, 1966, 182 p.

Perioada anilor 1909—1916 este plină de evenimente atât pentru popoarele român și bulgar, cât și pentru întreaga Peninsulă Balcanică. Lucrarea lui Emil Băldescu este o încercare — după însuși mărturia autorului — de a pune în lumină legăturile revoluționare româno-bulgare din anii 1909—1916; ea constituie de altfel o continuare a unor preocupări mai vechi ale istoriografiei românești și bulgare consacrate cercetării tradiționalelor legături istorice dintre cele două popoare. Faptele expuse de autor se bazează pe un bogat material bibliografic, mai ales edit, din țara noastră și din Bulgaria.

După un scurt capitol introductiv în care este înfățișată situația României și Bulgariei la începutul sec. al XX-lea, autorul se oprește

asupra problemei ajutorului internaționalist reciproc dintre mișcarea muncitorească din România și cea din Bulgaria. Activind în condiții deosebite de la țară la țară, partidele socialiste din Bulgaria și România au găsit forme și metode de colaborare care se înscriu ca o experiență valoroasă în istoria mișcării muncitorești internaționale. Colaborarea partidelor socialiste din România și Bulgaria s-a concretizat în primul rând în cadrul congreselor lor. Mișcarea muncitorească bulgară era scindată în acești ani prin existența a două partide, al „tesneacilor” și al „largilor”. Tendința principală în mișcarea muncitorească din România a fost stabilirea de legături cu partidul „tesneacilor”. Unul dintre propagatorii unificării acestor două partide a fost Cristian Racovski, bulgar de origine, care a activat și în România. Congresele P.S.D.R. și P.M.S.D.B. al „tesneacilor”¹ au prilejuit un bogat schimb de experiență, prin participarea unor delegații de militanți. Autorul subliniază că înființarea unor grupe de agitație românești la Sofia și Ruse, unde datorită unor împrejurări istorice se aflau români, a însemnat un succes important al mișcărilor muncitorești și socialiste din cele două țări. Scrierile lui Gheorghe Dimitrov atestă însemnătatea lor.

Întărirea legăturilor între partidele socialiste, cât și pe linia mișcării sindicale, a dus la organizarea de acțiuni comune de solidaritate a muncitorilor, acțiuni care s-au dezvoltat mai ales cu prilejul grevelor. Muncitorii din România, de exemplu, au acordat ajutoare materiale greviștilor tăbăcari din Ruse (1909), tipografilor din Sofia (1910), minerilor din Pernik (1911) ș. a. Proletariatul bulgar a acordat la rândul său sprijin moral și material proletariatului din România. Astfel Gheorghe Dimitrov amintește de ajutorul material acordat tipografilor greviști (1910) și muncitorilor de la uzinele Wolff. În presa muncitorească din România și din Bulgaria au apărut numeroase știri privind acțiunile de lupte ale clasei muncitoare.

¹ În acești ani s-au ținut 5 congrese ale P.S.D. din România și 6 congrese ale P.M.S.D. din Bulgaria.

Autorul acordă o atenție mai mare luptei dusă de partidele socialiste din România și Bulgaria pentru apărarea păcii în Balcani în anii 1912–1913. Organizațiile politice ale clasei muncitoare din România, precum și socialiștii „tesneaci” au militat pentru întărirea legăturilor dintre cele două popoare, condamnd tendințele anexioniste ale claselor dominante. Autorul relevă activitatea depusă de C. Dobrogeanu-Gherea pentru menținerea și consolidarea prieteniei tradiționale româno-bulgare. C. Dobrogeanu-Gherea a luat atitudine împotriva intrării României în conflictele balcanice. Atitudinea sa față de războaiele balcanice a avut o influență pozitivă asupra mișcării muncitorești din România, fiind în același timp o chemare la dezvoltarea continuă a relațiilor româno-bulgare. Participarea României la cel de al doilea război balcanic a dat naștere unui val de manifestații de protest din partea clasei muncitoare. Prin cuvântul lui I. C. Frimu, Ștefan Gheorghiu, M. G. Bujor și al altor militanți, muncitorimea română și-a manifestat revolta față de actul războinic, și totodată solidaritatea cu muncitorii bulgari.

Conferințele socialiste interbalcanice au reprezentat o formă importantă de colaborare a clasei muncitoare din această parte a Europei. Autorul se oprește mai întâi asupra conferinței din 1909 care s-a ținut la Belgrad. O problemă discutată la această conferință, și reluată la întâlnirile ulterioare dintre partidele socialiste din această regiune a Europei, a fost crearea Republicii Federative Balcanice. În mod greșit s-a considerat multă vreme că numai prin federalizarea statelor balcanice s-ar fi putut rezolva problema națională și asigurarea de libertăți democratice. Această lozincă, criticată la Belgrad (1909), a fost abandonată mai târziu.

Una din cele mai fructuoase colaborări s-a realizat însă în cadrul Conferinței Socialiste interbalcanice de la București, din 6–8 iulie 1915, pregătită de conferința preliminară din 1911 de la Belgrad. Prin poziția sa înaintată pe care s-a situat și prin conținutul documentelor, conferința a avut o influență pozitivă asupra activității ulterioare a proletariatului din Balcani.

În ultimul capitol al lucrării sînt subliniate legăturile revoluționare din perioada primului război mondial. În perioada luptelor pentru preîntîmpinarea războiului, muncitorii din România și din Bulgaria au promovat politica prieteniei între popoare și au întreprins o serie de acțiuni menite să întărească și să dezvolte relațiile româno-bulgare. Manifestații de mare amploare ale solidarității muncitorești din cele două țări au avut loc la București și Sofia în ajunul Conferinței socialiste interbalcanice din 1915. Mitingul din 22 februarie 1915, convocat de C. C. al P.M.S.D.B. al „tesneacilor”, la care a participat și un delegat al P.S.D.R., a constituit o manifestare hotărîtă a muncitorimii împotriva războiului, pentru pace între popoare. De asemenea, în cursul anului 1915 în România — la București, Galați, Ploiești, Cimpina — au avut loc numeroase adunări de protest, mitinguri, demonstrații împotriva războiului. P.S.D.R. a elaborat manifeste, a luat unele hotărîri împotriva politicii agresive.

Legăturile dintre muncitorimea română și cea bulgară nu au putut fi împiedicate de intrarea celor două țări în război. Partidele socialiste din cele două țări au continuat să se intereseze îndeaproape și să se informeze reciproc asupra rezultatelor luptei duse împotriva războiului. Presa revoluționară din Bulgaria și România a publicat o serie de articole privitoare la situația mișcării muncitorești din ambele țări.

Lucrarea se încheie cu o prezentare a relațiilor de colaborare, prietenie și ajutor reciproc statornicite între cele două țări după eliberarea lor de sub jugul fascist, cit și a contribuției active pe care o dau pentru întărirea continuă a unității mișcării muncitorești internaționale și consolidarea păcii.

Deși de o întindere redusă, lucrarea ar fi trebuit totuși să fixeze mai precis cadrul în care s-au desfășurat legăturile revoluționare dintre muncitorimea bulgară și română și să contureze aspirațiile către care tindeau cele două popoare.

M. Rusenescu

* * Nicolae Titulescu — *Discursuri*, Edit. științifică, București, 1967, 621 p. Cu un studiu introductiv și note de Robert Deutsch.

Înmănuncherea în cadrul unei culegeri a celor mai semnificative discursuri rostite de N. Titulescu în anii 1904—1939 și publicarea lor reprezintă un act salutar al istoriografiei noastre, întrucît pune la îndemina cititorilor un nou izvor de cunoaștere a realităților economice, politice, științifice și diplomatice din țara noastră. Prin publicarea acestor discursuri a fost introdus în circuitul științific și bibliografic un material documentar pe baza căruia se poate mai lesne și cu mai mult succes aprofunda o serie de probleme ale istoriei moderne și contemporane românești.

Deopotrivă de valoroase și interesante sînt atît discursurile propriu-zise cît și cuvîntările, declarațiile sau interviurile acordate diferitelor organe de presă românești și străine. Cele șaptezeci și șase de discursuri care formează conținutul volumului sînt reproduse din lucrări publicate de autor în limba română, franceză, engleză și germană, din diferite reviste și ziare apărute în țară și peste hotare, precum și din alte surse ca: „Dezbaterile adunării deputaților”, Arhivele statului etc.

Privite în ansamblu, discursurile reflectă concepția înaintată democrat-burgheză a lui Nicolae Titulescu în toate aspectele și etapele ei de dezvoltare. Astfel cititorul va întîlni în volum discursuri, cuvîntări și declarații privind activitatea didactică, politică, științifică și diplomatică a lui Nicolae Titulescu.

Poziția înaintată a lui Nicolae Titulescu în domeniul învățămîntului și instrucției școlare este oglindită în discursurile rostite la începutul carierei sale didactice, discursuri care au ca obiect reorganizarea facultăților de drept, cum trebuie înțeleasă educația juridică, principiile autorizării maritale, problema cesiunii uzufructuare în dreptul român etc. Ideea directoare care străbate aceste discursuri constă în necesitatea dezvoltării științelor

juridice și a învățămîntului din acest domeniu astfel încît ele să țină pas cu dezvoltarea socială pentru a putea să fie puse cu succes în slujba oamenilor. Lectura acestor discursuri oferă posibilitatea cunoașterii personalității complete al eminentului jurist și al omului de știință dotat cu o rară putere de analiză și cu o ascuțită pătrundere a necesității de a îmbina teoria cu practica juridică spre folosul oamenilor.

O serie de alte discursuri pun la îndemina cititorului numeroase informații referitoare la activitatea desfășurată de Nicolae Titulescu în politica internă a României. Sînt semnificative discursurile care oglindesc poziția lui N. Titulescu față de rezolvarea problemelor agrară, financiară și electorală în primele două decenii ale secolului nostru. Acest punct de vedere este amplu ilustrat în discursurile privind necesitatea reformei agrare prin exproprierea marilor latifundii și distribuirea pămîntului cu plată către țărani, în discursul consacrat reformei financiare, precum și în expunerile sale cuprinzătoare asupra modificării Constituției în vederea adoptării unei reforme electorale care să admită participarea unui număr cît mai mare de cetățeni la viața publică. Elementele progresiste pe care le conțin aceste discursuri conturează atitudinea autorului lor față de principalele probleme care stăteau pe agenda vieții politice interne românești. Ele scot în evidență adevărul că Titulescu era un adept convins al reformelor prin care urmărea să aducă înnoiri vieții sociale, politice și economice fără schimbarea relațiilor de producție capitaliste. Acordînd în economia volumului un mare spațiu discursurilor, cuvîntărilor și interviurilor privitoare la relațiile interstatale în general, autorul culegerii a căutat să reflecte adevărata pondere pe care activitatea diplomatică o reprezenta în ansamblul preocupărilor lui Titulescu după primul război mondial. Ceea ce se constată cu certitudine din discursurile consacrate activității diplomatice este faptul că N. Titulescu a situat în centrul atenției sale problema apărării păcii și independenței popoarelor prin menținerea statu-quo-ului teritorial consemnat în tratatele de la Versailles. Pentru marele diplomat român apă-

rarea tratatelor de pace și în special menținerea statu-quo-ului teritorial constituia o axiomă, o adevărată dogmă a cărei încălcare atrăgea după sine declanșuirea războiului. Mai presus de orice, N. Titulescu punea în centrul muncii sale necesitatea menținerii suveranității naționale și integrității teritoriale a României.

Într-unul din discursurile incluse în volum se subliniază că această linie de orientare a politicii externe românești, „izvorînd din poruncile unității noastre naționale, are ca scop principal păstrarea ei, iar ca metodă constantă de lucru coordonarea progresivă a acțiunii noastre cu aceea a statelor cu interes comun”. Din aceste discursuri pot fi deduse elemente care servesc la definirea personalității și concepției marelui diplomat. Din conținutul lor apare pregnant patriotismul fierbinte manifestat și afirmat magistral de Titulescu, umanitarismul și spiritul pacifist de care era animat.

Prezența laturilor esențiale ale activității diplomatice a lui N. Titulescu în volumul de față este asigurată prin grija cu care R. Deutsch a selectat riguros și a prelucrat critic discursurile cele mai concludente. Ordinea în care sînt prezentate discursurile în volum permit cititorului să-și facă o imagine clară asupra direcțiilor de dezvoltare ale concepției diplomatice a lui Titulescu. Pentru întregirea acestei imagini autorul culegerii a însoțit fiecare discurs de adnotări în care sînt fixate în spirit critic unele laturi ale problemelor abordate și în același timp sînt redată o serie de date privind momentul politic în care a apărut discursul, ca și semnificația punctului de vedere adoptat de Titulescu în acel moment.

Studiul introductiv în care autorul analizează conținutul de idei al volumului, subliniind linia de orientare a politicii externe românești între cele două războaie mondiale, contribuie în bună măsură la înțelegerea esenței discursurilor. Astfel textele care formează obiectul antologiei aduc un aport prețios la valorificarea moștenirii cultural-științifice lăsată de personalități remarcabile cu idei înaintate ale vieții politice și culturale românești.

I. Gancea

ISTORIA UNIVERSALĂ

NEMES DEZSŐ, *A Bethlen — Kormány Külpolitikája 1927—1931 — ben Az „aktiv külpolitika” kifejlődése és kudarc* (Politica externă a guvernului Bethlen în 1927—1931. Dezvoltarea și eșecul „politicii externe active“), Edit. Kossuth, Budapesta, 1964, 422 p.

Politica externă „activă” spre care se orienta guvernul Bethlen la începutul anului 1927 ne apare azi, în lumina faptelor, dar și în aceea a documentelor oficiale, ca o politică externă agresivă. „Politica externă activă” a guvernului Bethlen constă în esență în adoptarea unei politici externe caracterizată prin ofensivă. Cercurile bethleniste și-au supraestimat însă mult posibilitățile; în realitate, pas cu pas, guvernul Bethlen a fost constrins să treacă pe poziții defensive.

„Politica externă activă” a lui Bethlen își are antecedentele în politica externă a cercurilor dominante horthyste, care chiar din primele săptămâni după ce au pus mâna pe putere și-au propus planuri de agresiune aventuriste. Aceste cercuri sperau să se poată angrena într-un război antisovietic al puterilor antante. Politica revanșardă agresivă a cercurilor horthyste a stîrnit opoziția crescîndă a statelor vecine cu Ungaria. În conștiință, Cehoslovacia, România și Iugoslavia înființară în 1921 Mica Antantă, alianță politică tripartită dunăreană care a devenit și o alianță militară.

Principiile fundamentale ale politicii externe, din această perioadă, a guvernului Bethlen sînt, după părerea autorului, următoarele: 1. Ungaria este aliatul oricărei mari puteri sau oricărei grupări de puteri care se decide să ducă un război antisovietic. În temeiul unui asemenea considerent cercurile guvernante maghiare pretind ca puterile occidentale victorioase să manifeste simpatie și clemență față de Ungaria învinsă, care este aliatul lor cel mai de încredere din bazinul dunărean în cazul unui viitor război antisovietic. 2. Ungaria să fie popularizată ca rea-

zimu sigur al „ordinii” în Europa Centrală față de pericolul revoluției socialiste. Cu atît mai mult este de dorit ca puterile occidentale să menajeze și să ajute guvernul maghiar. 3. Se depun străduințe în direcția cointeresării în viața economică a Ungariei a grupurilor financiare din țările occidentale cu rol conducător, precum și a celor mai influenți dintre industriașii acestora; în acest scop Ungaria le va asigura acestora și condiții corespunzătoare comerciale. Guvernul maghiar spera să obțină în felul acesta sprijinul guvernelor occidentale în realizarea unui împrumut extern pentru stat și pentru cercurile maghiare interesate în afaceri; guvernul maghiar spera, de asemenea, să obțină ușurarea sarcinilor impuse ei prin tratatul de la Trianon.

Firește, aceste principii fundamentale ale politicii externe a guvernului Bethlen aveau ca scop să se ajungă la o situație care să-i permită o trecere la politica externă cu caracter agresiv, și apoi chiar și la o acțiune militară.

Obiectivul principal, manifestat fățiș, al politicii externe a unei părți a claselor dominante maghiare este anexarea teritoriilor pierdute. Cercurile guvernante sperau să poată reinstala domnia latifundiilor maghiari în Slovacia, Ucraina Subcarpatică, Transilvania, Banat, Bacica de Sud, Croația Slavonia precum și în Brugenlandul Austriei. Conducătorii Ungariei horthyste propagau acest plan al lor atît în discursurile rostite în parlament sau în alte ocazii, cît și prin declarații făcute la club sau prin presă și radio, în cadrul diferitelor organizații naționaliste, în școli, în biserici, precum și pe multe alte căi. Lozincă principală, permanent accentuată, a propagandei revanșarde era așa-numita „Nagy-Magyarország” (Ungaria Mare), sau „Szent István -i Magyarország” (Ungaria Sfîntului Ștefan). Politica externă a guvernului Bethlen a găsit sprijinul unor forțe interne, printre care rolul principal îl aveau bancherii, marii industriași și latifundiarii.

În bazinul dunărean „politica externă activă” a guvernului Bethlen a întîmpinat

Însă opoziția hotărâtă a Micii Antante, solidară în hotărîrea de a menține status-quo-ul dunărean. În aceste condiții activitatea politicii externe bethleniste a avut ca rezultat întărirea cooperării între statele Micii Antante. Ele sînt ajutate — la acea dată — în politica lor de menținere status-quo-ului dunărean în primul rînd de Franța, dar și de politica oficială engleză.

Scopul principal urmărit de politica externă horthystă — descompunerea Micii Antante — juca un rol esențial și în eforturile de politică externă italiene. Prietenia grupării politice a Micii Antante față de Franța constituia o piedică serioasă în calea imperialismului italian, care nu pătrundea decît cu greu în Balcani și în bazinul dunărean. Dar, în timp ce la început Bethlen încerca să slăbească și apoi să destrame Mica Antantă prin neutralizarea Iugoslaviei, Mussolini dorea să obțină, tot prin slăbirea și destrămarea Micii Antante, încercuirea și cucerirea Iugoslaviei.

În privința României, Mussolini nu promite decît sprijin diplomatic, dar a cărui eficacitate ar fi depins de atitudinea Poloniei.

Conferința din mai 1927, de la Joachimsthal (Cehoslovacia), a Micii Înțelegeri a stabilit — arată Nemes Dezső — menținerea cooperării politice și militare a celor trei state, dar în noile condiții — nu numai față de Ungaria, ci ca o consecință a convenției italo maghiare — și față de Italia. Comunicatul de la Joachimsthal al Micii Antante respingea încercările Italiei de a izola Iugoslavia și de a o desprinde de Mica Înțelegere, precum și încercările de a destrăma frontul comun al celor trei state împotriva Ungariei.

Partidul Comunist din Ungaria era singurul partid maghiar care, corespunzător cu situația reală, califica convenția italo-maghiară ca un act al politicii externe aventuriste orientată spre țeluri războinice a guvernului Bethlen. Partidul Comunist din Ungaria a luptat împotriva unor asemenea tendințe imperialiste.

Convenția de prietenie italo-maghiară a fost urmată de demersuri în direcția unei cooperări militare, care aveau ca scop, în primul rînd, o mai rapidă înarmare a armatei

maghiare. Întregirea, în această direcție, a convenției a făcut necesare noi tratative. În primele zile ale lunii aprilie 1928, Bethlen s-a întîlnit, în acest scop, cu Mussolini la Milano. Bethlen i-a propus lui Mussolini, între altele, o acțiune comună avînd ca obiectiv desprinderea României din Mica Înțelegere, ca urmare unei politici de apropiere pe care s-o ducă Ungaria cu sprijinul Italiei, în vederea unei eventuale convenții de neutralitate între Ungaria și România. Mussolini a aprobat acest proiect al lui Bethlen cu privire la România; el a aprobat de asemenea și proiectul sprijinirii prin intermediul lui Bethlen a Heimwehr-ului austriac, în vederea preluării de către acesta a puterii în Austria printr-un puci.

În continuare lucrarea se ocupă de propaganda revanșardă a guvernului Bethlen și de acțiunea lordului Rothermere. Prin articolul său publicat la 21 iunie 1927 în „Daily Mail”, lordul Rothermere a ridicat problema revizuirii tratatului de pace de la Trianon. În luna august 1927, Rothermere și-a îndreptat atacurile în primul rînd împotriva Cehoslovaciei.

Gazeta comunistă maghiară „Uj Március” (Noul Martie), care apărea la Viena cu ajutorul Partidului Comunist Austriac, a arătat limpede că interesul cercurilor reacționare engleze pentru problemele revizioniste ale Ungariei s-a produs din momentul în care se căutau în Europa Centrală și în Europa de sud-est aliați și susținători, gata la orice, împotriva Uniunii Sovietice.

În raporturile guvernului maghiar cu România problema dominantă era problema unor pretenții teritoriale, dorința recuceririi Transilvaniei. Pe primul plan al preocupărilor se afla problema despăgubirilor cerute de latifundiarii cetățeni ai statului maghiar pentru proprietățile lor din Transilvania, expropriate de statul român. Problema „optanților” a constituit o piedică principală în apropierea maghiaro-română cît timp politica maghiară a fost sub influența cercurilor revanșarde ale latifundiilor.

Pe drept cuvînt Nemes Dezső, autorul lucrării, califică politica externă „activă” a guvernului Bethlen drept o politică aventu-

ristă, agresivă, revanșardă față de țările vecine. Prin această politică, Ungaria horthlystă se pregătea pentru un război revizionist participând eventual și la un război european antisovietic. Situându-se pe asemenea poziții, guvernul Bethlen n-a făcut decît să pregătească terenul pentru catastrofa suferită de Ungaria un deceniu mai tîrziu.

Octavian Neamțu

MIHAIL ARNAUDOV, *Българското книжовно дружество в Браила* (Societatea literară bulgară de la Brăila), Edit. Academiei bulgare de științe, Sofia, 1966, 396 p.

Lucrarea cuprinde patru capitole și anume : I. Diferite inițiative pentru înființarea de societăți științifice și literare ; II. Înființarea Societății literare bulgare ; III. Activitatea acestei societăți între 1869—1872 ; IV. „Publicația periodică” („Periodičesko Spisanie”) și activitatea acesteia de la 1872 la 1874.

Se știe că actuala Academie bulgară își are originea în modesta Societate literară bulgară, înființată în toamna anului 1869 la Brăila. După cum arată autorul, chiar în primul capitol, această Societate s-a născut nu numai din necesitățile culturale ale bulgarilor — atît ale celor de sub stăpînirea otomană, cit și ale celor din emigrație —, ci și dintr-un complex de împrejurări și idei înaintate, care se cereau realizate, și sub această formă, la popoarele din Balcani. În legătură cu ideea înființării de asociații și societăți culturale, ca mijloace pentru difuzarea ideilor noi și pentru instruirea colectivităților naționale, Arnaudov face, în primul capitol, o scurtă incursiune în istoria acestor organizații la popoarele occidentale, pentru a sublinia, în continuare, rolul pe care aceste instituții l-au jucat în mișcarea de redescoperire națională a popoarelor slave din Imperiul habsburgic, cehi, slovaci, sîrbo-croaiți. Prezentată în contextul acestor idei de largă circulație continentală, mai cu seamă în prima jumătate a sec. al XIX-lea, înființarea

Societății literare bulgare de la Brăila poartă inițial pecetea influenței, pe care două centre de cultură slavă, Praga și Moscova, au exercitat-o asupra intelectualității bulgare, aflată în emigrație. Credem însă că, în aceeași măsură, noua inițiativă, realizată în mediul culturii românești, a avut ca model — deși autorul nu spune acest lucru — și Societatea literară academică română, înființată în 1867 la București.

În toamna anului 1867 — deci pe cînd Gheorghe S. Rakovski se afla bolnav la București — are loc la Praga o întîlnire între Vasil Stoianov, student la Universitatea Carol al IV-lea și Marin Drinov, licențiat al Universității din Moscova — întîlnire în timpul căreia s-a pus la cale înființarea unei societăți literare bulgare, care să unească laolaltă, mai ales, pe intelectualii bulgari din emigrație. Tot atunci s-a hotărît și publicarea unui periodic, ca organ al Societății, precum și editarea unor studii și monografii științifice, menite să cerceteze cele mai importante probleme privitoare la limba și istoria poporului bulgar.

Deși încă tînr, Vasil Stoian aducea la această colaborare unele din ideile mișcării literare și democratice, atît de puternică la data aceea în țările cehe, iar Drinov trecuse prin școala revoluționarilor ruși din anii 60'. Din această revîbinare de idei urma să se plămădească hotărîrea nestrămutată de a da viață planurilor făurite în orașul de pe malurile Vltavei. Înarmat cu un proiect de statut al noii societăți, care avea să se numească „Chiril și Metodi”, Stoianov vizitează în primăvara anului 1868 România spre a cîștiga de partea lui pe fruntașii emigrației bulgare din orașele dunărene. Pentru a traduce în faptă cele stabilite la Praga, era nevoie de bani. De aceea, Stoianov căută să ia contact îndeosebi cu bulgarii înstăriți din România.

Autorul arată simpatia cu care Stoianov e primit în anumite cercuri bulgărești ; însă proiectul lui trezește animozități, mai ales din partea așa-zisului grup „al bătrînilor” — în frunte cu bancherul Hristo Georgiev, episcopul Panaret Rașev ș. a. Spiritul în care era redactat statutul, ca și viitoarea conducere a Societății au format obiectul unor

îndelungate discuții care, pînă la urmă, au dus la un conflict între cele două tabere — de o parte „bătrîni” grupați în jurul „Societății filantropice” din București, iar de cealaltă parte, grupul tinerilor cu tendințe democratice și revoluționare, secundați de „Societatea bulgară” de la Odesa. Partida tinerilor, condusă de Hristo Botev, D. Velikin și L. Karavelov, a ieșit învingătoare. S-a hotărît ca Societatea să fie o instituție complet independentă, fără nici un patronaj și cu sediul la Brăila, iar nu la București, cum se proiectase inițial.

În sfîrșit, la 1 octombrie 1869, Societatea literară bulgară a început să funcționeze, fiind condusă de un comitet alcătuit din 5 persoane și trei membri activi. Anul următor, apărea prima fascicolă din „Publicația periodică”, al cărei articol de fond trasa obiectivele și sarcinile de viitor ale societății. Înainte de toate, ea trebuia să devină centrul forțelor intelectuale ale bulgarilor și să se „transforme cu vremea într-o adevărată Academie bulgară de științe” — așa după cum s-a și întîmplat.

În continuare, Arnaudov arată tot zburciumul și lipsurile materiale din siml societății. Rînd pe rînd, negustorii bulgari, care la început făgăduiseră contribuții bănești substanțiale, nu și-au mai onorat promisiunile, iar grupul tinerilor revoluționari acuzau conducerea Societății, și în special pe Vasil Stoianov, care cumula funcțiile de secretar și redactor, că ancorase în apele curentului evoluționist moderat, care pleda pentru realizarea unui compromis cu Poarta. Karavelov, Hristo Botev și Levski urmau, eu consecvență, la această dată, linia revoluționară a mișcării de eliberare, care preconiza mai întii înlăturarea condițiilor politice și sociale grele în care trăia poporul bulgar, și numai după aceea să se treacă la o adevărată activitate culturală, într-un regim de completă libertate. Atacată, deci, din toate părțile și lipsită de mijloace pecuniare, Societatea nu și-a putut îndeplini cu succes programul inițial. Cîțva timp a fost lăsată în uitare.

În ceea ce privește activitatea publicistică, care formează obiectul capitolului al IV-lea, autorul ne informează că pînă în

1876, adică timp de 8 ani, au apărut abia 12 fascicole din „Publicația periodică”. Materialele incluse în acest periodic reprezintă partea cea mai importantă, din punct de vedere științific, ce s-a putut publica pînă la răscoala din aprilie 1876. După această dată, Societatea literară bulgară de la Brăila își suspendă activitatea. Peste doi ani, la 28 XI 1878, se hotăra definitiv strămutarea ei în Bulgaria.

Monografia lui Mihail Arnaudov este cea mai completă lucrare despre istoria acestei Societăți. Tipărită în condiții tehnice admirabile, lucrarea constituie, în același timp, și o remarcabilă contribuție la studiul relațiilor româno-bulgare din a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Tr. Ionescu Nișcov

ZDZ. SPIERALSKI, *Po kłesce bukowińskiej 1197 roku. Pierwsze najazdy Turków na Polskę* (După infringerea din bucovine din anul 1497. Primele năvăliri ale turcilor în Polonia), în „Studia i materiały do historii wojskowości”, Varșovia, tom. IX, partea II, 1963, p. 45—58.

În acest studiu se arată că polonii au urmărit prin expediția lor din 1497 în Moldova să ia de la turci Chilia și Cetatea Albă și să subordoneze Moldova Poloniei. După autor, Ștefan cel Mare, deși vasal al regelui, era de fapt un stăpînitor independent, iar pentru aspirațiile polone la Marea Neagră, un stăpînitor greu de suportat. De aici proiectul polon de a-l înlocui cu Sigismund, fratele regelui. În Polonia însă nu s-a apreciat la justa ei valoare politica lui Ștefan. Cercurile conducătoare poloneze s-au încrezut în propriile lor forțe, n-au pregătit din punct de vedere diplomatic expediția și au ales momentul cel mai nepotrivit. Regele n-a cîștigat pentru planurile sale nici pe fratele său, regele Ungariei, care s-a opus expediției și înlăturării lui Ștefan, aceasta datorită îndelungatei rivalității polono-maghiare pentru influență în Moldova. El a putut conta numai

pe ajutorul celui alt frate al său, marele duce al Lituaniei. În schimb, Ștefan s-a bazat pe o vastă coaliție antipolonă. Sub aceste auspicii, continuă autorul, expediția lui Albert n-avea nici o șansă de reușită: îndreptată împotriva Moldovei, și nu împotriva Turciei, ea a fost sortită din capul locului eșecului. Într-adevăr, armata polonă, care a asediat fără succes cetatea Sucevei, a găsit în fața ei nu numai pe moldovenii, ci și pe turcii, cu românii din Țara Românească și cu tătarii, ba chiar și pe unguri. După armistițiul încheiat, armata polonă a luat calea întoarcerii, dar a fost bătută în Codrii Cosminului. Regele n-a primit ajutorul Lituaniei, datorită intervenției hotărâte a Moscovei, aliata lui Ștefan. Cu această ocazie, autorul combate teza mai veche, formulată de O. Górka, după care nici Ștefan și nici armata sa n-au luat parte la luptă. Dacă el admite totuși ca foarte probabilă absența lui Ștefan de pe câmpul de bătaie și aceasta din cauza bătrâneții și bolii sale de picioare, în schimb afirmă că oastea moldoveană a luat cu siguranță parte nu numai la luptă, ci și la urmărirea învinșilor. Într-adevăr, continuă autorul, pe urma armatei polone înfrinte au pornit, în noiembrie 1497, trupele victorioase ale coaliției, prădând ținuturile rutene pînă la Halici. Cu această ocazie, autorul arată, pe bună dreptate, că nu poate fi vorba de ocuparea atunci a întregii Pocuții, după cum afirmaseră la timpul său unii istorici români.

Dar consecința imediată și cea mai gravă a înfringerii polonilor în Moldova au fost năvălirile turcilor asupra Poloniei. Se descrie prima lor expediție întreprinsă în luna mai 1498 de Bali-bei Malcoci-oglu și conjugată cu năvălirea în același timp a tătarilor. La armata turcească s-au atașat, după autor, cete necontrolate de moldoveni și munteni. Găsind Polonia lipsită de apărare, turcii au prădat nestingheriți voievodatul Rusiei de la Liov la Przemysł și Sanok, iar tătarii întinderi mari din Podolia și Volinia.

Autorul afirmă că la aceste năvăliri n-a luat parte în mod deschis Moldova și că opinia istoricilor poloni și români, după care promotorul lor a fost Ștefan cel Mare, este falsă. După autor, Ștefan a dat în tăcere mină

liberă lui Boldur să urmărească pe poloni după luptă și a ajutat apoi turcilor și tătarilor în incursiunile lor asupra Poloniei, dar toate acestea le-a făcut în așa fel, încît să nu dea regelui motiv să-l acuze că a călcat armistițiul încheiat sub zidurile Sucevei. Aceasta pentru motivul că în spiritul aceluiași armistițiu urmau să fie duse, prin intermediul Ungariei, tratative de pe urma cărora Ștefan se aștepta la încorporarea Pocuției la Moldova. În concluzie, autorul afirmă că nu este adevărat că în iunie—iulie 1498 a avut loc o incursiune personală a lui Ștefan în Podolia și Rusia Roșie. El nu dă așadar crezare cronicilor de la Bistrița și Putna și nici cronicii moldopolone, după care moldovenii sub Ștefan au năvălit și pustiit Polonia pînă la Liov și Przemysł. Autorul arată că avem de-a face cu o grupă de cronici de atmosferă antipolonă, iar că întâmplările relatate în ele sînt legate de năvălirile turco-tătare. El nu dă crezare nici cronicii lui Ureche, care, după cum se știe, numai de simțăminte antipolone nu poate fi învinuită. Autorul își mai bazază teza pe faptul că nici un izvor polon nu amintește de vreo incursiune moldovenească în Polonia.

După noi, problema nu este atît de simplă. În primul rînd, nu se poate trece atît de ușor cu vederea peste relatările unei întregi serii de cronici vechi moldovenești, inclusiv cronică lui Ureche, care, toate, dau amănunte asupra incursiunii lui Ștefan în Polonia. Nu se poate trece apoi atît de ușor cu vederea nici peste tradiția păstrată pînă tîrziu în Polonia în legătură cu această năvălire. Ca dovadă, o frescă din biserica franciscanilor din Przemysł, datînd din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, înfățișează pînă astăzi scena martirizării, la 20 iulie 1498, a unor călugări în piața orașului de oamenii lui Ștefan¹. Nici așa-zisa grijă a lui Ștefan pentru respectarea armistițiului nu ne convinge, și aceasta pentru simplul motiv că cea mai flagrantă violare a acestui armistițiu au constituit-o doar atacul moldovenilor și în-

¹ K. Wolski, *Przemysł i okolice* (Przemysł-u și împrejurările), Przemysł, 1957, p. 69.

fringerea polonilor la Cosmin. După această bătălie se mai putea oare pune problema respectării vreunui armistițiu încheiat înaintea ei? În sfârșit, tăcerea izvoarelor polone în legătură cu incursiunea lui Ștefan nu constituie o dovadă „ex silentio” de neexistența acestei incursiuni. O anumită îndoielă asupra acțiunii lui Ștefan ne-o poate provoca totuși itinerariul aproape identic al năvălirii moldovene și al celei turcești. Locurile atinse, după autor, de turci sînt în cea mai mare parte aceleași, pe care, după Ureche, le-a lovit Ștefan. Izvoarele narrative moldovene dau în plus trei orașe pustiite numai de Ștefan (Trembowla, Podhajce și Buczacz). Să fi luat oare Ștefan același drum pe care-l pustiiseră numai cu o lună mai înainte turcii?

Problema incursiunii lui Ștefan în Polonia din anul 1498 rămîne deci deschisă.

În continuare, autorul se ocupă de tactica regelui polon și de cea a domnului moldovean în activitățile lor diplomatice pentru încheierea păcii. Tergiversarea începerii discuțiilor de către partea polonă a făcut pe Ștefan să-și îmbunătățească relațiile cu Polonia, conținînd în același timp pe sprijinul diplomatic al Ungariei. Această schimbare de tactică și-a găsit, după autor, reflexia în prevenirea de către Ștefan a polonilor, probabil prin intermediul ungarilor, de noua incursiune turcească ce se pregătea și care a avut loc la sfârșitul lui noiembrie același an. La întoarcere, cei scăpați vii de gerurile iernii au fost nimiciți de moldoveni (5 ianuarie 1499). Prin acest atac, ca și prin prevenirea polonilor

de incursiunea turcească, autorul crede că Ștefan a căutat să demonstreze Poloniei și Ungariei, care încheiaseră încă la 12 iulie 1498 o alianță împotriva Turciei, că este gata să adere la ea. S-a ajuns astfel la tratativele de pace cu polonii, care au avut loc, prin intermediul ungarilor, la Cracovia în primăvara anului 1499 și care au dus la încheierea, la 15 aprilie același an, a unui tratat polono-maghiar și a unui tratat de pace moldo-polon, ratificat de Ștefan în iulie 1499. Autorul arată că deși în tratat nu se amintește nimic de Pocuția, totuși problema a fost ridicată în cursul tratativelor. Cu această ocazie, autorul combate, pe drept cuvînt, pe istoricii români care au considerat că în acea vreme numita provincie se găsea deja în stăpînirea lui Ștefan. După autor, faptul că problema Pocuției n-a fost menționată în tratat se explică prin intransigența părții polone la tratative. Sub acest aspect, conchide autorul, se poate vorbi de o înfrîngere diplomatică a lui Ștefan, care n-a reușit să exploateze pînă la capăt înfrîngerea polonă de la Cosmin. Se poate, mai spune autorul, ca atitudinea mediatorilor maghiari în problema Pocuției să nu fi fost atît de hotărîtă pe cît se așteptase domnul moldovean, care se bucura de un puternic sprijin în cercurile influente ale magnașilor maghiari și care recunoștea mai departe suzeranitatea Ungariei asupra țării sale. Aceasta fiind situația, Ștefan a rezolvat singur problema, ocupînd în toamna anului 1502 Pocuția.

I. Corfus

BYZANTINOBULGARICA, II, Édition de l'Académie Bulgare des Sciences, Sofia, 1966, 396 p.

Acest al doilea volum al culegerii *Byzantinobulgarica*, editat de Institutul de istorie și Academia Bulgară de Științe, cuprinde 12 articole, 12 comunicări și o amplă bibliografie referitoare la principalele lucrări de bizantinologie și de istorie medie bulgare apărute în

anii 1962—1964. Comitetul de redacție, condus de profesorul D. Anghelov, a obținut pentru acest volum și colaborarea următorilor cercetători străini: E. Frances și P. Ș. Năsturel din țara noastră, K. Treu din Republica Democrată Germană, V. Švoboda din Republica Populară Polonă, I. N. Ștapov, A. P. Kajdan, B. A. Dîbo și B. A. Kucikin din Uniunea Sovietică, B. Nichols din Marea Britanie. Împreună cu ale acestora, cercetările bizantinistilor și medievistilor bulgari pun în

lumină valoroase materiale documentare și oferă interpretări noi. Le relevăm în ordinea lor din volum.

În articolul *Orașul bizantin și moneda în secolele VII—VIII*, E. Frances susține că economia urbană bizantină a fost lovită de o criză puternică în perioada respectivă, orașele din Peninsula Balcanică și din Asia Mică dispărând sau devenind așezări rurale. Aceasta a fost și teza lui A. P. Kajdan, pe care a criticat-o G. Ostrogorski. Noile argumente ce se aduc pot orienta cercetările într-o nouă direcție. Este vorba de lupta dusă împotriva orașelor de marii proprietari rurali și de funcționarii imperiali din provincii.

Volumul cuprinde apoi articolul lui V. Gjuselev, *Relațiile dintre bulgari și franci în prima jumătate a sec. al IX-lea* (p. 15—39), conchizând că dezvoltarea statului bulgar a barat calea expansiunii statului francilor în Peninsula Balcanică.

Trei importante articole sînt consacrate relațiilor bisericești bizantino-bulgare. Studiind *Politica externă a Bulgariei la mijlocul sec. al IX-lea și convertirea bulgarilor*, P. Petrov examinează evenimentul creștinării bulgarilor în lumina luptei politice dintre Roma și Bizanț pentru atragerea acestui popor în orbita influențelor lor. După convertirea bulgarilor în anul 864, patriarhia constantinopolitană a insistat ca aceștia să utilizeze în biserica lor limba greacă, invocînd tradiția potrivit căreia numai ebraica, greaca și latina erau considerate limbi sacre. Acest aspect al relațiilor bisericești bizantino-bulgare este examinat de către K. M. Kujev în articolul *Cu privire la istoria „Doctrinei celor trei limbi”* (p. 53—65). Relațiile bisericești bizantino-bulgare sînt studiate și de istoricul polonez V. Swoboda în articolul *Originea organizării bisericii din Bulgaria și raporturile acesteia cu patriarhia din Constantinopol*.

Considerînd că vechii slavi meridionali au avut cronici proprii, B. St. Anghelov argumentează, în articolul *Letopisețul prescurtat din Zbornicul lui Simeon de la 1073* ipoteza existenței unei cronici bulgare din anii 912—919; o asemenea cronică a putut fi utilizată și de Mihail Moxa la 1620 în Țara Românească. De o importanță deosebită pen-

tru studiul istoriei medievale este articolul semnat de P. Tivčev și G. Cankova-Petkova despre *Relațiile feudale în teritoriile bulgare sub dominația bizantină la finele sec. al XI-lea și în prima jumătate a sec. al XII-lea*. Se relevă creșterea rentei în bani, extinderea aservirii țăranilor și agravarea asupririi fiscale. Apreciate ca materiale documentare utile pentru cercetările istorice, sînt examinate apoi, de istoricul german Kurt Treu, *Insemnările grecești ale unor scriitori ca izvor referitor la relațiile politice, sociale și culturale din epoca lor*.

Studiind *Problema ceremonialelor de încoronare și îmbrăcămîntea ceremonială a suveranilor bizantini și bulgari în evul mediu*, I. Goșev utilizează informații documentare și miniaturi nepuse în lumină de cercetătorii anteriori. Profesorul D. Anghelov examinează conținutul cronicii lui Wawrin în articolul *Un izvor puțin utilizat privitor la istoria Bulgariei din sec. al XV-lea* (p. 169—179), folosind și ediția publicată de N. Iorga în 1927. În articolul *Despre soarta Tîrnovei, capitala bulgară din evul mediu, după ocuparea ei de otomani* (p. 181—198), B. A. Țvetkova pune în lumină informațiile unor izvoare istorice recent descoperite. Se arată că sub dominația turcească populația bulgară din Tîrnovo, organizată pe baze religioase și etnice, a desfășurat o importantă activitate economică în domeniul meșteșugurilor. Studiind *Experiiența politică sud-slavă în scrierile ideologilor ruși din sec. al XV-lea* (p. 199—214), istoricul sovietic I. N. Stapov relevă unele influențe bizantine primite prin filiera sud-slavă în gîndirea societății medievale rusești.

În partea a doua, subintitulată *Comunicări științifice și publicații*, volumul cuprinde scurte expuneri, bazate și acestea pe mărturii documentare. În comunicarea *Cîteva cuvinte cu privire la expresia „torna, frate” din cronicile lui Teofilact și Teofan* (p. 217—222), P. Ș. Năsturel reexaminează pe baza unor noi facsimile ale textelor bizantine problema sensurilor atribuite expresiei respective, considerată vestigiu din secolele VI—VII al limbii populației romanizate din Balcani. Cercetînd *Particularitățile circulației monedelor bizantine din secolele VI—VII pe litoralul*

apusean al Mării Negre (p. 223—227), I. Jurukova explică raritatea monedelor bizantine descoperite pe teritoriul Bulgariei prin stabilirea slavilor și protobulgarilor pe acest teritoriu începând din sec. al VI-lea.

Studiind *Listele căpeteniilor protobulgarilor* (p. 229—236), istoricul englez B. Nichols reexaminează ipotezele unor savanți cu privire la cronologia șefilor bulgari din sec. al VII-lea, propunând o interpretare proprie pentru „calcularea anilor de la facerea lumii”. În comunicarea *Pătrunderea țarului bulgar Samuel în regiunile Greciei propriu-zise* (p. 237—239), V. Tăpkova-Zaimova interpretează conținutul unei scrisori redactate „probabil pe la 975”, relevând faptul că anumite revolte locale, îndreptate împotriva stăpînirii feudale bizantine, au înlesnit țarului bulgar expediția sa în regiunile grecești ale Imperiului bizantin. Întemeindu-se pe unele recente cercetări arheologice, St. Bojagiev învederează aspecte ale arhitecturii medievale bulgare, în studiul *Biserica satului Vinica — în lumina noilor date* (p. 241—265). Examinând o inscripție greacă descoperită cu prilejul noilor săpături arheologice, V. Velkov relevă un aspect al relațiilor bulgaro-bizantine în comunicarea sa *Cu privire la istoria Mesembriei în sec. al XI-lea* (p. 267—273).

Bizantinistul sovietic A. P. Kajdan semnalează *Noi materiale referitoare la bogomilii din Bizanț în sec. al XII-lea* (p. 275—277), iar slavisti sovietici B. A. Dibo și B. A. Kucikin studiază *Un text bulgar inclus într-un minei rusesc din sec. al XVI-lea* (p. 279—301). Cercetînd *Paternalitatea scrierii „Viața lui Ștefan Decianski”* (p. 303—328), K. Mecev conchide că cea de-a doua redacție a acestei scrieri este într-adevăr opera lui Grigore Țambiac de la începutul sec. al XV-lea. Într-o expunere privind *Toponimia și demografia litoralului de sud-est al Dobrogei în secolele VI—VII* (p. 323—328), P. Koledarov analizează semnificațiile denumirii „Cavarna” în legătură cu o așezare protobulgară în această localitate. După o expunere semnată de T. Gherasimov despre *Hiperperii Anei de Savoia și ai lui Ioan al V-lea Paleologul* (p. 329—335), volumul mai cuprinde comunicarea lui

M. Văglenov referitoare la mențiunile privind *Bulgariei în scrierile lui Voltaire* (p. 337—353).

Cu acest al doilea volum, culegerea *Byzantinobulgarica* se situează în rindul publicațiilor destinate să promoveze cercetările științifice în acest domeniu special al istoriei universale, care este bizantinologia. Unii colaboratori îmbogățesc documentarea istorică prin noi date arheologice, alții utilizează izvoare recent descoperite în arhive. Se studiază probleme de istorie economică, socială și politică din punctul de vedere al relațiilor bizantino-bulgare. Nu se acordă însă aceeași atenție și istoriei culturii și nu se învederează aspectele pozitive ale răspîndirii culturii bizantine în teritoriile bulgare. Asemenea preocupări își vor găsi locul, desigur, în volumele viitoare ale acestei culegeri. Publicația este consistentă și reflectă progresul real al bizantinologiei bulgare contemporane.

Gh. Cron!

H. KÖPSTEIN, *Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz*, Akademie-Verlag, Berlin, 1966, 137 p.

Problema sclavajului în Bizanțul tirziu nu a făcut obiectul nici unei cercetări mai întinse pînă astăzi. Rolul redus al acestei instituții în perioada menționată, și din această cauză puținele informații cuprinse în izvoare explică lipsa unor studii speciale.

Chiar pentru Bizanț, de-a lungul întregii sale existențe, lucrările despre sclavaj sînt puțin numeroase și de dată recentă. De-abia în anul 1810, așa după cum arată autoarea în introducere, Ed. Biot într-o lucrare *De l'abolition de l'esclavage ancien en Occident* consacră sclavajului bizantin un capitol. În anul 1950 apare primul studiu mai întins despre sclavaj în Bizanț: teza de doctorat a Annei Hadjini-colaou-Marava *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin*. Lucrarea este însă destul de superficială, se mulțumește să

examineze în special textele juridice și se oprește la sec. al XII-lea. O lucrare mult mai bogată în date luate din surse variate aparține savantului englez R. Browning, publicată în „Вуз. Временник”, vol. XIV (1958). Istoricul sovietic M. J. Siuziumov s-a ocupat de asemenea într-un articol despre sclavajul în Bizanț în sec. al X-lea, scoțînd în relief rolul sclavilor, în special în producția articolelor de lux, iar A. P. Kajdan, pentru aproape aceeași perioadă, a subliniat în special tendința care apare în sursele juridice de a se acorda sclavilor drepturi juridice și favorizarea eliberării lor. Toate acestea el le atribuie luptei luate de sclavi pentru ameliorarea situației.

În primul capitol al lucrării autoarea se ocupă de terminologia folosită pentru desemnarea sclavilor. Termenul cel mai des întrebuițat era *δοῦλος*. În Bizanțul tîrziu acesta capătă însă și alte înțelesuri, ca slujbaş; de aceea în limbajul popular este înlocuit cu termenul tot mai des folosit de *σκλάβος*, care și-a păstrat numai înțelesul de sclav. Cînd a început să se folosească acest termen și cum s-a ajuns de la sensul de slav la cel de sclav sînt întrebări la care autoarea crede că nu se poate răspunde. Termenul *οἰκέτης*, care se folosește pentru partizan, vasal sau într-un loc pentru sfetnic imperial în limba cîntă se întrebuițează și în sensul antic de servitor sau sclav casnic. Cuvîntul *ἀνδράποδον* înseamnă prizonier de război vindut ca sclav, iar *ἀργυρώτης* numai sclav cumpărat.

În cercetarea izvoarelor sclaviei, autoarea se oprește în primul rînd la prizonierii de război. Există un principiu după care bizantinii nu făceau niciodată sclavi din compatrioții lor luați prizonieri în războaiele civile. Mai mult, nici pe prizonierii de război creștini luați altor popoare nu li transformau în sclavi. N. Gregoras scrie că există o lege străbună ca să se ia numai pradă materială și să nu se facă sclavi din prizonierii de aceeași credință. Numai prizonierii așa-numiți „barbari”, adică de altă credință, erau transformați în sclavi, în special prizonierii turci. Cum însă bizantinii erau rar victorioși în luptele cu turcii, numărul acestor prizonieri trebuie să fi fost destul de redus. Cu toate acestea, în războaiele cu latinii, bizantinii — din cauza urei înverșu-

nate ce le-o purtau și fiindcă erau catolici — au fost cazuri cînd unii din prizonierii latini au fost vinduți ca sclavi.

În ceea ce privește prizonierii bizantini luați de alte popoare ortodoxe, se pare că a prevalat același principiu, de a nu fi transformați în sclavi. În schimb genovezii, venețienii și catalanii au vindut de multe ori ca sclavi pe prinșii lor bizantini, iar turcii în mod constant au transformat în sclavi atît militarii cit și civilii bizantini luați în cursul diferitelor expediții.

Un alt izvor al sclaviei îl constituia pirateria. Aceasta a cunoscut o mare dezvoltare în apele răsăritene ale Mării Mediterane, din sec. al VIII-lea și pînă în sec. al X-lea și apoi din secolul al XII-lea, adică în perioadele în care Bizanțul a pierdut controlul poliției mării din cauza slăbirii flotei sale militare. Pirateria a fost exercitată de latini, musulmani și greci. Autoarea descrie o serie de acțiuni pirateresti în apele bizantine începînd din sec. al XIII-lea. Sclavii prinși în aceste acțiuni erau cumpărați și de bizantini înstăriți, însă după toate probabilitățile numai dacă erau turci. Această sursă de sclavaj a avut însă o pondere mai redusă decît prizonieratul, fiindcă Bizanțul era și mai slab pe mare decît pe uscat.

În continuare autoarea se ocupă de comerțul de sclavi. Constantinopolul a fost un important centru al comerțului de sclavi alimentat din regiunile învecinate ale Mării Mediterane și din Crimeea. Grecii transformați în sclavi, în special în urma raziilor turcești, erau vinduți de italieni, catalani și turci. Venețienii și genovezii exercitau acest comerț în coloniile lor din Marea Mediterană, Marea Neagră sau în insulele Ionice. Ei duceau apoi sclavii înspre Italia, Franța de Sud, Spania și statele mahomedane din Africa de Nord. Actele notariale genoveze înregistrează un număr de 330 de astfel de tranzacții între anii 1281—1290. Printre cauzele care duc la izbucnirea războiului dintre Genova și tătari este și comerțul de sclavi făcut de Caffa. Împăratul Bizanțului se plînge și el genovezilor că femei și copii sînt ademeniți în Pera și apoi transportați la Genova unde sînt vinduți ca sclavi. Turcii își vindeau prizonierii ca

sclavi numai pe piețe locale — lurcești, doar surplusul care nu mai putea găsi cumpărători locali era vândut italienilor. Comerțul cu sclavi cuprindea întregul bazin mediteranean. Acesta cunoaște o dezvoltare în secolele VIII—IX, punctul culminant îl atinge însă după cruciada a IV-a, cînd comerțul din Marea Mediterană cunoaște o intensificare.

În evul mediu neexistînd un sclavaj dezvoltat nu se poate vorbi nici de un comerț cu sclavi prea însemnat. Totuși în bazinul Mării Mediterane acest comerț a fost favorizat de mai mulți factori: existența unei pătri de comercianți și a unor legături de comunicații destul de active, folosirea în statele mahomedane din jurul M. Mediterane și în Imperiul bizantin a principiului că cei de altă credință pot fi transformați în sclavi și, în sfîrșit, că în aceste regiuni, cu o veche tradiție sclavagistă, existau posibilități de alimentare a comerțului cu sclavi.

Sclavii erau folosiți în special pentru îndeletniciri casnice. Îi foloseau numai casele particulare bogate, ca și așezămintele de binefacere și cele mănăstirești. Numărul lor era destul de redus, de exemplu un despot Constantin posedea un singur sclav. În producție se pare că nu existau sclavi. Actele mănăstirești din epoca tîrzie nu-i pomenesc. De asemenea, autoarea crede că nu au existat nici în meșteșuguri și nici ca muncitori în mine. Cu alte cuvinte sclavajul nu a mai dăinuit în ramurile productive cînd relațiile feudale s-au statornicit în Bizanț, rolul sclavilor a fost preluat probabil de mistoți. O necesitate economică pentru menținerea sclavajului în Bizanț nu a existat. De aceea sclavii au fost folosiți numai în ocupații periferice. Într-o mică măsură au mai fost folosiți sclavii în armată, ca să deservească trupele bizantine și ca servitori de bagaje. Prizonierii și condamnații au fost utilizați ca arcași și vîslași.

Cu toate că legăturile de comunicații comerciale între statele din bazinul Mării Mediterane erau destul de strînse, totuși formele sclaviei au avut un caracter distinct, determinat de structura economică a fiecărui stat. Una era forma în republicile italiene unde predomină comerțul și meșteșugurile și alta

în statele agricole sau războinice cum a fost cazul cu statele mahomedane.

În examinarea situației sclavilor, autoarea folosește textele juridice ale lui Harmenopulos și M. Blastares. Din păcate acestea, ca și întreaga legislație reflectă într-o mică măsură schimbările sociale intervenite în decursul vremii, deoarece prestigiul dreptului din vremea lui Justinian continua să fie puternic. Legislația bizantină a avut un caracter retrograd și a căutat să influențeze conștiința oamenilor în acest sens. Totuși, din acestea ca și din cîteva alte izvoare se desprind unele schimbări. Statul dă libertate proprietarului de sclav să-l trateze cum crede de cuviință și intervine pentru sancționare numai în caz de atentat la viața proprietarului. Sclavul nu putea întreprinde nimic împotriva stăpînului său, în afară de cazul cînd acesta comitea o crimă împotriva siguranței statului. Cu alte cuvinte, statul apără pe proprietarul de sclavi atîta timp cît acesta nu-i aduce vreun prejudiciu.

Sclavul casnic se pare că în majoritatea cazurilor avea condiții de viață mai bune decît șerbii, însă operațiile de vînzare, transportarea lor pe mare se făcea în condiții deosebit de inumane.

Despre acțiuni încheiate de luptă ale sclavilor împotriva proprietarilor lor în această perioadă nu se poate vorbi. Numărul lor redus și faptul că majoritatea erau sclavi casnici cu posibilități de organizare reduse explică această situație. Rezistența lor s-a manifestat în special prin fugă, înlesnită mult de starea imperiului și a neconținutelor războaie cu turcii. Totuși autoarea crede că în răscoala din Thesalonic, ca și în cele din alte orașe au participat și sclavii, și vede o indicație indirectă într-un text al lui D. Cydones.

În concluzie autoarea arată că sclavia în Bizanțul tîrziu este o rămășiță istorică fără nici o pondere în economia țării. La menținerea ei a contribuit atît comerțul cu sclavi, relativ activ în bazinul Mării Mediterane, cît și războaiele cu mahomedanii, în urma cărora prizonierii erau transformați în sclavi. Autoarea crede că sclavii trebuie totuși considerați ca o clasă socială aparte, deși nu s-au manifestat ca atare; ei iau parte la mișcările anti-

feudale alături de fărâniea aservită și păturile de jos din orașe.

Lipsa din izvoare a unor mențiuni despre sclavi în Bizanțul tirziu face pe autoare să rezolve majoritatea problemelor ce se pun prin deducții și ipoteze. Cu alte cuvinte, consacră unei probleme minore, și din această cauză insuficient cunoscută, un studiu mult prea amplu, care în mod firesc ridică totuși probleme greu de rezolvat în stadiul actual al cunoștințelor noastre.

E. Frances

F.-K. BUBULIDIS Φαναριωτικά κείμενα Α'. "Εμμετρα ἐπιστολαὶ Κωνσταντίνου Δράκου Σούτζου καὶ Κωνσταντίνου Καρατζά (Texte fanariote, I. Scrisori rimate ale lui Constantin Dracu Suțu și Constantin Caragea): 'Αλεξάνδρου Καλφόγλου Β' 'Ηθική στιχοურγία (Alexandru Kalfoglu, Stihuri morale), Atena, 1967, 19+54 p.

Prima fasciculă, din cadrul unei scrii de texte fanariote pe care F.-K. Bubulidis intenționează să le publice, cuprinde textul a două scrisori rimate aparținând lui Constantin Dracu Suțu și Constantin Caragea, precedate de o scurtă introducere ce se referă la viața și opera celor doi autori.

Despre viața și opera lui Constantin Dracu Suțu se cunosc puține lucruri. Fiu al lui Diamandi Dracu el are strânse legături cu Hrisant Notara și cu sprijinul acestuia, la 23 februarie 1738, devine mare logofăt. Este un om învățat, bun cunoscător al limbilor greacă, latină și arabă și posesor al unei mari biblioteci. Fiii săi sînt boicri învățați și credincioși slujitori ai domnului Grigore Ghica. Constantin Dracu Suțu este autor al „Stihurilor politice adresate domnului Ungrovlahiei, Ioan Constantin Nicolae voievod” publicate de E. Legrand în *Δακμικαὶ ἐπιμεριδες*, vol. I.

În ediția de față este publicat textul „Scrisorii lui Dracu Suțu logofătul către Constantin, mare postelnic” ce se află în codicele 66 din Biblioteca Parlamentului din Atena (f. 285—288). Dracu Suțu descrie cu amănunte drumul

său anevoios, din cauza iernii grele, spre Constantinopol, prin Bulgaria. Poetul povestește cu mult haz peripețiile prin care trece în Bulgaria. În încheiere, deși declară că așteaptă cu răbdare să-și vadă casa și familia la Constantinopol, își manifestă dorința de a se întoarce cu bine în Țara Românească.

În același Codex 66, în continuare (p. 288—289) se află „Răspunsul lui Constantin Caragea din partea postelnicului adresat lui Constantin Dracu” (106 versuri). C. Caragea (fiul lui Dimitrie Caragea și al Zamferei Rosetti, hatman și mare postelnic), îi scrie că a primit epistola sa de la Zavița și a aflat despre peripețiile sale din Bulgaria. Își manifestă dorința de a se întoarce la Constantinopol unde are casă și familia. Are cuvinte de laudă la adresa lui C. Mavroordat, domnul Țării Românești, pe care-l proclamă reprezentant al Bizanțului. În încheiere arată că a scris epistola la București, în luna ianuarie, neprecizînd anul.

F.-K. Bubulidis relevă că scrisorile publicate nu au o valoare literară, ele prezentînd interes din punct de vedere lingvistic (prezența a numeroase cuvinte străine, îndeosebi românești și turcești).

În introducerea celei de a doua fascicule, F.-K. Bubulidis prezintă pe scurt viața și opera lui Alex. Kalfoglu, cunoscut și sub numele de Bizantios. Din puținele date biografice ce se cunosc, reținem că Alexandru Kalfoglu Bizantios a trăit în țările dunărene și că în 1789 era mare comis al Țării Românești. Se pare că ar fi fost și prieten cu Rigas.

Cunoscut ca autor a două poeme lirice (dintre care unul este închinat domnului N. P. Mavrogheni), Kalfoglu se impune în literatura neogreacă prin „Stihuri morale” (1492 versuri). Un fragment al poemci este copiat de P. P. Naum la Viena și este editat de G. P. Kremos în 1870. Se cunosc două manuscrise: unul purtînd însemnarea „editată la Paris în 1822” și se găsește într-o bibliotecă particulară din Constantinopol, și celălalt se află în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, sub numărul 920.

Textul publicat în lucrarea de față de F.-K. Bubulidis are la bază ms. din Constantinopol (K), ms. din Biblioteca Academiei Re-

publicii Socialiste România (B) și fragmentul publicat de G. P. Kremos.

În prolog Alex. Kalfoglu arată scopul în care a scris acest poem-scrisoare, pentru a îndruma pe nepotul său, care se afla în Țara Românească. După ce vorbește despre bogățiile Țării Românești, unde străinii pot găsi hrană din belșug, poetul își îndeamnă nepotul să învețe, să se instruiască, dar mai ales să fie foarte atent atunci când leagă prietenii, deoarece, ca și la Constantinopol, prietenii adevărați sînt foarte puțini. Îl sfătuiește să se îmbogățească în Țara Românească, și apoi să vină la Constantinopol, deoarece acolo dacă nu ai bani nu-ți acordă nimeni nici un fel de considerație. Trebuie să ciștițe, însă cinstit banii, deoarece ce-i ce s-au îmbogățit pe căi necinstite și-au pierdut toată averca. În continuare prezintă modul în care se face dreptate în Țara Românească. Autorul a asistat la judecăți în care boierii au luat pe nedrept pămînturile țărănilor. Cu toate că primesc lefuri, judecătorii iau mită și de aceea „sărăcii îi urăsc”. În funcția de ispravnic sînt numiți boieri care nu au cunoștințe juridice. Deși nu știu decît cîteva cuvinte despre ceea ce înseamnă legislația, se consideră Soloni, Licurgi sau Focas, și chinuiesc și nedreptățesc pe conaționali lor. Cu acest prilej elogiază ordinea introdusă de domnul

N. Mavriugheni și-l sfătuiește pe nepotul său să-l slujască cu credință.

Kalfoglu prezintă pe larg și modul în care erau instruiți tinerii boieri. Critică lipsa de interes a tineretului față de filozofia și cultura clasică în general, în favoarea romanelor franțuzești la modă. El relevă faptul că ideile luminate pătrund prin intermediul refugiaților francezi, și critică ideile liberale franceze, întrucît nesocotesc dogma ortodoxă, credința și respectul față de părinți, ca rezultat al educației profesorilor francezi. În Țara Românească sînt preferați Mirabeau, Voltaire și Rousseau. Unii boieri se cred învățați numai pentru că știu limba franceză.

Autorul încheie exprimîndu-și încrederea că sfaturile sale binevoitoare vor fi ascultate, că nepotul său se va instrui și va deveni un om folositor patriei sale, Grecia. Poemul este scris în ianuarie 1794. La sfîrșitul textului se află un lexic de cuvinte românești și turcești cu o traducere în grecește.

Ediția critică a „Stihurilor morale” publicată de F. Bubulidis ni se pare interesantă pentru istoria social-politică și culturală a Țării Românești de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, îndeosebi fragmentele referitoare la pătrunderea influenței culturii franceze în țările române, în dauna celei grecești, fapt consemnat cu multă amărăciune de Alex. Kalfoglu.

Olga Cicanai

ISTORIE MEDIE

MATISON, INGRID, *Die Lehsexemption des Deutschen Ordens und dessen staatsrechtliche Stellung in Preussen*, în „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters“, XXI (1965), 1, p. 194—248.

Largă analiză a *bulei de aur* de la Rimini (1226) care a sancționat autonomia Ordinului teutonic, exceptat de la îndatoririle vasalice, atât față de imperiu cit și față de curia papală. În partea introductivă a studiului sint anali-

* Rubrica de Note bibliografice inaugurată cu numărul de față al revistei „Studii” își propune să informeze publicul românesc asupra lucrărilor din ce în ce mai numeroase apărute peste hotare și care fie sînt integral consacrate cercetării trecutului nostru, fie cuprind referiri la istoria patriei în cadrul unor cercetări de istorie comparată. Prin această inițiativă, redacția revistei nădăduiește să aducă în discuția istoriografiei noastre rezultatele cercetărilor înfăptuite de istorici străini și români și valorificate în publicațiile științifice de peste hotare. Firește, dimensiunile reduse ale notelor nu îngăduie decît semnarea foarte sumară a conținutului lor; în unele cazuri, cînd conținutul rezultă evident din însuși titlul studiului, mențiunea se limitează la indicarea datelor bibliografice. Pe măsura dezvoltării ei, rubrica se va strădui să ofere o informare cît mai largă asupra publicațiilor străine care interesează istoriografia noastră.

Notele bibliografice din numărul de față au fost întocmite de: A. Armbruster, P. Cernovodeanu, Olga Cicanci, L. Demény, M. Grosu, Alina Lazea, Ș. Papacostea și Mariana Vlasiu.

zate raporturile dintre Ordin și regalitatea ungară și încercarea celui dintîi de a se sustrage obligațiilor vasalice față de coroana ungară, fapt care a declanșat conflictul dintre cele două forțe și, în cele din urmă, izgonirea ordinului din Transilvania.

★

ILIESCU, O. *Le dernier hyperpère de l'empire byzantin de Nicée*, în „Byzantinoslavica”, XXVI (1965), 1, p. 94—99.

Sînt descrise două monede bizantine de aur descoperite pe teritoriul țării noastre. Interes deosebit prezintă moneda bătută între 1259—1261 de Mihail Paleologul, în calitate de împărat al Niceei.

★

METCALF, D. M., *Coinage in the Balkans 820—1355*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1965, XIX + 286 p.

Amplu studiu consacrat circulației monetare în Peninsula balcanică înainte de dominația otomană; lucrarea cuprinde numeroase referințe și la tezaurile monetare descoperite în Dobrogea.

★

DITTEN, HANS, *Bemerkungen zu Lanikos Chalkokondyles' Nach-*

richten über die Länder und Völker an den europäischen Küsten des Schwarzen Meeres, în „Klio”, XLIII — XLV (1965), p. 185 — 246.

Observații asupra știrilor cuprinse în opera cronicarului bizantin cu privire la regiunile și popoarele din jurul Mării Negre; sub influența Renașterii, Chalkokondyl îi desemnează pe români sub denumirea arhaizantă de daci (de observat că arhaizarea numelor etnice este o veche tradiție a istoriografiei bizantine). Autorul subliniază constatarea că Chalkokondyl este al treilea scriitor bizantin — după Kekaumenos și Kynnamos — care afirmă latinitatea poporului român.

★

ŚLASKI, JAN, *Z działalności drukarzy polskich Skrzetuskich-Hoffhalterów na Węgrzech* (Tipografii poloni Skrzetuski-Hoffhalter în Ungaria în 1563—1586), în „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, X (1965), p. 223 — 258.

Date referitoare la activitatea tipografică desfășurată în Transilvania și Ungaria de nobilul polon Rafael Skrzetuski-Hoffhalter și de fiul său Rudolf. Studiul aduce însemnate întregiri și la istoria antitrinitarismului în Transilvania.

★

JAKÓ, ZSIGMOND, *A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez* (Cu privire la istoria tipografiei din Sibiu din sec. al XVI-lea), în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 1, p. 48 — 56.

Analizând colofonul Tetraevangelului din 1579, tipărit de Lorinț la Alba-Iulia (publicat în *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 78), autorul aduce un argument important în fa-

voarea existenței tiparniței la Sibiu în 1528, an care figurează pe colofon împreună cu monograma T.G.R., care ar ascunde numele lui Theobaldus Gryffius Reutlingensis. Se repune în discuție întreaga problemă a tipografiei din Sibiu din sec. al XVI-lea, inclusiv a celei chirilice românești.

★

GÜNDISCH, GUSTAV, *Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest*, în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 1, p. 1 — 13.

Pe baza unui material documentar vast, autorul analizează activitatea umanistului Gaspar Pestiensis în Transilvania, în prima jumătate a sec. al XVI-lea, și colaborarea lui cu cercurile umaniste săsești. Reține atenția informația bogată privind rolul cultural al acestui învățat în Transilvania.

★

JAKÓ, ZSIGMOND, *Fragment eines in Siebenbürgen gedruckten biblischen Schauspieles aus dem XVI. Jahrhundert*, în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 4, p. 313 — 328.

Într-o copertă a unei cărți vechi găsite la Biblioteca liceului din Sighișoara, autorul a descoperit fragmentele a trei tipărituri din Transilvania sec. al XVI-lea, necunoscute pînă acum. Printre acestea se află și o piesă de teatru biblică, amplu înfățișată de autor.

★

HERVAY, FERENC, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben (Sibiu) et les premiers livres en langue roumaine*, în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 2, p. 119 — 127.

Hervay discută problema tiparniței chirilice din Sibiu și aduce noi dovezi în favoarea

tipăririi unor cărți chirilice aici la mijlocul sec. al XVI-lea. Ajunge la aceleași concluzii care au fost expuse în literatura de specialitate din România, atât în privința lui Filip Moldoveanu, alias Filip Maler, cât și cu privire la *Evangelhiiarul bilingv slav și român din Leningrad*.

★

SZILAS, LÁSZLÓ, *Der Jesuit Alfonso Carillo in Siebenbürgen, 1591—1599*, Roma, Institutum Historicum S. I., 1966, 175 p. (Bibliotheca Instituti Historici S.I., vol. XXVI).

Studiu monografic consacrat activității iezuitului spaniol A. Carillo, care a reintrodus ordinul în Transilvania în timpul lui Sigismund Báthory; e analizat rolul lui Carillo în negocierile care au precedat azeziunea Transilvaniei la Liga sfântă și în conflictele politice interne din principat. Bogată anexă de documente din arhivele ordinului, ale Vaticanului și din cele vienezce. Karlsburg în loc de Alba-Iulia este un anacronism înainte de sec. al XVIII-lea, când orașul a primit și o denumire germană după numele împăratului Carol al VI-lea.

★

NICOPOULOS, P. și N. ICONOMIDIS, Ἱερὰ μονή Διονισίου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (Sfânta mănăstire Dionisiu. Catalogul arhivei), în vol. „Σύμμεικτα“, I, Atena, (f. ed.), 1966, p. 257—311.

Sînt semnalate documente de proveniență românească din sec. XVI—XVII din arhiva mănăstirii.

★

NISTAZOPOULOS, MARIA GH., Τέσσαρα ἀγνωστα ρωσικὰ ἔγγραφα ὑπὲρ τῆς ἐν Μύλων Μονῆς τῆς Θεοτόκου (1656—1705) (Patru acte rusești inedite referitoare la mănăstirea Teotokos din Milos 1656—

1705), în vol. „Σύμμεικτα“, I, Atena, (f. ed.), 1966, p. 231—256).

Comentariu diplomatic și istoric asupra a patru documente rusești inedite din arhiva mănăstirii Patmos. Sînt semnalate documente provenind din Moldova și Țara Românească, aflătoare în arhiva mănăstirii Ioan Teologul din Patmos.

★

BRAUBACH, MAX, *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie*, Bd. I—V, München, R. Oldenbourg Verlag, 1963—1965, 469 p. + 500 p. + 463 p. + 497 p. + 576 p.

Amplă biografie a marelui om de stat austriac; întemeiată pe material de arhivă; lucrarea cuprinde referințe numeroase la războiul austro-turc din 1716—1718 și la desfășurările militare în Banat și Oltenia.

★

RUFFINI, MARIO, *La traduzione cattolica della Bibbia in romeno (Biblia lui Clain. Blaj, 1795)*, în „Orientalia Christiana Periodica“, XXXI (1965), nr. 1, p. 135—169.

Scurt istoric al împrejurărilor în care a văzut lumina tiparului traducerea Bibliei tipărite în 1795 la Blaj de Samuil Micu Clain și analiză a însușirilor ei literare și de exactitate, în comparație cu edițiile anterioare și posteroare ale textelor biblice.

★

TSOURKAS, CL., *Autour des origines de l'Académie Grecque de Bucarest*, în „Balkan Studies“, VI (1965), nr. 2, p. 265—280.

Argumentație în favoarea fixării începuturilor Academiei domnești de limbă greacă din București — impropriu denumită de autor Academia greacă — în timpul domniei lui Gheorghe Duca (1673—1678), sub îndrumarea didascalului Ghermanos de Nyssa.

★

MATL, JOSEPH, *Historische Grundlagen der agrarsozialen Verhältnisse auf dem Balkan*, în „Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, LII (1965), nr. 2, p. 145—167.

ISTORIE MODERNĂ

OȚETEȚA, A., *L'Hétairie d'il y a cent cinquante ans*, în „Balkan Studies” (1965), nr. 2, p. 249—264.

Articolul a apărut și în revista „Studii”, XVII (1964), nr. 6, p. 1 237—1 252.

★

TODOROV, N., *La coopération inter-balkanique dans le mouvement grec de libération nationale à la fin du XVIII-e et au début du XIX-e siècles — son idéologie et son action*, în vol. „Études historiques”, II, Sofia, B.A.N., 1965, p. 171—184.

Vederi de ansamblu asupra caracterului mișcării eteriste în 1821, în cadrul general al luptei de eliberare națională a popoarelor din sud-estul Europei.

★

CAMARIANO, NESTOR, *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Hétairie, avant la Révolution de 1821*, în „Balkan Studies”, 6 (1965), nr. 1, p. 139—164.

Privire de ansamblu asupra evoluției istorice a structurii agrar-sociale a popoarelor din Peninsula Balcanică. Autorul pune în lumină trăsăturile generale ale aceleiași evoluții și cele specifice fiecărui popor, inclusiv cel român, precum și diversele influențe externe care au acționat asupra ei. Autorul ignoră lucrările recente ale istoriografiei marxiste din țara noastră, cu excepția unui studiu al acad. D. Prodan, fapt care explică unele lacune de informație și erorile de interpretare (neintemeiată istoric printre altele este teza autorului potrivit căreia regimul fanariot a provocat o totală substituție a boierimii pămîntene printr-o nouă boierime greacă).

Articol consacrat relațiilor lui Tudor Vladimirescu cu Iordachi Olimpiotul și Ioan Farnachi și înțelegerii încheiate la 1819.

★

ANDICS ERZSÉBET, *1849 augusztus. Ismeretlen adalékok az 1848—19-es magyar forradalom és szabadságharc végnapjairól* (1849, august. Date noi despre ultimele zile ale revoluției și luptei de eliberare maghiare din 1848—1849), în „Századok”, 99 (1965), nr. 3, p. 425—457.

Se publică pentru prima oară protocoalele Consiliului de Miniștri din Viena din 16 august 1849 și principiile expuse în proiectul lui Schwarzenberg din 15 august 1849 cu privire la atitudinea care urma să fie adoptată de guvernul imperial față de revoluționarii unguri. După capitularea necondiționată de la Șiria (13 august 1849), conducerea imperiului a hotărât să reprime brutal pe revoluționarii înfrinși.

★

SASU, DOROTHEA, 1848—49 *höseinek román nyelvi körözö levelei* (Actele de urmărire a eroilor din 1848 scrise în limba română), în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI (1965), nr. 3, p. 127—230.

Pe baza unui dosar găsit în fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Dorothea Sasu prezintă textul românesc al actelor de urmărire iminente poliției pentru prinderea unor fruntași revoluționari din Ungaria și Transilvania în 1848—1849.

★

KOSEV, DIMITR ȘI DICULESCU, VLADIMIR, За положението и стопанската дейност на българската емиграция във Влашко през XIX в. (Situația și activitatea economică a emigrației bulgărești în Țara Românească, în sec. al XIX-lea), în „Българо-румънски връзки и отношения през вековете, „Изследования“, I (XI—XIX в.), Sofia, B.A.N., 1965, p. 285—371.

★

JELAVICH, BARBARA, *Russia and the Double Election of Alexander Cuza, 1858—1859. The Letters of S. I. Popov to N. K. Giers*, în „Südost-Forschungen”, XXIV (1965), p. 119—137.

Poziția Rusiei față de dubla alegere, așa cum se reflectă în corespondența consulului rus din Iași — Serghei Ivanovici Popov — cu consulul rus din București, Giers. Scurtă introducere urmată de o anexă de documente alcătuită din 27 scrisori din perioada 5 septembrie 1858—9 februarie 1859.

★

EHRNROOTH, MAGNUS, *Casimir Ehrnrooth. Tragen tvenne tsarer ochen furste Alexander* (Casimir Ehrnrooth. Zile petrecute în slujba țarului și principelui Alexandru), Borgå, Söderström & Co., 1965, 449 p. + 4 h.

Biografie a generalului rus de origine finlandeză Casimir Ehrnrooth (1833—1913), care a participat la războiul din 1877—1878. Lucrarea, intenționată pe material inedit, cuprinde numeroase referințe la istoria țării noastre din a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

★

TODOROV, GORAN D., Към дипломатическата история на съединението на България през 1885 (Despre istoria diplomatică a unirii Bulgariei în 1885), în „Исторически преглед“, XXI (1965), 6, p. 23—37.

Autorul discută și poziția României față de unirea Bulgariei.

★

BOEV, IU.N., Проблема „интегритета“, Османской империи во внешней политике Франции 1912—1913 гг., în „Études Balkaniques”, 2—3 (1965), p. 83—107.

Pe baza unui material documentar bogat, autorul analizează esența, metodele și formele luptei statului francez pentru a-și asigura influența politică și economică în sud-estul Europei — inclusiv România —, ciocnirile diplomației franceze cu cea a Imperiului țarist și ascuțirea contradicțiilor imperialiste în Balcani în anii premergători primului război mondial.

★

NIKOV, N., *Sur le rôle de Bethmann-Hollweg dans la guerre de 1914—1918*, în „Études bal-

kaniques", 5 (1966), p. 71—106.

Autorul intervine în larga dezbateră declanșată în istoriografia contemporană de interpretarea contradictorie dată rolului cancelarului Bethmann-Hollweg în geneza primului război mondial și a elaborării țelurilor de război ale Germaniei imperiale. E discutată și atitudinea Germaniei față de România.

WOLFDIETER, BIHL, *Eine Episode der ungarischen Nationalitätenpolitik 1916—1917*, în „Südost-Forschungen”, XXIV (1965), p. 251—252.

Date referitoare la politica de învrăjpire a naționalităților nemaghiare din Transilvania promovată de cabinetul din Budapesta în anii 1916—1917.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

BEROV, L., *Le capital financier occidental et les pays balkaniques dans les années vingt*, în „Études balkaniques”, 2—3 (1965), p. 139—169.

Studiu de ansamblu asupra acțiunii capitalului financiar apusean în economia țărilor sud-est europene, inclusiv țara noastră, în deceniul 1920—1930.

★

ROOS, HANS, *Polen und Osteuropa. Studien zur politischen Aussenpolitik 1931—1939*, ed. a 2-a, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1965, XI + 421 p.

Referiri abundente la relațiile polono-române în deceniul care a precedat izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

★

MANCIUR, E., *Prasa komunistyczna i postępowość w Rumunii w latach 1918—1940* (Presa comunistă și progresistă în România în anii 1918—1940), în „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, II (1966), p. 287—310.

DOLARCIJEVA, IORDANKA, Отзвукът на стачката на петроените и железопъшните работници в Румъния от 1933 г. в българския печат (Ecoul grevei petroliştilor și ceferiştilor români din anul 1933 în presa bulgară), în „Известия на института по история на БКП”, 13, 1965, p. 339—347.

★

GANEV, G., *La lutte du Parti Communiste Roumain contre l'offensive du fascisme en Roumanie et pour l'édification d'un front antifasciste populaire de 1933 à 1940*, în „Études Balkaniques”, 2—3 (1965), p. 59—81.

★

KVAČEK, ROBERT, *Situation de la Tchécoslovaquie dans la politique internationale des années trente du 20e siècle*, în „Historica”, XI (1965), p. 217—271.

Studiu consacrat poziției internaționale a Cehoslovaciei în perioada cuprinsă între instaurarea naziștilor la putere în Germania și tratatul de la München. Autorul evidențiază rolul Germaniei de a disloca Mica

Înțelegere, presiunile exercitate asupra României pentru a o determina să abandoneze politica de securitate colectivă și zădărnicierea acestor eforturi de către Titulescu.

★

AVRAMOVSKI, Z., *Pitanje Sovjetsko — rumunskog pakta, pad Tituleskua i posledice za Rumunsku spoljnopolitičku orijentaciju* (Problema pactului româno-sovietic, căderea lui N. Titulescu și urmările acestui fapt pentru orientarea politicii externe a României), în vol. „Istorija XX veka. Zbornik radova”, VII (1965), p. 5—92.

★

RADITSA, BOGDAN, *Venizelos and the Struggle around the Balkan Pact*, în „Balkan Studies”, 6 (1965), p. 119—130.

Ecourile internaționale și agitația stîrnită în jurul „Pactului balcanic” încheiat la Atena (9 februarie 1934) între România, Iugoslavia, Grecia și Turcia. Rezervele Bulgariei și Albaniei, în urma politicii ostile față de țările semnatare ale pactului dusă de Italia fascistă.

★

Allianz Hitler — Horthy — Mussolini. Dokumente zur Ungarischen Aussen-Politik (1933—1944), ed. de Magda Ádám, Gyula Juhász, Lajos Kerekes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, 409 p. (Institut für Geschichte an der ungarischen Akademie der Wissenschaften).

Documente inedite referitoare la relațiile externe ale Ungaricii în perioada cuprinsă între cucerirea puterii de către naziști în Germania și ocuparea Ungariei de către trupele germane în 1944. Numeroase documente se referă la relațiile ungaro-române. Un amplu studiu introductiv precede ediția de documente.

★

AMORT, CESTIMIR, *Нацистские документы, найденные на дне Черного озера, в „Вопросы истории”*, 1965, 10, p. 99—106.

Autorul infățișează în linii mari conținutul documentelor naziste recent descoperite în Lacul Negru și aparținând Secției a VI-a (Direcția generală a Siguranței Reichului), care conducea spionajul german în străinătate. Multe dintre documente se referă la Europa sud-estică, în special la România, la concurența germano-engleză și la misiunea amiralului Canaris în țara noastră în 1939.

★

ROSEN, ZAWADSKI, KAZIMIERZ, *Próły sfederowania Środkowo-Wschodniej Europy (1939—1943)* (Încercări de federalizare a Europei centrale și orientale), în „Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej” I (1965), p. 196—222.

Autorul analizează planurile generalului W.E. Sikorski (primul ministru al guvernului polonez aflat în Marea Britanie) referitoare la crearea a două confederații de state în Europa centrală și sud-estică — printre care și România — după război; atitudinea guvernelor britanic, american și sovietic față de aceste planuri și cauzele eșecului lor.

ACADEMICIANUL CONSTANTIN DAICOVICIU LA 70 DE ANI

Academicianul Constantin Daicoviciu, strălucit reprezentant al școlii noastre istorice, a împlinit, la 1 martie, 70 ani de viață.

Născut în comuna bănațeană Căvâran, de lângă Caransebeș, fiul învățătorului Damaschin Daicoviciu, a urcat treptele unei cariere care l-a ridicat în rîndul celor mai de frunte cărturari a țării. Înfăptuiri deosebite a obținut ca dascăl și ca om de știință.

De la 1 martie 1921, cînd student fiind a fost numit practicant la Institutul de arheologie și numismatică al Universității din Cluj, și pînă astăzi, Constantin Daicoviciu a desfășurat o neînrerută activitate științifică și didactică. Merite deosebite și-a cîștigat prin cercetările sale asupra istoriei vechi a României. Săpăturile arheologice de la celățile dacice, pe care le-a condus personal, ca și un mare număr de studii au pus în lumină importanța și măreția istoriei și culturii dacilor. Perioada romană a Daciei ca și întreg procesul de formare a poporului

român și-au găsit în acad. Constantin Daicoviciu istoricul cel mai competent. Cu forță de convingere, folosind izvoarele arheologice, istorice și filologice, a dovedit continuitatea populației dacoromane, din care s-a născut poporul român. Lucrarea sa *La Transilvanie dans l'antiquité*, apărută în 1938 și care a cunoscut mai multe ediții, a fost caracterizată de un istoric străin ca „un model de monografie pentru o provincie romană”.

Pentru deosebitele sale merite științifice, C. Daicoviciu a fost ales membru al Academiei Republicii Socialiste România, al mai multor institute și societăți științifice străine sau internaționale, membru corespondent al Academiei austriace de științe.

Activitatea didactică de peste patru decenii, desfășurată fără întrerupere în marele centru universitar din inima Transilvaniei, a făcut ca un mare număr de tineri să se împărtă-

șească din cunoștințele și experiența, pe care cu generozitate prof. C. Daicoviciu a știut să le transmită. La cursuri, în seminarii, pe șantierul arheologic, sărbătoritul de astăzi a contribuit cu competență, seriozitate și simț de răspundere la formarea noii școli istorice românești. Din 1957, neîntrerupt, stă ca rector în fruntea Universității clujene.

Profesorul și omul de știință mărturisește cu mândrie legătura sa cu poporul din care a ieșit și pentru care a scris opera sa istorică. Niciodată omul și savantul nu s-au separat de marile aspirații ale neamului său. Tânărul de acum 50 de ani nu a lipsit din mijlocul frământărilor care au dus la marele eveniment al istoriei noastre: unirea din 1918 a fraților de pe ambele versante ale Carpaților. Statornic în convingerile sale democratice, în 1944 a fost unul dintre universitarii care au semnat memoriul pentru ieșirea României din războiul hitlerist și alăturarea la coaliția antihitleristă. După 1944 a militat activ, deținând funcții de mare răspundere, pentru dezvoltarea țării noastre pe drumul democrației socialiste. Din 1961 deține înalta funcție de membru al Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România.

În ziua de 1 martie, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani, s-a conferit acad. Daicoviciu, pentru merite deosebite în domeniul învățămîntului și științei, în activitatea de stat și obștească, cea mai înaltă distincție din Republica Socialistă România: titlul de „Erou al Muncii Socialiste” și medalia de aur „Secera și Ciocanul”. Înalta distincție a fost înmînată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, Președintele Consiliului de Stat, care, după ce a felicitat pe sărbătorit în numele Comitetului Central al Partidului Comunist Român, al Consiliului de Stat și al Guvernului, a relevat activitatea depusă de acesta pentru cunoașterea trecutului poporului român, în învățămînt ca și pe tărîm politic și social. În continuare, tovarășul Nicolae Ceaușescu a spus: „Exprim convingerea Conducerii noastre de partid și de stat că prețuirea activității tovarășului Daicoviciu, simbolizată și prin această decorație, care în sine nu poate să exprime totul, va stimula și în viitor participarea sa la dezvoltarea societății noastre, contribuția sa la cunoașterea cât mai reală a istoriei patriei”. În cuvîntul său, acad. Daicoviciu a adus mulțumiri pentru înalta distincție și a arătat că în toată viața sa a fost însuflețit de „simțul datoriei și răspunderii față de poporul meu, față de țara mea și aș putea spune față de întreaga omenire”. Și a încheiat spunînd: „Mă leg solemn în fața Dv. să fiu vrednic de acest mare titlu și în anii pe care-i mai am înaintea mea, prin munca mea, prin devotamentul meu față de partid, față de patria mea și față de socialism”.

În după amiaza aceleiași zile, acad. C. Daicoviciu a fost sărbătorit la Academie. Acad. Miron Nicolescu, Președintele Academiei, și acad. Alexandru Birlădeanu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, Președintele Consiliului Național al Cercetării Științifice, au elogiât activitatea celui sărbătorit și i-au înmînat, drept omagiu din partea Consiliului Național al Cercetării Științifice, al Ministerului Învățămîntului și al Academiei, un mesaj. Prof. Șt. Pascu, membru corespondent al Academiei, a prezentat viața și opera acad. C. Daicoviciu ca „magistru și dascăl al celor mulți, inițiator și organizator, animator al instituțiilor culturale și al cercetării științifice, cetățean aplecat la nevoile obștești, de la vârsta maturității pînă la aceea a maximelelor împliniri”. Acad. Daicoviciu răspunzînd, a mulțumit pentru sărbătorire și, supunîndu-se obiceiului, a vorbit despre viața sa, amintind cu emoție despre anii de formare și de înfăptuirile din anii maturității. „Nu am umblat după onoruri; am rîvnit chiar mai degrabă după sarcini; eu am considerat, a spus d-șa, că sarcinile pentru un om al muncii sînt cea mai frumoasă podoabă pentru cel care vrea să-și îndeplinească datoria”.

În ziua de 7 martie, Centrul universitar clujean a sărbătorit în persoana acad. Daicoviciu pe actualul rector și pe unul dintre cei mai străluciți studenți ai lui. La sărbătorire s-au asociat organizația județeană de partid, Consiliul Național al Cercetării Științifice, Ministerul Învățămîntului și Academia. În cuvîntările rostite de tov. Aurel Duca, prim secretar al Comitetului județean de partid, de acad. Șt. Bălan, ministrul Învățămîntului, acad. Șt. Peterfi, prorector al Universității, acad. A. Oțetea, președintele Secției de științe istorice a Academiei, acad. Raluca Ripan, președinte al Filialei Cluj a Academiei prof. I. Domsa, rectorul Institutului Politehnic

din Cluj, s-a subliniat contribuția acad. Daicoviciu la dezvoltarea vieții universitare și culturale din Cluj, din care, așa cum a spus acad. A. Oțetea, „sărbătoritul a făcut centrul multiplei și rodnicei sale activități”. În răspunsul său, acad. Daicoviciu a vorbit despre legăturile cu centrul cultural, care este Clujul, și cu Universitatea sa, despre răspunderea pe care în permanență a simțit-o pentru îndatoririle de profesor, om de știință și cetățean. Frumoasa manifestare din „Aula magna” a Universității Babeș-Bolyai a prilejuit o caldă manifestare de simpatie din partea profesorilor și studenților pentru rectorul, profesorul, cetățeanul și omul Constantin Daicoviciu.

Paul Oprescu

„Studii” revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista Revistelor, Însemnări în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile intrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

Lucrări apărute în editura Academiei
Republicii Socialiste România

- * * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1150 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.
- * * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl., vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.
- ALEXANDRU GRAUR, **La romanité du roumain**, „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- V. CURTICĂPEANU, **Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie**, „Bibliotheca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,75 lei.
- N. ADĂNILOAIIE și DAN BERINDEI, **La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application**, „Bibliotheca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.
- ION POPEȘCU—PUȚURI, AUGUSTIN DEAC **La première Internationale et la Roumanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae 12”, 1966, 155 p., 6,50 lei.
- DAN BERINDEI, **L'union des Principautés Roumaines**, „Bibliotheca Historica Romaniae 13”, 1967, 224 p., 7,75 lei.
- MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, **Sur quelques problèmes d'histoire**, „Bibliotheca Historica Romaniae 14”, 1967, 159 p., 5,50 lei.
- * * * **La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des Historiens du 4 au 9 Mai 1964 de Budapest**, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographie 1”, 1965, 291 p., 12 lei.
- * * * **Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească**, vol. I, (1247—1500), 1966, 633 p., 31 lei; vol. XXI, (1626—1627), 1965, 596 p., 28 lei.
- * * * **Brève histoire de la Transylvanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographie III”, 1965, 468 p., 38 lei.
- * * * **Inscripțiile medievale ale României**, vol. I, Orașul București, 1395—1800, 1965, 936 p., 62 lei.
- * * * **Cronici turcești privind țările române**, Extrase, vol. I, sec. XV—mijlocul sec. XVII, „Izvoare orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.
- Sub îngrijirea acad. EM. CONDURACHI, **Istoria**, vol. II, 1966, 541 p., 11 pl., 58 lei.
- D. BERCIU, **Cultura Hantangia. Noi contribuții**, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., 23,50 lei.
- * * * **Arheologia Moldovei**, vol. IV, 1966, 374 p., 39 lei; vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.
- ALEXANDRU VULPE, **Neropolis hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică**, „Bibliotheca de arheologie XI”, 1967, 208 p., 42 pl., 27 lei.
- A. OȚETEĂ, **Documente privind istoria României**, „Colecția E. de Hurmuzaki” (serie nouă), vol. III. Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu, 1967, 688 p., 43 lei.
- D. PRODAN, **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea**, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei.
- CORNELIA BODEA, **Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849**, 1967, 390 p., 23,25 lei.
- * * * **Marea răscoplă a țărănilor din 1907**, 970, p., 51 lei.
- * * * **Cronici și povestiri românești versificate (sre. XVII—XVIII)**, „Cronicile medievale ale României”, VI, 1967, 352 p., 35 lei.
- P. CONSTANTINESCU—IAȘI, V. CHERESTEȘIU, L. JORDÁKI, **Lucrări și publicații din România despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (1917—1944)**, 1967, 184, p., 12 lei.
- GH. ȘTEFAN și colectiv, **Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericeușa—Garvăn**, „Biblioteca de arheologie XIII”, 1967, 410 p., 46 lei.
- BARBU BREZIANU, **Tonitza**, 1967, 218 p., 32 lei.